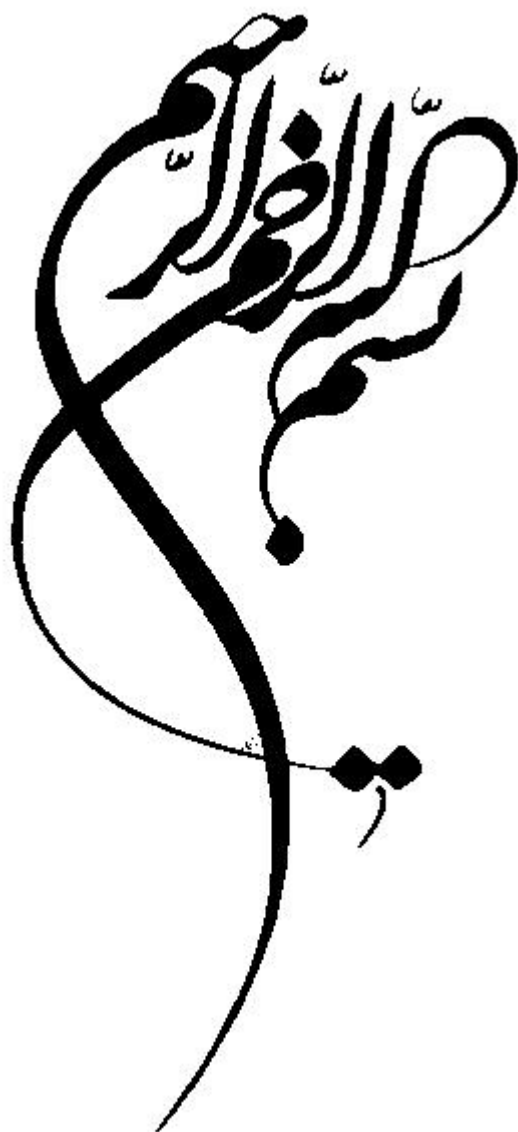

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه جلد 10

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 10، ص: 7

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه جلد دهم

استاد حسین انصاریان

دعای 27

مرزداران

«1» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ حَصِّنْ تُغُورَ الْمُسْلِمِينَ بِعِزَّتِكَ وَ أَيْدِ حُمَاتِهَا بِقُوَّتِكَ وَ أَسْبِغْ عَطَايَاهُمْ مِنْ جِدَّتِكَ «2»
 اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ كَثِّرْ عِدَّتَهُمْ وَ اشْحَذْ أَسْلِحَتَهُمْ وَ اخْرُسْ حُوزَتَهُمْ وَ اَمْنَعْ حَوْمَتَهُمْ وَ أَلْفَ جَمْعَهُمْ وَ دَبَّرْ
 أَمْرَهُمْ وَ وَاثِرْ بَيْنَ مِيرِهِمْ وَ تَوَخَّذْ بِكَفَايَةِ مُؤَنِّهِمْ وَ اعْضُدْهُمْ بِالنَّصْرِ وَ أَعِزَّهُمْ بِالصَّبْرِ وَ الطُّفْ هُمْ فِي الْمَكْرِ «3» اللَّهُمَّ صَلِّ
 عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ عَرِّفُهُمْ مَا يَجْهَلُونَ وَ عَلِّمُهُمْ مَا لَا يَعْلَمُونَ وَ بَصِّرْهُمْ مَا لَا يُبْصِرُونَ «4» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ
 أَنْسِهِمْ عِنْدَ لِقَائِهِمُ الْعَدُوَّ ذِكْرَ دُنْيَاهُمْ الْخِدَاعَةِ الْعُرُورِ وَ اَمْنَعْ عَنْ قُلُوبِهِمْ خَطَرَاتِ الْمَالِ الْفُتُونِ «5» وَ اجْعَلِ الْجَنَّةَ نَصَبَ
 أَعْيُنِهِمْ وَ لَوْحَ مِنْهَا لِأَبْصَارِهِمْ مَا أَعْدَدْتَ فِيهَا مِنْ مَسَاكِنِ الْخُلْدِ وَ مَنَازِلِ الْكَرَامَةِ وَ الْخُورِ الْحِسَانِ وَ الْأَنْهَارِ الْمُطْرَدَةِ بِأَنْوَاعِ
 الْأَشْرَبَةِ وَ الْأَشْجَارِ الْمُتَدَلِّيَةِ بِصُنُوفِ الثَّمَرِ حَتَّى لَا يَهُمَّ أَحَدٌ مِنْهُمْ بِالْإِدْبَارِ وَ لَا يُحَدِّثَ نَفْسَهُ عَنْ قِرْزِهِ بِفِرَارٍ «6» اللَّهُمَّ
 أَفْلُنْ بِذَلِكَ عَدُوَّهُمْ وَ أَقْلِمْ عَنْهُمْ أَظْفَارَهُمْ وَ فَرِّقْ بَيْنَهُمْ وَ بَيِّنْ أَسْلِحَتَهُمْ وَ اخْلَعْ وَثَائِقَ أَفْئِدَتِهِمْ وَ بَاعِدْ بَيْنَهُمْ وَ بَيِّنْ
 أَرْوَدَتِهِمْ وَ حَيِّزُهُمْ فِي سُبُلِهِمْ وَ ضَلَّلَهُمْ عَنْ وَجْهِهِمْ «7» وَ اقْطَعْ عَنْهُمْ الْمَدَدَ وَ انْقُصْ مِنْهُمْ الْعَدَدَ وَ اَمْلَأْ أَفْئِدَتَهُمُ الرُّعْبَ
 وَ اقْبِضْ أَيْدِيَهُمْ عَنِ الْبَسْطِ وَ اخْرِمْ أَلْسِنَتَهُمْ عَنِ النُّطْقِ وَ شَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ وَ نَكِّلْ بِهِمْ مَنْ وَرَاءَهُمْ وَ اقْطَعْ

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 10، ص: 8

يُخْزِيهِمْ أَطْمَاعَ مَنْ بَعْدَهُمْ «8» اللَّهُمَّ عَقِّمْ أَرْحَامَ نِسَائِهِمْ وَ يَبْسُ أَصْلَابَ رِجَالِهِمْ وَ اقْطَعْ نَسْلَ دَوَائِهِمْ وَ أَنْعَامِهِمْ لَا تَأْدُنْ لِسَمَائِهِمْ فِي قَطْرِ وَ لَا لِأَرْضِهِمْ فِي نَبَاتٍ «9» اللَّهُمَّ وَ قَوِّ بِذَلِكَ حَالَ أَهْلِ الْإِسْلَامِ وَ حَصِّنْ بِهِ دِيَارَهُمْ وَ ثَمِّرْ بِهِ أَمْوَالَهُمْ وَ فَرِّغُهُمْ عَنْ مُحَارَبَتِهِمْ لِعِبَادَتِكَ وَ عَنْ مُنَابَذَتِهِمْ لِلْخُلُوعِ بِكَ حَتَّى لَا يُعْبَدَ فِي بَقَاعِ الْأَرْضِ غَيْرُكَ وَ لَا تُعَفَّرَ لِأَحَدٍ مِنْهُمْ جَبْهَةٌ دُونَكَ «10» اللَّهُمَّ اغْزِ بِكُلِّ نَاحِيَةٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى مَنْ يَإْزَأُهُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ أَمْدِدْهُمْ بِمَلَائِكَةٍ مِنْ عِنْدِكَ مُرْدِفِينَ حَتَّى يَكْشِفُوهُمْ إِلَى مُنْقَطَعِ الثَّرَابِ قَتْلًا فِي أَرْضِكَ وَ أَسْرًا أَوْ يَقْرَؤُوا بِأَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ وَحْدَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ «11» اللَّهُمَّ وَ اَعْمُ بِذَلِكَ أَعْدَاءَكَ فِي أَقْطَارِ الْبِلَادِ مِنَ الْهِنْدِ وَ الرُّومِ وَ التُّرْكِ وَ الْخَزَرِ وَ الْحَبَشِ وَ الثُّوبَةِ وَ الزَّنَجِ وَ السَّقَالِيَةِ وَ الدِّيَالِمَةِ وَ سَائِرِ أُمَمِ الشُّرْكِ الَّذِينَ تَخْفَى أَسْمَاؤُهُمْ وَ صِفَاتُهُمْ وَ قَدْ أَحْصَيْتَهُمْ بِمَعْرِفَتِكَ وَ أَشْرَفْتَ عَلَيْهِمْ بِقُدْرَتِكَ «12» اللَّهُمَّ اشْغِلِ الْمُشْرِكِينَ بِالْمُشْرِكِينَ عَنْ تَنَاوُلِ أَطْرَافِ الْمُسْلِمِينَ وَ خُذْهُمْ بِالنَّقْصِ عَنْ تَنْفُصِهِمْ وَ تَبْطُلْهُمْ بِالْفُرْقَةِ عَنِ الْاِخْتِشَادِ عَلَيْهِمْ «13» اللَّهُمَّ أَخْلِ فُلُوبَهُمْ مِنَ الْأَمَةِ وَ أَبْدَانَهُمْ مِنَ الْقُوَّةِ وَ أَذْهِلْ فُلُوبَهُمْ عَنِ الْاِخْتِيَالِ وَ أَوْهِنْ أَرْكَانَهُمْ عَنْ مُنَازَلَةِ الرِّجَالِ وَ جَبِّنْهُمْ عَنْ مُقَارَعَةِ الْأَبْطَالِ وَ ابْعَثْ عَلَيْهِمْ جُنْدًا مِنْ مَلَائِكَتِكَ يَبْأَسِ مِنْ بَأْسِكَ كَفْعُكَ يَوْمَ بَدْرٍ تَقْطَعُ بِهِ دَابِرَهُمْ وَ تَحْصُدُ بِهِ شَوْكَتَهُمْ وَ تُفَرِّقُ بِهِ عَدَدَهُمْ «14» اللَّهُمَّ وَ امْرِجْ مِيَاهَهُمْ بِالْوَبَاءِ وَ أَطْعِمْتَهُمْ بِالْأَذْوَاءِ وَ اِزِمْ بِلَادَهُمْ بِالْحُسُوفِ وَ أَلْحِ عَلَيْهَا بِالْقُدُوفِ وَ افْرِغْهَا بِالْمُحُولِ وَ اجْعَلْ مِيرَهُمْ فِي أَحْصَ أَرْضِكَ وَ

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 9

أَبْعِدْهَا عَنْهُمْ وَ اَمْنَعْ خُصُونَهَا مِنْهُمْ أَصْبَهُمْ بِالْجُوعِ الْمُقِيمِ وَ السُّقْمِ الْأَلِيمِ «15» اللَّهُمَّ وَ ائِمَّا عَازِ غَزَاهُمْ مِنْ أَهْلِ مِلَّتِكَ أَوْ مُجَاهِدِ جَاهَدَهُمْ مِنْ أَتْبَاعِ سُنَّتِكَ لِيَكُونَ دِينُكَ الْأَعْلَى وَ حِزْبُكَ الْأَفْوَى وَ حَظُّكَ الْأَوْفَى فَلَقَّهِ الْيُسْرَ وَ هَيَّئْ لَهُ الْأَمْرَ وَ تَوَلَّهِ بِالنُّجْحِ «16» وَ تَخَيَّرْ لَهُ الْأَصْحَابَ وَ اسْتَقْوِ لَهُ الظُّهَرَ وَ أَسْبِغْ عَلَيْهِ فِي النَّفَقَةِ وَ مَتَّعْهُ بِالنَّشَاطِ وَ أَطْفِ عَنْهُ حَرَارَةَ الشَّوْقِ وَ أَجْزُهُ مِنْ عَمِّ الْوَحْشَةِ وَ أَنْسِهِ ذِكْرَ الْأَهْلِ وَ الْوَلَدِ وَ أَثَّرْ لَهُ حُسْنَ النَّبِيِّ وَ تَوَلَّهِ بِالْعَافِيَةِ وَ أَصْحَبْهُ السَّلَامَةَ وَ أَعْفِهِ مِنَ الْجُنِّ وَ أَلْهِمَّهُ الْجُرْأَةَ «17» وَ ارْزُقْهُ الشَّدَّةَ وَ أَيِّدْهُ بِالنُّصْرَةِ وَ عَلِّمَهُ السَّيْرَ وَ السُّنْنَ وَ سَدِّدْهُ فِي الْحُكْمِ وَ اعْزِلْ عَنْهُ الرِّيَاءَ وَ خَلِّصْهُ مِنَ السُّمْعَةِ وَ اجْعَلْ فِكْرَهُ وَ ذِكْرَهُ وَ ظَعْنَهُ وَ إِقَامَتَهُ فِيكَ وَ لَكَ «18» فَإِذَا صَافَ عَدُوَّكَ وَ عَدُوَّهُ فَقُلِّلْهُمْ فِي عَيْنِهِ وَ صَغُرْ شَأْنَهُمْ فِي قَلْبِهِ وَ أَدِلْ لَهُ مِنْهُمْ وَ لَا تُدِلُّهُمْ مِنْهُ فَإِنْ خَتَمْتَ لَهُ بِالسَّعَادَةِ وَ قَضَيْتَ لَهُ بِالشَّهَادَةِ فَبَعْدَ أَنْ يَجْتَاحَ عَدُوَّكَ بِالْقَتْلِ وَ بَعْدَ أَنْ يَجْهَدَ بِهِمُ الْأَسْرَ وَ بَعْدَ أَنْ تَأْمَنَ أَطْرَافُ الْمُسْلِمِينَ وَ بَعْدَ أَنْ يُؤَلَّى عَدُوُّكَ مُدْبِرِينَ «19» اللَّهُمَّ وَ ائِمَّا مُسْلِمٍ خَلْفَ غَايِبٍ أَوْ مُرَابِطٍ فِي دَارِهِ أَوْ تَعَهَّدَ خَالِفِيهِ فِي غَيْبِهِ أَوْ أَعَانَهُ بِطَائِفَةٍ مِنْ مَالِهِ أَوْ اَمَدَّهُ بِعِتَادٍ أَوْ شَحَدَهُ عَلَى جِهَادٍ أَوْ اتَّبَعَهُ فِي وَجْهِهِ دَعْوَةً أَوْ رَعَى لَهُ مِنْ وَرَائِهِ حُرْمَةً فَاجْرِ لَهُ مِثْلَ اجْرِهِ «20» وَزَنَّا بِوَزْنٍ وَ مِثْلًا بِمِثْلِ وَ عَوَّضُهُ مِنْ فِعْلِهِ عَوْضًا حَاضِرًا

يَتَعَجَّلُ بِهِ نَفْعَ مَا قَدَّمَ وَ سُرُورَ مَا آتَى بِهِ إِلَى أَنْ يَنْتَهِيَ بِهِ الْوَقْتُ إِلَى مَا أُجْرِيَتْ لَهُ مِنْ فَضْلِكَ وَ أَعَدَدْتَ لَهُ مِنْ كَرَامَتِكَ
«21» اللَّهُمَّ وَ أَيُّمَا مُسْلِمٍ أَهَمَّهُ أَمْرُ الْإِسْلَامِ وَ أَخْرَجَهُ تَحَرُّبُ أَهْلِ الشِّرْكِ عَلَيْهِمْ فَتَوَى عَزْوَى أَوْ هَمَّ بِجِهَادٍ فَقَعَدَ بِهِ ضَعْفٌ أَوْ

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 10

أَبْطَأَتْ بِهِ فَاقَّةٌ أَوْ أَخْرَجَهُ عَنْهُ حَادِثٌ أَوْ عَرَضَ لَهُ دُونَ إِرَادَتِهِ مَانِعٌ فَاتَّكَبِ اسْمُهُ فِي الْعَابِدِينَ وَ أَوْجِبْ لَهُ ثَوَابَ الْمُجَاهِدِينَ وَ
اجْعَلْهُ فِي نِظَامِ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ «22» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَ رَسُولِكَ وَ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَاةً عَالِيَةً عَلَى الصَّلَوَاتِ
مُشْرِفَةً فَوْقَ التَّحِيَّاتِ صَلَاةً لَا يَنْتَهِي أَمْدُهَا وَ لَا يَنْقَطِعُ عَدَدُهَا كَأَمَّا مَا مَضَى مِنْ صَلَوَاتِكَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ أَوْلِيَائِكَ إِنَّكَ
الْمَنَّانُ الْحَمِيدُ الْمُبْدِي الْمُعِيدُ الْفَعَّالُ لِمَا تُرِيدُ.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 11

[«1» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ خَصِّنْ نُغُورَ الْمُسْلِمِينَ بِعِزَّتِكَ وَ أَيِّدْ حُمَاتَهَا بِقُوَّتِكَ وَ أَسْبِغْ عَطَايَاهُمْ مِنْ جَدَّتِكَ
«2» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ كَثِّرْ عِدَّتَهُمْ وَ اشْحَذْ أَسْلِحَتَهُمْ وَ اخْرُسْ حُوزَتَهُمْ وَ اَمْنَعْ حَوْمَتَهُمْ وَ أَلْفَ جَمْعُهُمْ وَ
دَبَّرْ أَمْرَهُمْ وَ وَاتِرْ بَيْنَ مِيرِهِمْ وَ تَوَخَّذْ بِكِفَايَةِ مُؤْنِهِمْ وَ اعْضُدْهُمْ بِالنَّصْرِ وَ أَعِزَّهُمْ بِالصَّبْرِ وَ الطُّفَّ لَهُمْ فِي الْمَكْرِ]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و به عزت مرزهای مسلمانان را محکم و استوار ساز، و به نیرویت نگهبانان مرزها را
توانایی بخش، و عطایای آنان را به توانگریت کامل و سرشار کن.

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و تعدادشان را بیفز و سلاحشان را تیز و بَرّ کن، و اطراف و جوانبشان را محکم و
نفوذناپذیر ساز، و جمعشان را به هم پیوند ده، و کارشان را رو به راه کن، و آذوقه آنان را بی در پی برسان، و
سختی‌هاشان را به تنهایی کارساز باش، و به یاری خود نیرومندشان ساز، و به شکیبایی مددشان ده، و آنان را در
چاره‌جویی، دقت نظر عنایت فرما.

مرزداران

اسلام عزیز دارای مرزهای اعتقادی و معنوی، سیاسی و اجتماعی، فرهنگی و

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 12

تربیتی، و اقتصادی و طبیعی است، و برای هر يك از این مرزها مرزدارانی است که مسئولیتشان در پاسداری از هر يك از این مرزها بسیار عظیم است.

اگر مرزداران مسئولیت الهی و انسانی خود را نسبت به مرزها به آن شکلی که لازم و واجب است توجّه نکنند، بدون تردید دشمنان حق و حقیقت از مرزها گذشته و به تسخیر دژهای اسلام اقدام نمایند، و از این راه ضربه‌های جبران‌ناپذیری به اسلام و مسلمین وارد می‌سازد.

اهمیت و ارزش مرزهای مادی و معنوی اسلام، و مسئولیت بسیار سنگین و پرمفعت مرزداری آن قدر زیاد است، و آن چنان مورد توجّه حق و اولیای اسلام است، که به عنوان واجبی از واجبات الهیه و حکمی از احکام شرعیه، در قرآن و روایات از آن یاد شده است.

به همین خاطر در این دعای بسیار مفصّل و پرمحتوا، حضرت زین‌العابدین علیه السلام به آنان که مرزهای طبیعی و مادی مملکت اسلامی را پاسداری می‌کنند توجّه خاص دارند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و دیگر اولیای حق به آنان که از مرزهای معنوی نگهداری می‌کنند دعا می‌فرمایند.

پاسداری از مرزهای اسلامی کار انبیا و اولیای الهی است، و مرزداران باید بدانند که کار آنها به خاطر همگونی با کار انبیا و اولیا در پیشگاه حضرت حق از اجر عظیم و ثواب نامحدود برخوردار است.

مرزداران نیاز به عزّت و قوّت عطای حق دارند، و محتاج به بَرندگی اسلحه علیه دشمنانند، و احتیاج شدید به فزونی یار، و استحکام سنگر و الفت با یکدیگر، و آذوقه پی در پی و چاره جوئی، علیه دشمن دارند، که باید با تضرّع و زاری و با حال خضوع و خشوع از حضرت محبوب درخواست نمایند، که اگر حال انابه و زاری و معنویت و تکیه بر خدا و اعتماد به حضرت حق نباشد، مرزداری به صورتی که لازم

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 13

است امکان نخواهد داشت.

مرزدار واجب است ارزش کارش را بداند، و به عظمت عملش واقف باشد، و به این معنا توجّه کند که مرزداری او و بیداری و بصیرتش، و قدرت و شجاعتش، و بینایی و آگاهی، و جرأت و جسارتش، و به خصوص اعتماد و توکلش به حضرت حق، باعث خودداری دشمن از حمله به وطن اسلامی، و علّت امنیت مملکت و آسودگی خیال ملت است.

وقتی مرزها دارای امنیّت باشد، و دشمن به خاطر مرزداران دلاور منصرف از حمله و تصرف وطن، و ظلم به جامعه اسلامی باشد، دولت و ملّت اسلامی می‌توانند با خیال آسوده به آبادی دنیا و آخرت برخیزند، و به امور اقتصادی و معیشت بپردازند، و مراکز فرهنگی و تربیتی را تقویت کنند، و صدای اسلام را به گوش دیگر ملت‌ها برسانند، در این صورت است که به خاطر امنیّت، ثوابی که جز خدا از منافع آن خبر ندارد عاید مرزداران وطن اسلامی می‌گردد.

خداش در همه حال از بلا ننگه دارد

هر آن که جانب اهل خدا ننگه دارد

که آشنا سخن آشنا ننگه دارد

حدیث دوست نگویم مگر به حضرت دوست

فرشته‌ات به دو دست دعا ننگه دارد

دلا معاش چنان کن که گر بلغزد پای

نگاه دار سر رشته تا ننگه دارد

گرت هواست که معشوق نگسلد پیمان

ز روی لطف بگویش که جا ننگه دارد

صبا بر آن سر زلف اردل مرا بینی

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 14

ز دست بنده چه خیزد خدا ننگه دارد

چه گفتمش که دلم را نگاهدار چه گفت

که حقّ صحبت و مهر و وفا ننگه دارد

سر و زر و دل و جانم فدای آن یاری

به یادگار نسیم صبا ننگه دارد

غبار راه گذارت کجاست تا حافظ

(حافظ شیرازی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 15

[«3» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَعَرِّفْهُمْ مَا يَجْهَلُونَ وَعَلِّمْهُمْ مَا لَا يَعْلَمُونَ وَبَصِّرْهُمْ مَا لَا يُبْصِرُونَ]

خدایا! بر محمد و آل محمد درود فرست، و آنچه را به آن جاهلند به آنان بشناسان و آنچه را نمی دانند، به آنان بیاموز و آنچه را بینش ندارند، نسبت به آن بینشان کن.

عنايات خاص حق

در میان نعمت های حضرت حق، نعمت الهام، و نعمت عرفان، و نعمت علم بی معلّم، و نعمت بصیرت و باز شدن چشم دل. برای دیدن آنچه همه نمی بینند جایگاه خاصی دارد.

البته راه رسیدن به این گونه نعمت های خاص راه آسانی نیست، این مسئله شرایط بسیار سنگینی را طلب می کند، که بدون تحقّق آن شرایط، رسیدن به آن نعمت ها امکان ندارد.

ایمان به حضرت حق، و عشق به جناب ربّ العزّه، و باور داشتن قیامت، و اعتقاد به نبوّت و امامت و ملائکه، و عقیده به کتب آسمانی، و تصفیه ظاهر و باطن از تمام گناهان عملی و اخلاقی، و ادای واجبات، و ترك محرمات، از شرایط رسیدن به فیوضات و عنايات معنوی حضرت محبوب است.

آری، پاکی همه جانبه و طهارت ظاهر و باطن، و آراستگی غیب و شهود وجود

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 16

انسان، باعث تابش آفتاب حقیقت و نور عنایت و لطف و فیض ازلی، و رحمت سرمدی به قلب است. کوشش در این راه بدون آراستگی به حسنات و پیراستگی از سیئات، محصولی نخواهد داشت.

اسم اعظم خدا

«مردی به ابویرید گفت: به من خبر رسیده که اسم اعظم خدا را می دانی، دوست دارم به من بیاموزی.

ابویزید گفت: اسم اعظم خدا را مرز محدود و مشخصی نیست، لکن دل خود را برای مقام یگانگی حضرت حق تعالی خالی دار. و توجه به غیر او را رها ساز، و هرگاه چنین شدی هر کدام از اسمای خدا را خواستی انتخاب کن و بدان دعا کن، که به سبب آن در آن واحد از مشرق به مغرب سیر خواهی نمود.

آن مرد گفت: سبحان الله! می شود مردی در آن واحد از مشرق تا مغرب سیر کند؟

ابویزید گفت: آری و این کار نزد اصحاب سرکار مهمی نیست، که تمام ماسوی الله کلمه ای از کلمات اوست، و از این بالاتر این که خدا را بندگانی است که در لامکان می ایستند، به طوری که مادون عرش، زیر پای آنان قرار می گیرد، پس به هر جا که خواهند دست یازند، و هر چه خواهند بگیرند.

آن مرد گفت: این دیگر چه مقامی است؟ گفت: مقام وصل توصیف بردار نیست». «1» در هر صورت بدون ریاضت، البته ریاضتی که موافق با قواعد شرع باشد، رسیدن به مقامات معنوی، و رساندن قلب به نقطه گرفتن الهامات و فیوضات حضرت حق ممکن نیست.

(1) - بحرالعارف: 17.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 17

حقیقت ریاضت

خواجه نصیرالدین طوسی در کتاب «اوصاف الاشراف» گفته است که:

«ریاضت، رام کردن ستور بود، به منع او از حرکات غیر مطلوبه، و ملکه گردانیدن او را به طاعت صاحب خویش در آنچه او را بر آن دارد از مطالب خویش.

و در این موضع هم مراد از ریاضت، منع نفس حیوانی است از انقیاد و مطاوعت قوه شهویه و غضبیه و آنچه به آن دو قوه تعلق دارد، و منع کردن نفس ناطقه از متابعت قوای حیوانی که رذایل اخلاق، و اعمال مانند حرص بر جمع مال و

کسب جاه، و توابع آن از حيله و مکر و خديعه و غلبه و تعصب و حقد و حسد و فسق و فجور و انهماک در شرور و مثل اينها از آن حادث شود، و ملکه گردانیدن نفس انسانی را به طاعت عقل عملی بر وجهی که رساننده او باشد به کمالی که او را ممکن باشد. و غرض از رياضت سه چیز است:

یکی: رفع موانع وصول به حق، و آن شواغل ظاهر و باطن است.

دوم: مطیع گردانیدن نفس حیوانی مرعقل عملی را که باعث باشد بر کمال.

سیم: ملکه گردانیدن نفس انسانی را به ثبات بر آنچه مُعدّ او باشد قبول فیض الهی را تا به کمالی که او را ممکن باشد برسد». «1» رسول خدا صلی الله علیه و آله به اسامه بن زید فرمود:

عَلَيْكَ بِطَرِيقِ الْحَقِّ، وَ آيَاكَ وَ أَنْ تُخْتَلَجَ دُونَهُ بِزَهْرَةِ رَغَبَاتِ الدُّنْيَا، وَ غَضَارَةِ نَعِيمِهَا، وَ بَائِدِ سُؤْرَهَا، وَ زَائِلِ عَيْشِهَا. «2»

بر تو باد به راه حق و بپرهیز از این که به خاطر شگفتی و شکوفائی رغبت‌های دنیا و تازگی نعمت‌ها و شادی زودگذر و عیش ناپایدار آن، راهی، غیر حق پویی.

(1) - بحارالمعارف: 139.

(2) - مستدرک الوسائل: 499 / 7، باب 1، حدیث 8741؛ التحصین، ابن فهد حلی: 20.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 18

[«4» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ أَنْسِبِهِمْ عِنْدَ لِقَائِهِمُ الْعَدُوَّ ذَكَرَ دُنْيَاهُمْ الْخِدَاعَةَ الْعُورَ وَ امْحُ عَنْ قُلُوبِهِمْ خَطَرَاتِ الْمَالِ الْفُتُونِ]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و هنگام برخورد با دشمن، یاد دنیای خدعه‌گر فریب‌کار را از خاطرشان ببر، و اندیشه مال فتنه‌انگیز را از صفحه دلشان محو کن.

دنیا و مال ضدّ حق

دنیا با مظاهر زیبا، و جلوه‌های فریبده‌اش هر دلی را جذب می‌کند، و هر زانویی را در برابر خود سست می‌نماید. مال دنیا و ثروت مادی، و به عبارت دیگر طلا و نقره و پول، مایه تحریک و باعث غفلت از حق و حق پرستی است.

البته زر و زیور دنیا و مال و منال جهان وسیله کسب و کار و گذران زندگی و معیشت است، و اسلام انسان را به کار تشویق و از بیکاری منع می‌کند، ولی همین زر و زیور و مال و منال، وسیله فریب و عامل جدایی انسان از حق و حقیقت هم هست.

چه بسیار مردمی که بر اثر فریفته شدن به ثروت، و جاذبه‌های مال و منال، از دین و تعهد به احکام الهی دست برداشتند؟

چه بسیار مردمی که بر اثر عشق بی حساب و کتاب به اندوختن ثروت از اجرای مسائل الهی در تمام ابعادش بازماندند؟

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 19

چه بسیار مردمی که از پی مال، بندگی خدا را رها کردند و برده شهوت و هوای نفس شدند؟

چه بسیار مردمی که با روی آوردن ثروت به سوی آنان، روی از توحید و نبوت بازگرداندند؟

چه بسیار مردمی که محض اضافه کردن به ثروت با دشمنان دین ساختند، و از پشت به مسلمانان خنجر زدند، و به خیانت‌هایی دست یازیدند که تا قیامت با هیچ مطهری، آلودگی خیانت آنان از دامن حیات انسان پاک نمی‌شود.

وقتی انسان از چهارچوب قناعت به مال حلال، و اکتفا به عفاف و کفاف خارج شود، البته دچار حرص و طمع و بخل و شهوت و هوای نفس و غفلت و مال‌زدگی و دنیاپرستی می‌شود، و در چنین موقعیتی حاضر نیست نسبت به اسلام و جامعه اسلامی و وطن قرآنی، ادای وظیفه کند.

به لحظه لحظه فریب خوردگان دنیا و مال و ثروت آنان در اوراق تاریخ بنگرید تا صدق این مقال بر شما روشن شود، آنان که به خاطر مال و منال و جاه و مقام و پول و ثروت از توحید و نبوت دست کشیدند، و تن به هر معصیت و جنایت دادند، و در راه انبیا و اهداف توحیدی و مردم مؤمن، چه مشکلات سنگینی ایجاد نمودند.

داستان دنیاپرستان، و ثروت اندوزان، و بردگان مال و بندگان ثروت، و غلامان شهوت، داستانی پر از جنایت و خیانت و ظلم و افتضاح است، که يك عشر از يك جزء آن در این سطور نمی‌گنجد!

ضربه‌های مهلكِ عشق بی اندازه به دنیا و مال و منال آن، بسیار زیاد و سنگین است.

دنیا پرستان، دین فروشان و پامال کنندگان شرافت و کرامت انسانیند.

دنیا پرستان، مانعان راه خدا، و دشمنان فضیلت و پلیدان روزگارند.

دنیا پرستان از اجرای هر برنامه مثبتی محروم، و از انجام هر خیری ممنوع و به

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 20

زبان حق و عاشقان حق ملعونند.

يك دنیا پرست، و يك شهوتران، و يك برده مال و منال، و يك بنده مقام و جاه، هرگز نمی تواند برای اسلام پاسدار، و برای وطن اسلامی مرزدار باشد.

به همین خاطر حضرت زین العابدین علیه السلام به پیشگاه حضرت محبوب عرضه می دارد:

«الهی هنگام رویه رو شدن با دشمن، فکر دنیای فریفته گول زنده را از یادشان ببر، و اندیشه مال گمراه کننده را از دل هایشان پاک کن».

از هوس بگذر و دل پاک از آلایش کن ترک باطل کن و جان را به حق افزایش کن

سر و تن را به زر و سیم چه می آرائی دل و جان را به کمال و هنر آرایش کن

بار دنیا که به صد رنج گفتمی بر دوش به یکی عزم بیفکن ز خود آسایش کن

نان گندم به جوین، جامه نوده به کهن از قناعت بستان زیور و پیرایش کن

قوت ابدان چه رفیع و چه دنی هر دو یکی است قوت ارواح به دست آور و آسایش کن

از خدا گوی و ز پیغمبر و قرآن و حدیث طاعت حضرت حق، پاک ز آلایش کن

ماتم روز پسین گیر به پیشین يك چند خون دل را به دو چشم آور و پالایش کن

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 21

فیض تا چند دهی پند و نگیری در گوش بگذر از گفتن و در معرفت افزایش کن

(فیض کاشانی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 22

[«5» وَ اجْعَلِ الْجَنَّةَ نَصَبَ أَغْنِيهِمْ وَ لَوْحَ مِنْهَا لِأَبْصَارِهِمْ مَا أُعِدَّتْ فِيهَا مِنْ مَسَاكِنِ الْخُلْدِ وَ مَنَازِلِ الْكَرَامَةِ وَ الْخُورِ الْحِسَانِ وَ الْأَنْهَارِ الْمُطَرَّدَةِ بِأَنْوَاعِ الْأَشْرَبَةِ وَ الْأَشْجَارِ الْمُتَدَلِّيَةِ بِصُنُوفِ الثَّمَرِ حَتَّى لَا يَهُمَّ أَحَدٌ مِنْهُمْ بِالْإِدْبَارِ وَ لَا يُحَدِّثَ نَفْسُهُ عَنْ قَرْبِهِ بِفَرَارٍ]

و بهشت را برابر چشمشان قرار ده، و آنچه را در بهشت فراهم کرده‌ای؛ از مساکن ابدی و سراهای ارجمند و حوریان زیباروی و نهرهای روان شده، با آشامیدنی‌های رنگارنگ، و درختانی با شاخ و برگ آویخته، همراه با میوه‌های گوناگون، در برابر دیدگانشان بنمایان، تا هیچ کدام از آنان آهنگ پشت کردن به دشمن نکند، و فکر گریز از هم‌آورد را به خاطرش نگذراند.

مناظر زیبای بهشت

قرآن مجید، سند تمام حقایق مُلکی و ملکوتی است، قرآن مجید، کتابی است که با دعوت جنّ و انس به معارضه با خود، حقانیت وحی بودنش را اثبات می‌کند.

قرآن، کتابی است که در نقطه‌ای و حرفی و کلمه‌ای و آیه‌ای و سوره‌ای از آن شك و تردید راه ندارد.

قرآن، ملائک حقانیت انبیا، و سند نبوت محمد صلی الله علیه و آله و خزانه تمام واقعیت‌های غیبی و شهودی است.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 23

قرآن مجید، در بسیاری از آیاتش به عنوان اجر و پاداش مردم مؤمن و دارندگان عمل صالح و اخلاق حسنه، از بهشت و نعمت‌های بی پایانش سخن به میان می‌آورد، و با تجسم آن جایگاه رفیع در چشم عقل و قلب، انسان مؤمن را از افتادن در چاه گناه و معصیت، و ضلالت و پستی و سستی از عبادات و طاعات، حفظ می‌کند.

آن که بر اثر صافی و پاکی درون، و اعتماد به قرآن مجید، بهشت و نعمت‌های جاویدش را به باور دل داده، و دل داده آن واقعیت‌های الهیه و کرامات ربانیه و فیوضات ملکوتیه شده، در راه خدا تن به هر سختی و بلا می‌دهد، و برای حفظ دین و فرهنگ الهی از هیچ کوششی دریغ نمی‌ورزد، و هیچ گونه سستی و کسالت در انجام فرائض حضرت حق به خود راه نمی‌دهد.

حضرت سجاد علیه السلام تجسم آن جایگاه عظیم و آن پایگاه کرامت و مناظر زیبا و نعمت‌های ارزنده‌اش را در دید سنگر نشینان و مرزداران از حضرت حق درخواست می‌کند، تا با تماشای بهشت عنبر سرشت، دنیا و مال و منال آن، و جاذبه‌ها و کشش‌هایش و نیروی دشمن و سختی‌ها و رنج‌های جهاد در عرش قلبشان، کوچک و صغیر و حقیر گردد و بتوانند به پایداری و پابردی ادامه دهند و جز به حضرت ربّ العزه چشم ندوزند.

نعمت‌های بهشت در قرآن

امام سجاد علیه السلام آنچه را از نعمت‌های بهشت در فرازهای ملکوتی دعایش اسم برده، از قرآن مجید گرفته است:

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ مَسَاكِينٍ طَيِّبَةٍ فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَ رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 24

الْعَظِيمُ «1»

خدا به مردان و زنان با ایمان بهشت‌هایی را وعده داده که از زیر [درختان] آن نهرها جاری است؟ در آن جاودانه‌اند، و نیز سرائای پاکیزه‌ای را در بهشت‌های ابدی [وعده فرموده] و هم‌چنین خشنودی و رضایتی از سوی خدا [که از همه آن نعمت‌ها] بزرگ‌تر است؛ این همان کامیابی بزرگ است.

يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ يُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَ مَسَاكِينٌ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ «2»

تا گناهتان را ببامزد، و شما را در بهشت‌هایی که از زیر [درختان] آن نهرها جاری است و خانه‌های پاکیزه در بهشت‌های جاویدان، درآورد؛ این است کامیابی بزرگ.

كَذَٰلِكَ وَ زَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ «3»

[آری، سرانجام کار پرهیزکاران] چنین است، و حور العین را به همسری آنان درآوریم.

مُتَّكِئِينَ عَلَى سُرُرٍ مَصْنُوفَةٍ وَ زَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ «4»

[این] در حالی [است] که بر تخت‌هایی ردیف و به هم پیوسته تکیه می‌زنند و حورالعین را به همسری آنان در می‌آوریم.

(1) - توبه (9): 72.

(2) - صف (61): 12.

(3) - دخان (44): 54.

(4) - طور (52): 20.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 25

حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْحَيَّامِ «1»

حوریانی که در سرپرده‌ها مستورند.

وَ حُورٌ عِينٌ * كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ «2»

و حوریانی چشم درشت،* هم چون مروارید پنهان شده در صدف.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى» (3)

صفت بهشتی که به پرهیزکاران وعده داده شده [چنین است]: در آن نهرهایی است از آبی که مزه و رنگش برنگشته و نهرهایی از شیر که طعمش دگرگون نشده و نهرهایی از شراب که برای نوشندگان مایه لذت است و نهرهایی از عسل خالص است.

آری، وقتی خداوند مهربان توفیق تحسّم این نعمت‌ها را در برابر دیدگان قلب سنگرنشینان و مرزداران عنایت فرماید، هرگز به فکر عقب‌نشینی از جبهه و به خیال فرار از مقابل دشمن نخواهند افتاد.

جهان را بحر انسان آفریدند در ایشان سرّ پنهان آفریدند

به انسان می‌توان دیدن جهان را از آن در چشم انسان آفریدند

بیا جان در ره جانان فشانیم که جان را بحر جانان آفریدند

چو خوان آراستند از بحر عشاق غذا از حسن خوبان آفریدند

به پاداش سجود اهل طاعت بهشت و حور و غلمان آفریدند

جزای سرکشان از معدل قهر جحیم و دود نیران آفریدند

از آن پیوست حُسن و عشق با هم کز آن این و از این آن آفریدند

(2) - واقعه (56): 22 - 23.

(3) - محمد (47): 15.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 26

نعمت‌های بهشت در سوره دهر

در سوره مبارکه دهر یا انسان، در نزدیک به ده آیه به بیان نعمت‌های بهشت بدین صورت می‌پردازد:

«و آنان را برای این که [در برابر تکالیف دینی و حوادث روزگار] شکیبایی ورزیدند، بهشتی [عنبرسرشت] و لباسی ابریشمین پاداش می‌دهد. در آنجا بر تخت‌ها تکیه می‌زنند، در حالی که آفتابی [که از گرمایش ناراحت شوند] و سرمای [که از سختی‌اش به زحمت افتند] نمی‌بینند، و سایه‌های درختان به آنان نزدیک و میوه‌هایش به آسانی در دسترس است، و ظرف‌هایی از نقره فام، و قدح‌هایی بلورین [که پر از غذا و نوشیدنی است] پیرامون آنان می‌گردانند؛ جام‌هایی از نقره که آنها را به اندازه مناسب اندازه‌گیری کرده‌اند، و در آنجا جامی که نوشیدنی‌اش آمیخته به زنجبیل است، به آنان می‌نوشانند، از چشمه‌ای در آنجا که «سلسبیل» نامیده شود، و پیرامونشان نوجوانانی جاودانی [برای پذیرایی از آنان] می‌گردند، که چون آنان را ببینی پنداری مرواریدی پراکنده‌اند، و چون آنجا را ببینی، نعمتی فراوان و کشوری بزرگ بینی، بر اندامشان جامه‌هایی از حریر نازک و سبز رنگ و دیبای ستر است و با دستبندهایی از نقره آراسته شده‌اند، و پروردگارشان باده طهور به آنان می‌نوشاند. [به آنان گوید:] یقیناً این [نعمت‌ها] پاداش شماست و تلاشتان مقبول افتاده است.»

«1» این است آن نعمت‌هایی که باور آن، انسان را در راه جهاد و مجاهدت ثابت قدم و پایدار می‌دارد، و آدمی را در معامله‌ جانش با حضرت حق به شوق می‌اندازد.

(1) - انسان (76): 12 - 22.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 27

خیز تا قصد کوی یار کنیم	گذری بر درنگار کنیم
روی در خاک کوی او مالیم	وز غمش ناله های زار کنیم
به زبانی که بیدلان گویند	رمزی چند آشکار کنیم
هجر او را که جان ما خون کرد	به کف وصل در سپار کنیم
حاشَ لِلَّهِ کز او کنیم گله	گله از بخت روزگار کنیم
ما اگر بر مراد او سازیم	ترك تدبیر و اختیار کنیم
زود پا در بساط وصل نهم	دست با دوست در کنار کنیم
عشق رویش چو پرده برگرد	گر نهمیم پس چه کار کنیم
از عراقی چو رو بگردانیم	روی در روی غمگسار کنیم

(فخرالدین عراقی)

عظمت بهشت در روایات

از امیر المؤمنین علیه السلام روایت شده:

در بهشت درختی است که از بالای آن زیورها بیرون می آید، و از پایین آن اسب های ابلق زین شده دهنه دار، این اسب ها دارای بالند، فضولات ندارند، اولیای الهی بر آن سوار می شوند و در هر کجای بهشت که بخواهند می روند.

آنان که مقامی کمتر و پایین‌تر از آنان دارند عرضه می‌دارند: الهی! چه چیز باعث این کرامت برای اولیای تو شد؟ خداوند می‌فرماید: اینان خواب شب را بر خود حرام کردند و به قیام به عبادت بیدار ماندند، روز را روزه گرفتند و از خوردنی‌ها خودداری کردند، با دشمنان من بدون ترس و وحشت جنگیدند، در راه من از مال خود صدقه دادند و بخل نکردند. «1»

(1) - بحار الأنوار: 8 / 118، باب 23، حدیث 4؛ الأمالی، شیخ صدوق: 291، حدیث 14.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 28

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

در بهشت غرفه‌هایی است که ظاهرش از باطنش و باطنش از ظاهرش پیداست، ساکنان آن از امت من کسانی هستند که کلامشان پاکیزه بود، و به مردم خوراندند، و سلام را آشکار کردند، و در حالی که مردم در نیمه شب در خواب بودند به نماز برخاستند. «1» حضرت سجاد علیه السلام فرمود:

بر تو باد به قرآن، به حقیقت که خداوند بهشت را با دست کرامت خود آفرید، خشتی از طلا و خشتی از نقره، ملاط بین دو خشت را مشک قرار داد و خاکش را زعفران، و سنگریزه‌اش را لؤلؤ، درجات بهشت را به اندازه آیات قرآن مقرر فرمود، پس هر کس به قرآن پردازد، به او می‌گوید: بخوان و بالا برو. جز انبیا و صدیقان طایفه‌ای در بهشت مقام اهل قرآن را ندارند. «2»

(1) - بحار الأنوار: 8 / 119، باب 23، حدیث 5؛ الأمالی، شیخ صدوق: 328، حدیث 5.

(2) - بحار الأنوار: 89 / 198، باب 23، حدیث 8؛ مستدرک الوسائل: 4 / 256، باب 10، حدیث 4635.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 29

[«6» اللَّهُمَّ أَفْلُلْ بِذَلِكَ عَدُوَّهُمْ وَ أَقْلِمْ عَنْهُمْ أَظْفَارَهُمْ وَ فَرِّقْ بَيْنَهُمْ وَ بَيِّنْ أَسْلِحَتَهُمْ وَ اخْلَعْ وَتَأْتِقْ أَفْئِدَتَهُمْ وَ بَاعِدْ بَيْنَهُمْ وَ بَيِّنْ أَرْوَادَهُمْ وَ حَيِّرْهُمْ فِي سُبُلِهِمْ وَ ضَلِّلْهُمْ عَنْ وَجْهِهِمْ «7» وَ أَقْطَعْ عَنْهُمْ الْمَدَدَ وَ انْقُصْ مِنْهُمْ الْعَدَدَ وَ امْلَأْ أَفْئِدَتَهُمُ الرُّعْبَ وَ اقْبِضْ أَيْدِيَهُمْ عَنِ الْبَسْطِ وَ اخْزِمِ أَلْسِنَتَهُمْ عَنِ النُّطْقِ وَ شَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلَقَهُمْ وَ نَكِّلْ بِهِمْ مَنْ وَرَاءَهُمْ وَ أَقْطَعْ بِحُزْبِهِمْ]

أَطْمَاعَ مَنْ بَعْدَهُمْ «8» اللَّهُمَّ عَقِّمِ أَرْحَامَ نِسَائِهِمْ وَ يَبِّسْ أَصْلَابَ رِجَالِهِمْ وَ اقْطَعْ نَسْلَ دَوَائِبِهِمْ وَ أَنْعَمِ لَهُمْ لَا تَأْذُنْ لِسَمَائِهِمْ فِي قَطْرِ وَ لَا لِأَرْضِهِمْ فِي نَبَاتٍ]

خدایا! به سبب آن امور، دشمنانشان را در هم شکن، و دست قدرت آن نابکاران را از ایشان جدا ساز، و بین دشمن و جنگ افزارشان فاصله انداز، و بندهای دلشان را از جا برکن، و میان آنان و آذوقه‌هایشان دوری انداز، و در فنون جنگی‌شان سرگردانشان ساز، و از مقصدشان گمراهشان کن، و کمک را از آنان قطع فرما، و از تعدادشان بکاه، و دلشان را از بیم و ترس پر کن. و قدرتشان را از فعالیت علیه مرزداران باز دار، و زبانشان را از سخن علیه آنان ببند، و با شکست خوردنشان، گروه پشت سرشان را پراکنده ساز، و شکست آنان را مایه عبرت دیگران ساز، و با خواری و زیونی آنان، آرزوهای کسانی را

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 30

که پس از آنها بید قطع کن.

خدایا! زنانشان را عقیم ساز، و صلب مردانشان را خشک کن، و نسل چهارپایان و گاو و گوسفندشان را قطع فرما، به آسمانشان اجازه باریدن، و به زمینشان رخصت رویدن مده.

نفرین شدید و سخت به دشمنان

این بخش از نفرین، انسان را به یاد نفرین حضرت نوح می‌اندازد که عرضه داشت:

و قَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا* إِنَّكَ إِن تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَ لَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا» «1»

و نوح گفت: پروردگارا! هیچ يك از کافران را بر روی زمین باقی مگذار* که اگر آنان را باقی گذاری، بندگان را گمراه می‌کنند و جز نسلی بدکار و ناسپاس زاد و ولد نمی‌کنند.

یکی از عوامل زمینه‌ساز نفرت و دشمنی در بین انسان‌ها تعصب و ارتباط نژادی و قومی است؛ زیرا بدون شك انسان به هر سرزمینی یا نژادی وابستگی داشته باشد به آن عشق می‌ورزد. در این پیوند و علاقه به خاک وطن و قوم و قبیله، نسل در نسل نه تنها عیب و کمبودی نیست، بلکه عامل سازنده‌ای برای همدلی و همکاری اجتماعی آنان است ولی اگر وابستگی از حد تعادل بگذرد به شکل افراطی ویران‌گر و فاجعه‌آمیز خواهد بود و در نتیجه تبدیل به برتری نژادی و قبیله‌گرایی می‌گردد و گاهی به تمام دنیا سرایت کرده و طوفان جنگ و کشتار برپا می‌سازد.

حمایت و دفاع بی هدف و انگیزه از نژاد و وطن، سرچشمه بسیاری از جنگ‌های

(1) - نوح (71): 26-27.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 31

بزرگ در جهان شده است که ریشه آن در خود برتری قومی بوده و راهی برای انتقال نفرت و خرافات و شبهات با عنوان آداب و سنن قبیله‌ای یا فرهنگ کشوری به ملت‌های دیگر گردیده است. رویارویی جبهه کفر با اسلام از آغاز رسالت انبیا و ائمه اطهار علیهم السلام تا کنون بر سر همین تعصب‌های جاهلی یا غرور نژادی بوده است که حاصلی جز کینه و وحشت و جدایی نداشته است و پلیدتر از این وضع؛ گروهی از انسان‌های ثروتمند یا دانشمند به نام خدمت به بشر یا حقوق بشر، به ستمگران و کافران روی زمین یاری می‌رسانند. و آتش فتنه و تجاوز را در سراسر گیتی شعله‌ور می‌سازند.

زُهری از امام سجّاد علیه السلام درباره عصبیت پرسید: حضرت در جواب فرمود:

الْعَصَبِيَّةُ الَّتِي يَأْتُمُّ عَلَيْهَا صَاحِبُهَا أَنْ يَرَى الرَّجُلُ شَرَّارَ قَوْمِهِ خَيْرًا مِنْ خِيَارِ قَوْمٍ آخَرِينَ وَ لَيْسَ مِنَ الْعَصَبِيَّةِ أَنْ يُحِبَّ الرَّجُلُ قَوْمَهُ وَلَكِنْ مِنَ الْعَصَبِيَّةِ أَنْ يُعَيِّنَ قَوْمَهُ عَلَى الظُّلْمِ. «1»

تعصّبی که انسان به خاطر آن گناهکار می‌شود این است که اشرار قومش را بهتر از نیکان قوم دیگر بداند، اما اینکه انسان نژاد خویش را دوست دارد عصبیت نیست، عصبیت آن است که انسان قبیله خود را در ستمگری یاری دهد.

به هر حال وجود چنین حالتی در بشر یا جامعه، باعث عقب ماندگی و زوال آن خواهد شد و پرده‌های سنگینی بر عقل و فکر آدمی می‌اندازد. بهترین راه مبارزه با خوی زشت کینه‌توزی و تفرقه افکنی، علاوه بر نگرانی از موقعیت دشمن؛ تلاش برای بالا بردن، سطح فرهنگ و ایمان هر ملت است؛ هر چند باید در برابر شیوه سلطه‌گری و دشمن‌سازی انسان‌های فریب خورده، آمادگی روحی و قلبی و

(1) - الکافی: 308 / 2، حدیث 7؛ بحار الأنوار: 288 / 70، باب 133، حدیث 6.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 32

بهره‌گیری از امکانات دفاع را فراهم نمود.

امام صادق علیه السلام فرمود: لقمان حکیم در سفارش‌های خویش به فرزندش می‌گوید:

يَا بُنَيَّ! لِيَكُنْ مِمَّا تَتَسَلَّحُ بِهِ عَلَى عَدُوِّكَ وَ تَصْرَعُهُ الْمُمَاسَحَةُ وَ إِعْلَانُ الرِّضَا عَنْهُ وَ لَا تُثْرَاوِلُهُ بِالْمُجَانَبَةِ فَيَبْدُو لَهُ مَا فِي نَفْسِكَ فَيَتَأَهَّبَ لَكَ. «1»

فرزندم! از جمله چیزهایی که باید در برابر دشمنی به آن مسلح شوی و در نتیجه او را به خاک افکنی، این است که با او به زبان گرم و نرم سخن گویی و وانمود کنی که از وی خرسند هستی و از او دوری نکنی تا آن چه در درونت می‌گذرد بر او آشکار شود؛ پس، خودش را در برابر تو آماده سازد.

یعنی با زبان مدارا و آشتی با او راه بیایی، ولی در باطن غضب و نفرت خودت را پنهان نگه داری، تا دشمن با خیال خام خودش در برابر تو قدرت نمایی کند و سپس در وقت مناسب او را سرکوب کنی.

(1) - بحار الأنوار: 393/72، باب 87، حدیث 1؛ الأمالی، شیخ صدوق: 668، حدیث 5.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 33

[«9» اللَّهُمَّ وَ قَوِّ بِذَلِكَ حِمَالِ أَهْلِ الْإِسْلَامِ وَ حَصِّنْ بِهِ دِيَارَهُمْ وَ ثَمَّرْ بِهِ أَمْوَالَهُمْ وَ فَرِّغْهُمْ عَنْ مُحَارَبَتِهِمْ لِعِبَادَتِكَ وَ عَنْ مُنَابَذَتِهِمْ لِلْخُلُوةِ بِكَ حَتَّى لَا يُعْبَدَ فِي بَقَاعِ الْأَرْضِ غَيْرُكَ وَ لَا تُعَمَّرَ لِأَحَدٍ مِنْهُمْ جَبْهَةٌ دُونَكَ «10» اللَّهُمَّ اغْزُ بِكُلِّ نَاحِيَةٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى مَنْ يَزَائِهِمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ أَمِدِّدْهُمْ بِمَلَائِكَةٍ مِنْ عِنْدِكَ مُزِدِّينَ حَتَّى يَكْشِفُوهُمْ إِلَى مُنْقَطَعِ الثَّرَابِ قَتْلًا فِي أَرْضِكَ وَ أَسْرًا أَوْ يُقَرُّوا بِأَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ وَحْدَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ]

خدایا! به این امور تدبیر مسلمانان را نیرو بخش، و شهرهایشان را استوار ساز، و اموالشان را فزونی ده، و خاطرشان را از جنگ با دشمن برای بندگیت، و از کارزار با آنان برای خلوت کردن جهت راز و نیاز خودت آسوده کن؛ تا در سراسر زمین جز تو پرستش نشود، و صورتی از آنان جز برای تو به خاک نساید.

خدایا! هر ناحیه از مسلمانان را، به جنگ با مشرکانی که در برابرشان هستند بدار، و آنان را از جانب خود به فرشتگانی که پیایی درآیند مدد فرما، تا دشمنان را به دورترین نقطه آباد زمین فراری دهند، و با کشتن و اسارتشان، زمینت را از لوث وجود آنان خالی کرده و پاک نمایند، یا این که اقرار کنند به این که تو خدایی و غیر تو خدایی نیست، تنهایی و همتا نداری.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 34

هدف از جهاد، تربیت انسان و اقامه توحید

آیین مقدس اسلام، آیین توحید و آیین عقل و فطرت، و آیین رشد و کمال و آیین صلح و صفا و مهر و محبت و آیین تربیت است.

اسلام علاقه دارد قلوب انسان‌ها را از ارتباط با شرك و كفر و بت و بت پرستان و بندگی نسبت به بندگان پاک کند.

اسلام دعوتش را با دلیل و برهان و موعظه حسنه و جدال احسن شروع می‌کند، و از این راه سعی می‌کند انسان منحرّف از فطرت توحیدی را، به صراط مستقیم برگرداند.

اسلام موضع گیری علیه فطرت توحیدی را که به ضرر خود موضع گیران و مزاحم مؤمنان پاکدل است نمی‌پسندد، و چنانچه ببیند دشمن عالم یا معاند جاهل در زمینه رشد انسان و انسانیت، مانع ایجاد می‌کند خود را به خاطر اقامه حق مجبور به جهاد می‌بیند، و برای او جهاد ابتدایی یا دفاعی فرق نمی‌کند، آنچه برای او اهمیت دارد پاکسازی حیات انسان از آلودگی شرك و كفر و فسق و فجور و بت و بت پرستی است، و در این راه اگر به او تهمت بزنند که این آیین، آیین خون و شمشیر و جنگ و جدال است و می‌خواهد به زور و قهر مسائل خود را تحمیل کند، واهمه‌ای ندارد.

روش اعتدال در اسلام

در کتاب با ارزش «جهاد» از صاحب «المیزان» نقل شده است که:

«به کسانی که می‌گفتند: اسلام از روش ادیان دیگر تجاوز نموده و با خونریزی و چپاولگری پیشرفت کرده و بدون آن که راه هدایت و دعوت پوید، مردم را به زور وادار به پذیرش اسلام کرده است، تا آن جا که برخی از مبلغان مسیحی اسلام را

دین

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 35

خون و شمشیر لقب دادند «1» پاسخ می دهیم که:

قرآن می فرماید: اسلام بر اساس فطرت انسانی بنیان نهاده شده است، بی شک در زندگی انسانی و کمال آن، باید به راه فطرت رفت.

فطرت انسانی بر اساس توحید بنا شده است و قوانین فردی و اجتماعی بر این بنیاد است. دفاع از این اصل و نشر توحید، و حفاظت و پاسداری از رسالت توحیدی، حق مشروع انسان حق جوست.

اسلام برای پیمودن این راه، روشی معتدل پیش گرفته است:

اول: دعوتی مسالمت جوینه کرده و به تمام مشکلات و رنج هایی که در این راه وجود دارد تن در داده است، سپس دفاع از اساس و حقوق اسلامی و جان و مال مسلمین را عهده دار گشته و در پایان به جنگ ابتدایی و پیش گرفتن روش حمله گرانه پرداخته است.

بی تردید توحید با خونریزی آغاز نگشته است، ولی آن جا که دفاع از شؤونات توحیدی و پیشبرد اهدافش مطرح باشد، پیکار، راه حتمی هر انقلابی است با توجه به این که خداوند می فرماید:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِهُمْ بِالتَّى هِيَ أَحْسَنُ «2»

[مردم را] با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت دعوت کن، و با آنان به

(1) - این که می گویند: «دروغگو کم حافظه است» سخنی درست و حق است، مبلغان مسیحی مثل این که محاکم بسیار مخوف و وحشتناک تفتیش عقاید را که به وسیله کلیسا بر پا شد و میلیون ها نفر را به کام آتش برد تا دیگران جز از انجیل دم نزنند و همچنین جنگ های ظالمانه صلیبی را فراموش کرده اند!

(2) - نخل (16): 125.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 36

نیکوترین شیوه به بحث [و مجادله] بپرداز.

یقین داریم که در راه پیروزی حق و پاسداری از توحید و حیات انسانی مواردی پیش خواهد آمد که اگر اه و تحمیل به وجود می‌آید، ولی این مسأله‌ای نیست که ما از آن ابا داشته باشیم؛ زیرا اگر در این راه دلائل قانع کننده ارائه شد و جای هیچ گونه اشکالی نماند، هر کس که از اطاعت سرپیچی کند باید به زور او را به اطاعت وادار کرد، و این روش همه حکومت‌های عادلانه و همه راههای منصفانه است.

دوم: افراد متمرّد ناآگاه و لجباز و عنود، فقط در يك نسل خواهند بود (نسلی که برای نخستین بار با آن مکتب آشنا می‌شود) و نسل بعد پس از آن که آگاهانه با فطرت و اصول توحیدی آشنا شد و بر اساس اصول اسلامی تربیت یافت، در همان راه فطری و اصولی گام برمی‌دارد، پس چرا باید گفت: مجبور شده است که اسلام را بپذیرد؟ حال آن که او خود اسلام را درک کرده و پذیرا شده است.

مسأله انبیای دیگر نیز (که دشمنان برای کوبیدن اسلام بدان متوسّل می‌شوند و مطالب خود ساخته‌ای را بیان می‌کنند) یاوه‌ای بیش نیست، چرا که برخی از آنان همچون نوح و هود و صالح علیهم السلام قدرت متشکّل و نیروی رزمنده در اختیار نداشته‌اند، گروهی دیگر چون یاران عیسی علیه السلام اگر خود جنگی نکرده‌اند سال‌ها و قرن‌ها بعد از نیروهای رزمنده (مانند نیروهای مسیحی و برپا کنندگان جنگ‌های صلیبی) به وجود آمده‌اند، و برخی دیگر همچون موسی علیه السلام و سلیمان و پیامبرانی دیگر پیکارگرانی مدافع حق و انسانیت بوده‌اند و در این راه قیام‌ها و مبارزه‌ها کرده‌اند. «1»

(1) - جهاد، حسین نوری همدانی: 301، به نقل از تفسیر المیزان: سوره بقره (2): ذیل آیات 190-195.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 37

[«11» اللَّهُمَّ وَاعْمُمْ بِذَلِكَ أَعْدَاءَكَ فِي أَقْطَارِ الْبِلَادِ مِنَ الْهِنْدِ وَ الرُّومِ وَ التُّرْكِ وَ الْخَزَرِ وَ الْحَبَشِ وَ النُّبَةِ وَ الزَّنَجِ وَ السَّقَالِيَةِ وَ الدِّيَالِمَةِ وَ سَائِرِ أُمَمِ الشُّرْكِ الَّذِينَ تَخْفَى أَسْمَاؤُهُمْ وَ صِفَاتُهُمْ وَ قَدْ أَحْصَيْتَهُمْ بِمَعْرِفَتِكَ وَ أَشْرَفْتَ عَلَيْهِمْ بِقُدْرَتِكَ
«12» اللَّهُمَّ اشْغَلِ الْمُشْرِكِينَ بِالْمُشْرِكِينَ عَنْ تَنَاوُلِ أَطْرَافِ الْمُسْلِمِينَ وَ خُذْهُمْ بِالنَّقْصِ عَنْ تَنْقُصِهِمْ وَ تَبْطُلْهُمْ بِالْفُرْقَةِ عَنِ الْإِحْتِشَادِ عَلَيْهِمْ]

خدایا! این سرنوشت را بر همه دشمنانت عمومیت بده؛ در اطراف همه کشورها، از هند و روم، و ترک، و خزر، و حبشه، و نوبه، و زنگبار، و سقالبه، و دیلمه و دیگر طوایف مشرکین، آنان که نام و نشان و اوصافشان بر ما پنهان است، و تو به دانش خود آنان را شماره کرده‌ای، و به قدرتت به آنان آگاهی.

خدایا! مشرکان را از دستیابی به سرزمین مسلمانان به دیگر مشرکان گرفتار ساز، و آنان را با کاستن عددشان، از کاستن مسلمانان جلوگیری باش، و با پراکنده کردن آنان، از گرد آمدنشان علیه مسلمانان بازدار.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 38

[«13» اللَّهُمَّ أَخْلِلْ قُلُوبَهُمْ مِنَ الْأَمْنَةِ وَ أَبْدَانَهُمْ مِنَ الْقُوَّةِ وَ أَذْهَلْ قُلُوبَهُمْ عَنِ الْاِخْتِيَالِ وَ أَوْهِنْ أَرْكَانَهُمْ عَنْ مُنَازَلَةِ الرِّجَالِ وَ جَبِّنْهُمْ عَنْ مُقَارَعَةِ الْأَبْطَالِ وَ ابْعَثْ عَلَيْهِمْ جُنْدًا مِنْ مَلَائِكَتِكَ بِبَاسٍ مِنْ بَاسِكَ كَفَعْلِكَ يَوْمَ بَدْرٍ تَقْطَعُ بِهِ دَابِرَهُمْ وَ تَحْصُدُ بِهِ شُوكَتَهُمْ وَ تُفَرِّقُ بِهِ عَدَدَهُمْ «14» اللَّهُمَّ وَ امْنُجْ مِيَاهَهُمْ بِالْوَبَاءِ وَ أَطْعِمْتَهُمْ بِالْأَدْوَاءِ وَ اَرْمِ بِلَادَهُمْ بِالْحُسُوفِ وَ أَلْحِ عَلَيْهَا بِالْقُدُوفِ وَ اَفْرِغْهَا بِالْمُحُولِ وَ اجْعَلْ مِيرَهُمْ فِي أَحْصَ أَرْضِكَ وَ أَبْعِدْهَا عَنْهُمْ وَ امْنَعْ حُصُونَهَا مِنْهُمْ أَصِيبْهُمْ بِالْجُوعِ الْمُقِيمِ وَ السُّقْمِ الْأَلِيمِ]

خدایا! دل‌هاشان را از آرامش تهی ساز، و بدن‌هاشان را از توانایی بی‌بهره کن، و قلوبشان را از چاره جویی غافل ساز، و اندامشان را از ایستادن در برابر رجال اسلام سست کن. آنان را از کوبیدن دلیران بترسان، و سپاهی از فرشتگان با عذابی از عذاب‌هایت را علیه آنان برانگیز؛ مانند کاری که روز جنگ بدر انجام دادی، «1» تا به این سبب بنیانشان را قطع کنی، و شوکتشان را ریشه کن سازی، و جمعیتشان را پراکنده کنی.

خدایا! آب‌های آنان را به وبا، «2» و خوراکشان را به بیماری‌ها مخلوط کن، و

(1) - اشاره به آیه 123 سوره آل عمران است.

(2) - از معجزات حضرت سجاد علیه السلام است، که قرن‌ها قبل از پاستور به وجود میکرب اشاره فرموده است.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 39

شهرهاشان را به زمین فروبر، و پیوسته بر آن شهرها سنگ و ریگ بباران، و به قحطی و خشک سالی بکوبان، و آذوقه آنان را در خالی ترین و دورترین زمین قرار ده، و دژهای آن زمین را از حفاظت آنان منع کن، و آنها را به گرسنگی دائم، و بیماری دردناک دچار ساز.

جنگ بدر

از پیکارهای سرنوشت ساز دوران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله جنگ بدر است. خبر موفقیت و پیروزی و امدادهای غیبی را خداوند متعال در قرآن چنین فرموده است:

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ* إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ* بَلَى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّنْ فُورِهِمْ هَذَا يُدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ* وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ «1»

و بی تردید خدا در [جنگ] بدر شما را یاری داد، در حالی که [از نظر ساز و برگ جنگی و شمار نفرات نسبت به دشمن] ناتوان بودید؛ بنابراین از خدا پروا کنید، باشد که سپاس گزاری نمایید.* آن هنگام که به مؤمنان می گفتی:

آیا شما را بس نیست که پروردگارتان به سه هزار فرشته نازل شده شما را یاری دهد؟* آری، اگر شکیبایی ورزید و پرهیزکاری کنید و دشمنان در همین لحظه، جوشان و خروشان بر شما بتازند، پروردگارتان شما را با پنج هزار فرشته نشان دار یاری می دهد.* و خدا [وعده یاری و پیروزی] را جز

(1) - آل عمران (3): 123 - 126.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 40

بشارتی برای شما و برای آنکه دل هایتان به آن آرامش یابد، قرار نداد؛ و یاری و نصرت جز از سوی خدای توانای شکست ناپذیر و حکیم نیست.

ویژگی مهم این نبرد خروج پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله از مدینه برای تعقیب کاروان تجاری قریش و در پایان، نبرد در منطقه بدر بین سپاه اسلام با سپاه کفر درگرفت.

حضرت همراه با 313 نفر از مسلمانان در روز دوازدهم ماه رمضان سال دوم هجرت در حالی که دو اسب و هفتاد شتر داشتند مدینه را به مقصد بدر ترك کردند.

در منطقه ذفران خبر یافتند که ابوسفیان سرپرست کاروان از بیراهه به مکه رفته و از جنگ مسلمانان گریخته، ولی سپاه مجّزی از مکه برای رویارویی با مسلمانان عازم بدر شده است.

رسول الله صلی الله علیه و آله پس از اعلام این خبر به اصحاب و مشورت با آنان، تصمیم گرفت با همان سپاه اندک به مقابله با دشمن پردازد. دو سپاه روز هفدهم رمضان در کنار چاهای بدر، رو در روی هم قرار گرفتند. در مرحله اول نبرد سه تن از قهرمانان مشرک به دست امام علی علیه السلام و حمزه و عبیده به هلاکت رسیدند. و در مرحله عمومی سپاهیان اسلام در سایه امدادهای غیبی و فرماندهی حکیمانه پیامبر صلی الله علیه و آله و دلاوری گروهی از یاران ایشان در صفوفی فشرده به نیروهای دشمن یورش برده، بسیاری از آنان به ویژه فرمانده سپاه کفر به نام ابوجهل را به هلاکت رساندند و سپاه او پس از تحمّل خسارت‌های فراوان پا به فرار گذاشت و از نیروهای اسلام تنها چهارده نفر به شهادت رسیدند.

در جنگ بدر غنایم زیادی که برای تجارت کفّار بود نصیب مسلمانان شد و رسول خدا صلی الله علیه و آله تمامی آنها را بین نیروها تقسیم کرد. اسیران به تدریج با پرداخت دیه و پذیرش مسئولیت با سواد کردن بی سوادان، آزاد گردیدند. «1» اهیت جنگ بدر برای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و مسلمانان به اندازه‌ای زیاد بوده است

(1) - بحار الأنوار: 202 / 19، باب 10، غزوة بدر الكبرى؛ السيرة النبوية: 440 / 2؛ کنز العمال: 391 / 10، غزوة بدر.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 41

که با دیدن انبوه سپاهیان و قهرمانان ارتش کفر؛ ناامیدی در جبهه اسلام حکفرما شد و چنانچه دعا و زاری رسول الله صلی الله علیه و آله در پیشگاه حق نبود و امدادهای غیبی به یاری نمی آمد، به یقین جبهه حق شکست می خورد و دین اسلام از روی زمین برچیده می شد، اما خداوند متّان به اضطرار و موقعیت حسّاس دین خویش پاسخ شایسته فرمود:

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَطْلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ* إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ* وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ «1»

تا حق را ثابت [و پابرجا و استوار نماید] و باطل را نابود سازد، هر چند مجرمان خوش نداشته باشند.* [یاد کنید] هنگامی را که [در حال مشاهده دشمن تا دندان مسلح با دعا و زاری] از پروردگارتان یاری خواستید، و او درخواست شما را اجابت کرد که من مسلماً شما را با هزار فرشته که پی در پی نازل می‌شوند، یاری می‌دهم.* و خدا آن [وعده یاری] را فقط مؤده و نویدی برای شما قرار داد و نیز برای آنکه دل‌هایتان به سبب آن آرامش یابد؛ و گرنه پیروزی فقط از سوی خداست؛ زیرا خدا توانای شکست‌ناپذیر و حکیم است.

استغاثه و غوث در لغت به فریاد رسی از روی اضطراب و کمک خواهی برای نجات از وضعیّت سخت و نفس‌گیر تعبیر شده است. و بر اساس روایاتی که درباره جنگ بدر به ما رسیده است؛ امام علی علیه السلام خبر داده است که در شب بدر رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز می‌خواند و عرضه می‌داشت: «خدایا! اگر این گروه مسلمانان نابود

(1) - انفال (8): 8-10.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 42

شوند دیگر بندگی نخواهی شد و در آن شب باران رحمت بارید و ترس بر جان‌های کفار افتاد.»

سپس آن شب هر که با ما بود خوابید، مگر رسول خدا، که در زیر درختی ایستاده بود و تا صبح نماز و دعا می‌خواند و با ذکر

«یا حیّ و یا قیّوم»

در حال سجده بود که جنگ به نفع مسلمانان به پایان رسید. «1» صاحب مجمع البیان در ذیل آیه فوق که استغاثه رسول اکرم صلی الله علیه و آله و زاری او به درگاه الهی، عرش را به لرزه درآورد و فرشتگان به یاری مسلمانان گسیل شدند، می‌نویسد:

گفته شده: وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله شمار فراوان مشرکان و اندک بودن تعداد مسلمانان را دید، رو به قبله کرد و گفت: بار خدایا! وعده‌ای را که به من داده‌ای به کار بند، بار خدایا! اگر این گروه هلاک شوند، دیگر بر روی زمین پرستیده نشوی. حضرت در حالی که دست‌های خود را به سوی آسمان کشیده بود پیوسته این جمله را تکرار می‌فرمود؛ چندان که ردای او از شانه‌اش افتاد. پس خداوند متعال آیه را نازل فرمود. «2»

عوامل پیروزی در جنگ بدر

- 1- فرماندهی و رهبری پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و حضور ایشان در صف مقدم نبرد با دشمن.
- 2- دلاوری و حمله‌های سهمگین امیرمؤمنان علی علیه السلام.
- 3- روحیه اطاعت‌پذیری و صبر و پایداری در میدان نبرد.
- 4- کسب اطلاعات دقیق از موقعیت دشمن و به کارگیری شگردهای نظامی به

(1) - کنز العمال: 399 / 10، حدیث 29950 - 29951.

(2) - مجمع البیان فی تفسیر القرآن: 4 / 437، ذیل آیه 9 سوره انفال.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 43

وسيله پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امیرمؤمنان علیه السلام.

5- امدادهای غیبی تعیین کننده سرنوشت جنگ نه عوامل طبیعی.

6- نقش اساسی اراده خداوند در موفقیت‌ها و پیروزی‌های مسلمانان.

7- نمایش قدرت حق در پیروزی یا شکست بر پایه حکمت.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 44

[«15» اللَّهُمَّ وَ أَيْمًا غَايَ غَزَائِهِمْ مِنْ أَهْلِ مِلَّتِكَ أَوْ مُجَاهِدٍ جَاهَدَهُمْ مِنْ أَتْبَاعِ سُنَّتِكَ لِيَكُونَ دِينُكَ الْأَعْلَى وَ حِزْبُكَ الْأَقْوَى وَ حَظُّكَ الْأَوْفَى فَلَقِيَ الْيُسْرَ وَ هَيَّئْ لَهُ الْأَمْرَ وَ تَوَلَّهِ بِالنُّجْحِ «16» وَ تَخَيَّرْ لَهُ الْأَصْحَابَ وَ اسْتَقْرِ لَهُ الظَّهْرَ وَ أَسْبِغْ عَلَيْهِ فِي التَّقَةِ وَ مَتَّعْهُ بِالنَّشَاطِ وَ أَطْفِ عَنهُ حَرَارَةَ الشَّوْقِ وَ أَجِرْهُ مِنْ غَمِّ الْوَحْشَةِ وَ أَنْسِهِ ذِكْرَ الْأَهْلِ وَ الْوَلَدِ]

خدایا! هر رزمنده‌ای از اهل آیینت، یا مجاهدی از پیروان سنتت با آنان جنگ کند، تا دینت برتر، و حزب و گروهت نیرومندتر، و نصیب دوستانت کامل‌تر باشد، او را آسانی پیش آور، و کار را برایش مهیا ساز، و پیرویش را عهده‌دار باش، و برای او یاران و همنشینان برگزین، و پشتش را قوی کن، و درآمدش را کامل فرما، و او را به نشاط و خرمی بهره‌مند ساز، و آتش شوق به دنیا و مال و منال را از او فرو نشان، و از اندوه تنهایی پناه ده، و یاد زن و فرزند را از خاطرش بزدای.

دعا به رزمندگان و مجاهدان اسلام

محافظت از زمینه‌هایی که اسلام برای سعادت بشر تدارك دیده است، تنها در شرایط ویژه ممکن است. یعنی امت اسلامی در نظام تربیتی و امنیتی می‌توانند آیین مقدس را پیاده و عمل کرده و سپس به نسل بعد منتقل سازند.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 45

از این رو اسلام استعداد پذیرش و اجرایی و دفاعی از کیان خود را برای انسان‌ها فراهم دیده است، پس رمز ماندگار بودن دین پس از هزار و اندی سال، وابسته به استعدادهای اساسی است. یعنی در مرحله نخست، شریعت حق به وسیله انسانی شایسته و برتر به عنوان رسالت به سوی آدمیان می‌رود؛ سپس با نیروی ایمان مردمی نسل به نسل حرکت می‌کند و در مرحله آخر دفاع از آن در پوشش قدرت نظامی انجام می‌شود. چنانچه در هر مرحله کاستی یا کوتاهی صورت بگیرد، آن شریعت به هدف نمی‌رسد و در بین راه فرو خواهد پاشید و یا به دست فراموشی سپرده می‌شود.

بیشترین کوشش و جانبازی رسول اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام و رزمندگان حق از صدر اسلام تا کنون صرف ماندگاری و نگهبانی از اصول دین بوده است تا پایه‌های خیمه مکتب اسلام پابرجا بماند که مهمترین آنها خداشناسی و عبادت می‌باشد که از نمادهای بارز آیین حق است.

خداوند متان هم به پاس این تلاش‌های دشوار و خالصانه، دین خود را پاسداری می‌نماید و آن امت را از برکات و ارزش‌های معنوی بهره‌مند می‌سازد و می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ «1»

ای مؤمنان! اگر خدا را یاری کنید، خدا هم شما را یاری می‌کند و گام هایتان را محکم و استوار می‌سازد.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله هرگاه در لباس رزمندگان به جنگ با کفار می‌رفت دعا می‌خواند:

خدایا! تو پشتیبان و یاور منی، از تو نیرو می‌گیرم و با یاری تو حمله می‌برم و با کمک تو می‌جنگم. «2»

(1) - محمد (47): 7.

(2) - سنن ابی داود: 592 / 1، حدیث 2632.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 46

حضرت علی علیه السلام در هنگام رویارویی با سپاه معاویه در صفین دعا نمود:

اِنْ اَظْهَرْتَنَا عَلٰی عَدُوِّنَا فَجَنَّبْنَا الْبَغْيَ، وَ سَدَّدْنَا لِلْحَقِّ وَ اِنْ اَظْهَرْتَهُمْ عَلَيْنَا فَارْزُقْنَا الشَّهَادَةَ وَ اعْصِمْنَا مِنَ الْفِتْنَةِ. «1»

اگر ما را بر دشمن پیروزی دادی، از ستم برکنار دار و به راه حق مستقیم ساز و اگر دشمن را بر ما غلبه دادی شهادت را نصیب ما گردان و ما را از فتنه نگاه دار.

از آرزوهای پیوسته و دعا‌های همیشگی معصومان علیهم السلام برای پیروزی پیکارگران در راه مکتب، به خوبی دریافت می‌شود که آنان حکومت الهی و اقتدار دولت اسلامی را حاکم بر تاریخ بشری می‌پسندیدند؛ زیرا پایداری دین و موفقیت آن وابسته به پیشرفت حکومت اسلام و غلبه بر کافران است و هر گونه مسامحه با مهاجمان اسباب تعطیلی دین جاوید و گوشه نشین شدن دینداران خواهد شد.

بنابراین تجهیز کردن مجاهدی برای جانبازی و دفاع از جان و ناموس مسلمانان به دستور رسول الله صلی الله علیه و آله واجب است؛ زیرا این حرکت به منزله عملی کردن دعاست که حضرت فرمود:

مَنْ جَبَّ مِنْ الْجِهَادِ فَلْيُجَهِّزْ بِالْمَالِ رَجُلًا يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ جُهِزَ بِمَالٍ غَيْرِهِ فَلَهُ فَضْلُ الْجِهَادِ وَ لِمَنْ جَهَّزَهُ فَضْلُ النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ كِلَاهُمَا فَضْلٌ وَ الْجُودُ بِالنَّفْسِ أَفْضَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مِنَ الْجُودِ بِالْمَالِ. «2»

هر کسی از جهاد بترسد باید مردی را که در راه خدا جهاد می‌کند کمک مالی

(1) - نهج البلاغه: خطبه 170.

(2) - مستدرک الوسائل: 11/ 24، باب 3، حدیث 12335.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 47

رساند، اگر مجاهد در راه خدا با مال دیگری آماده شود، فضیلت جهاد از آن اوست و فضیلت و ثواب خرج کردن در راه خدا از آن کسی که او را مجهز کرده است. هر دو کار فضیلت و ثواب دارد. اما جانبازی در راه خدا از صرف مال و پول در این راه برتر است.

به هر حال، اگر یاری از راه امدادهای غیبی باشد؛ دعا و مناجات به درگاه حق تعالی تنها به عنوان ارتباطی برای پیروزی حق بر باطل می شود و گرنه اگر یاری حق به قدرت نظامی باشد، وظیفه رزمندگان، است که با همان ابزارهای جنگی پیکار کنند و دعای آنان و دیگران در حق رزمندگان بهترین نیروی کمکی خواهد بود.

همانگونه که پیامبر عزیز اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

از آزریدن مجاهدان در راه خدا بپرهیزید؛ زیرا خداوند به خاطر آنان به خشم می آید همچنان که به خاطر پیامبران خشمناک گردید؛ و دعای آنان را بپذیرد همچنان که دعای پیامبران را پذیرفت. «1»

(1) - کنز العمال: 4/ 314، حدیث 10664.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 48

[وَأُتِرَ لَهُ حُسْنُ النَّيِّ وَ تَوَلَّى بِالْعَافِيَةِ وَ أَصْحَبَهُ السَّلَامَةَ وَ أَعْفَى مِنْ الْجُبْنِ وَ أَلْهِمَهُ الْجُرْأَةَ «17» وَ ارْزُقْهُ الشَّدَّةَ وَ أَيْدَهُ بِالنُّصْرَةِ وَ عَلَّمَهُ السَّيَرَ وَ الشُّنَّ وَ سَدَّدَهُ فِي الْحُكْمِ وَ اغْرِلْ عَنْهُ الرِّيَاءَ وَ خَلِّصْهُ مِنَ السُّمْعَةِ وَ اجْعَلْ فِكْرَهُ وَ ذِكْرَهُ وَ ظَعْنَهُ وَ إِقَامَتَهُ فِيكَ وَ لَكَ «18» فَإِذَا صَافَّ عَدُوَّكَ وَ عَدُوَّهُ فَقَلِّلْهُمْ فِي عَيْنِهِ وَ صَغِّرْ شَأْنَهُمْ فِي قَلْبِهِ وَ أَدِلْ لَهُ مِنْهُمْ وَ لَا تُدْهِمْ مِنْهُ فَإِنْ خَتَمْتَ لَهُ بِالسَّعَادَةِ وَ قَضَيْتَ لَهُ بِالشَّهَادَةِ فَبَعْدَ أَنْ يَجْتَاحَ عَدُوَّكَ بِالْقَتْلِ وَ بَعْدَ أَنْ يَجْهَدَ بِهِمُ الْأَسْرَ وَ بَعْدَ أَنْ تَأْمَنَ أَطْرَافُ الْمُسْلِمِينَ وَ بَعْدَ أَنْ يُؤَلَّى عَدُوَّكَ مُدْبِرِينَ]

و حسن نیت را برایش انتخاب کن، «1» و عافیتش را عهده‌دار شو، «2» و سلامت را همراهش فرما، و از ترسیدن، نگاهش دار، و جرأت را به او الهام کن، و نیرومندی را روزیش فرما، و او را به پیروزی یاری ده، و راه‌ها و روش‌های اسلامی را به او بیاموز، و راه شایسته را در داوری کردن به او بنما، و ریا را از او برطرف کن، و از شهرت و خودنمایی رهایش فرما، و اندیشه و ذکر و مسافرت و اقامتش را در راه خشنودی خود و برای خود قرار ده. پس هرگاه با دشمنان تو و دشمنان خودش روبه رو شود، عددشان را در نظرش اندک نما، و

(1) - مسئله نیت، به طور مفصل در دعای بیستم گذشت.

(2) - توضیح و تفسیر عافیت، در دعای بیست و سوم گذشت.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 49

مقامشان را در دل او کوچک ساز، و او را بر آنان پیروزی ده، و دشمنان را بر او پیروز مکن، و اگر زندگی او را به نیک بختی پایان دادی، و شهادت را برایش مقدر فرمودی، بعد از آن باشد که دشمنان را با کشتن ریشه کن سازد، و پس از آن باشد، که اسارت به دست مسلمانان، آن نابکاران را به رنج و زحمت افکند، و به دنبال آن باشد که اطراف و جوانب سرزمین‌های مسلمین ایمنی یابد، و پس از آن باشد که دشمنان به میدان جنگ پشت کرده، و شکست خورده بازگردند.

در فرازهای ملکوتی و عرشی بالا به دو مسئله بسیار مهم اشارت شده است:

1- جهاد در راه خدا

2- شهادت در راه خدا

1- جهاد در راه خدا

بدون شك اگر تمام انسان‌ها در طول تاریخ تسلیم بی قید و شرط فرهنگ حق بودند، و مسأله ظلم و ستم و استعمار و استثمار و زورگوئی و قلدری در کار نبود، مسأله‌ای تحت عنوان جهاد با دشمن مطرح نمی‌شد.

ولی با کمال تأسف در تمام ادوار، مردمی بودند که حاضر به تواضع در برابر مقررات الهی نبودند، و از طرفی به دیگران زور می‌گفتند و تجاوز به حقوق آنان می‌کردند، به این خاطر مسأله با عظمت جهاد، برای شکستن کبر متکبر و جلوگیری از

قلدری و تجاوز، امری عقلی و فطری و مشروع است، و اگر سایه با برکت جهاد بر سر انسان نبود کرامت انسانی نابود می‌شد. و هرج و مرج در حیات بشری پدید می‌آمد.

اسلام که خود آیین فطرت و عقل، و مدرسه کرامت و شرافت، و فضای عدل و عدالت، و دین صلح و سلامت، و مهر و رأفت و عشق به انسان است، تنها و تنها

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 50

برای درهم شکستن ظلم و ستم، و به خاک مالیدن دماغ ظالم و ستمکار، و گرفتن حق مظلومان از دست ستمگران و برپا شدن عدل و قسط در تمام پهنه زمین، جهاد را همراه با تمام لوازم و توابعش تجویز نموده است.

در رساله «جهاد از دیدگاه امام علی علیه السلام» می‌خوانیم: «1» «اسلام مسأله جهاد را به عنوان يك ضرورت و وظیفه در حالی مطرح می‌کند که برای خون و حیات انسان ارزش فراوان قائل است، تا آن‌جا که قتل يك انسان را برابر با کشتار دسته جمعی همه انسان‌ها می‌شمارد:

أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا «2»

هر کس انسانی را جز برای حق، [قصاص] یا بدون آن که فساد در زمین کرده باشد، بکشد، چنان است که همه انسان‌ها را کشته، و هر کس انسانی را از مرگ برباند و زنده بدارد، گویی همه انسان‌ها را زنده داشته است.

و لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ «3»

و انسانی را که خدا محترم شمرده جز به حق نکشید.

اسلام پیکار مسلحانه را در شرایطی به کار می‌گیرد که با تأیید فراوان توصیه می‌کند که مبدا روش‌های نابخردانه دشمنان در نحوه استفاده از قانون جهاد، شما را به تندروری و خشونت بیشتر و تجاوز و بی‌عدالتی منحرف سازد.

و لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ «4»

(2) - مائده (5): 32.

(3) - انعام (6): 151.

(4) - مائده (5): 8.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 51

و نباید دشمنی با گروهی شما را بر آن دارد که عدالت نورزید؛ عدالت کنید که آن به پرهیزکاری نزدیکتر است.

اسلام، جنگ را تنها در مواردی تجویز می کند که راههای صلح شرافتمندانه و مسالمت به کلی بسته شده باشد.

وَ اِنْ جَاحُوا لِلْسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ «1»

و اگر دشمنان به صلح گرایند، تو هم به صلح گرای، و بر خدا توکل کن.

اسلام سوء استفاده از قانون جهاد را برای مقاصد ماجراجویی و سلطه جوئی و رسیدن به منافع مادی و استثمار ملّتها به شدت محکوم می کند.

وَ لَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغْنِمٌ كَثِيرَةٌ «2»

و به کسی که نزد شما اظهار اسلام می کند، نگوئید: مؤمن نیستی. [تا] برای به دست آوردن کالای بی ارزش و ناپایدار زندگی دنیا [او را بکشید، اگر خواهان غنیمت هستید] پس [برای شما] نزد خدا غنایم فراوانی است.

آیین جهاد

در آیین جهاد آمده: مسئولیت انسان همانا آزادسازی انسان است.

1- آزادی از نادانی

2- آزادی از آشوب

3- آزادی از سرکشی

4- آزادی از بردگی

(1) - انفال (8): 61.

(2) - نساء (4): 94.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 52

و این مسئله تنها به يك ملت یا يك جامعه ختم نمی شود، مسلمانان در برابر همه انسانها در هر کجا که هستند، مسئولیت دارند، آنها وظیفه دارند که به غده‌های سرطانی فساد و تباهی یورش برند، نادانی را براندازند، و آشوب را به آرامش بدل کنند، عدالت را به جای سرکشی بنشانند، و توده‌ها را از بندگی فرمانروایان برهانند.

این مسئولیت انسان است، و برای انجام این مسئولیت تدارك نیرو لازم است.

امام علی علیه السلام می‌فرماید:

اسْتَعِدُّوا لِلْمَسِيرِ إِلَى عَدُوِّ فِي جِهَادِهِ الْقُرْبَةَ إِلَى اللَّهِ، وَ دَرْكُ الْوَسِيلَةِ عِنْدَهُ، حَيَارَى فِي الْحَقِّ، جُفَاءً عَنِ الْكِتَابِ، نَكِبٌ عَنِ الدِّينِ، يَعْمَهُونَ فِي الطُّغْيَانِ، وَ يَعْكُسُونَ فِي عَمْرَةِ الضَّلَالِ، فَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ وَ تَوَكَّلُوا عَلَى اللَّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا وَ كَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا. «1»

برای رویارویی با دشمن آماده شوید، چه جهاد با آنها راهی است برای نزدیکی به پروردگار و منزلت یافتن در نزد وی؛ زیرا دشمنان شما در شناخت حق سرگردانند، از کتاب خدا و روش زندگی بی‌خبرند، دین و به همراه آن وظایف فردی و اجتماعی را زیر پا گذاشته‌اند، سرکشی پیشه کرده‌اند، و در گودال گمراهی به دام افتاده‌اند، برای مقابله با آنان هر آنچه در توان دارید نیرو و جنگ‌افزار فراهم آورید، و به خداوند توکل کنید، که او بهترین پناه و برترین یاور ماست.

جهاد تدافعی در قرآن

جهاد تدافعی را در موارد و تحت عناوین کلی زیر می‌توان مطرح و بررسی

(1) - مصباح البلاغة (مستدرک نهج البلاغة): 109 / 1؛ تاریخ الطبری: 67 / 4؛ الامامة و السياسة: 129 / 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 53

کرد: «1» 1- اسلام، دفاع را حق مشروع در برابر ظلم و تجاوز و تبهکاری می‌داند، و جنگ را به عنوان یک وسیله دفاع تجویز می‌کند:

إِذْ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِنَاهِهِمْ ظُلْمٌ وَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ* الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ»
«2»

به کسانی که [ستمکارانه] مورد جنگ و هجوم قرار می‌گیرند، چون به آنان ستم شده اذن جنگ داده شده، مسلماً خدا بر یاری دادن آنان تواناست.*

همانان که به ناحق از خانه‌هایشان اخراج شدند [و گناه و جرمی نداشتند] جز این که می‌گفتند: پروردگار ما خداست.

ولی با وجود توصیه و تأکید در استفاده از حق مشروع دفاع، از زیاده‌روی و تجاوز منع می‌کند:

وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَ لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» «3»

و در راه خدا با کسانی که با شما می‌جنگند بجنگید، و [هنگام جنگ از حدود الهی] تجاوز نکنید، که خدا تجاوزکاران را دوست ندارد.

2- اسلام، گروه‌هایی را که نه منطق و نه پیمان، مانع از شیوه خصمانه‌شان نمی‌شود، متجاوز تلقی می‌کند و درباره این گونه متجاوزان جنگ تدافعی را چنین دستور می‌دهد:

فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خُذُوهُمْ وَ

(1) - جهاد از دیدگاه امام علی علیه السلام: 14

(2) - حج (22): 39 - 40.

(3) - بقره (2): 190.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 54

اِخْضَرُوهُمْ وَ اَفْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ «1»

پس هنگامی که ماه‌های حرام سپری شود، مشرکان را هر جا یافتید، بکشید و به اسیری بگیرید و محاصره کنید و در هر کمین گاهی به کمین آنان بنشینید.

آنگاه در پایان چنین فرمان به ظاهر تندی، برای نشان دادن ماهیت انسانی دفاع، توصیه می‌کند:

فَأَنْ تَابُوا وَ اَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «2»

ولی اگر توبه کردند و نماز را بر پا داشتند و زکات پرداختند، پس آزادشان گذارید؛ زیرا خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

3- در برابر آنها که به جنگ با خدا و راه خدا برخاسته‌اند و فساد در زمین و تبهکاری را شیوه خود قرار داده‌اند، می‌فرماید:

أَمَّا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَاداً أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَخُوا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ «3»

کیفر آنان که با خدا و پیامبرش می‌جنگند، و در زمین به فساد و تباهی می‌کوشند، فقط این است که کشته شوند، یا به دارشان آویزند، یا دست راست و پای چپشان بریده شود، یا از وطن خود تبعیدشان کنند. این برای آنان رسوایی و خواری در دنیا است، و برای آنان در آخرت عذابی بزرگ است.

(1) - توبه (9): 5.

(2) - توبه (9): 5.

(3) - مائده (5): 33.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 55

4- در مورد پیمان شکنی و پیمان شکنان که آنها را متجاوزی ماجراجو و شایسته سرکوب می‌شمارد:

«1» **الَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا إِيمَانَهُمْ وَ هُمَا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَ هُمْ بِدُؤُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ اتَّخَذْتُهُمْ فَالْلَهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ**

چرا و برای چه نمی‌جنگید؟ آن هم با گروهی که پیمان‌های خود را شکستند، و عزمشان را بر بیرون کردن پیامبر از وطنش جزم کردند و هم آنان بودند که نخستین بار با شما جنگیدند، آیا از آنان می‌ترسید؟! در صورتی که اگر مؤمن هستید، خدا سزاوارتر است که از او بترسید.

5- سران و سردمداران تجاوز به حریم آزادی تفکر انسانی و همکاران شیطان:

فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا «2»

پس شما با یاران شیطان بجنگید، که یقیناً نیرنگ و توطئه شیطان [در برابر اراده خدا و پایداری شما] سست و بی‌پایه است.

6- پیشوایان کفر و استکبار و قدرت‌های سلطه‌جو و ابرقدرت‌ها که جز به ظلم و فساد و منافع خود نمی‌اندیشند و به هیچ پیمانی و تعهدی احترام نمی‌گذارند و بدان پایبند نیستند:

فَقَاتِلُوا أِيمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا إِيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُوْنَ «3»

در این صورت با پیشوایان کفر بجنگید که آنان را [نسبت به پیمان‌هایشان] هیچ تعهدی نیست، باشد که [از طعنه زدن و پیمان شکنی] بازایستند.

قرآن در این پیکار ابراز خوشبختی می‌کند **لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُوْنَ** که هرگاه نیروهای من

(1) - توبه (9): 13.

(2) - نساء (4): 76.

(3) - توبه (9): 12.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 56

صادقانه علیه اینان به جنگ تدافعی دست بزنند، آنها را مجبور خواهند کرد که از سلطه جوئی و خودکامگی و زیر پا گذاشتن تعهدهای خود و پایمال کردن حقوق انسانها و سوء استفاده از نیروها و امکانات مردمی در مسیر اهداف شوم خود دست بردارند.

7- مدعیان پیروی از کتابهای آسمانی (یهودیان، مسیحیان، زردشتیان) که نه حاضر به تسلیم در برابر منطق و عقلند، و نه حدود و قانون خدا را مراعات می کنند، و علی رغم ادعایشان، خدا و دین حق را گردن نمی نهند، و زندگی و همزیستی توأم با تفاهم مسلمین را هم رد می کنند، متجاوزانی هستند که اسلام در برابر آنها به جنگ تدافعی متوسل می شود تا حداقل، پیمانهای دو جانبه شرافتمندانه ای را بپذیرند:

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ لَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ لَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَ هُمْ صَاغِرُونَ» «1»

با کسانی از اهل کتاب که به خدا و روز قیامت ایمان نمی آورند، و آنچه را خدا و پیامبرش حرام کرده اند، حرام نمی شمارند، و دین حق را نمی پذیرند، بجنگید تا با دست خود در حالی که [نسبت به احکام دولت اسلامی] متواضع و فروتن اند، جزیه بپردازند.

8- در مواردی که مسلمین در معرض خطر حمله و تهدیدهای جدی قرار گرفته باشند که اگر جلوگیری نکنند غافلگیر خواهند شد:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَ لِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً

(1) - توبه (9): 29.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 57

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ» «1»

ای اهل ایمان! با کافرانی که هم‌جوار شما هستند، نبرد کنید؛ و آنان باید در شما سرسختی و شدت یابند؛ و بدانید که خدا با پرهیزکاران است.

9- گروه و جبهه‌های درگیر جنگ با دیگران که مرتکب تجاوز و ظلم می‌شوند، و جنگ افروزان و زورگوییانی که به اتکا و قدرت بر ملت‌ها و گروه‌های دیگر می‌تازند، اسلام با اعلان جنگ به متجاوزان زورگو از حق کشورها و ملت‌ها و گروه‌هایی که مورد تهاجم و تجاوز قرار گرفته‌اند دفاع می‌کند:

وَ أَنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَ مَا قَاتَلْتُمَا بِالْعَدْلِ وَ أَسْطُوا أَنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ «2»

و اگر دو گروه از مؤمنان با یکدیگر بجنگند میان آنها صلح و آشتی برقرار کنید، و اگر یکی از آن دو گروه بر دیگری تجاوز کند، با آن گروهی که تجاوز می‌کند، بجنگید تا به حکم خدا باز گردد. پس اگر بازگشت، میانشان به عدالت و انصاف، صلح و آشتی برقرار کنید؛ و همواره دادگری را پیشه سازید که خدا دادگران را دوست دارد.

در آغاز آیه گرچه اعلان جنگ در مورد دو کشور و یا دو ملت و یا دو گروه مسلمانی که یکی متجاوز است بیان شده، ولی کلیت فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ نشانگر عمومیت قانون نسبت به هر گروهی است که در صحنه جنگ به

(1) - توبه (9): 123.

(2) - حجرات (49): 9.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 58

دیگری ستم و تجاوز روا می‌دارد.

10- در مورد تحریکات و توطئه‌ها و زمینه سازی آشوب‌های کلی و اغتشاشات و ایجاد تفرقه و فتنه، که عاملان آن متجاوز و دشمن در حال جنگ تلقی شده‌اند، و جهاد تدافعی در مقابل آنان اجتناب‌ناپذیر می‌گردد:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ اخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَ لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزُدَّوَكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنْ اسْتَطَاعُوا «1»

از تو درباره جنگ در ماه حرام می‌پرسند. بگو: هر جنگی در آن [گناهی] بزرگ است، ولی هر نوع بازداشتن [مردم] از راه خدا و کفرورزی به او و [بازداشتن مردم از] مسجد الحرام و بیرون راندن اهلش از آن، نزد خدا بزرگ‌تر [از جنگ در ماه حرام] است؛ و فتنه [شُرک و بت‌پرستی] از کشتار بزرگ‌تر است. و مشرکان همواره با شما می‌جنگند تا شما را اگر بتوانند از دینتان برگردانند.

جهاد تهاجمی در قرآن

به جز مواردی که در زمینه جهاد تدافعی بیان شد، اسلام انگیزه‌های دیگری را نیز به عنوان مجوز منطقی برای اعلان جهاد می‌شناسد که ما در اینجا به نام جهاد تهاجمی و رهائی بخش، آن را از دیدگاه قرآن مورد بررسی قرار می‌دهیم.

در آغاز باید به این نکته توجه کافی مبذول داشت که قرآن در همان حال که جنگ را در مواردی تجویز می‌کند، شیوه مسلمانان مجاهد و رزمنده و پرهیزکارانی را که پرچم پیکار رهائی بخش را به دوش می‌کشند، اینچنین توصیف می‌کند:

تِلْكَ الدَّارُ الْأَخِرَةُ جَعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَ لَا فَسَادًا وَ

(1) - بقره (2): 217.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 59

الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ «1»

آن سرای [پرازش] آخرت را برای کسانی قرار می‌دهیم که در زمین هیچ برتری و تسلط و هیچ فساد را نمی‌خواهند؛ و سرانجام [نیک] برای پرهیزکاران است.

عوامل جهاد ابتدایی و تهاجمی

اهم انگیزه‌ها و عوامل جهاد ابتدایی و تهاجمی از این قرار است:

1- آزاد کردن ملت‌ها و توده‌های مردمی که از شرایط آزاد اندیشیدن و آزاد قضاوت کردن و بالأخره انتخاب آزاد نمودن، محرومند و موانع و سدها و دشواری‌هایی بر اثر سلطه قدرتمندان و دولت مردان در راه درك حقایق و رسیدن به واقعیت‌ها بر سر راهشان قرار گرفته است، و نیز به منظور هموار کردن راه حقیقت یابی و نفی تحمیل‌ها و استضعاف‌های فکری و آماده کردن زمینه رشد آگاهی‌ها و شکوفائی اندیشه‌ها.

و قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ «2»

و با آنان بجنگید تا فتنه‌ای [چون شرك، بت‌پرستی و حاکمیت کفار] بر جای نماند و دین فقط ویژه خدا باشد. پس اگر بازایستند [به جنگ با آنان پایان دهید و از آن پس] تجاوزی جز بر ضد ستمکاران جایز نیست.

(1) - قصص (28): 83.

(2) - بقره (2): 193.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 60

2- برای رهایی بخشیدن به ملت‌ها و گروه‌های تحت ستم که خود یارای گرفتن حق خویش را ندارند. و به گونه‌ای به استعمار و استثمار کشانده شده و از حقوق خود محروم گردیده و مستضعف شده‌اند، همان طور که موسی و هارون برای مبارزه با فرعون که ملتش را به استضعاف کشانده بود فرستاده شدند:

أَنْ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضَعِفُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ «1»

همانا فرعون [در سرزمین مصر] برتری‌جویی و سرکشی کرد و مردمش را گروه‌گروه ساخت، در حالی که گروهی از آنان را ناتوان و زبون گرفت، پسرانشان را سر می‌برد، و زنانشان را [برای بیگاری گرفتن] زنده می‌گذاشت؛ بی‌تردید او از مفسدان بود.

وَ تُرِيدُ أَنْ تَمُوتَ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَ بَنَعْلَهُمْ أِيمَةً وَ بَجَعْلَهُمُ الْوَارِثِينَ «2»

و ما می‌خواستیم به آنان که در آن سرزمین به ناتوانی و زبونی گرفته شده بودند، نعمت های باارزش دهیم، و آنان را پیشوایان مردم و وارثان [اموال، ثروت‌ها و سرزمین‌های فرعونیان] گردانیم.

3- کمک و یاری دادن و همراهی با نهضت‌های آزادی‌بخش و مستضعفانی که در سراسر جهان برای نجات خود در برابر استکبار و ستم جهانی می‌جنگند.

وَمَا لَكُمْ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمُ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ نَصِيرًا «3»

شما را چه شده که در راه خدا و [رهایی] مردان و زنان و کودکان

(1) - قصص (28): 4.

(2) - قصص (28): 5.

(3) - نساء (4): 75.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 61

مستضعف [ی که ستمکاران هر گونه راه چاره را بر آنان بسته‌اند] نمی‌جنگید؟ آن مستضعفانی که همواره می‌گویند: پروردگارا! ما را از این شهری که اهلش ستمکارند، بیرون ببر و از سوی خود، سرپرستی برای ما بگمار و از جانب خود برای ما یآوری قرار ده.

نشانه‌های مجاهدان در راه خدا

در جنگ تدافعی گرچه انگیزه و هدف اصلی، جهاد در راه خداست، ولی بیشتر موارد آن به طوری که بررسی کردیم مقاصد مادی از قبیل بیرون راندن دشمن از سرزمین اسلامی و به دست آوردن حقوق از دست رفته و پاسداری از مال و جان و نگهداری از حقوق و منافع مادی مشروع نیز مطرح است.

اما در موارد جنگ تهاجمی، جهاد در شکل توحیدی ناب و فقط برای خدا و تنها به خاطر هدف‌های معنوی ارائه شده است، حتی آن‌جا که به یاری مستضعفان می‌شتابند به دنبال هیچ گونه مقاصد و منافع مادی برای خود نیستند.

این واقعیت را که نشانگر ماهیت جهاد ابتدایی اسلام و قداست کامل آن چه از نظر هدف و چه از نظر کیفیت، اجرای آن می‌باشد می‌توان با تأمل در آیات زیر به دست آورد:

الَّذِينَ أَنْكَرُوا كَثْرَتَ مَا رَزَقْنَاهُمْ مِنْهُ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَكَانُوا يُؤْفَكُونَ ﴿١﴾

همانان که اگر آنان را در زمین قدرت و تمکن دهیم، نماز را برپا می‌دارند، و زکات می‌پردازند، و مردم را به کارهای پسندیده و می‌دارند و از کارهای زشت باز می‌دارند؛ و عاقبت همه کارها فقط در اختیار خداست.

(1) - حج (22): 41.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 62

با این توصیف هرگز جهاد اسلامی با توسعه‌طلبی و قدرت‌خواهی و سلطه‌جویی و استعمار و استثمار و جستجوی ثروت و سرزمین‌های بیشتر و حکومت جابرانه بر توده‌ها، آن‌گونه که مقصد جنگجویان بی‌تقوا و سیاستمداران است، آلوده نخواهد شد.

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ ﴿٢﴾

باید کسانی که زندگی زودگذر دنیا را با سرای جاویدان آخرت مبادله می‌کنند، در راه خدا بجنگند.

بی شک چنین کسانی که حاضر شده‌اند دنیا و جانشان را به جهان معنویت بیکران آخرت از دست بدهند، هرگز با مقاصد پست و آرمان‌های توسعه‌طلبانه و طمعکارانه آلوده نخواهند شد.

أَمَّا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٣﴾

مؤمنان فقط کسانی‌اند که به خدا و پیامبرش ایمان آورده‌اند، آن‌گاه [در حقانیت آنچه به آن ایمان آورده‌اند] شک ننموده و با اموال و جان هایشان در راه خدا جهاد کرده‌اند؛ اینان [در گفتار و کردار] اهل صدق و راستی‌اند.

وقتی مؤمنی که در راه ایمان به خدا و پیامبرش تردیدی به دل راه نمی دهد و آماده تقدیم اموالش می شود که محصول تلاش عمر اوست و جانش را در راه ایمانش تقدیم کند، چگونه می تواند جهادش با مقاصد پست بشری، رنگ غیر خدائی به خود بگیرد.

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ هُمْ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي

(1) - نساء (4): 74.

(2) - حجرات (49): 15.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 63

سَبِيلَ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِيَعْيِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ* التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأُمُّونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ التَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ» «1»

یقیناً خدا از مؤمنان جانها و اموالشان را به بهای آن که بهشت برای آنان باشد خریده؛ همان کسانی که در راه خدا پیکار می کنند، پس [دشمن را] می کشند و [خود در راه خدا] کشته می شوند [خدا آنان را] بر عهده خود در تورات و انجیل و قرآن [وعده بهشت داده است] وعده ای حق؛ و چه کسی به عهد و پیمانش از خدا وفادارتر است؟ پس [ای مؤمنان!] به این داد و ستدی که انجام داده اید، خوشحال و شاد باشید؛ و این است کامیابی بزرگ.* [آن مؤمنان، همان] توبه کنندگان، عبادت کنندگان، سپاس گزاران، روزه داران، رکوع کنندگان، سجده کنندگان، فرمان دهندگان به معروف و بازدارندگان از منکر و پاسداران حدود و مقررات خداوند؛ و مؤمنان را [به رحمت و رضوان خدا] مژده ده.

امیر المؤمنین علیه السلام درباره جهاد در راه خدا می فرماید:

فَإِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ فَتَحَهُ اللَّهُ لِمَنْ أَقْبَلَ، وَ هُوَ لِبَاسُ التَّقْوَى، وَ دِرْعُ اللَّهِ الْحَصِينَةُ، وَ جُنَّتُهُ الْوَيْفَةُ. «2»

جهاد دری است از درهای بهشت که خدا آن را برای بندگان مخصوص و برگزیده اش گشوده است. جهاد پوشش پرهیزکاری، و زره محکم و مقاوم

(1) - توبه (9): 111 - 112.

(2) - نَحْجُ الْبَلَاغَةَ: خطبه 27.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 64

خدائی و سپر قابل اطمینان خداست.

ارزش جهادگری در راه حق

آنان که برای برقراری توحید، و دفاع از فرهنگ پاک حق، و حفظ مرزهای اسلام، همراه با قصد قربت به جهاد برمی خیزند از چنان ارزشی در پیشگاه حق برخوردارند، که از این ارزش جز ذات مقدس حضرت ربّ احدی واقف و آگاه نیست.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ «1»

یقیناً کسانی که ایمان آورده، و آنان که هجرت کرده و در راه خدا به جهاد برخاستند، به رحمت خدا امید دارند؛ و خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

بدون شك کسانی که خواب را بر خود حرام کرده، در راه خدا دل از خانه و آشیانه شسته‌اند و راهی جبهه‌ها گشته‌اند، بر کسانی که از علایق دنیوی نبریده، در خانه‌های خویش راحت آرمیده‌اند، برتری بسیار دارند.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَ الْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَ كَلَّا وَ عَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا*
دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا «2»

آن گروه از مؤمنانی که بدون بیماری جسمی [و نقص مالی، و عذر دیگر، از

(1) - بقره (2): 218.

(2) - نساء (4): 95 - 96.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 65

رفتن به جهاد خودداری کردند و [در خانه نشستند، با مجاهدانی که در راه خدا با اموال و جان‌هایشان به جهاد برخاستند، یکسان نیستند. خدا کسانی را که با اموال و جان‌هایشان جهاد می‌کنند به مقام و مرتبه‌ای بزرگ بر خانه‌نشینان برتری بخشیده است. و هر يك [از این دو گروه] را [به خاطر ایمان و عمل صالحشان] وعده پاداش نيك داده، و جهادکنندگان را بر خانه‌نشینان [بی‌عُذر] به پاداشی بزرگ برتری داده است.* به درجات و رتبه‌هایی، و آمرزش و رحمتی ویژه از سوی خود؛ و خدا همواره بسیار آمرزنده و مهربان است.

مجاهدان در روایات

رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره مجاهدان در راه خدا فرموده:

مَثَلُ الْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ الْقَائِمِ الْقَانِتِ لَا يَزَالُ فِي صَوْمِهِ وَ صَلَاتِهِ حَتَّى يَرْجَعَ إِلَى أَهْلِهِ. «1»

مثل مجاهدان در راه خدا مانند کسی است که قانت باشد و همیشه در روزه و نماز، تا وقتی که به سوی اهلیش بازگردد.

و نیز آن حضرت فرمود:

الْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قُودُ أَهْلِ الْجَنَّةِ. «2»

مجاهدان در راه خدا رهبران اهل بهشت‌اند.

و آن حضرت فرمود:

يَرْفَعُ اللَّهُ الْمُجَاهِدَ فِي سَبِيلِهِ عَلَى غَيْرِهِ مِائَةَ دَرَجَةٍ فِي الْجَنَّةِ، مَا بَيْنَ كُلِّ

(1) - مستدرک الوسائل: 13 / 11، باب 1، حدیث 12293، جامع احادیث الشیعه: 8 / 13، حدیث 13.

(2) - مستدرک الوسائل: 18 / 11، باب 1، حدیث 12313، بحار الأنوار: 8 / 199، باب 23، حدیث 202.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 66

دَرَجَتَيْنِ كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ. «1»

خداوند، مجاهد در راهش را بر غیر او صد درجه در بهشت رفعت و بلندی بخشد که فاصله میان هر دو درجه همانند فاصله میان آسمان و زمین است.

و آن جناب فرمود:

إِنَّ اللَّهَ يَدْفَعُ بِمَنْ يُجَاهِدُ عَمَّنْ لَا يُجَاهِدُ. «2»

همانا خداوند بلاها را از کسی که جهاد نمی کند به واسطه جهادگر دور می کند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

دَعَا مُوسَى وَ أَمَّنْ هَارُونَ عَلَيْهِمَا السَّلَامَ وَ آمَنَتِ الْمَلَائِكَةُ، فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ: اسْتَقِيمَا فَقَدْ اجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا. وَ مَنْ غَزَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ اسْتُجِيبَتْ لَهُ كَمَا اسْتُجِيبَتْ لَهُمَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ. «3»

موسی علیه السلام دعا کرد و هارون و ملائکه آمین گفتند، پس خداوند عزّ و جلّ فرمود: پایدار باشید، هر آینه دعای شما را قبول می کنم. و هر آن کس که در راه خداوند عزّ و جلّ جنگ کند دعای او قبول می شود همان طور که دعای آن دو تا روز قیامت قبول شد.

حضرت صادق علیه السلام می فرماید:

ثَلَاثَةٌ دَعْوَتُهُمْ مُسْتَجَابَةٌ، أَحَدُهُمْ الْغَازِي فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَانْظُرُوا كَيْفَ تَخْلُقُونَهُ «4»

دعای سه کس پذیرفته می شود، یکی از آنها رزمنده ای است که در راه خدا

- (1) - مستدرک الوسائل: 11/18، باب 1، حدیث 12313، جامع احادیث الشیعه: 13/8، حدیث 17.
- (2) - مستدرک الوسائل: 11/14، باب 1، ذیل حدیث 12295، جامع احادیث الشیعه: 13/15، حدیث 30.
- (3) - مستدرک الوسائل: 11/7، باب 1، حدیث 12276، الجعفریات: 76، کتاب الجهاد.
- (4) - وسائل الشیعه: 15/21، باب 3، حدیث 19931؛ تهذیب الأحکام: 6/122، باب 54، حدیث 7.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 67

می جنگد، پس بینید چگونه جانشین او می شوید

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

إِنَّ الْعَزَاءَ إِذَا هُمُوا بِالْعَزْوِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُمْ بَرَاءَةً مِنَ النَّارِ. «1»

به درستی که جنگجویان و رزمندگان وقتی که قصد جنگ کنند، خداوند برای آنها برائت از آتش می نویسد.

و نیز آن حضرت فرمود:

وَمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مُجَاهِدًا فَلَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ حَسَنَةٍ، وَيُحْيَى عَنْهُ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ سَيِّئَةٍ، وَ يُرْفَعُ لَهُ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ دَرَجَةٍ، وَ كَانَ فِي ضَمَانِ اللَّهِ، بِأَيِّ حَتْفٍ مَاتَ كَانَ شَهِيدًا، وَ أَنْ رَجَعَ رَجَعٌ مَغْفُورًا لَهُ مُسْتَجَابًا دُعَاؤُهُ. «2»

و هر کس در راه خدا در حالت جهاد خارج شود، پس برای او به ازای هر قدمی هفتصد هزار حسنه نوشته می شود، و هفتصد هزار گناه از او پاک می گردد، و هفتصد هزار درجه به او رفعت دهند، و او در کفالت خدا خواهد بود، به هر مرگی که بمیرد شهید خواهد بود، و اگر سالم برگردد در حالتی برمی گردد که گناهان او بخشیده شده، و دعاهايش مستجاب گردیده است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

إِذَا خَرَجَ الْعَاذِي مِنْ عَتَبَةٍ بِإِذْنِ اللَّهِ مَلَكًا بِصَحِيفَةٍ سَيِّئَاتِهِ فُطِمَسَ سَيِّئَاتِهِ. «3»

وقتی که رزمنده از درگاه خانه‌اش خارج شود، خداوند ملکی را با صحیفه

(1) - بحار الأنوار: 12/97، باب 1، حدیث 27؛ مستدرک الوسائل: 10/11، باب 1، حدیث 12289.

(2) - وسائل الشیعة: 18/15، باب 1، حدیث 19927؛ کشف الغطاء: 2/283.

(3) - مستدرک الوسائل: 13/11، باب 1، ذیل حدیث 12293، جامع احادیث الشیعه: 8/13، حدیث 13.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 68

سیئات و گناهان او ارسال می‌کند، پس وی گناهان او را می‌پوشاند و محو می‌کند.

و نیز آن حضرت می‌فرماید:

فَإِذَا وَدَّعَهُمْ أَهْلُوهُمْ بَكَتْ عَلَيْهِمُ الْحَيَاطُ وَالْبُيُوتُ. «1»

و چون خانواده‌های رزمندگان به بدرقه ایشان می‌روند، دیوارها و خانه‌ها بر آنها می‌گریند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

إِنَّ الْعُرَاةَ إِذَا هَمُّوا بِالْعَزْوِ ... وَ يَخْرُجُونَ مِنْ دُنُوبِهِمْ كَمَا تَخْرُجُ الْحَيَّةُ مِنْ سَلْحِهَا. «2»

رزمندگان چون عزم جهاد کنند ... و از گناهان خود خارج می‌شوند همان طوری که مار از پوستش بیرون می‌رود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

إِنَّ صَبْرَ الْمُسْلِمِ فِي بَعْضِ مَوَاطِنِ الْجِهَادِ يَوْمًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَهُ مِنْ عِبَادَةِ ارْتِعِينَ سَنَةً. «3»

به درستی که صبر یک روز مسلمان در بعضی از میدان‌های جهاد، برای او از عبادت چهل سال بهتر است.

حضرت باقر علیه السلام می‌فرماید:

وَمَا مِنْ قَدَمٍ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ خُطْوَةٍ إِلَى ذِي رَحِمٍ أَوْ خُطْوَةٍ يُتَمُّ بِهَا زَحْفًا

- (1) - بحار الأنوار: 12/97، باب 1، حدیث 27؛ مستدرک الوسائل: 10/11، باب 1، حدیث 12289.
- (2) - بحار الأنوار: 12/97، باب 1، حدیث 27؛ مستدرک الوسائل: 10/11، باب 1، حدیث 12289.
- (3) - مستدرک الوسائل: 21/11، باب 1، حدیث 12324؛ عوالم الآلی: 1/282، فصل 10، حدیث 121.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 69

فِي سَبِيلِ اللَّهِ. «1»

هیچ گامی در نزد خدا دوست داشتنی تر نیست از گامی که برای دیدار اقوام برداشته شود، و یا گامی که به وسیله آن جهاد در راه خدا انجام گیرد.

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می کند:

أَنَّ جَبْرِئِيلَ أَخْبَرَنِي بِأَمْرِ قَرَّتْ بِهِ عَيْنِي، وَ فَرَحَ بِهِ قَلْبِي، قَالَ: يَا مُحَمَّدُ! مَنْ عَزَا عَزْوَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مِنْ أُمَّتِكَ فَمَا أَصَابَتْهُ قَطْرَةٌ مِنْ السَّمَاءِ أَوْ صُدَاغٌ إِلَّا كَانَتْ لَهُ شَهَادَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. «2»

جبرئیل مرا به مسئله ای خبر داد که چشمانم بدان روشن و قلبم شاد گشت، جبرئیل گفت: ای محمد! هر کس از امت تو که در راه خدا جنگ کند، پس بر او قطره ای از آسمان نبارد و یا سردردی نگیرد مگر آن که برای او در روز قیامت گواهی دهند.

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

كُلُّ عَيْنٍ سَاهِرَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا ثَلَاثَ عُيُونٍ، عَيْنٌ سَهَرَتْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَ عَيْنٌ عُصَّتْ عَنْ حَرَامِ اللَّهِ، وَ عَيْنٌ بَكَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ. «3»

تمام چشم ها در روز قیامت گریان و چون چشمه روانند مگر سه چشم:

چشمی که در راه خدا بیداری کشد، و چشمی که از محرمات خدا بسته شود، و چشمی که از ترس خدا بگریزد.

- (1) - بحار الأنوار: 14 / 97، باب 1، حدیث 31؛ الزهد: 76، باب 13، حدیث 204.
- (2) - بحار الأنوار: 8 / 97، باب 1، حدیث 5؛ تهذیب الأحکام: 121 / 6، باب 54، حدیث 1.
- (3) - بحار الأنوار: 50 / 97، باب 5، حدیث 32؛ مستدرک الوسائل: 17 / 11، باب 1، حدیث 12307.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 70

2- شهادت در راه خدا

امیر المؤمنین علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می فرماید:

فَوْقَ كُلِّ بَرٍّ بَرٌّ حَتَّى يُقْتَلَ الرَّجُلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ. «1»

بالای هر نیکوکاری، نیکوکاری دیگری هست، تا آنگاه که مرد در راه خدا کشته شود. (که بالاتر از او نیکوکاری نیست).

رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید:

فَوَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ كَانَ الْأَنْبِيَاءُ عَلَى طَرِيقِهِمْ لَتَرَجَّلُوا لَهُمْ مِمَّا يَرَوْنَ مِنْ بَهَائِهِمْ حَتَّى يَأْتُوا عَلَى مَوَائِدٍ مِنَ الْجَوْهَرِ فَيَقْعُدُونَ عَلَيْهَا. «2»

قسم به آن کسی که جانم به دست اوست، اگر پیامبران در سر راه شهیدان باشند، از جای خویش به احترام آنها، به خاطر آنچه از عظمتشان می بینند، برمی خیزند تا بر مائده‌هایی از گوهر می آیند و بر آن می نشینند.

حضرت صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می کند:

أَشْرَفُ الْمَوْتِ قَتْلُ الشَّهَادَةِ. «3»

با شرافت‌ترین مرگ، مرگ شهادت است.

امیر المؤمنین علیه السلام فرمود:

وَ طَيَّبُوا عَنْ أَنْفُسِكُمْ نَفْسًا، وَ امْشُوا إِلَى الْمَوْتِ مَشْيًا سُجْحًا. «4»

و خوشحال باشید که روحتان از بدن جدا گردد، و به آسانی به سوی مرگ بروید.

(1) - بحار الأنوار: 50 / 97، باب 5، حدیث 30؛ الخصال: 9 / 1، حدیث 31.

(2) - مستدرک الوسائل: 12 / 11، باب 1، حدیث 12289؛ صحیفه الرضا علیه السلام: 92، حدیث 27.

(3) - بحار الأنوار: 8 / 97، باب 1، حدیث 4؛ الأمالی، شیخ صدوق: 488، حدیث 1.

(4) - نفع البلاغه: خطبه 65؛ غرر الحکم: 334، حدیث 7707.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 71

ارزش شهید و شهادت در قرآن

قرآن مجید درباره شهید می‌فرماید:

وَ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ «1»

و هرگز گمان مبر آنان که در راه خدا کشته شدند مرده‌اند، بلکه زنده‌اند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند.

وَ لَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ «2»

و به آنان که در راه خدا کشته می‌شوند مرده نگویید، بلکه [در عالم برزخ] دارای حیات‌اند، ولی شما [کیفیت آن حیات را] درک نمی‌کنید.

وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالُهُمْ * سَيَهْدِيهِمْ * وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ * وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَفَهَا هُمْ «3»

و کسانی که در راه خدا به شهادت رسیده‌اند، خدا هرگز اعمالشان را باطل و تباه نمی‌کند. * [خدا] آنان را به زودی [به سرمنزل خوشبختی و کرامت] هدایت می‌کند و حالشان را اصلاح می‌نماید؛ * و آنان را در بهشتی که در دنیا به آنان شناسانده در می‌آورد.

ارزش شهید و شهادت در روایات

رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

فَتَكُونُ الطَّعْنَةُ وَ الضَّرْبَةُ أَهْوَنَ عَلَى الشَّهِيدِ مِنْ شُرْبِ الْمَاءِ الْبَارِدِ فِي

(1) - آل عمران (3): 169.

(2) - بقره (2): 154.

(3) - محمد (47): 4 - 6.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 72

الْيَوْمِ الصَّائِفِ. «1»

زخم ناشی از اسلحه و ضربت بر شهید برایش از نوشیدن آب خنک در روز تابستان آسان‌تر است.

و نیز آن حضرت فرمود:

وَ إِذَا زَالَ الشَّهِيدُ مِنْ فَرَسِهِ بِطَعْنَةٍ أَوْ بِضَرْبَةٍ لَمْ يَصِلْ إِلَى الْأَرْضِ حَتَّى يَبْعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ زَوْجَتَهُ مِنَ الْخُورِ الْعَيْنِ فَتُبَشِّرُهُ بِمَا أَعَدَّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ مِنَ الْكَرَامَةِ. «2»

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

لِلشَّهِيدِ سَبْعُ خِصَالٍ مِنَ اللَّهِ:

أَوَّلُ قَطْرَةٍ مِنْ دَمِهِ مَغْفُورٌ لَهُ كُلُّ ذَنْبٍ.

وَالثَّانِيَةُ: يَقَعُ رَأْسُهُ فِي حِجْرِ زَوْجَتِهِ مِنَ الْخُورِ الْعَيْنِ، وَتَمْسَحَانِ الْغُبَارَ عَنْ وَجْهِهِ وَتَقُولَانِ: مَرْحَبًا بِكَ، وَ يَقُولُ هُوَ مِثْلَ ذَلِكَ لهُمَا.

وَالثَّالِثَةُ: يُكْسَى مِنْ كِسْوَةِ الْجَنَّةِ.

وَالرَّابِعَةُ: تَبْدِرُهُ خَزَنَةُ الْجَنَّةِ بِكُلِّ رِيحٍ طَيِّبَةٍ إِيَّاهُمْ يَأْخُذُهُ مَعَهُ.

وَالْخَامِسَةُ: أَنْ يَرَى مَنْزِلَهُ.

وَالسَّادِسَةُ: يُقَالُ لِرُوحِهِ: اسْرُخْ فِي الْجَنَّةِ حَيْثُ شِئْتَ.

(1) - مستدرک الوسائل: 11/11، باب 1، حدیث 12289؛ بحار الأنوار: 13/97، باب 1، حدیث 27.

(2) - مستدرک الوسائل: 11/11، باب 1، حدیث 12289؛ صحیفه الرضا علیه السلام: 92، حدیث 27.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 73

وَالسَّابِعَةُ: أَنْ يَنْظُرَ فِي وَجْهِ اللَّهِ وَ أَنَّهَا لَرَاخَةٌ لِكُلِّ نَبِيٍّ وَ شَهِيدٍ. «1»

برای شهید هفت خصلت از جانب خداست:

اول: اولین قطره‌ای که از خورش ریخته شود، تمامی گناهانش بخشیده می‌شود.

دوم: سرش بر دامان دو زوجه‌اش که حورالعین هستند واقع می‌شود و آنها غبار را از صورتش پاک می‌کنند و به او می‌گویند: به جای خوب و وسیعی درآمدی، خوش آمدی، او نیز همان را در پاسخ آن دو می‌گوید.

سوم: از لباس‌های بهشتی بر او می‌پوشانند.

چهارم: نگهبانان بهشت با بوی بسیار خوش به سوی او پیشی می‌گیرند و هر کدام می‌خواهند او را با خود ببرند.

پنجم: منزل یا منزلت خود را در بهشت می بیند.

ششم: به روح او گفته می شود: در هر جای بهشت که می خواهی به گردش درآی.

هفتم: نظر می کند به «وجه الله» که مایه راحتی برای هر پیامبر و شهید است.

بجان خزند شهادت که خونبها بخشند

فتادگان سر خود را به خاک پا بخشند

گناه گبر و مسلمان به جرم ما بخشند

خداگواست که گر جرم ما همین عشق است

در آن دیار که بیمار را شفا بخشند

مریض عشق به زنجیر بند نتوان کرد

(1) - وسائل الشیعة: 16 / 15، باب 1، حدیث 19920؛ عوالی الآلی: 3 / 182، حدیث 3.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 74

جزای خویش دهندت ز شرم تا بخشند

به گاه عفو گناه از پی رعایت عدل

مگر مرا به تمیdstی دعا بخشند

دعای بی اثری دارم و هزاران جرم

به دوستی سخن های آشنا بخشند

امید هست که بیگانگی عرفی را

(عرفی شیرازی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 75

[«19» اللَّهُمَّ وَ أَيُّهَا مُسْلِمُ خَلَفَ غَازِيًا أَوْ مُرَابِطًا فِي دَارِهِ أَوْ تَعَهَّدَ خَالِفِيهِ فِي غَيْبَتِهِ أَوْ أَعَانَهُ بِطَائِفَةٍ مِنْ مَالِهِ أَوْ أَمَدَّهُ بِعِتَادٍ أَوْ شَحَدَهُ عَلَى جِهَادٍ أَوْ اتَّبَعَهُ فِي وَجْهِهِ دَعْوَةً أَوْ رَعَى لَهُ مِنْ وَرَائِهِ حُرْمَةً فَاجِرٌ لَهُ مِثْلُ اجْرِهِ «20» وَزَنَّا بِوَزْنٍ وَ مِثْلًا بِمِثْلِ وَ عَوْضُهُ مِنْ فِعْلِهِ عَوْضًا حَاضِرًا يَتَعَجَّلُ بِهِ نَفْعٌ مَا قَدَّمَ وَ سُورُورٌ مَا اتَى بِهِ إِلَى أَنْ يَنْتَهِيَ بِهِ الْوَقْتُ إِلَى مَا أُجْرِنْتَ لَهُ مِنْ فَضْلِكَ وَ أَعَدَدْتَ لَهُ مِنْ كَرَامَتِكَ]

خدایا! هر مسلمانی که عهده‌دار امور خانه رزمنده یا مرزداري شود، یا در نبود او به کفالت و سرپرستی خانواده‌اش اقدام کند، یا به قسمتی از مالش او را یاری دهد، یا او را به ساز و برگ جنگ مدد رساند، یا همت او را برای رفتن به جهاد تند و تیز گرداند، یا وی را در برابرش به دعای خیر همراهی کند، یا پشت سرش آبروی او را حفظ نماید، به او نیز اجر همان رزمنده و مرزدار را، وزن به وزن و مثل به مثل عنایت فرما، و عمل او را پاداشی نقد عطا کن، که بدون درنگ، سود کاری که پیشاپیش فرستاد، و شادی عملی که به جا آورد، در همین دنیا به دست آورد، تا عمرش به پایان رسد، و به آن پاداشی برسد که از احسانت بر او روا داشته‌ای، و از کرامتت برای او مهیا ساخته‌ای.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 76

کَمْكَ به جهادگران

رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره کسی که در امور جهاد و برنامه‌های خانوادگی مجاهد، با نیت پاک به رزمنده کَمْكَ کند و در حقیقت در نبود او جانشین وی در شؤون کاری و خانوادگی شود فرمود:

پاداش کسی که برای خدا، مجاهد در راه خدا را تجهیز نماید و وسایل لازم را در اختیار او بگذارد، مانند پاداش همان مجاهدی است که در راه خداوند جهاد می‌کند، و نیز پاداش کسی که اداره امور خانواده مجاهد را بر عهده بگیرد مانند پاداش همان مجاهدی است که در راه خدا به جهاد می‌پردازد. «1» و نیز آن حضرت فرمود:

شام و صبحی را برای خداوند سپری کردن - در پاسداری در راه خدا - از دنیا و هر چه در آن است بهتر است. «2» و نیز آن جناب فرمود:

کسی که پیام جهادگر را برساند، مانند کسی است که بنده‌ای را آزاد کرده باشد، و در پاداش جهاد با جهادگر شریک می‌باشد. «3» از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده:

مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا بِسِلْكِ أَوْ ابْنَةً عَقَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَ مَا تَأَخَّرَ. «4»

هر کس که رزمنده‌ای را اگر چه به يك نخ یا سوزنی تجهیز کند، خداوند تمامی گناهان گذشته و آینده او را خواهد آمرزید.

(1) - مستدرک الوسائل: 24 / 11، باب 3، حدیث 12335؛ صحیح البخاری: 214 / 3؛ صحیح مسلم: 42 / 6.

(2) - سنن النسائي: 15 / 6، كنز العمال: 561 / 10، حدیث 30245.

(3) - الكافي: 8 / 5، حدیث 9؛ تهذيب الأحكام: 123 / 6، باب 54، حدیث 9؛ از جهاد تا شهادت: 141.

(4) - مستدرک الوسائل: 24 / 11، باب 3، حدیث 12333؛ الخلاف، شیخ طوسی: 517 / 5.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 77

و نیز آن حضرت فرمود:

إِلَّا أَنْ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لِيُدْخِلَ بِالسَّهْمِ الْوَاحِدِ الثَّلَاثَةَ الْجَنَّةَ، عَامِلَ الْحَشْبَةِ، وَ الْمُقْوَى بِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَ الرَّامِيَ بِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ. «1»

آگاه باشید به درستی که خداوند به يك تیر سه نفر را داخل بهشت می کند:

1- کسی که چوب کمان را در راه خدا بسازد.

2- کسی که تیرها را بخرد و به رزمنده‌ای بدهد تا در راه خدا به طرف دشمن بیندازد.

3- کسی که تیرها را در راه خدا به طرف دشمن پرتاب کند.

(1) - الكافي: 50 / 5، حدیث 13؛ وسائل الشيعة: 140 / 15، باب 58، حدیث 20168.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 78

[«21» اللَّهُمَّ وَ أَيُّهَا مُسْلِمُ أَهْمُهُ أَمْرُ الْإِسْلَامِ وَ أَخْرَجُهُ حَرْبُ أَهْلِ الشَّرِكِ عَلَيْهِمْ فَتَوَى غَزَوَى أَوْ هَمَّ بِجِهَادٍ فَقَعَدَ بِهِ ضَعْفٌ أَوْ أَبْطَأَتْ بِهِ فَاقَّةٌ أَوْ أَخْرَجَهُ عَنْهُ حَادِثٌ أَوْ عَرَضَ لَهُ دُونَ إِرَادَتِهِ مَانِعٌ فَاصْتُبِ اسْمُهُ فِي الْعَابِدِينَ وَ أُوجِبَ لَهُ ثَوَابُ الْمُجَاهِدِينَ]

وَ اجْعَلْهُ فِي نِظَامِ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ «22» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَ رَسُولِكَ وَ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَاةً عَالِيَةً عَلَى الصَّلَوَاتِ مُشْرِفَةً فَوْقَ التَّحِيَّاتِ صَلَاةً لَا يَنْتَهِي أَمْدُهَا وَ لَا يَنْقَطِعُ عَدَدُهَا كَأَنَّمَا مَضَى مِنْ صَلَوَاتِكَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ أَوْلِيَائِكَ إِنَّكَ الْمَنَّانُ الْحَمِيدُ الْمُبْدِي الْمُعِيدُ الْفَعَّالُ لِمَا تُرِيدُ]

خدایا! هر مسلمانی که کار اسلام او را نگران کند، و گرد آمدن مشرکین علیه مسلمین او را به اندوه نشیند، پس قصد جنگ، یا آهنگ جهاد کند، ولی ناتوانی و سستی او را بنشانند، و تنگدستی و حاجت او را وادار به کندی و درنگ کند، یا پیش آمدی او را از رفتن به تأخیر اندازد، یا مانعی در برابر اراده‌اش قد علم کند، نامش را در زمره عبادت کنندگان ثبت فرما، و ثواب مجاهدان را بر او واجب کن، و وی را در سلك شهیدان و شایستگان قرار ده.

خدایا! بر محمد بنده و رسولت، و آل محمد درود فرست؛ درودی برتر از درودها، و از نظر رفعت و مرتبه، بالای همه درودها، که مدت‌ش به پایان نرسد، و

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 79

شماره‌اش قطع نشود؛ درودی کامل‌تر از درودهایی که گذشت، از درودهایی که بر یکی از دوستان فرستادی. تو عطا بخش ستوده‌ای، آغاز کننده و بازگرداننده‌ای، هر چه را بخواهی انجام می‌دهی.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 80

دعای

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 83

«1»

اللَّهُمَّ إِنِّي أَخْلَصْتُ بِانْقِطَاعِي إِلَيْكَ وَ أَقْبَلْتُ بِكُلِّي عَلَيْكَ وَ صَرَفْتُ وَجْهِي عَمَّنْ يَحْتَاجُ إِلَى رِفْدِكَ وَ قَلْبْتُ مَسْأَلَتِي عَمَّنْ لَمْ يَسْتَعْنِ عَنْ فَضْلِكَ وَ رَأَيْتُ أَنَّ طَلَبَ الْمُحْتَاجِ إِلَى الْمُحْتَاجِ سَفَهٌ مِنْ رَأْيِهِ وَ ضَلَّةٌ مِنْ عَقْلِهِ «2» فَكَمْ قَدْ رَأَيْتُ - يَا إِلَهِي - مِنْ أَنْاسٍ طَلَبُوا الْعِزَّ بِغَيْرِكَ فَذَلُّوا وَ رَامُوا الثَّرْوَةَ مِنْ سِوَاكَ فَافْتَقَرُوا وَ حَاوَلُوا الِازْتِنَاعَ فَانْضَعُوا فَصَحَّ بِمُعَايِنَةِ أَمْثَالِهِمْ حَازِمٌ وَفَّقَهُ اعْتِبَارُهُ وَ أَرْشَدَهُ إِلَى طَرِيقِ صَوَابِهِ اخْتِيَارُهُ «3» فَأَنْتَ يَا مَوْلَايَ دُونَ كُلِّ مَسْئُولٍ مُوضِعُ مَسْأَلَتِي وَ دُونَ كُلِّ مَطْلُوبٍ إِلَيْهِ وَلِيُّ حَاجَتِي أَنْتَ الْمَخْصُوصُ قَبْلَ كُلِّ مَدْعُوٍّ بِدَعْوَتِي لَا يَشْرُكَكَ أَحَدٌ فِي رَجَائِي وَ لَا يَتَفَقُّ أَحَدٌ مَعَكَ فِي دُعَائِي وَ لَا يَنْظُمُهُ وَ إِلَّاكَ نِدَائِي «4» لَكَ - يَا إِلَهِي - وَخَدَائِيَّةُ الْعَدَدِ وَ مَلَكَةُ الْمُدَرَّةِ الصَّمَدِ وَ فَضِيلَةُ الْحَوْلِ وَ الْقُوَّةِ وَ دَرَجَةُ الْعُلُوِّ وَ الرَّفْعَةِ «5» وَ مِنْ سِوَاكَ مَرْحُومٌ فِي عُمْرِهِ مَغْلُوبٌ عَلَى أَمْرِهِ مَقْهُورٌ عَلَى شَأْنِهِ مُحْتَلِفٌ الْحَالَاتِ مُتَنَقِّلٌ فِي الصِّفَاتِ «6» فَتَعَالَيْتَ عَنِ الْأَشْبَاهِ وَ الْأَضْدَادِ وَ تَكَبَّرْتَ عَنِ الْأَمْثَالِ وَ الْأَنْدَادِ فَسُبْحَانَكَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 84

[«1» اللَّهُمَّ إِنِّي أَخْلَصْتُ بِانْقِطَاعِي إِلَيْكَ وَ أَقْبَلْتُ بِكُلِّي عَلَيْكَ وَ صَرَفْتُ وَجْهِي عَمَّنْ يَحْتَاجُ إِلَى رِفْدِكَ وَ قَلْبْتُ مَسْأَلَتِي عَمَّنْ لَمْ يَسْتَعْنِ عَنْ فَضْلِكَ وَ رَأَيْتُ أَنَّ طَلَبَ الْمُحْتَاجِ إِلَى الْمُحْتَاجِ سَفَهٌ مِنْ رَأْيِهِ وَ ضَلَّةٌ مِنْ عَقْلِهِ]

خدایا! بر پریدنم از غیر و پیوستنم به تو، خود را خالص و پاک کردم، و با تمام وجودم به حضرتت روی آوردم، و از کسی که نیازمند عطای توست قطع امید کردم، و درخواستم را از آن که از احسان تو بی نیاز نیست برگرداندم، و دیدم که حاجت خواستن نیازمند از نیازمند، محصول سبکی رأی و گمراهی عقل اوست.

دعا و نیایش با پروردگار

در قوانین آفرینش و عوامل طبیعی هر پدیده از موجودات خداوند بر حد و اندازه آفریده شده و مرزی برای فانی شدن آن وجود دارد؛ مگر یاد حق و لذت نیایش با او که در جهان هستی سیری ناپذیر است.

امام صادق علیه السلام در این باره می‌فرماید:

مَا مِنْ شَيْءٍ إِلَّا وَ لَهُ حَدٌّ يَنْتَهِي إِلَيْهِ إِلَّا الذَّكَرَ فَلَيْسَ لَهُ حَدٌّ يَنْتَهِي إِلَيْهِ فَرَضَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ الْفَرَايضَ، فَمَنْ أَدَّاهُنَّ فَهُوَ حَدُّهُنَّ ... إِلَّا الذَّكَرَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ لَمْ يَرْضَ مِنْهُ بِالْقَلِيلِ وَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ حَدًّا يَنْتَهِي إِلَيْهِ. ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 85

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا «1». «2»

هر چیزی حد دارد که در آن جا به پایان می‌رسد مگر یاد خدا که آن را حدی پایان‌پذیر نیست. خداوند عزوجل فرایض را واجب کرد و هر که آن‌ها را به جای آورد همان حد است ... مگر ذکر که خداوند عز و جل به اندک آن رضایت نداده و مرزی که در آنجا پایان پذیرد برایش قرار نداده است. سپس این آیه را تلاوت فرمود: «ای اهل ایمان! خدا را بسیار یاد کنید.»

بنابراین وقتی یاد حق محدودیت ندارد پس لذت جویی با آن هم پایانی ندارد و همه خوشی‌ها و نشاطهای حقیقی در ارتباط نزدیک با خداوند حاصل می‌شود.

به عبارت دیگر لذت‌های انسانی بر دو گونه است:

الف - لذت‌های جسمی و جنسی

این لذت‌ها در دایره شهوات و هوس‌های حیوانی آدمی قرار دارد که حرکت آنها از قوه غضبیّه و شهویّه و وهمیّه ریشه می‌گیرد. انسان در این وادی چون میل سیری ناپذیری دارد؛ تا حدّ حیوانیت و پست‌تر فرو می‌رود، همه افکار و اخلاق و رفتار او روش حیوانی پیدا می‌کند و به خاطر غرق شدن در دریای شهوات و امیال بی‌پایان، حیوانی انسانی نما می‌گردد که سرانجام در آغاز ورود به برزخ به موجودی زشت رو و بدبو و در آخرت در صف حیوانات مسخ شده محسور می‌گردد.

امام علی علیه السلام می‌فرماید:

لَيْسَ فِي الْمَعَاصِي أَشَدُّ مِنْ اتِّبَاعِ الشَّهْوَةِ فَلَا تُطِيعُوهَا فَتَشْغَلْكُمْ عَنْ

(1) - احزاب (33): 41.

(2) - الکافی: 498 / 2، حدیث 1؛ بحار الأنوار: 161 / 90، باب 1، ذیل حدیث 42.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 86

اللَّهُ. «1»

در میان گناهان، سخت‌تر از پیروی شهوت نیست، پس آن را فرمان نبرید که شما را از خدا غافل می‌سازد.

امام سجّاد علیه السلام می‌فرماید:

وَ اعْلَمْ وَنَحْكَ يَا بَنَ آدَمَ؛ أَنْ فَسْوَةَ الْبُطْنَةِ وَ فَتْرَةَ الْمَيْلَةِ وَ سُكْرَ الشَّيْعِ وَ غِرَّةَ الْمَلِكِ مِمَّا يُنْبِطُ وَ يُبْطِئُ عَنِ الْعَمَلِ وَ يُنْسِي الدُّكْرَ. «2»

بدان! وای بر تو ای پسر آدم! پرخوری و سستی اراده و مستی سیری و غفلت حاصل از قدرت، از عوامل بازدارنده و کند کننده عمل است و یاد خدا را از دل می‌برد.

بر این اساس حضرت سجّاد علیه السلام از چنین رذایلی به درگاه خداوند استغفار می‌کند و در مناجات‌الذاکرین به محضر الهی عرضه می‌دارد:

وَ أَسْتَغْفِرُكَ مِنْ كُلِّ لَذَّةٍ بَعِيرٍ ذَكَرَكَ وَ مِنْ كُلِّ رَاحَةٍ بَعِيرٍ أَنْسَكَ وَ مِنْ كُلِّ سُرُورٍ بَعِيرٍ قُرْبِكَ وَ مِنْ كُلِّ شُغْلٍ بَعِيرٍ طَاعَتِكَ. «3»

از هر لذّتی جز یاد تو و از هر آسایشی جز انس با تو و از هر شادی جز نزدیکی به تو و از هر کاری جز طاعت تو، آمرزش تو را می‌طلبم.

پس این لذت‌های زودگذر نه تنها ارزشمند نیست بلکه مانعی برای رسیدن به لذت‌های معنوی است.

ب - لذت‌های روحی و روانی

این گونه لذت بردن برگرفته از شوق مناجات و لقای حق تعالی است. سوز و اشتیاقی که از عالم ملکوت و معنا به وجود انسان سرازیر می شود و به او حال خوش و آرامش عجیبی می بخشد.

امام علی علیه السلام می فرماید:

(1) - غرر الحکم: 190، حدیث 3663.

(2) - بحار الأنوار: 129 / 75، باب 21، حدیث 1؛ تحف العقول: 273.

(3) - بحار الأنوار: 151 / 91، باب 32؛ مناجات 13، مناجات الذاکرين.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 87

الذِّكْرُ لَدَهُ الْمُجِيبُ. «1»

یاد خدا، خوشی دostداران است.

الذِّكْرُ مُجَالَسَةُ الْمُحِبُّوبِ. «2»

یاد حق، نشستن با محبوب است.

ذِكْرُ اللَّهِ مَسْرَّةٌ كُلُّ مُتَّقٍ وَ لَدَهُ كُلُّ مُوقِنٍ. «3»

یاد خدا، شادی هر پرهیزگار و گوارایی هر اهل یقینی است.

بر اساس آن چه گذشت، مراتب کمالات انسانی به اعتبار نزول و پستی و صعود و بلندی در بی نهایت فراوان است. هر کسی در هر مرتبه از مراتب وجودی خویش از مرتبه خاصی از کمالات بهره مند است و نیایش و دعا دری از درهای رحمت خداوندی است که بر روی بندگان گشوده شده است.

(1) - غرر الحکم: 189، حدیث 3649.

(2) - غرر الحکم: 189، حدیث 3647.

(3) - غرر الحکم: 189، حدیث 3653.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 88

[«2» فَكَمْ قَدْ رَأَيْتُ - يَا إِلَهِي - مِنْ أَتَسَّى طَلَبُوا الْعِزَّ بِعَيْزِكَ فَذَلُّوا وَ رَأَمُوا الثَّرْوَةَ مِنْ سِوَاكَ فَافْتَقَرُوا وَ حَاوَلُوا الِارْتِفَاعَ فَاتَّضَعُوا فَصَحَّ بِمُعَايَنَةِ أَمْثَالِهِمْ حَازِمٌ وَفَقَهُ اعْتِبَارُهُ وَ أَرَشَدَهُ إِلَى طَرِيقِ صَوَابِهِ اخْتِيَارُهُ]

ای خدای! من چه بسیار انسان‌ها دیدم که با تکیه به غیر تو، عزت خواستند، ولی خوار شدند، و از غیر تو درخواست ثروت کردند، اما به تھی دستی نشستند، و آهنگ بلندی کردند، ولی پست شدند؛ پس دور اندیشی دورانیش با دیدن امثال این سبک مغزان، که بنا گذاشت به غیر تو تکیه نکند صحیح است، و عبرت آموزی از اینان، او را موفق کرد و انتخاب درستش، او را به راه راست رهنمون شد.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 89

[«3» فَأَنْتَ يَا مَوْلَايَ دُونَ كُلِّ مَسْئُولٍ مُوضِعٍ مَسْأَلَتِي وَ دُونَ كُلِّ مَطْلُوبٍ إِلَيْهِ وَلِيٌّ حَاجَتِي أَنْتَ الْمَخْصُوصُ قَبْلَ كُلِّ مَدْعُوٍّ بِدَعْوَتِي لَا يَشْرُكَكَ أَحَدٌ فِي رَجَائِي وَ لَا يَتَفَقَّ أَحَدٌ مَعَكَ فِي دُعَائِي وَ لَا يَنْظُمُهُ وَ إِيَّاكَ نِدَائِي «4» لَكَ - يَا إِلَهِي - وَحْدَانِيَّةُ الْعَدَدِ وَ مَلَكَةُ الْقُدْرَةِ الصَّمَدِ وَ فَضِيلَةُ الْحَوْلِ وَ الْقُوَّةِ وَ دَرَجَةُ الْعُلُوِّ وَ الرَّفْعَةِ «5» وَ مَنْ سِوَاكَ مَرْحُومٌ فِي عُمْرِهِ مَغْلُوبٌ عَلَى أَمْرِهِ مَقْهُورٌ عَلَى شَأْنِهِ مُخْتَلِفٌ الْحَالَاتِ مُتَنَقِّلٌ فِي الصِّفَاتِ «6» فَتَعَالَيْتَ عَنِ الْأَشْبَاهِ وَ الْأَضْدَادِ وَ تَكَبَّرْتَ عَنِ الْأَمْثَالِ وَ الْأَنْدَادِ فَسُبْحَانَكَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ]

پس ای مولای من! تو جایگاه درخواست منی نه غیر تو، و تو رواکننده حاجت منی نه غیر تو، و تو پیش از هر موجودی که بخواندش، مخصوص به خواندن منی، هیچ کس در امید من با تو شریک نمی شود، و احدی در دعای من با تو، هم پیمان نمی گردد، و ندای من کسی را با تو به یک سلك در نمی آورد.

ای خدای من! من وحدانیت و یگانگی و قائم بودن به قدرت و بی نیازی، و برتری حول و قوت، و پایه والایی و رفعت مخصوص توست، و هر چه غیر توست، در تمام عمرش به او رحم شده، و در زندگیش مغلوب قدرتی گشته، و در کارش شکست خورده، و در صفات و خصوصیات جا به جا شد؛ تو بالاتر از

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 90

آنی که شبیه‌ها و همانندها برای تو باشد، و بزرگتر از آنی که همسان‌ها و همتاها برایت قرار دهند؛ پس پاك و منزّهی و معبودی جز تو نیست.

دعا و نیایش

دلدار و دلارام به غیر از تو ندارم

بر من نظری کن که مَت عاشق زارم

بی روی تو گل‌های چمن خار شمارم

تا خار غم عشق تو در پای دلم شد

نی فرصت آن تا نفسی با تو برآرم

نی طاقت آن تا زغمت صبر توان کرد

باشد که به گوش تو رسد ناله زارم

تا شام درآید ز غمت زار بگریم

ورنه به خدا دست به فریاد برآرم

کم کن تو جفا بر دل مسکین عراقی

(فخرالدین عراقی)

دعای

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 92

«1» اللَّهُمَّ إِنَّكَ ابْتَلَيْتَنَا فِي أَرْزَاقِنَا بِسُوءِ الظَّنِّ وَ فِي آجَالِنَا بِطُولِ الْأَمَلِ حَتَّى التَّمَسَّنَا أَرْزَاقَكَ مِنْ عِنْدِ الْمَرْزُوقِينَ وَ طَمِعْنَا بِأَمَالِنَا فِي أَعْمَارِ الْمُعَمَّرِينَ «2» فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ هَبْ لَنَا يَقِيناً صَادِقاً تَكْفِينَا بِهِ مِنْ مُؤَوَّنةِ الطَّلَبِ وَ أَهْمُنَا ثِقَةً خَالِصَةً تُغْفِينَا بِهَا مِنْ شِدَّةِ النَّصَبِ «3» وَ اجْعَلْ مَا صَرَّحْتَ بِهِ مِنْ عِدَّتِكَ فِي وَحْيِكَ وَ أَتْبَعْتَهُ مِنْ قَسَمِكَ فِي كِتَابِكَ قَاطِعاً لِاهْتِمَامِنَا بِالرِّزْقِ الَّذِي تَكَلَّمْتَ بِهِ وَ حَسْماً لِلاِشْتِغَالِ بِمَا ضَمِنْتَ الْكِفَايَةَ لَهُ «4» فَقُلْتَ وَ قَوْلُكَ الْحَقُّ الْأَصْدَقُ وَ أَقْسَمْتَ وَ قَسَمُكَ الْأَبْرُ الْأَوْفَى وَ فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَ مَا تُوعِدُونَ «5» ثُمَّ قُلْتَ: فَوَ رَبِّ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ».

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 94

[«1» اللَّهُمَّ إِنَّكَ ابْتَلَيْتَنَا فِي أَرْزَاقِنَا بِسُوءِ الظَّنِّ وَ فِي آجَالِنَا بِطُولِ الْأَمَلِ حَتَّى التَّمَسَّنَا أَرْزَاقَكَ مِنْ عِنْدِ الْمَرْزُوقِينَ وَ طَمِعْنَا بِأَمَالِنَا فِي أَعْمَارِ الْمُعَمَّرِينَ «2» فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ هَبْ لَنَا يَقِيناً صَادِقاً تَكْفِينَا بِهِ مِنْ مُؤَوَّنةِ الطَّلَبِ وَ أَهْمُنَا ثِقَةً خَالِصَةً تُغْفِينَا بِهَا مِنْ شِدَّةِ النَّصَبِ]

خدایا! ما را در رزق و روزمان، به یقین نداشتن، و در مدّت زندگی مان به درازی آرزو آزمودی تا جایی که روزی های تو را، از روزی خوران خواستیم، و به آرزومان نسبت به عمر طولانی، در عمر سال خوردگان طمع بستیم؛ پس بر محمد و آل محمد درود فرست، و ما را یقینی صادقانه بخش که به سبب آن از مشقت طلب روزی بی نیازمان کنی، و اطمینانی خالص به ما الهام کن، تا به خاطر آن از شدّت رنج و تعب نگاهمان داری.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 95

[«3» وَ اجْعَلْ مَا صَرَّحْتَ بِهِ مِنْ عِدَّتِكَ فِي وَحْيِكَ وَ أَتْبَعْتَهُ مِنْ قَسَمِكَ فِي كِتَابِكَ قَاطِعاً لِاهْتِمَامِنَا بِالرِّزْقِ الَّذِي تَكَلَّمْتَ بِهِ وَ حَسْماً لِلاِشْتِغَالِ بِمَا ضَمِنْتَ الْكِفَايَةَ لَهُ «4» فَقُلْتَ وَ قَوْلُكَ الْحَقُّ الْأَصْدَقُ وَ أَقْسَمْتَ وَ قَسَمُكَ الْأَبْرُ الْأَوْفَى وَ فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَ مَا تُوعِدُونَ «1» «5» ثُمَّ قُلْتَ: فَوَ رَبِّ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ» «2»]

و چنان کن که آنچه در قرآنت به صراحت وعده داده‌ای، و از پی آن وعده در کتابت سوگند یاد کرده‌ای، ما را از دویدن دنبال آن رزقی که رساندنش را به ما متکفل شده‌ای باز دارد، و مانع پریشانی خاطر ما نسبت به آنچه ضامن کفایتش شده‌ای، شود.

پس چنین گفته‌ای و گفته تو حق و راست‌ترین گفته‌هاست، و سوگند خورده‌ای، و سوگندت راست‌ترین و رساترین سوگند است:

«و روزی شما و آنچه به شما وعده داده شده، در آسمان است.»

سپس گفتی: «پس به پروردگار آسمان و زمین سوگند، موجود بودن روزی، و آنچه به آن وعده داده شده‌اید حق است، مانند آن که شما سخن می‌گویید.»

(1) - ذاریات (51): 22.

(2) - ذاریات (51): 23.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 96

برنامه رزق و روزی

نیت‌های درونی و صفات باطنی تا در عمل انسان نمایان نشود؛ پاداش و کیفر مفهوم ندارد، آزمایش‌های الهی برای تحقق بخشیدن به همین مسائل درونی بشر است.

عافیت‌طلبی یا فقیر زیستن هیچ یک معیاری برای برتری و عزت نفس نیست، کسانی که گمان می‌کنند همین اندازه که اظهار ایمان کنند در صف مؤمنان قرار می‌گیرند و در آخرت همنشین پیامبران و شهدا خواهند بود؛ سخت در اشتباهند.

عده‌ای در رفاه و آسایشی قرار می‌گیرند که از هر نظر آلوده است، و سوسه‌های فساد انگیز از هر طرف آنها را محاصره می‌کند، آزمون بزرگ آنان این است که در چنین فضایی همرنگ محیط نشوند و اصالت و پاکی خود را حفظ کنند.

گروهی در فشار محرومیت قرار می‌گیرند، در حالی که می‌بینند اگر حاضر به معامله سرمایه‌های فطری و دینی خود شوند، فقر و فلاکت به سرعت درهم می‌شکند اما به بهای از دست دادن ایمان و تقوا و عزت و شرف، راحتی می‌خرند.

خداوند متعال در سوره جن، نعمت آب را وسیله‌ای برای آزمایش حئیّان و انسان‌ها قرار داده و فرموده است:

وَأَلَوْ اسْتَقَمُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَّاءً غَدَقًا * لَنَفْتَنَهُمْ فِيهِ وَ مَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا «1»

و اگر [انس و جن] بر طریقه حق پایداری کنند حتماً آنان را از آب فراوانی سیراب خواهیم کرد* تا آنان را در زمینه فراوانی نعمت بیازماییم و کسی که از یاد پروردگارش روی برگرداند، او را در عذابی بسیار سخت و روز افزون درخواهد آورد.

(1) - جن (72): 16 - 17.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 97

بنابراین یکی از اسباب مهم امتحان الهی وفور نعمت است و گاهی آزمایش به وسیله نعمت از آزمایش با بلا و عذاب سخت‌تر و پیچیده‌تر است؛ زیرا طبیعت نعمت زیاد، سستی و تنبلی و غفلت و غرق شدن در لذت‌ها و شهوات است. و این همان چیزی است که انسان را از خدا دور می‌سازد و میدان را برای فعالیت شیطان آماده می‌کند. تنها کسانی از آثار نامطلوب نعمت فراوان در امان بمانند که پیوسته به یاد خدا باشند و خانه قلب را از نفوذ شیاطین حفظ کنند.

جوشش چشمه‌ها و بارش باران وسیله آزمایش بندگان است، اگر با ناشکری و کفران نعمت به خاطر گناهان به ویژه ضایع کردن حق الله باشد؛ قهر خداوند فراگیر می‌شود و بلاها و مشکلات آسمانی و زمینی همگان را گرفتار می‌سازد و سپس از هیچکس کاری بر نمی‌آید.

دست قدرت خداوند در تغییر قوانین هستی باز است؛ اما احتمال بروز خطر یا کمبودها برای دوری از بی‌تفاوتی و غفلت حتمی است که حق تعالی می‌فرماید:

قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ ءَامَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسْتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ * قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَّعِينٍ «1»

بگو: اوست رحمان، به او ایمان آوردیم، و بر او توکل کردیم، پس به زودی خواهید دانست چه کسی در گمراهی آشکار است.* بگو: به من خبر دهید اگر آب مورد بهره‌برداری شما [چون آب رودها، چشمه‌ها، سدها و چاه‌ها] در زمین فرو رود [تا آنجا که از دسترس شما خارج گردد] پس کیست که برایتان آب روان و گوارا بیاورد؟!

پس در تنگنا یا آسایش قرار گرفتن آدمی به ویژه در مادیات دنیوی جز مصلحت و خیر برای او فایده‌ای دیگر منظور نشده است و آنچه به او رسیده قسمت بریده

(1) - ملك (67): 29 - 30.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 98

شده اوست.

امام علی علیه السلام می‌فرماید:

كَمْ مِنْ مُتَعَبٍ نَفْسَهُ مُقْتَرٍ عَلَيْهِ وَ مُقْتَصِدٍ فِي الطَّلَبِ قَدْ سَاعَدَتْهُ الْمَقَادِيرُ. «1»

بسا کسی که در طلب روزی خود را به رنج می‌افکند اما در سختی و تنگدستی به سر می‌برد و بسا کسی که در طلب روزی میانه‌روی می‌کند و دست تقدیر او را یاری می‌رساند.

امام صادق علیه السلام در پندش به مردی که نگران رزق خویش بود؛ فرمود:

إِنْ كَانَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى قَدْ تَكْفَّلَ بِالرِّزْقِ فَأَهْتِمَامُكَ لِمَاذَا وَ أَنْ كَانَ الرِّزْقُ مَقْسُومًا فَالْحِرْصُ لِمَاذَا ... «2»

اگر خداوند بلند مرتبه روزی تو را به عهده گرفته است پس اندوه تو برای چیست؟ و اگر رزق قسمت شده، آزمندی تو برای چیست؟

امام صادق علیه السلام از حضرت علی علیه السلام درباره کسانی که در طلب رزق نقشه‌ها به کار می‌بندند تا زیرکی نشان دهند و یا ضعف و زیان خود را از فقر و تهیدستی بپوشانند نقل می‌فرماید:

كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَثِيرًا مَا يَقُولُ: إِعْلَمُوا عَلَمًا يَقِينًا أَنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ لَمْ يَجْعَلْ لِلْعَبْدِ وَ إِنْ اشْتَدَّ جَهْدُهُ وَ عَظُمَتْ حِيلَتُهُ وَ كَثُرَتْ مَكَايِدُهُ أَنْ يَسْبِقَ مَا سُمِّيَ لَهُ فِي الذِّكْرِ الْحَكِيمِ وَ لَمْ يَجْعَلْ مِنَ الْعَبْدِ فِي ضَعْفِهِ وَ قِلَّةِ حِيلَتِهِ أَنْ يَبْلُغَ مَا سُمِّيَ لَهُ فِي الذِّكْرِ الْحَكِيمِ. أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لَنْ يَزِدَادَ امْرُؤٌ نَقِيرًا بِحَدْفِهِ وَ لَمْ يَنْتَقِصِ امْرُؤٌ نَقِيرًا لِحُمَقِهِ فَالْعَالِمُ لِهَذَا الْعَامِلِ بِهِ أَعْظَمُ

(1) - الکافی: 81 / 5، حدیث 6؛ بحار الأنوار: 35 / 100، باب 2، حدیث 69.

(2) - بحار الأنوار: 190 / 75، باب 23، حدیث 1؛ الأمالی، شیخ صدوق: 7، حدیث 5.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 99

النَّاسِ رَاحَةً فِي مَنْفَعَتِهِ وَ الْعَالَمُ لَهُذَا التَّارِكُ لَهُ أَعْظَمُ النَّاسِ شُغْلًا فِي مَضَرَّتِهِ. «1»

سرور مؤمنان بارها می فرمود: به یقین بدانید که خدای تعالی اجازه نمی دهد؛ بنده بر آنچه در قرآن حکیم برایش مقدر شده پیشی گیرد هر چند سخت بکوشد و با تمام توان چاره اندیشد و ترفند زند و همچنین بنده بر آنچه در قرآن حکیم برایش نوشته شده بر ناتوانی و کمی تدبیرش جدایی نیفکند. ای مردم! هیچ انسانی، با هوش و ذکاوت خود نمی تواند پیشیزی در روزی خود پدید آورد و هیچ نیازمندی به سبب کم هوشی او پیشیزی کاسته نشود؛ پس دانای به این نکته که به آن عمل کند بیش از همه مردم به راحتی سود برده است و دانایی که آن را رها کند بیش از همه مردم زیان دیده است.

در دعای اول کتاب به طور بسیار مفصل در باب رزق و روزی و این که وسعت و تنگی رزق بدون شك از امتحانات الهی است، و مسئله روزی از جانب حضرت حق ضمانت شده چنانکه در قرآن به طور مکرر آمده، و نیازی به روی آوردن به دست مردم و آلوده شدن به حرام نیست، و در دعاها دیگر در باب یقین صادقانه و اطمینان داشتن به حق، و بریدن طمع از غیر او مسائل بسیار مهم و مفصلی گذشت، در توضیح این دعا نیاز به تکرار آن مطالب نیست، از این جهت به ترجمه جملات ملکوتی آن اکتفا شد.

خویش را اوّل سزاوارش کنید

آنگهی جان در سر کارش کنید

غمزه‌ای از چشم شوخش واکشید

فته در خوابست بیدارش کنید

گرنه دارد از غم عاشق خبر

ساغری از عشق در کارش کنید

پیش روی او نهید آئینه‌ای

در کمند خود گرفتارش کنید

(1) - الکافی: 81 / 5، حدیث 9؛ بحار الأنوار: 408 / 74، باب 15، حدیث 38؛ تحف العقول: 155.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 100

گر پرهیزد دل بیمار از او	شریتی زان چشم در کارش کنید
یا به بیماریّ جان تن در دهید	یا حذر از چشم بیمارش کنید
خار منعی گر زند در دل خسی	باده گلرنگ در کارش کنید
گر نسازد با جفای دوست دل	با فراق او شبی یارش کنید
بار عشق ار بر ندارد دوش فیض	کارهای عاقلان بارش کنید

(فیض کاشانی)

دعای

30

پرداخت قرض و دین

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 103

«1» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَهَبْ لِي الْعَافِيَةَ مِنْ دَيْنٍ تُخْلِقُ بِهِ وَجْهِي وَيَحَارُ فِيهِ ذَهْنِي وَ يَتَشَعَّبُ لَهُ فِكْرِي وَ يَطُولُ بِمُمَارَسَتِهِ شُغْلِي «2» وَ أَعُوذُ بِكَ يَا رَبِّ مِنْ هَمِّ الدَّيْنِ وَ فِكْرِهِ وَ شُغْلِ الدَّيْنِ وَ سَهَرِهِ «3» فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَ أَعِدْني مِنْهُ «4» وَ أَسْتَجِيرُ بِكَ يَا رَبِّ مِنْ ذَلَّتِهِ فِي الْحَيَاةِ وَ مِنْ تَبَعْتِهِ بَعْدَ الْوَفَاةِ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَ أَجْزِنِي مِنْهُ بِوُسْعٍ فَاضِلٍ أَوْ كَفَافٍ وَاصِلٍ «5» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَ احْجُبْنِي عَنِ السَّرَفِ وَ الْاِزْدِيَادِ وَ قَوِّمْنِي بِالْبَدَلِ وَ الْاِقْتِصَادِ وَ عَلِّمْنِي حُسْنَ التَّقْدِيرِ وَ اقْبِضْنِي بِلُطْفِكَ عَنِ التَّبَذِيرِ وَ أَجِرْ مِنْ أَسْبَابِ الْحَلَالِ أَرْزَاقِي وَ وَجِّهْ فِي أَبْوَابِ الْبِرِّ إِنْفَاقِي وَ اِزْوِ عَنِّي مِنَ الْمَالِ مَا يُحْدِثُ لِي مَخِيلَةً أَوْ تَأْذِيًّا إِلَى بَعْغِي أَوْ مَا أَتَعَقَّبُ مِنْهُ طُغْيَانًا «6» اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيَّ صُحْبَةَ الْفُقَرَاءِ وَ أَعِزِّي عَلَى صُحْبَتِهِمْ بِحُسْنِ الصَّبْرِ وَ مَا زَوَّيْتَ عَنِّي مِنْ مَتَاعِ الدُّنْيَا الْفَانِيَةِ فَادْخِرْهُ لِي فِي خَزَائِنِكَ الْبَاقِيَةِ وَ اجْعَلْ مَا خَوَّلْتَنِي مِنْ حُطَامِهَا وَ عَجَّلْتَ لِي مِنْ مَتَاعِهَا بُلْعَةً إِلَى جَوَارِكَ وَ وُصْلَةً إِلَى قُرْبِكَ وَ ذَرِيعَةً إِلَى جَنَّتِكَ إِنَّكَ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ وَ أَنْتَ الْجَوَادُ الْكَرِيمُ.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 104

[«1» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَهَبْ لِي الْعَافِيَةَ مِنْ دَيْنٍ تُخْلِقُ بِهِ وَجْهِي وَ يَحَارُ فِيهِ ذَهْنِي وَ يَتَشَعَّبُ لَهُ فِكْرِي وَ يَطُولُ بِمُمَارَسَتِهِ شُغْلِي «2» وَ أَعُوذُ بِكَ يَا رَبِّ مِنْ هَمِّ الدَّيْنِ وَ فِكْرِهِ وَ شُغْلِ الدَّيْنِ وَ سَهَرِهِ «3» فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَ أَعِدْني مِنْهُ «4» وَ أَسْتَجِيرُ بِكَ يَا رَبِّ مِنْ ذَلَّتِهِ فِي الْحَيَاةِ وَ مِنْ تَبَعْتِهِ بَعْدَ الْوَفَاةِ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَ أَجْزِنِي مِنْهُ بِوُسْعٍ فَاضِلٍ أَوْ كَفَافٍ وَاصِلٍ]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و مرا از واهی که به خاطر آن آبرویم را بریزی نجات بخش؛ واهی که ذهنم را پریشان می‌کند، و فکرم را پراکنده می‌سازد، و کارم را در چاره کردن آن طولانی می‌کند.

ای پروردگارم! از اندوه وام و فکرش، و از دل مشغولی به آن، و بی‌خواهیش به تو پناه می‌برم؛ پس بر محمد و آلش درود فرست، و مرا از آن پناه ده.

ای پروردگارم! از خواری وام در این زندگی دنیا، و از گرفتاریش، پس از مرگ به تو پناه می‌جویم؛ پس بر محمد و آلش درود فرست، و مرا از سختی وام به ثروت سرشار، و رزق کافی که از من قطع نشود، پناه ده.

وام و شؤون آن در اسلام

از جمله مشکلاتی که برای مردم پیش می‌آید و از آن چاره‌ای نیست مشکل

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 105

اقتصادی است. گاهی در طول يك سال اتفاق می افتد که خرج و دخل يك مؤمن آبرومند، با هم تفاوت پیدا می کند، به این معنا که خرج سالانه او در عین حالی که کاسب و زحمت کش و فعال است از دخلش به خاطر حوادثی بیشتر می شود، در این صورت دچار کمبود و مشکل می گردد، که این مشکل را برادر مؤمنش به وسیله قرض الحسنه می تواند از سر راه او بردارد.

گاهی مؤمنی به ناچار به حادثه زلزله، سیل، آتش سوزی، بیماری سهمگین، تعمیر خانه، خرید خانه، عروسی فرزند دچار می آید که قرض الحسنه می تواند تمام این سختی ها را تبدیل به راحتی کند، و بار سنگینی را از دوش مؤمن بردارد.

در هر صورت برای قرض الحسنه در رابطه با حل بسیاری از مشکلات جایگاه بلندی است، و این عمل در میان اعمال حسنه ویژگی خاصی دارد.

نیاز مردم به یکدیگر اقتضا کرده که محبت و رحمت و عاطفه مردم نسبت به یکدیگر به صورت قرض الحسنه تجلی کند. به همین خاطر است که قرآن مجید این سند محکم الهی، در بیش از ده آیه به قرض الحسنه اشاره کرده، و به صورت امر الهی از آن یاد فرموده است، و به دنبال قرآن مجید روایات و اخبار از این مسئله تمجید زیاد نموده، و عمل مقابل آن را که ربای قرضی است به شدت مورد حمله قرار داده و ربا دهنده را مستحق عذاب الهی دانسته است.

من در این سطور ابتدا به آیات شریفه قرآن در رابطه با قرض الحسنه و سپس به روایات و اخبار اهل بیت اشاره می کنم، آنگاه ربای قرضی و معاملی را از نظر قرآن و روایات بررسی می نمایم.

قرض در قرآن مجید

وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَ

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 106

أَفْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ لَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ «1»

خدا از بنی اسرائیل [بر لزوم اطاعت از آیینش و پیروی از موسی] پیمان گرفت، و از میان آنان دوازده سرپرست برانگیختیم [تا هر يك عهده‌دار امور قبیله‌ای از قبایل بنی اسرائیل باشد]، و خدا به آنان فرمود: یقیناً من با شما، اگر نماز را برپا دارید، و زکات بپردازید، و به پیامبران ایمان آورید، و آنان را تقویت و یاری کنید و به خدا وامی نیکو دهید، مسلماً گناهانتان را محو می‌کنم، و شما را در بهشت‌هایی که از زیر [درختان] آن نهرها جاری است در می‌آورم؛ پس هر که از شما بعد از این کافر شود، یقیناً راه راست را گم کرده است.

از آیه شریفه استفاده می‌شود که قرض الحسنه در امت‌های قبل از اسلام هم به عنوان برنامه‌ای از برنامه‌های الهی و دستوری از دستورهای حضرت حق، و عملی که باعث دخول در بهشت است مطرح بوده، و این کار شایسته و عمل پسندیده اختصاص به امت اسلام و احکام شریعت محمدیه ندارد.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَاللَّيْه تَرْجِعُونَ «2»

کیست آن که به خدا وام نیکو دهد، تا آن را برایش چندین برابر بیفزاید؟

و خداست که [روزی را] تنگ می‌گیرد و وسعت می‌دهد؛ و [همه شما برای دریافت پاداش] به سوی او بازگردانده می‌شوید.

(1) - مائده (5): 12.

(2) - بقره (2): 245.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 107

تفسیری بر آیه شریفه

«با در نظر گرفتن این نکته که مالک حقیقی اموال پروردگار است و بشر تنها به عنوان نمایندگی خداوند در آنها تصرف می‌کند، و شرط سرپرستی و نمایندگی او این است که اضافه بر نیازمندی‌های خود با این گونه اعمال و به عبارت دیگر

انفاق، احتیاجات عمومی را نیز برطرف کند، اما با همه اینها قرآن می‌گوید: این کمک مادی خود را به عنوان قرض به خدا حساب کنید، قرض به آفریدگار جهان که همه چیز از اوست، و تازه هنگام استرداد چندین برابر آن را دریافت دارید.

و این نهایت لطف پروردگار را نسبت به بندگان و کمال اهمیت موضوع قرض را می‌رساند. با این که مالک و بخشنده اوست، باز برمی‌گردد و از بنده خود استقراض می‌کند آنهم استقراضی که با چنین سود فراوانی همراه است.

جمله آخر آیه **وَاللَّهُ يَقْضِي وَيَصْطُ** گویا اشاره به این است که تصور نکنید انفاق و بخشش اموال شما را کم می‌کند، زیرا وسعت و محدودیت سرمایه‌های شما به دست خداست، اوست که می‌تواند با برکات زمین و آسمان به شما وسعت بخشد و به جای اموال انفاق شده چندین برابر در اختیار شما قرار دهد، بلکه با توجه به ارتباط و بهم پیوستگی اجتماع، همان اموال انفاق شده در پایان به شما باز می‌گردد. از همه اینها گذشته فراموش نکنید که شما به سوی خدا باز می‌گردید و جهان دیگری در پیش دارید که از این کارهای خیر خود در آن‌جا بهره‌مند خواهید شد. «1» آیاتی در سوره‌های مبارکه حدید، تغابن، مزمل به همین مضمون که در آیه گذشته توضیح داده شد وارد شده است که دلالت بر عظمت مسئله قرض دادن دارد با توجه به این نکته بسیار مهم که حضرت حق دست قرض گیرنده محتاج را دست خود به حساب آورده است.

(1) - تفسیر نمونه: 2/ 225، ذیل آیه 245.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 108

قرض در روایات

رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره کسی که می‌تواند به برادر مؤمنش قرض الحسنه بدهد ولی از این عمل پسندیده خودداری، می‌کند می‌فرماید:

مَنْ أَحْتَاجَ إِلَيْهِ اخُوهُ الْمُسْلِمُ فِي قَرْضٍ وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَفْعَلْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ رِيحَ الْجَنَّةِ. «1»

کسی که برادر مسلمانش در مسئله قرض به او نیازمند شود، و او قدرت بر دادن قرض داشته باشد ولی خودداری کند خداوند بوی بهشت را بر او حرام می‌کند.

و نیز آن حضرت فرمود:

مَنْ أَقْرَضَ مُؤْمِنًا قَرْضًا يَنْتَظِرُ بِهِ مَيْسُورَهُ كَانَ مَالُهُ فِي زَكَاةٍ وَكَانَ هُوَ فِي صَلَاةٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ حَتَّى يُؤَدِّيَهُ إِلَيْهِ. «2»

هر کس به مؤمنی قرض الحسنه بدهد و انتظار کشد تا قرض گیرنده فراخی یابد. آن مال ثواب زکات خواهد داشت و قرض دهنده مورد توجه و درود فرشتگان باشد تا قرض گیرنده آن را ادا نماید.

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

مَا مِنْ مُسْلِمٍ أَقْرَضَ مُسْلِمًا قَرْضًا يُرِيدُ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا حَسِبَ اللَّهُ لَهُ أَجْرَهُ بِحَسَابِ الصَّدَقَةِ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْهِ. «3»

هیچ مسلمانی نباشد که به مسلمان دیگری قرض الحسنه بدهد جز آن که خداوند هر روز ثواب صدقه دادن آن را به حساب وی ثبت کند تا زمانی که

(1) - بحار الأنوار: 138/100، باب 1، حدیث 1؛ الأُمالی، شیخ صدوق: 429، حدیث 1.

(2) - بحار الأنوار: 139/100، باب 1، حدیث 4؛ ثواب الأعمال: 138.

(3) - بحار الأنوار: 139/100، باب 1، حدیث 6؛ ثواب الأعمال: 138.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 109

آن مال به او بازگردد.

و نیز آن حضرت فرمود:

الْقَرْضُ الْوَاحِدُ بِثَمَانِيَةِ عَشَرَ، وَ أَنْ مَاتَ اخْتُسِبَ بِهَا مِنَ الزَّكَاةِ. «1»

ثواب قرض هیچده برابر خواهد بود و چنانچه گیرنده بمیرد یا قدرت ادا نداشته باشد می توان آن را به حساب زکات گذاشت.

راوی می گوید: از حضرت صادق علیه السلام شنیدم:

مالی را به قرض الحسنه دهم خوشتر دارم از آن که آن را ببخشم. و نیز آن جناب فرمود: هر کس مالی را به قرض دهد و مدتی برای آن معین کند و قرض گیرنده نتواند در رأس مدت آن را بپردازد، به هر روزی که آن تأخیر اندازد، برای صاحب مال ثواب صدقه دادن يك دينار را در هر روز خواهد داشت. «2» حضرت صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند:

أَلْفُ دِرْهَمٍ أَقْرَضُهَا مَرْتَبَيْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِهَا مَرَّةً، وَ كَمَا لَا يَحِلُّ لِعَرِمِكَ أَنْ يَمُتُّكَ وَ هُوَ مُوسِرٌ فَكَذَلِكَ لَا يَحِلُّ لَكَ أَنْ تَعْسِرَهُ إِذَا عَلِمْتَ أَنَّهُ مُعْسِرٌ. «3»

هزار درهم را چنانکه دوبار قرض الحسنه بدهم خوشتر دارم از آن که یکبار صدقه دهم. و همان گونه که برای آن که از تو قرض گرفته جایز نیست ماطله نماید و ادای آن را تأخیر اندازد، پس همچنین برای تو جایز نخواهد بود با این

(1) - بحار الأنوار: 139/100، باب 1، حدیث 7؛ وسائل الشیعة: 301/9، باب 49، حدیث 12071.

(2) - بحار الأنوار: 139/100، باب 1، حدیث 5؛ ثواب الاعمال: 138؛ وسائل الشیعة: 330/18، باب 6، حدیث 23783.

(3) - بحار الأنوار: 139/100، باب 1، حدیث 8؛ ثواب الاعمال: 138.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 110

که بدانی دست تنگ است و قدرت ادای آن را ندارد از او مطالبه کنی.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

رَأَيْتُ لَيْلَةَ اسْرِىِّ بِي عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ مَكْتُوبًا الصَّدَقَةُ بِعَشْرِ امْتَالِهَا، وَ الْقَرْضُ بِثَمَانِيَةِ عَشَرَ. «1»

شب معراج مشاهده کردم بر در بهشت نوشته شده: صدقه به ده برابر، و قرض به هیجده برابر است.

حضرت صادق علیه السلام علّت هیجده برابر بودن قرض الحسنه را می فرماید:

برای این که صدقه به دست محتاج و غیر محتاج می‌رسد، ولی قرض فقط به دست محتاج و دردمند داده می‌شود. «2»
رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مَنْ اقْرَضَ مَلْهُوفاً فَاحْسَنَ طَلِبَتَهُ اسْتَأْنَفَ الْعَمَلَ، وَ اعْطَاهُ اللَّهُ بِكُلِّ دِرْهَمٍ أَلْفَ قِنْطَارٍ مِنَ الْجَنَّةِ. «3»

هر کس به دردمندی قرض بدهد، و دربار گرداندنش نیکو عمل کند، عمل خود را از سر بگیرد، (چرا که مانند روزی شده که از مادر متولد شده) و خداوند به هر دره‌می هزار قنطار در بهشت به او عنایت می‌کند.

در روایات و اخبار اسلامی سفارش زیاد شده که: از نگاهداری دین و پولی که قرض گرفته‌اید خودداری کنید، چون زمان قرض به پایان رسید پول مردم را برگردانید که ماندن مال قرض نزد شما، گناه سنگینی است و عدم پرداخت آن بسیار

(1) - كنز العمال: 210 / 6، حدیث 15374؛ فیض القدیر: 12 / 4، حدیث 4385؛ تفسیر الثعالی: 1 / 528.

(2) - بحار الأنوار: 139 / 100، باب 1، حدیث 9؛ مستدرک الوسائل: 364 / 12، باب 11، حدیث 14311.

(3) - بحار الأنوار: 368 / 73، باب 67، حدیث 28؛ وسائل الشیعة: 344 / 16، باب 22، حدیث 21717.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 111

زشت است، امکان این هست که با خودداری از پرداخت قرض در خیر بسته شود، و بسیاری از بندگان خدا از فیض قرض محروم شوند.

از حضرت باقر علیه السلام روایت شده:

كُلُّ ذَنْبٍ يُكْفَرُهُ الْقَتْلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِلَّا الدَّيْنَ فَإِنَّهُ لَا كَفَّارَةَ لَهُ إِلَّا ادَاؤُهُ، أَوْ يَقْضَى صَاحِبُهُ، أَوْ يَعْفُو الَّذِي لَهُ الْحَقُّ. «1»

شهادت در راه خدا کفاره تمام گناهان است مگر دین که کفاره‌ای جز ادا کردن ندارد، یا این که دوستش آن را بپردازد، یا طلبکار از حق خود بگذرد.

ابوسعید خدری می‌گوید: از رسول الهی صلی الله علیه و آله شنیدم:

اعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الْكُفْرِ وَ الدِّينِ. قِيلَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ! اِيْعَدِلْ الدِّينَ بِالْكُفْرِ؟ فَقَالَ:

نَعَمْ. «2»

به خداوند از کفر و دین پناه می‌برم. گفته شد: ای رسول خدا! آیا دین همسنگ کفر است؟ فرمود: آری.

امام صادق علیه السلام از پدرانش از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می‌کند:

اَيَّاكُمْ وَالدِّينَ فَانَّهُ هُمُ بِاللَّيْلِ، وَ دُلُّ بِالنَّهَارِ. «3»

شما را از دین بر حذر می‌دارم که دین غصّه شب و ذلّت روز است.

کوتاهی در پرداخت قرض

از حضرت صادق علیه السلام یا امام باقر علیه السلام درباره کسی که دین خود را نپردازد در حالی که قدرت بر پرداخت دارد و بمیرد روایت شده:

(1) - وسائل الشیعة: 324 / 18، باب 4، حدیث 23771؛ بحار الأنوار: 10 / 97، باب 1، حدیث 13.

(2) - بحار الأنوار: 141 / 100، باب 2، حدیث 2؛ وسائل الشیعة: 317 / 18، باب 1، حدیث 23753.

(3) - بحار الأنوار: 141 / 100، باب 2، حدیث 4؛ علل الشرایع: 527 / 2، باب 312، حدیث 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 112

روز قیامت مدیون را می‌آورند در حالی که از وحشت آنچه بر عهده اوست نگران است، اگر دارای حسنات باشد از حسناتش به صاحب مال می‌دهند، و اگر فاقد حسنات باشد از گناهان صاحب مال در پرونده او می‌گذارند. «1»
زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله مردی از دنیا رفت در حالی که دو دینار بدهکار بود، رسول خدا صلی الله علیه و آله را برای نماز خبر کردند، حضرت از نماز خواندن بر آن میّت بدهکار خودداری فرمودند. و این عمل مهم را به این خاطر ترك کردند تا کسی جرأت بر خوردن مال مردم، پیدا نکند. «2» ابونمامه می‌گوید: بر حضرت جواد علیه السلام وارد شدم و عرضه داشتم: قصد حج دارم، اما به یکی از افراد مرجئه بدهکارم چه می‌فرمائید؟ حضرت فرمود:

برو دینت را ادا کن، و مواظب باش خدا را با بر گردن داشتن دین ملاقات نکنی، به حقیقت که مؤمن خیانت نمی‌ورزد!

«3» معاویه بن وهب می‌گوید: به حضرت صادق علیه السلام عرضه داشتم:

به ما خبر رسید مردی از انصار مُرد و بر عهده او دین بود، رسول خدا صلی الله علیه و آله بر او نماز نخواند و فرمود: شما مردم هم بر او نماز نخوانید تا دین او را بپردازند. امام فرمود: صحیح است. «4» حضرت صادق علیه السلام فرمود:

خَفُّوا الدِّينَ فَإِنَّ فِي خِفَّةِ الدِّينِ زِيَادَةَ الْعُمُرِ. «5»

قرض و دین را سبک کنید که در سبکی دین، طول عمر است.

(1) - بحار الأنوار: 274 / 7، باب 11، حدیث 46؛ علل الشرایع: 528 / 2، باب 312، حدیث 6.

(2) - بحار الأنوار: 142 / 100، باب 2، حدیث 9؛ علل الشرایع: 528 / 2، باب 312، حدیث 6.

(3) - تهذیب الأحکام: 184 / 6، باب 81، حدیث 7؛ وسائل الشیعة: 324 / 18، باب 4، حدیث 23772.

(4) - بحار الأنوار: 143 / 100، باب 2، حدیث 12؛ علل الشرایع: 590 / 2، حدیث 37.

(5) - مستدرک الوسائل: 387 / 13، باب 1، حدیث 15680؛ الأمالی، شیخ طوسی: 667، حدیث 1396.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 113

روایت بالا گویا جنبه روانی دارد، به این صورت که مدیون بر اثر سنگینی دین در اضطراب و وحشت و ناامنی است، و این حالات باعث سکنه و فشارهای عصبی است، و سکنه و فشارهای عصبی عمر را کوتاه می‌کند.

حضرت صادق علیه السلام فرمودند:

السُّرَّاقُ ثَلَاثَةٌ: مَانِعُ الزَّكَاةِ، وَ مُسْتَحِلُّ مَهْرِ النِّسَاءِ، وَ كَذَلِكُ مَنْ اسْتَدَانَ وَ لَمْ يَنْوَ قَضَاءَهُ. «1»

دزدان سه نفرند: آن که از پرداخت زکات خودداری می‌کند، آن که خوردن مهر زنان را حلال دانسته و از ادای آن سرپاز می‌زند، آن که پولی را قرض می‌گیرد و نیت ادای آن را ندارد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مَنْ يَمْطُلْ عَلَى ذِي حَقٍّ حَقَّهُ وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى ادَاءِ حَقِّهِ فَعَلَيْهِ كُلَّ يَوْمٍ خَطِيئَةٌ عَشْرًا. «2»

کسی که نسبت به ادای حقّ ذی حقی ماطله و کندی کند در صورتی که قدرت بر ادای آن حق را دارد، هر روز گناه آن کسی که به ناحق و به زور از مردم باج می گیرد بر گردن اوست.

امام صادق علیه السلام فرمود:

يَا يُوسُفُ! مَنْ حَبَسَ حَقَّ الْمُؤْمِنِ أَقَامَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خَمْسِمِائَةَ عَامٍ عَلَى رَجُلَيْهِ حَتَّى يَسِيلَ مِنْ عَرْقِهِ أَوْدِيَّةٌ وَ يُنَادِي مُنَادٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ، هَذَا الظَّالِمُ الَّذِي حَبَسَ عَنِ الْمُؤْمِنِ حَقَّهُ. قَالَ: فَيُؤَبَّحُ ارْبَعِينَ عَاماً ثُمَّ يُؤْمَرُ بِهِ إِلَى

(1) - بحار الأنوار: 146 / 100، باب 3، حدیث 1؛ وسائل الشیعة: 293 / 28، باب 27، حدیث 3799.

(2) - بحار الأنوار: 146 / 100، باب 3، حدیث 3؛ من لا یحضره الفقیه: 15 / 4، حدیث 4968.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 114

التَّار. «1»

ای یونس! هر کس حقّ مؤمنی را حبس کند. خداوند در قیامت پانصد سال او را سر پا نگاه می دارد تا از عرق او رودها جاری شود، و يك منادی از جانب خداوند فریاد برآورد که: این همان ظالمی است که حق مؤمن را حبس کرده است. امام فرمود: پس چهل سال او را توبیخ می کنند و سپس فرمان می دهند تا او را به آتش ببرند.

و نیز آن حضرت فرمود:

أَيُّمَا مُؤْمِنٍ حَبَسَ مُؤْمِنًا عَنْ مَالِهِ وَهُوَ مُحْتَاجٌ إِلَيْهِ لَمْ يَذُقْ وَاللَّهِ مِنْ طَعَامِ الْجَنَّةِ وَ لَا يَشْرَبُ مِنَ الرَّحِيقِ الْمَخْتُومِ. «2»

هر مؤمنی مانع مؤمنی از رسیدن به مالش شود، در حالی که به آن نیازمند است، به خدا قسم از طعام بهشت نچشد و از رحيق مختوم ننوشد.

مهلت دادن به بدهکار در قرآن

قرآن مجید و روایات سفارش اکید دارند که بدهکار تنگ‌دست را مهلت دهید، تا در زمان وسعت کار و وسعت مال دین خود را ادا کند.

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ «3»

(1) - بحار الأنوار: 147 / 100، باب 3، حدیث 6؛ ثواب الاعمال: 240.

(2) - بحار الأنوار: 147 / 100، باب 3، حدیث 7؛ ثواب الاعمال: 240.

(3) - بقره (2): 280.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 115

و اگر [بدهکار] تنگ‌دست بود [بر شماست که] او را تا هنگام توانایی مهلت دهید؛ و بخشیدن همه وام [و چشم پوشی و گذشت از آن در صورتی که توانایی پرداختش را ندارد] اگر [فضیلت و ثوابش را] بدانید برای شما بهتر است.

مهلت دادن به بدهکار در روایات

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

وَ مَنْ كَانَ لَهُ عَلَى رَجُلٍ مَالٌ اخَذَهُ وَ لَمْ يُنْفِقْهُ فِي اسْرَافٍ اَوْ فِي مَعْصِيَةٍ فَعَسِرَ عَلَيْهِ اَنْ يَقْضِيَهُ فَعَلَى مَنْ لَهُ الْمَالُ اَنْ يُنْظِرَهُ حَتَّى يَرْزُقَهُ اللَّهُ فَيَقْضِيَهُ. «1»

بدهکاری که قرض گرفته شده را در دایره اسراف نبرده و در معصیت خرج نکرده و از ادای دین خود عاجز گشته، بر طلبکار است که او را مهلت دهد تا از جانب حق برای او فرجی برسد و به ادای دین خویش موفق گردد.

امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

طایفه‌ای روز قیامت در سایه عرش حق مبعوث می‌شوند، صورت و لباس آنان از نور است و بر کرسی‌هایی از نور قرار دارند، خلایق به محضر آنان مشرف می‌شوند و می‌گویند: اینان انبیا هستند، منادی از زیر عرش فریاد می‌زند: نه اینان انبیا نیستند، می‌گویند: پس اینان شهدایند، منادی فریاد می‌کند: نه اینان شهدا نیستند، بلکه این طایفه همانانند که در دنیا بر مردم آسان گرفتند، و بدهکار تنگ‌دست را مهلت دادند تا به فراخی برسد. «2» ابراهیم بن عبدالحمید می‌گوید: به حضرت صادق عرضه داشتیم: عبد الرحمن سیاه از شخصی طلب داشت، مدیون از دنیا رفت به طلبکار گفتیم او را حلال کن

(1) - بحار الأنوار: 148/100، باب 4، حدیث 6؛ مستدرک الوسائل: 400/13، باب 9، حدیث 15723.

(2) - بحار الأنوار: 149/100، باب 4، حدیث 5؛ ثواب الاعمال: 145.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 116

ولی او قبول نکرد، فرمود:

وای بر او! اگر می‌بخشید به هر درمی ده برابر ثواب می‌برد، و اکنون که حلال نکرده هر درمی برابر یک درهم است. «1» رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مَنْ ارَادَ أَنْ يُظِلَّهُ اللَّهُ فِي ظِلِّ عَرْشِهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ فَلْيَنْظُرْ مُعْسِراً أَوْ لِيَدْعُ لَهُ عَنْ حَقِّهِ. «2»

کسی که می‌خواهد خداوند او را در سایه عرشش جای دهد، روزی که سایه‌ای جز سایه او نیست، تنگ‌دست را مهلت دهد یا از حقش بگذرد.

ضمانت در قرض

قرآن مجید اصرار دارد بین طلبکار و بدهکار سند ضمانتی رد و بدل شود، که خدای ناخواسته مشکلی پیش نیاید.

در سوره مبارکه بقره می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسَ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ

لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُعْلِلَ هُوَ فَلْيُعْلِلْ وَلِيَّهِ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْتِ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى

(1) - بحار الأنوار: 150/100، باب 4، حدیث 6؛ ثواب الاعمال: 145.

(2) - بحار الأنوار: 150/100، باب 4، حدیث 12؛ وسائل الشیعة: 367/18، باب 25، حدیث 23863.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 117

أَجْلِهِدَ لَكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَدَةِ وَأَذْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ بَحْرَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» «1»

ای اهل ایمان! چنانچه وامی به یکدیگر تا سر آمد معینی، دادید، لازم است آن را بنویسید. و باید نویسنده‌ای [سندش را] در میان خودتان به عدالت بنویسد. و نباید هیچ نویسنده‌ای از نوشتن سند همان گونه که خدا [بر اساس قوانین شرعی] به او آموخته است، دریغ ورزد. او باید بنویسد، و کسی که حق به عهده اوست باید [کلامش را جهت تنظیم سند برای نویسنده] املا کند، و از خدا که پروردگار اوست پروا نماید و از حق چیزی را نکاهد. و اگر کسی که حق به عهده اوست، سفیه یا ناتوان باشد، یا [به علتی] نتواند املا کند، ولی و سرپرست او به عدالت املا کند. و دو شاهد از مردان را [بر این حق] شاهد بگیرید، و اگر دو مرد نبود، یک مرد و دو زن را از میان شاهدانی که می‌پسندید، شاهد بگیرید تا اگر یکی از آن دو زن [واقعیت را] فراموش کرد، آن دیگری او را یادآوری کند. و شاهدان هنگامی که [برای ادای شهادت] دعوت شوند [از پاسخ دعوت] امتناع نورزند، و از نوشتن [سند وام] تا سرآمد معینش، کوچک باشد یا بزرگ، ملول نشوید، این [کار] نزد خدا عادلانه‌تر و برای اقامه شهادت پابرجاتر، و به این که [در جنس وام، اندازه آن و زمان پرداختش] شک نکنید [و ستیز و نزاعی پیش نیاید]، نزدیک‌تر است. مگر آن که داد و ستدی نقدی باشد که آن را میان خود دست به دست می‌کنید، در این صورت بر شما گناهی نیست که آن را ننویسید.

و هرگاه داد و ستد کنید، شاهد بگیرید. و نباید به نویسنده و شاهد زیان برسد

(1) - بقره (2): 282.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 118

و اگر زیان برسانید، خروج از اطاعت خداست که گریبانگیر شما شده است و از خدا پروا کنید و خدا [احکامش را] به شما می آموزد و خدا به همه چیز داناست.

ربا و خطرات آن

تاریخ نشان می دهد که سودجویی از راه پول در عرف ملل پیشین، عمل زشت و ناپسندی محسوب می شده و رباخواران را نکوهش کرده و آن را ظلم می شمردند؛ در نظر مردم چین، رباخواران جز در وقت وام دادن مورد اعتنای مردم نبودند، و بنابر يك مثل چینی قدیمی: «دزدان عمده، صرافی می کنند».

روشن است که رباخواری تا چه حد نفرت انگیز بوده است. در هند قرون وسطی نیز از جنبه مذهبی، مردم از آن کراهت داشتند و دوری می جستند.

مگاستنس می گوید:

هندیان نه پول خود را به تنزیل می دادند و نه می دانستند چطور باید قرض کرد. «1» در میان ایرانیان رباخواری رایج نبود، ولی باز پس دادن وام را امر واجب و مقدس می شمردند. «2»

حرمت ربا در شرایع آسمانی دیگر

در شریعت تورات نیز به طور صریح و واضح از آن منع شده است. در سفر خروج می گوید:

اگر نقدی را به یکی از قوم من که در نزد تو فقیر است قرض بدهی، مثل تقاضا

(1) - تاریخ عمومی ویل دورانت: 689 / 2.

(2) - تاریخ عمومی ویل دورانت: 544 / 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 119

کننده مباش و ربا بر وی مگذار. «1» و در سفرلاوی آمده:

و اگر برادر تو فقیر شده، نزد تو تهدست شود او را دستگیری نمای گر چه غریب و یا میهمان باشد، تا آن که با تو زندگانی بنماید، نقد خود را به او به ربا مده و خوراك خود را به مراجعه به او مده. «2» در سفر مثنی آورده:

با برادرت معامله سودی مکن نه معامله نقره، نه معامله آذوقه، نه معامله هر چیزی که جهت سود داده می شود. «3» در کتاب نحمیا می گوید:

در دلم مشورت کرده، اعیان و سروران را عتاب کرده، به ایشان گفتم که: شما هر کس از برادران خود ربا می گیرید و جماعت بسیاری به خلاف ایشان گذاشتم. «4» در کتاب حزقیال گوید:

آن که به ربح نمی دهد و مراجعه نمی گیرد و دست خود را از بی انصافی کشیده در میان اشخاص محکم به راستی می نماید. «5» گذشته از شرایع آسمانی، چنانکه ذکر شد، رباخواری در فکر ساده و بی آرایش ملل و اقوام پیشین، يك نوع عمل ظالمانه و دور از انصاف به شمار می رفته، ولی به تدریج عادات زشت در آنان تأثیر نموده و به قیاس کالا و یا خانه که به اجاره واگذار می شد، عنوان جدیدی برای آن تراشیده و به نام اجرت و مال الاجاره متداول نمودند، لکن با تغییر دادن عنوان نمی شد آثار شوم آن را از افکار عمومی و محیط

(1) - «عهد عتیق» سفر خروج، فصل 22، بند 25.

(2) - سفرلاوی، فصل 25.

(3) - سفر مثنی، فصل 23، بند 19.

(4) - کتاب نحمیا، فصل 5، بند 7.

(5) - کتاب حزقیال، فصل 18، بند 18.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 120

اقتصادی بزدایند؛ زیرا در نظام طبقاتی وسیله قاطعی در دست سرمایه داران و از پا درآوردن بدهکاران بود.

روی این اصل در تمدن‌های بعدی سود و بهره را حداکثر به 12 درصد محدود نموده و زاید بر آن را غیر قانونی اعلام کرده و مجازات بر آن معین نمودند! گذشته از این که این محدودیت‌ها مفسد ربا را به شرحی که توضیح خواهیم داد از بین نمی‌برد، پایدار هم نخواهد ماند و سرمایه داران که در دولت‌ها نفوذ دارند مترصد فرصتند که با تراشیدن عنوان تازه، مثلاً به نام این که تسهیل و توسعه وام جهت اعمال تولیدی، بالابردن میزان سود را ایجاب می‌کند، دولت‌ها را وادار به تجدیدنظر در قانون موجود بنمایند و تحدید میزان سود را به توافق طرفین موکول کنند، و به بیان دیگر و صریح‌تر:

دست سرمایه داران رباخوار را باز بگذارند تا آنها آزادانه، حداکثر فشار و استثمار را به طرف مقابل مضطر و نیازمند، زیر سرپوش توافق تحمیل بنمایند.

روی این حساب، مقتن اسلام که به طبع آزمند و افزون‌طلبی بشر واقف است و می‌داند در این قبیل موارد، کم آن منتهی به زیاده روی و به تدریج مؤدی به فساد می‌گردد، راه پیشروی و دستبرد به حصار قانونی را کاملاً بسته است و مثلاً از خوردن يك جرعه نوشابه مسکر و یا کسب يك درهم ربا جلوگیری کرده است و علاوه بر این که در مورد قرض، سودجویی را به طور کلی تحریم نموده، در خرید و فروش نیز در همه اشیا که به وزن و یا کیل سنجش می‌شود در صورتی که عوضین معامله از يك جنس بوده باشد، کم و بیش بودن عوض مقابل را ممنوع نموده است.

و گناه يك درهم رباخواری را اگرچه فرضاً در مقابل میلیون‌ها وام و سال‌ها مهلت باشد، بیشتر از گناه آن سیه کار پلید که در خانه کعبه با مادر خود مرتکب فحشا گردد، به حساب آورده است.

و در حدیثی حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 121

الرَّبَا سَبْعُونَ جُزْءًا فَأَيُّهَا مِثْلُ أَنْ يَنْكِحَ الرَّجُلُ امْرَأَةً فِي بَيْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ. «1»

گناه رباخواری هفتاد بخش است که آسان‌تر و سبک‌ترش مانند آن است که مرد با مادر خود در خانه کعبه جمع شود.

و نیز فرمود:

وَمَنْ أَكَلَ الرَّبَا مَالًا اللَّهُ بَطْنُهُ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ بِقَدْرِ مَا أَكَلَ، وَ إِنْ أَكْتَسَبَ مِنْهُ مَالًا لَمْ يَقْبَلِ اللَّهُ مِنْهُ شَيْئًا مِنْ عَمَلِهِ، وَ لَمْ يَزَلْ فِي لَعْنَةِ اللَّهِ وَ الْمَلَائِكَةِ مَا كَانَ عِنْدَهُ مِنْهُ قِيرَاطٌ. «2»

و هر کس ربا بخورد، به همان اندازه که خورده است خداوند شکمش را از آتش دوزخ پر خواهد کرد، و چنانچه مالی از راه ربا به دست آورد، خداوند هیچ يك از اعمال حسنه او را قبول نمی کند، و تا زمانی که قیاطی از آن مال نزد اوست و به صاحبش مسترد نساخته گرفتار لعنت خدا و فرشتگان خواهد بود.

ربا در قرآن مجید

و لحن قرآن مجید در مورد ربا بسیار تند و هراس انگیز است، و در هیچ يك از معاصی کبیره، جز در خصوص شرك به خداوند جهان، نظیر آن وارد نشده است.

اینك بعضی از آیات آن را مورد مطالعه قرار می دهیم:

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا

(1) - وسائل الشیعة: 121/18، باب 1، حدیث 2381؛ الخصال: 583/2، حدیث 8.

(2) - وسائل الشیعة: 122/18، باب 1، حدیث 23284؛ أعلام الدین: 416.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 122

فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَ اِمْرُؤُا إِلَى اللَّهِ وَ مَنْ عَادَ فَلَوْلِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَ يُرِي الصَّدَقَاتِ وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيمٍ «1»

کسانی که ربا می خورند [در میان مردم و برای امر معیشت و زندگی] به پای نمی خیزند، مگر مانند به پای خاستن کسی که شیطان او را با تماس خود آشفته حال کرده [و تعادل روانی و عقلی اش را مختل ساخته] است، این بدان سبب است که آنان گفتند: خرید و فروش هم مانند ریاست. در حالی که خدا خرید و فروش را حلال، و ربا را حرام کرده است. پس هر که از سوی پروردگارش پندی به او رسد و [از کار زشت خود] بازایستد، سودهایی که [پیش از تحریم آن] به دست آورده، مال خود اوست، و کارش [از جهت آثار گناه و کیفر آخرتی] با خداست. و کسانی که [به عمل زشت خود] بازگردند [و نمی خدا را احترام نکنند] پس آنان اهل آتش اند، و در آن جاودانه اند.* خدا ربا را نابود می کند، و صدقات را فزونی می دهد؛ و خدا هیچ ناسپاس بزه کاری را دوست ندارد.

و نیز می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذَرُّوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ* فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ إِن تُبْثِمُوا فَلَإِنَّكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلُمُونَ وَ لَا تُظْلَمُونَ» «2»

ای اهل ایمان! از خدا پروا کنید، و اگر مؤمن [واقعی] هستید آنچه را از ربا [بر عهده مردم] باقی مانده رها کنید.* و اگر چنین نکردید [و به رباخواری]

(1) - بقره (2): 275 - 276.

(2) - بقره (2): 278 - 279.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 123

اصرار ورزیدید] به جنگی بزرگ از سوی خدا و رسولش [بر ضد خود] یقین کنید؛ و اگر توبه کردید، اصل سرمایه‌های شما برای خود شماست [و سودهای گرفته شده را به مردم بازگردانید] که در این صورت نه ستم می‌کنید و نه مورد ستم قرار می‌گیرید.

و نیز می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* وَ اتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» «1»

ای اهل ایمان! ربا را که سودهای چند برابر است نخورید، و از خدا پروا کنید تا رستگار شوید.* و از آتشی که برای کافران آماده شده است بپرهیزید.

بررسی آیات ربا

«بررسی در آیات شریفه، این مطالب را به روشنی می‌رساند:

1- رباخواری با ایمان به خدا و رسول او و روز جزا منافات دارد و جمله **اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ** در آیه دوم و **اَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ** در آیه سوم بدان تصریح می نماید.

2- با آلودگی به گناه ربا امید به آسایش در دنیا و رستگاری در آخرت بی مورد است، و رباخواران در زمره منکران و کافران، گرفتار آتش قهر الهی خواهند بود.

3- حالت رباخواران شبیه به حالت شخص مصروع است که در آن حال هرگز به مفاسد ناشی از عمل خود توجه ندارد و در خرابکاری همچنان پیش می رود و به حکم آن که سجایای نفس در جوهر آن ثابت می ماند و به صورت متناسب با آن سجایا درمی آید، طبعاً در جهان دیگر نیز با قیافه مصروعانه و رسوا به پای برمی خیزد.

(1) - آل عمران (3): 130 - 131.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 124

4- آزمندی و سودپرستی فکر صحیح را از مغز علیل آنها ربوده و به غلط می پندارند ربا هم مانند خرید و فروش است که علاوه بر سرمایه سودی هم عاید فروشنده می گردد، در صورتی که چنین نیست و خرید و فروش نوعاً دور محور عرضه و تقاضا می چرخد و کالا و بهای آن در مقابل همدیگر قرار گرفته و به مصلحت و رضای طرفین انجام می پذیرد، برعکس ربا که وسیله استثمار و استعباد بوده و مالی بدون عوض و به محض تحمیل بر طرف مقابل به دست می آید. و به ملاحظه این تفاوت جوهری و مباینیت واقعی، خداوند بیع را حلال و ربا را حرام کرده است.

5- رباخواری ظلم فاحش بوده و آثار شوم آن در هر دو جهان دامنگیر ستمکار خواهد شد، و درست در نقطه مقابل صدقات قرار گرفته است که در آن مالی بلاعوض به مستمندان بذل می شود و این جا مالی بلاعوض از نیازمندان دریافت می گردد، و روی همین اصل خداوند بر آن وعده افزایش داده و این یکی را وعید به نابودی!

6- رباخوار منفور خداوند و کافر به نعمت او و دور از رحمت حق تعالی است، چه این که در نعمت مال سوء تصرف کرده و بر خلاف دستور و در غیر مورد مشروع، آن را به مصرف رسانده است، و هم عاطفه و رأفت و رحم بر نیازمندان را از دل خود رانده است. و به سزای آن، از درگاه حق رانده خواهد شد.

7- خدا و رسول او رسماً به رباخواران اعلان جنگ داده‌اند و عاقبت کار جنگ آوران با خدا و رسول جز شکست و خذلان ابدی و عذاب دائم نخواهد بود.

با يك سير اجمالی در مفاصل همه جانبه رباخواری یقین حاصل می‌شود که این همه تشدید و تضییق در قانون اسلام نسبت به این عمل کاملاً بجا بوده و جلوگیری از ربا، مطابق با میزان عدل و رحمت است. «1»

(1) - رباخواری: 149.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 125

ربا در روایات

روایات زیادی در باب حرمت ربا در معتبرترین کتب روائی وارد شده که به گوشه‌ای از آن روایات اشاره می‌کنیم:

از رسول خدا صلی الله علیه و آله و دیگر معصومین علیهم السلام روایت شده:

اخْبِئِ الْمَكَايِبَ كَسْبُ الرِّبَا. «1»

آلوده‌ترین کسب‌ها، کسب ریاست.

شَرُّ الْكَسْبِ كَسْبُ الرِّبَا. «2»

بدترین کسب، تحصیل ریاست.

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَعَنَ أَكِلَ الرِّبَا وَ مُوَكَّلَهُ وَ كَاتِبَهُ وَ شَاهِدِيهِ. «3»

خداوند عزّ و جلّ خورنده ربا و موکل و نویسنده و شاهدان آن را لعنت کرده است.

الْأَخِذُ وَ الْمُعْطَى سَوَاءٌ فِي الرِّبَا. «4»

گیرنده ربا و دهنده آن، در تحمّل گناه آن مساوی هستند.

از حضرت رضا علیه السلام روایت شده است:

اعْلَمُ يَرْحَمُكَ اللَّهُ أَنَّ الرِّبَا حَرَامٌ سُحَّتْ مِنَ الْكَبَائِرِ وَ بِمَا قَدْ وَعَدَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ، فَتَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْهَا، وَ هُوَ مُحَرَّمٌ عَلَى لِسَانِ كُلِّ نَبِيٍّ وَ فِي كُلِّ كِتَابٍ. «5»

(1) - الکافی: 147 / 5، حدیث 12؛ وسائل الشیعة: 118 / 18، باب 1، حدیث 23271.

(2) - بحار الأنوار: 116 / 100، باب 5، حدیث 10؛ الأمالی، شیخ صدوق: 488.

(3) - بحار الأنوار: 116 / 100، باب 5، حدیث 8؛ من لایحضره الفقیه: 8 / 4، حدیث 4968.

(4) - کنز العمال: 105 / 4، حدیث 9760؛ المستدرک علی الصحیحین: 49 / 2.

(5) - بحار الأنوار: 121 / 100، باب 5، حدیث 33؛ مستدرک الوسائل: 331 / 13، باب 1، حدیث 15502.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 126

آگاه باش خداوند تو را رحمت کند، به حقیقت که ربا حرام است. و از گناهان کبیره و از آن برنامه هائی که خداوند به آن وعده آتش داده است، پس پناه می‌بریم به خداوند از آن، ربا بر زبان هر پیامبری و در آیات هر کتابی حرام شمرده شده است.

رسول حق صلی الله علیه و آله فرمود:

يَقُومُ أَكِلُ الرِّبَا مَكْتُوبٌ بَيِّنٌ عَيْنِيهِ: لَا حُجَّةَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ. «1»

خورنده ربا در قیامت برمی‌خیزد در حالی که بر پیشانی او نوشته شده. او را بر خداوند دلیل و برهان و عذر و حجتی نیست.

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

دَرَاهِمُ رِبَاً أَكْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ ثَلَاثِينَ زَنْيَةً كُلُّهَا بِذَاتِ مُحَرَّمٍ مِثْلِ خَالَاتِهِ وَ عَمَّتِهِ. «2»

يك درهم ربا گناهش در پیشگاه خدا از سی زنا بزرگتر است که تمام آن با محرمانی مثل خاله و عمه صورت بگیرد.

(1) - میزان الحکمة: 1031 / 2.

(2) - بحار الأنوار: 116 / 100، باب 5، حدیث 5؛ الأملی، شیخ صدوق: 181، حدیث 7.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 127

[«5» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ احْبُبْنِي عَنِ السَّرَفِ وَ الْاِزْدِيَادِ وَ قَوِّمْنِي بِالْبَذْلِ وَ الْاِقْتِصَادِ وَ عَلِّمْنِي حُسْنَ التَّقْدِيرِ وَ اِقْبِضْنِي بِلُطْفِكَ عَنِ التَّبَذِيرِ وَ اجْرٍ مِنْ اَسْبَابِ الْحَلَالِ اَرْزَاقِي وَ وَجِّهْ فِي اَبْوَابِ الْبِرِّ اِنْفَاقِي وَ اِزْوِ عَنِّي مِنَ الْمَالِ مَا يُحْدِثُ لِي مَخِيلَةً اَوْ تَأْدِيًّا اِلَى بَعْغِي اَوْ مَا اَتَعَقَّبُ مِنْهُ طُغْيَانًا]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و مرا از اسراف و زیاده خواهی بازدار، و به بخشیدن و میانه روی مستقیم ساز، و نیکو اندازه نگاه داشتن را به من بیاموز، و مرا به لطف خود از ولخرجی حفظ کن، و روزیم را از وسایل حلال جاری فرما، و خرج کردنم را در راههای خیر و نیکی جهت ده، و ثروتی که برای من خودبینی ایجاد کند، یا به ستمگری کشاند، یا به دنبال آن دچار طغیان و سرکشی شوم از من بگیر.

اقتصاد و اسراف

نعمت‌ها و برکات خداوندی برای جهان آفرینش و گل سرسبد آن آدم و آدمیان به اندازه کفایت تقدیر شده است. اما به شرط این که بیهوده به هدر داده نشود و با زیاده روی یا کوتاهی در درست مصرف کردن، به مواهب آسیب وارد نشود و پروردگار در این برنامه فایده و خیر و برکت قرار داده است.

امیر المؤمنین علیه السلام در اهمیت میانه‌روی بدون مصرف گرایی می‌فرماید:

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 128

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا أَهَمَّهُ الْاِقْتِصَادَ وَ حُسْنَ التَّذْوِيرِ وَ جَنَّبَهُ سُوءَ التَّذْوِيرِ وَ الْاِسْرَافَ. «1»

هر گاه خداوند خوبی بنده‌ای را بخواهد به او صرفه‌جویی و نیک‌اندیشی عطا کند و از بد اندیشی و زیاده‌روی، دور سازد.

حضرت صادق علیه السلام در فضیلت اعتدال در زندگی می فرماید:

ضَمِنْتُ لِمَنْ اِقْتَصَدَ اَنْ لَا يَفْتَقِرَ وَ قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ:

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ «2»

وَ الْعَفْوَ الْوَسْطُ وَ قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ:

وَ الَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا «3»

وَ الْقَوَامُ الْوَسْطُ. «4»

من برای کسی که میانه روی کند ضمانت می کنم که فقیر نشود. خداوند عزوجل فرموده است: «از تو می پرسند: چه چیز انفاق کنند؟ بگو: از آنچه افزون بر نیاز است.»؛ مراد از زیادتی رعایت حد وسط است. و نیز خداوند عزوجل فرموده است: «و آنان که وقتی انفاق می کنند، نه از حد معمول [و متعارف] می گذرند و نه تنگ می گیرند، و [انفاقشان] همواره میان این دو در حد اعتدال است.» قوام به معنای اعتدال و حد متوسط است.

امام علی علیه السلام می فرماید:

الْاِقْتِصَادُ يُنْجِي الْقَلِيلَ. «5»

میانه روی، مال اندک را رشد می دهد.

(1) - غرر الحکم: 353، حدیث 8057.

(2) - بقره (2): 219.

(3) - فرقان (25): 67.

(4) - من لا یحضره الفقیه: 2 / 64، حدیث 1721.

(5) - غرر الحکم: 353، حدیث 8062؛ مستدرک الوسائل: 13 / 53، حدیث 14724.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 129

الْإِسْرَافُ يُفْنِي الْجَزِيلَ. «1»

اسراف مال زیاد را نابود می سازد.

میان روی، کفاف زندگی را تأمین کرده و هزینه امور را بیمه می کند. و موجب فقر و فلاکت هم نمی شود، در غیر این صورت نخست برای انسان فقر مادی و نیازمندی مالی پدید می آید و سپس انسان به فقر معنوی که تهی شدن از ارزش دینی و درونی است؛ دچار می گردد که از مهمترین آنها از بین رفتن عزت نفس است.

اسراف و تبذیر و فرق آن

فرق اسراف و تبذیر در لغت این است که: اسراف به معنی خارج شدن از حد اعتدال بدون آنکه انسان چیزی را به ظاهر ضایع کرده باشد و یا غذای خود را آنچنان گران قیمت تهیه کند که با قیمت آن بتوان عده زیادی را آبرومندانه یاری رساند.

اما تبذیر آن است که مصرف به صورت ریخت و پاش و بی رویه باشد، مثل اینکه برای دو نفر میهمان غذای ده نفر را تهیه کنیم که این عادت بعضی نابخردان است که به سادگی و کم چرب بودن آن ابراز شرمندگی می کنند و باقیمانده را در زباله دان می ریزند و به سخاوت خویش افتخار می کنند.

مولا امیرمؤمنان علیه السلام که سرآمد عدالت پیشگان جهان است، آنگاه که به ایشان گفتند: چرا در تقسیم بیت المال میان همه مساوات می کنی و شرافت ما را در نظر نمی گیری؟ فرمود:

الَا وَ اِنَّ اَعْطَاءَ الْمَالِ فِي غَيْرِ حَقِّهِ تَبْذِيرٌ وَ اِسْرَافٌ وَ هُوَ يَرْفَعُ صَاحِبَهُ فِي

(1) - غرر الحکم: 359، حدیث 8118.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 130

الدُّنْيَا وَ يَضَعُهُ فِي الْآخِرَةِ وَ يُكْرِمُهُ فِي النَّاسِ وَ يُهَيِّئُهُ عِنْدَ اللَّهِ. وَ لَمْ يَضَعْ امْرُؤٌ مَالَهُ فِي غَيْرِ حَقِّهِ وَ لَا عِنْدَ غَيْرِ أَهْلِهِ إِلَّا حَرَمَهُ اللَّهُ شُكْرَهُمْ، وَ كَانَ لِعِزِّهِ وَ دُؤْمِهِمْ فَإِنْ زَلَّتْ بِهِ النَّعْلُ يَوْمًا فَاجْتَاحَ إِلَى مَعُونَتِهِمْ فَشَرُّ خَدِيدٍ وَ الْأُمُّ خَلِيلٍ. «1»

بدانید که پرداخت مال در غیر موردش تبذیر و اسراف است، و این کار شخص را در دنیا سربلندی می دهد ولی در آخرت موجب سرشکستگی است، او را در دیده مردم با ارزش اما نزد خداوند خوار می کند. کسی مالش را در برنامه غیر حق و نزد غیر مستحق صرف نکرد، مگر اینکه خداوند او را از سپاسگزاری همان مردم محروم کرد، و محبتشان متوجه غیر او گشت، و اگر روزی قدمش بلغزد و به یاری آنان نیازمند شود همان مردم، بدترین دوست و پست ترین رفیق خواهند بود.

در دنیای امروز که هزاران کودک و مردمان گرسنه، در انتظار پاره‌ای نان و غذا در صف‌ها می‌نشینند و برای کامیابی خود مانند بردگان کار می‌کنند، چگونه بشر به خود اجازه می‌دهد که منابع طبیعی و نعمت‌های الهی را به هدر دهد و برای رسیدن به شهوات نامحدود خود امکانات و سرمایه‌ها را بی‌حد و اندازه مصرف کند.

آیا دور ریختن نان و خوراک و مصرف بی‌رویه آب و برق و گاز و ولخرجی‌های خودسرانه که همه آنها با تلاش‌ها و سرمایه‌های مردمی و ملی یک کشور در حال توسعه به دست می‌آید؛ اسراف و تبذیر نیست و ما همیشه باید منتظر بلا و حادثه‌ای سهمگین باشیم تا گروهی در غفلت‌ها نابود شوند و عده کمی عبرت بگیرند.

(1) - نهج البلاغه: خطبه 126.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 131

دو حکایت در اسراف

بشر بن مروان از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که: ما بر حضرت وارد شدیم و ایشان دستور داد برای میهمانانش مقداری خرمای تازه بیاورند، بعضی رطب را می‌خوردند و هسته آن را به دور می‌افکندند، حضرت فرمود: این کار را نکنید که این مصرف بی‌رویه است؛ خدا فساد را دوست ندارد. «1» پیامبر عزیز اسلام صلی الله علیه و آله از راهی عبور می‌کرد، یکی از یارانش به نام سعد مشغول وضو گرفتن بود و آب زیاد بر اعضایش می‌ریخت، حضرت فرمود: چرا اسراف می‌کنی ای سعد!

عرض کرد: آیا در آب وضو نیز اسراف است؟

حضرت فرمود: بله، هر چند در کنار آب باشی. «2»

(1) - بحار الأنوار: 303 / 72، باب 77، حدیث 5؛ تفسیر العیاشی: 288 / 2، حدیث 58، ذیل آیه 26 سوره اسراء.

(2) - تفسیر الصافی: 187 / 3، ذیل آیه 26 سوره اسراء؛ مسند احمد بن حنبل: 221 / 2.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 132

[«6» اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيَّ صُحْبَةَ الْفُقَرَاءِ وَ أَعِنِّي عَلَى صُحْبَتِهِمْ بِحُسْنِ الصَّبْرِ وَ مَا زَوَيْتَ عَنِّي مِنْ مَتَاعِ الدُّنْيَا الْفَانِيَةِ فَادْخِرْهُ لِي فِي خَزَائِنِكَ الْبَاقِيَةِ وَ اجْعَلْ مَا خَوَّلْتَنِي مِنْ خُطَامِهَا وَ عَجَّلْتَ لِي مِنْ مَتَاعِهَا بُلْغَةً إِلَى جَوَارِكِ وَ وُصْلَةً إِلَى قُرْبِكَ وَ ذَرِيعَةً إِلَى جَنَّتِكَ إِنَّكَ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ وَ أَنْتَ الْجَوَادُ الْكَرِيمُ]

خدایا! همنشینی با تهی‌دستان را محبوب من قرار ده، و مرا در همنشینی با آنان به صبر نیکو یاری ده، و آنچه از متاع دنیای نابود شدنی که از من گرفتی، آن را در خزانة‌های پایداریت برایم ذخیره کن، و آنچه از توشه ناچیز دنیا به من دادی، و از کالای بی‌ارزشش برای من پیش انداختی، وسیله رسیدن به جوارت، و پیوستن به مقام قرب حضرتت، و سببی به سوی بهشت قرار ده؛ همانا تو دارنده احسان عظیمی، و تو بخشنده کریمی.

همنشینی با فقیران و رفتار نیکو با آنان

از سیره‌های زیبا و الگو دهنده انبیای الهی و معصومان علیهم السلام ارتباط نزدیک با بندگان نیازمند و فقیران بوده است. این همزبانی و همنشینی با آنان، اسباب نزدیکی به خداوند و قدرشناسی و سپاس از نعمت‌هایی مانند سلامتی، ثروت مالی، عزت نفس، مقاومت در برابر حوادث، تقویت ایمان و پرهیزکاری و صبر و گسترش عدالت در بین انسان‌ها و اخلاق نیک با مردم در همه زوایای زندگی فراهم

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 133

می‌آورد.

خداوند مَنّان برای یادآوری آداب معاشرت با ضعیفان و مستمندان می‌فرماید:

فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ* وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ* وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ «1»

و اما [به شکرانه این همه نعمت] یتیم را خوار و رانده مکن* و تهدست حاجت خواه را [به بانگ زدن] از خود مران* و نعمت های پروردگارت را بازگو کن.

از جمله نکاتی که از این آیات استفاده می‌شود:

1- در هنگام قدرت جسمی و مالی، از زمان ضعف خود و دیگران یاد کنید که الطاف الهی به واسطه‌های زیادی مانند مهربانی پدر و مادر در کودکی و نوجوانی، و آموزش ادب و دانش معلّم در مدرسه، یاری و تشویق دوستان و آشنایان در کارهای زندگی به انسان می‌رسد.

2- پناه دادن به بی‌سرپرست و نیازمندان و رسیدگی به وضع حالی و مالی آنان به دلیل شرایط سنی و روحی و اجتماعی باید در اولویت باشد. اگر گذشته تلخ و سخت خود را یاد کنید؛ محرومان را طرد نمی‌کنید و به نعمت‌های حق مغرور نمی‌شوید.

3- نعمت‌ها محصول دانش و تخصص و زرنگی آدمیان نیست، بلکه لطف پروردگار است. یاد نعمت‌های الهی انسان را از ناامیدی و خودباختگی نجات داده و ایستادگی او را در برابر حوادث و آزمایش‌ها افزون می‌کند. نعمت‌های حق باید در مسیر رشد و تربیت انسان باشد نه غفلت و طغیانگری.

4- خداوند فقیر را غنی می‌کند ولی از انسان نمی‌خواهد فقیر را توانا کنیم، بلکه

(1) - ضحی (93): 9-11.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 134

می‌فرماید: فقیر را از خود مران و یتیم را با تندی سرزنش مکن.

توجه به فقر در روایات

در این زمینه‌ها روایات و حکایات بسیاری از دریای معارف اهل بیت علیهم السلام به ما رسیده است:

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید:

جَالِسِ الْفُقَرَاءِ تَزِدَّ شُكْرًا. «1»

با نیازمندان همنشین باش تا سپاسگزاریت زیاد گردد.

مَا أَحْسَنَ تَوَاضُعِ الْأَعْنِيَاءِ لِلْفُقَرَاءِ طَلَبًا لِمَا عِنْدَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَ مَا أَحْسَنَ تَبَيُّهُ الْفُقَرَاءِ عَلَى الْأَعْنِيَاءِ اتِّكَالًا عَلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ. «2»

چه نیکوست فروتنی توانگران در برابر نیازمندان برای به دست آوردن پاداشی که نزد خداوند پاک است. و چه نیکوست، بی‌اعتنایی فقیران در برابر توانگران به سبب توکل که به خداوند دارند.

مُلُوكُ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ الْفُقَرَاءُ الرَّاضُونَ. «3»

پادشاهان دنیا و آخرت؛ فقیرانِ خشنود به حال خود هستند.

به همین جهت امیرمؤمنان علی علیه السلام در نهج البلاغه به مالکِ اشتر سفارش می‌فرماید که:

هرگز ثروتمندان بی‌درد را گرد خود جمع مکن؛ زیرا در وجود هر يك از آنان چنین است که پرخرج‌تر در آسایش، و کم‌یارتر در مشکلات، ناخشنودتر در

(1) - غرر الحکم: 430، حدیث 9808.

(2) - نهج البلاغه: حکمت 406؛ غرر الحکم: 366، حدیث 8242.

(3) - غرر الحکم: 366، حدیث 8243.

انصاف، با التماس تر در خواسته‌ها، کم سپاس تر در بخشش‌ها، دیر پوزش‌پذیر در لطف‌ها و بی‌صبر در حوادث روزگار هستند. «1» ولی نسبت به طبقه ضعیف جامعه به قاطعیت هشدار فرموده است:

ثُمَّ اللَّهُ اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى مِنَ الَّذِينَ لَا حِيلَةَ لَهُمْ مِنَ الْمَسَاكِينِ وَ الْمُحْتَاجِينَ وَ أَهْلِ الْبُؤْسِ وَ الرَّمْنِ، فَإِنَّ فِي هَذِهِ الطَّبَقَةِ قَانِعاً وَ مُعْتَرّاً ...

وَاجْعَلْ لِدَوَى الْحَاجَاتِ مِنْكَ قِسْماً تُقَرِّغُ لَهُمْ فِيهِ شَخْصَكَ وَ تَجْلِسُ لَهُمْ مَجْلِساً عَامّاً، فَتَتَوَاضَعُ فِيهِ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَكَ. «2»

خدا را خدا را! در طبقه پایین اجتماع، از آنان که راه چاره ندارند، و از کارافتادگان و نیازمندان و دچار شدگان به زیان و سختی و صاحبان امراضی که از پا درآمده‌اند، در میان اینان کسانی هستند که روی سؤال و اظهار حاجت دارند و کسانی که عفت نفسشان مانع از سؤال است

از جانب خود وقتی را برای آنان که به شخص تو نیازمندند قرار ده و در آن وقت وجود خود را برای آنان از هر کاری فارغ کن، و جلوسست برای آنان در مجلس عمومی باشد، و برای خداوندی که تو را آفریده تواضع کن.

از سیره عملی و رفتاری معصومان علیهم السلام که بسیار بر این روش اصرار می‌ورزیدند، این که خویش را در مقام يك نیازمند حقیقی قرار دهند و با پروردگار مناجات نمایند تا بتوانند در حضور فقری که در کنار کوچه یا مسجد نشسته به آسانی همنشین و مهربان باشند.

طاووس فقیه یمانی گوید:

نیمه شبی غرق در سکوت به کنار کعبه رفتم در آنجا امام سجّاد علیه السلام را دیدم که

(1) - نهج البلاغه: نامه 53.

(2) - نهج البلاغه: نامه 53.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 10، ص: 136

وارد حجر اسماعیل شد و نماز خواند و آنگاه به سجده رفت.

با خود گفتیم: او مردی پاک سرشت از خاندان بزرگواری است؛ چه نیکوست که نزدیک او شوم و دعاهايش را بشنوم.

پس شنیدم که در سجده‌اش می‌فرمود:

عُبَيْدُكَ بِفَنَائِكَ مِسْكِينُكَ بِفَنَائِكَ فَقِيرُكَ بِفَنَائِكَ سَائِلُكَ بِفَنَائِكَ.

بنده کوچک تو در آستانه توست؛ بنده بیچاره‌ات در بارگاه توست؛ بنده نیازمندت به در خانه توست؛ بنده درخواست کننده‌ات در درگاه توست.

سپس طاووس گوید: دعاهاى امام را در هنگام گرفتاری و پریشانی می‌خواندم، به سرعت اندوهم برطرف می‌شد. «1»

(1) - بحار الأنوار: 75 / 46، باب 5، حدیث 66؛ کشف الغمة: 80 / 2.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 137

دعای 31

توبه و بازگشت

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 138

«1» اللَّهُمَّ يَا مَنْ لَا يَصِفُهُ نَعْتُ الْوَاصِفِينَ وَ يَا مَنْ لَا يُجَاوِزُهُ رَجَاءُ الرَّاجِينَ وَ يَا مَنْ لَا يَضِيعُ لَدَيْهِ أَجْرُ الْمُحْسِنِينَ وَ يَا مَنْ هُوَ مُنْتَهَى خَوْفِ الْعَابِدِينَ وَ يَا مَنْ هُوَ غَايَةُ خَشْيَةِ الْمُتَّقِينَ «2» هَذَا مَقَامُ مَنْ تَدَاوَلَتْهُ أَيْدِي الذُّنُوبِ وَ قَادَتْهُ أَرْمَةُ الْخَطَايَا وَ اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِ الشَّيْطَانُ فَقَصَرَ عَمَّا أَمَرَتْ بِهِ تَفْرِيطاً وَ تَعَاطَى مَا نَهَيْتَ عَنْهُ تَغْرِيراً «3» كَالْجَاهِلِ بِقُدْرَتِكَ عَلَيْهِ أَوْ كَالْمُنْكَرِ فَضْلَ إِحْسَانِكَ إِلَيْهِ حَتَّى إِذَا انْفَتَحَ لَهُ بَصَرُ الْهُدَى وَ تَقَشَّعَتْ عَنْهُ سَحَابُ الْعَمَى أَحْصَى مَا ظَلَمَ بِهِ نَفْسَهُ وَ فَكَّرَ فِيمَا خَالَفَ بِهِ رَبَّهُ فَرَأَى كِبِيرَ عِصْيَانِهِ كَبِيراً وَ جَلِيلَ مُخَالَفَتِهِ جَلِيلاً فَأَقْبَلَ نَحْوَكَ مُؤَمَّلاً لَكَ مُسْتَحِيئاً مِنْكَ وَ وَجَّهَ رَغْبَتَهُ إِلَيْكَ ثِقَةً بِكَ فَأَمَّاكَ بِطَمَعِهِ يَقِيناً وَ قَصَدَكَ بِخَوْفِهِ إِخْلَاصاً «4» قَدْ خَلَا طَمَعُهُ مِنْ كُلِّ مَطْمُوعٍ فِيهِ غَيْرُكَ وَ أَفْرَحَ رَوْعُهُ مِنْ كُلِّ مَخْذُورٍ

مِنْهُ سِوَاكَ فَمَثَلُ بَيْنَ يَدَيْكَ مُتَضَرِّعاً وَ عَمَضَ بَصَرُهُ إِلَى الْأَرْضِ مُتَحَشِّعاً وَ طَاطَأَ رَأْسَهُ لِعِزَّتِكَ مُتَذَلِّلاً وَ أَثْبَتَكَ مِنْ سِرِّهِ مَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنْهُ خُضُوعاً وَ عَدَدَ مِنْ ذُنُوبِهِ مَا أَنْتَ أَحْصَى لَهَا خُشُوعاً وَ اسْتَعَاثَ بِكَ مِنْ عَظِيمٍ مَا وَقَعَ بِهِ فِي عِلْمِكَ «5» وَ قَبِيحٍ مَا فَضَحَهُ فِي حُكْمِكَ مِنْ ذُنُوبٍ أَذْبَرْتَ لَذَائِهَا فَذَهَبَتْ وَ أَقَامَتْ تَبَعَاتُهَا فَلَزِمَتْ لَا يُنْكِرُ - يَا إِلَهِي - عَذْلَكَ إِنْ عَاقَبْتَهُ وَ لَا يَسْتَعْظِمُ عَفْوَكَ إِنْ عَفَوْتَ عَنْهُ وَ رَحْمَتُهُ لِأَنَّكَ الرَّبُّ الْكَرِيمُ الَّذِي لَا يَتَعَاطَمُهُ عُفْرَانُ الذَّنْبِ الْعَظِيمِ «6» اللَّهُمَّ فَهَذَا أَنَا ذَا قَدْ جِئْتُكَ مُطِيعاً لِأَمْرِكَ

تفسير و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 140

فِيمَا أَمَرْتَ بِهِ مِنَ الدُّعَاءِ مُتَنَجِّزاً وَ عَدَدَكَ فِيمَا وَعَدْتَ بِهِ مِنَ الْإِجَابَةِ إِذْ تَقُولُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ «7» اللَّهُمَّ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ الْفَنِيِّ بِمَغْفِرَتِكَ كَمَا لَقَيْتُكَ بِإِفْرَارِي وَ ارْزُقْنِي عَنْ مَصَارِعِ الذُّنُوبِ كَمَا وَضَعْتَ لَكَ نَفْسِي وَ اسْتُرْنِي بِسِتْرِكَ كَمَا تَأْتِيَنِي مِنَ الْإِنْتِقَامِ مِنِّي «8» اللَّهُمَّ وَ ثَبَّتْ فِي طَاعَتِكَ نِيَّتِي وَ أَحْكِمْ فِي عِبَادَتِكَ بَصِيرَتِي وَ وَقِّفْنِي مِنَ الْأَعْمَالِ لِمَا تَعْسِلُ بِهِ دَنَسَ الْخَطَايَا عَنِّي وَ تَوْفِّني عَلَى مِلَّتِكَ وَ مِلَّةِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - إِذَا تَوَفَّيْتَنِي «9» اللَّهُمَّ إِنِّي أَتُوبُ إِلَيْكَ فِي مَقَامِي هَذَا مِنْ كِبَائِرِ ذُنُوبِي وَ صَغَائِرِهَا وَ بَوَاطِنِ سَيِّئَاتِي وَ ظَوَاهِرِهَا وَ سَوَالِفِ زَلَّاتِي وَ حَوَادِثِهَا تَوْبَةً مِنْ لَا يُجَدُّ نَفْسُهُ بِمَعْصِيَةٍ وَ لَا يُضْمَرُ أَنْ يَعُودَ فِي خَطِيئَةٍ «10» وَ قَدْ قُلْتُ - يَا إِلَهِي - فِي مُحْكَمِ كِتَابِكَ إِنَّكَ تَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِكَ وَ تَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَ تُحِبُّ التَّوَّابِينَ فَاقْبَلْ تَوْبَتِي كَمَا وَعَدْتَ وَ اعْفُ عَنْ سَيِّئَاتِي كَمَا ضَمَنْتَ وَ أَوْجِبْ لِي مَحَبَّتَكَ كَمَا شَرَطْتَ «11» وَ لَكَ - يَا رَبِّ - شَرْطِي أَلَّا أَعُودَ فِي مَكْرُوهِكَ وَ ضَمَانِي أَنْ لَا أَرْجِعَ فِي مَذْمُومِكَ وَ عَهْدِي أَنْ أَهْجُرَ جَمِيعَ مَعَاصِيكَ «12» اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَعْلَمُ بِمَا عَمِلْتُ فَاعْفُ عَنِّي مَا عَلِمْتَ وَ اصْرِفْنِي بِقُدْرَتِكَ إِلَى مَا أَحْبَبْتَ «13» اللَّهُمَّ وَ عَلَيَّ تَبَعَاتٌ قَدْ حَفِظْتُهُنَّ وَ تَبَعَاتٌ قَدْ نَسِيتُهُنَّ وَ كُلُّهُنَّ بِعَيْنِكَ الَّتِي لَا تَنَامُ وَ عِلْمِكَ الَّذِي لَا يَنْسَى فَعَوِّضْ مِنْهَا أَهْلَهَا وَ اخْطُطْ عَنِّي وَزْرَهَا وَ خَفِّفْ عَنِّي ثِقَلَهَا وَ اعْصِمْنِي مِنْ أَنْ أَقَارِفَ مِثْلَهَا «14» اللَّهُمَّ وَ إِنَّهُ لَا وَفَاءَ لِي بِالتَّوْبَةِ إِلَّا بِعِصْمَتِكَ وَ لَا اسْتِمْسَاكَ بِي عَنْ الْخَطَايَا إِلَّا عَنْ قُوَّتِكَ فَقَوِّني بِقُوَّةِ كَافِيَةٍ وَ تَوَلَّني بِعِصْمَةِ مَانِعَةٍ «15» اللَّهُمَّ أَيُّمَا عَبْدٍ تَابَ إِلَيْكَ وَ هُوَ فِي عِلْمِ الْعَيْبِ عِنْدَكَ فَاسِخٌ لِتَوْبَتِهِ وَ عَائِدٌ فِي ذَنْبِهِ وَ خَطِيئَتِهِ فَإِنِّي

تفسير و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 141

أَعُودُ بِكَ أَنْ أَكُونَ كَذَلِكَ فَاجْعَلْ تَوْبَتِي هَذِهِ تَوْبَةً لَا أَحْتَاجُ بَعْدَهَا إِلَى تَوْبَةٍ تَوْبَةً مُوجِبَةً لِمَحْوِ مَا سَلَفَ وَ السَّلَامَةِ فِيمَا بَقِيَ «16» اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَزُّ بِكَ مِنْ جَهْلِي وَ اسْتَوْهَبُكَ سُوءَ فِعْلِي فَاصْصُمْنِي إِلَى كَنْفِ رَحْمَتِكَ تَطَوُّلاً وَ اسْتُرْنِي بِسِتْرِ عَافِيَتِكَ

تَقْضُلًا «17» اللَّهُمَّ وَ إِنِّي أَتُوبُ إِلَيْكَ مِنْ كُلِّ مَا خَالَفَ إِرَادَتَكَ أَوْ زَالَ عَنْ مَحَبَّتِكَ مِنْ خَطَرَاتِ قَلْبِي وَ لَحْظَاتِ عَيْنِي وَ حِكَايَاتِ لِسَانِي تَوْبَةً تَسْلَمُ بِهَا كُلُّ جَارِحَةٍ عَلَى حِيَالِهَا مِنْ تَبَعَاتِكَ وَ تَأْمُنُ مِمَّا يَخَافُ الْمُعْتَدُونَ مِنْ أَلِيمِ سَطَوَاتِكَ «18» اللَّهُمَّ فَارْحَمْ وَخَدِّتِي بَيْنَ يَدَيْكَ وَ وَجِبْ قَلْبِي مِنْ خَشْيَتِكَ وَ اضْطِرَابِ أَرْكَانِي مِنْ هَيْبَتِكَ «19» فَقَدْ أَقَامْتَنِي - يَا رَبِّ - دُنُوبِي مَقَامَ الْحَزَنِ بِفَنَائِكَ فَإِنْ سَكَتُ لَمْ يَنْطِقْ عَنِّي أَحَدٌ وَ إِنْ شَفَعْتُ فَلَسْتُ بِأَهْلِ الشَّفَاعَةِ «20» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ شَفِّعْ فِي خَطَايَايَ كَرَمَكَ وَ عُدْ عَلَى سَيِّئَاتِي بِعَفْوِكَ وَ لَا تَجْزِنِي جَزَائِي مِنْ عُثُوبَتِكَ وَ ابْسُطْ عَلَيَّ طَوْلَكَ وَ جَلِّلْنِي بِسِتْرِكَ وَ أَفْعَلْ بِي فِعْلَ عَزِيزٍ تَضَرَّعَ إِلَيْهِ عَبْدٌ ذَلِيلٌ فَرَحِمَهُ أَوْ غَنِيَ تَعَرَّضَ لَهُ عَبْدٌ فَقِيرٌ فَنَعَشَهُ «21» اللَّهُمَّ لَا خَفِيرَ لِي مِنْكَ فَلْيَخْفِرْنِي عِزُّكَ وَ لَا شَفِيعَ لِي إِلَيْكَ فَلْيَشَفِّعْ لِي فَضْلُكَ وَ قَدْ أَوْجَلْتَنِي خَطَايَايَ فَلْيُؤَمِّمْ عَفْوُكَ فَمَا كُلُّ مَا نَطَقْتُ بِهِ عَنْ جَهْلِ مَيِّ بِسُوءِ أَثَرِي وَ لَا نِسْيَانٍ لِمَا سَبَقَ مِنْ ذَمِيمٍ فَعَلِي لَكِنْ لِنَسَمْعِ سَمَاؤُكَ وَ مَنْ فِيهَا وَ أَرْضُكَ وَ مَنْ عَلَيْهَا مَا أَظْهَرْتُ لَكَ مِنَ النَّدَمِ «22» وَ لَجَأْتُ إِلَيْكَ فِيهِ مِنَ التَّوْبَةِ فَلَعَلَّ بَعْضَهُمْ بِرَحْمَتِكَ يَرْحُمُنِي لِسُوءِ مَوْقِفِي أَوْ تُدْرِكُهُ الرَّقَّةُ عَلَيَّ لِسُوءِ حَالِي فَيُنَالَنِي مِنْهُ بِدَعْوَةٍ هِيَ أَسْمَعُ لَدَيْكَ مِنْ دُعَائِي أَوْ شَفَاعَةٍ أَوْكَدُ عِنْدَكَ مِنْ شَفَاعَتِي تَكُونُ بِهَا بَحَاتِي مِنْ غَضَبِكَ وَ فَوْرَتِي بِرِضَاكَ

تفسير و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 142

«23» اللَّهُمَّ إِنْ يَكُنِ النَّدَمُ تَوْبَةً إِلَيْكَ فَأَنَا أَنْدَمُ النَّادِمِينَ وَ إِنْ يَكُنِ التَّرُّكُ لِمَعْصِيَتِكَ إِنْابَةً فَأَنَا أَوَّلُ الْمُنِيبِينَ وَ إِنْ يَكُنِ الْاسْتِغْفَارُ حِطَّةً لِلذُّنُوبِ فَإِنِّي لَكَ مِنَ الْمُسْتَغْفِرِينَ «24» اللَّهُمَّ فَكَمَا أَمَرْتَ بِالتَّوْبَةِ وَ ضَمَنْتَ الْقَبُولَ وَ حَثَّيْتَ عَلَى الدُّعَاءِ وَ وَعَدْتَ الْإِجَابَةَ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ اقْبَلْ تَوْبَتِي وَ لَا تَرْجِعْنِي مَرْجِعَ الْخِيبَةِ مِنْ رَحْمَتِكَ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ عَلَى الْمُذْنِبِينَ وَ الرَّحِيمُ لِلْخَاطِئِينَ الْمُنِيبِينَ «25» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ كَمَا هَدَيْتَنَا بِهِ وَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ كَمَا اسْتَنْقَدْنَا بِهِ وَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ صَلَاةً تَشْفَعُ لَنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ يَوْمَ الْفَاقَةِ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَ هُوَ عَلَيْكَ يَسِيرٌ.

تفسير و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 143

[«1» اللَّهُمَّ يَا مَنْ لَا يَصِفُهُ نَعْتُ الْوَاصِفِينَ وَ يَا مَنْ لَا يُجَاوِزُهُ رَجَاءُ الرَّاجِينَ وَ يَا مَنْ لَا يَضِيعُ لَدَيْهِ أَجْرُ الْمُحْسِنِينَ وَ يَا مَنْ هُوَ مُنْتَهَى خَوْفِ الْعَابِدِينَ وَ يَا مَنْ هُوَ غَايَةُ خَشْيَةِ الْمُتَّقِينَ]

خدایا! ای آن که توصیف وصف کنندگان او را نمی ستاید، و ای آن که امید امیدواران از او نمی گذرد، و ای آن که پاداش نیکوکاران نزد او ضایع نمی شود، و ای آن که حضرت او نهایت ترس عابدان، و هدف بیم پرهیزکاران است.

حقایق ملکوتی

در جملات زیبای بالا، با زبان الهی حضرت زین العابدین علیه السلام به پنج حقیقت عرشی اشاره شده است:

- 1- واصفان از وصفش عاجزند.
- 2- او پایان امید امیدواران است.
- 3- اجر نیکوکاران در پیشگاه او ضایع نمی شود.
- 4- پایان راه خوف عابدان اوست.
- 5- بیم اهل تقوا به او منتهی می گردد.

1- واصفان از وصفش عاجزند

انسان در عین این که از جهاتی، بر بسیاری از موجودات جهان هستی برتری دارد

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 144

که خداوند در قرآن می فرماید:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا «1»

به یقین فرزندان آدم را کرامت دادیم، و آنان را در خشکی و دریا [بر مرکب هایی که در اختیارشان گذاشتیم] سوار کردیم، و به آنان از نعمت های پاکیزه روزی بخشیدیم، و آنان را بر بسیاری از آفریده های خود برتری کامل دادیم.

ولی این انسان برتر از برخی از موجودات، از نظر عقل و درک و فهم و شعور بسیار محدود است.

این مسئله به جای خود صحیح است که فعالیت فکری و مغزی انسان، این تمدن شگرف، و این همه کتابخانه های عظیم، و دانشگاه های وسیع را به وجود آورده، ولی بر اساس اعتراف خودش هنوز در ابتدای دالان علم است و از داخل این خانه خبری ندارد.

قرآن مجید دانش بشر را ناچیز شمرده و از تمام دانستی‌های او تحت عنوان قلیل یاد می‌کند:

وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا «2»

و از دانش و علم جز اندکی به شما نداده‌اند.

قرآن مجید شمردن نعمت‌های الهی را از طاقت بشر بیرون می‌داند، چرا که انسان را قدرت احاطه بر تعداد موجودات هستی نیست و علتش آن است که درک و شعور و فهم و عقل او بسیار محدود است، گرچه با این محدودیت راه رسیدن به

(1) - اسراء (17): 70.

(2) - اسراء (17): 85.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 145

انواع کمالات و فضایل به روی او باز است.

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تُنْفَذَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَ لَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا «1»

بگو: اگر دریا برای [نوشتن] کلمات پروردگارم [که مخلوقات او هستند] مرکب شود، پیش از آن که کلمات پروردگارم پایان یابد، یقیناً دریا پایان می‌یابد، و اگرچه مانند آن دریا را به کمک بیاوریم.

«قرآن در این آیه توجه به این واقعیت می‌دهد که گمان مبرید عالم هستی محدود به آن است که شما می‌بینید یا می‌دانید یا احساس می‌کنید، بلکه آن قدر عظمت و گسترش دارد که اگر دریاها مرکب شوند و بخوانند نام آنها و صفات و ویژگی‌های آنها را بنویسند دریاها پایان می‌یابند پیش از آن که موجودات جهان هستی را احصا کرده باشند.

توجه به این نکته نیز لازم است که دریا در این‌جا مفهوم جنس را دارد، و همچنین کلمه «مثل» در جمله: **لَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا** نیز معنی جنس را می‌رساند، اشاره به این که هر قدر همانند این دریاها بر آن افزوده شود باز هم کلمات الهی پایان نمی‌گیرد.

خلاصه مطلب این که این قلم‌ها می‌شکند و آن مرگ‌ها تا آخرین قطره تمام می‌شود و هنوز شرح مخلوقات و اسرار و حقایق جهان هستی باقی مانده است.

درست فکر کنید يك قلم چقدر قدرت نوشتن دارد؟ سپس فکر کنید از يك شاخه كوچك درخت چند قلم ساخته می‌شود؟ پس از آن از يك درخت بزرگ با آن ساقه تنومندش چند هزار یا چند میلیون قلم تهیه می‌شود؟ سپس مجموع درختان روی زمین در تمام جنگل‌ها و باغ‌ها را در نظر بگیرید، و قلم‌هایی که از آن ساخته

(1) - كهف (18): 109.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 146

می‌شود حساب کنید.

از سوی دیگر با يك قطره مرگب فکر کنید چند کلمه می‌توان نوشت؟ سپس آن را در يك استخر و يك دریاچه و يك دریا و اقیانوس و سرانجام همه دریاهای روی زمین ضرب کنید چه عدد عجیبی را تشکیل می‌دهد؟!!

عظمت این سخن آنگاه روشن‌تر می‌شود که به این واقعیت توجه کنیم که عدد سبع در آیه مشابه آیه مورد بحث در سوره مبارکه لقمان، عدد «تعداد» نیست بلکه عدد «تکثیر» است و به تعبیر دیگر مفهومی این است که اگر دریاهای بسیار بر آن دریا بیفزاییم باز کلمات الله پایان نمی‌یابد.

موضوع مهمی که در این‌جا توجه به آن لازم است این است که آیه فوق در عین این که گسترش بی‌انتهای جهان هستی را در گذشته و حال و آینده مجسم می‌سازد، ترسیمی از علم نامحدود خداوند نیز هست، چرا که می‌دانیم خداوند به همه آنچه در پهنه هستی بوده است و خواهد بود احاطه علمی دارد، بلکه علم او به حکم این که علم حضوری است از وجود این موجودات جدا نخواهد بود. «1» چه کند مشتی خاك درهم پیچیده و امواجی از فعالیت‌های حیاتی و روانی که انسان نامیده می‌شود، در مقابل مقام ربوبی احدیت که همه جهان هستی با کھکشان‌های پویا و با انسان‌های بی‌شمارش، چیزی جز مشق کوچکی از يك لحظه مشیت او نیست؟

در سه مورد از آیات قرآنی وارد شده است.

(1) - تفسیر نمونه: 573/12، ذیل تفسیر آیه 109 سوره کهف.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 147

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ «1»

خدا را آن گونه که سزاوار اوست نشناختند.

به جا آوردن حق يك حقیقت

«به جای آوردن حق يك حقیقت با دو چیز انجام می گیرد:

1- درك و دریافت و محاسبه کامل درباره آن حقیقت، اگر اندك ناتوانی در درك و دریافت و محاسبه يك حقیقت وجود داشته باشد، بدون تردید حق شناخت آن حقیقت ادا نشده است. بدان جهت كه احاطه درك و دریافت و محاسبات ما درباره آن مقام شامخ امکان پذیر نیست، لذا ادای حق معرفت او برای ما امکان نخواهد داشت.

این است معنای آن جمله كه به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نسبت داده شده است:

ما عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ. «2»

خداوندا! ما نمی توانیم معرفتی شایسته مقام الهی تو، به دست بیاوریم.

2- به جای آوردن حق يك حقیقت با نظر به رابطه ای كه میان انسان و آن حقیقت وجود دارد.

در مسئله مورد بحث، حقیقتی كه ادای حق او مطرح است، خداوند است، بدان جهت كه عظمت های الهی بی نهایت است، و رابطه انسان با خدا رابطه مخلوق با خالق است كه دارای عظمت های بی نهایت می باشد، و معنای ادای حق چنین خالق، نوعی احاطه بر او و بی نیاز شدن از او را دربر دارد، لذا ادای حق عملی و عبودیت نهائی درباره خدا امکان ناپذیر می باشد.

(1) - انعام (6): 91؛ حج (22): 74؛ زمر (39): 67.

(2) - بحار الأنوار: 23 / 68، باب 61، ذیل حدیث 1؛ عوالم الآلی: 4 / 132، حدیث 227.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 148

این است معنای آن جمله که به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نسبت داده شده است:

ما عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ. «1»

و ما نمی توانیم عبادتی شایسته مقام تو بجای بیاوریم. «2»

نیایش امام حسین علیه السلام در عرفات

«حضرت سیدالشهدا علیه السلام در همین زمینه در قسمتی از دعای عرفه به پیشگاه حضرت محبوب عرضه می دارد:

الهی اَنَا الْجَاهِلُ فِي عِلْمِي فَكَيْفَ لَا أَكُونُ جَهُولًا فِي جَهْلِي؟! «3»

هر چند دانش فرا بگیرم باز در عین دانائیم نادانم، چگونه می توانم در عین جهلم نادان نباشم.

خداوندا! ما می خواهیم بدانیم، اما نسبی و محدود بودن دانش ها، علم ما را از مطلق بودن دور می سازد، و بدین جهت ما هرگز نمی توانیم به طور مطلق با واقعیت ها در تماس بوده باشیم.

ما انسان ها در تحصیل سود، خوش باوریم، آری، خیلی زود باوریم، از همین زودباوری ها است که روشنائی مخلوط به تاریکی ها را که خودمان هم در ایجاد آن روشنائی بازیگری داشته ایم، نور مطلق فرض می کنیم، بالاتر از این به دیگران هم دستور یا توصیه یا حداقل سفارش می کنیم که شما هم در این روشنائی مطلق ببینید!!

و آنگاه اگر هم فرض کنیم با تمام واقعیت های جهان هستی آشنائی پیدا

(1) - بحار الأنوار: 235 / 68، باب 67، ذیل حدیث 16.

(2) - ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، جعفری: 27/2.

(3) - بحار الأنوار: 225/95، باب 2، دعای عرفه؛ إقبال الأعمال: 348، دعای عرفه.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 149

نموده‌ایم، آیا می‌توانیم تمام خصوصیات و جزئیات سیستم گذشته و آینده بشریت و جهان هستی را بدانیم؟ آیا ما می‌توانیم از حقیقت مشیت جاریه خداوندی اطلاعی داشته باشیم؟ البته نه و یقیناً چنین نیست، ما نه فقط به تمام واقعیت‌ها جهان هستی آشنا نیستیم، بلکه سرنوشت يك ذره بی مقدار را هم نمی‌توانیم دقیق معین نمائیم، زیرا اگر این توانایی را داشتیم تمام جهان را می‌شناختیم، آری، این يك اعتراف تلخ است ولی چه باید کرد، زیرا حقیقت است.

اما همین که به نادانی خود اعتراف می‌کنیم و قطره علم خود را از هوا و آلودگی‌های نفسانی دور می‌کنیم اتصال آن را به دریای علم تو، ای خداوند دانا، درك می‌کنیم. «1» آری، تمام این سطور که خواندید همان است که امام عابدان، و محبوب محبان، و عشق عاشقان در جمله اول دعای سی و یکم با تمام وجودش فریاد می‌زند:

«اللَّهُمَّ يَا مَنْ لَا يَصِفُهُ نَعْتُ الْوَاصِفِينَ»

بس که شب‌ها گهر اشك به دامانم کرد

دیده در هجر تو شرمنده احسانم کرد

حال آشفته آن جمع پریشانم کرد

عاشقان دوش ز گیسوی تو دیوانه شدند

خانه سیل غم آباد که ویرانم کرد

تا که ویران شدم آمد به کفم گنج مراد

آن تنك حوصله رسوای گلستانم کرد

شمه‌ای از گل روی تو به بلبل گفتم

(1) - نیایش حسین در عرفات: 33.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 150

داستان شب هجران تو گفتم با شمع

آن قدر سوخت که از گفته پشیمانم کرد

2- او پایان امید امیدواران است:

وجود مقدّسی که از باب لطف و عنایت و رحمت و مرحمت. صفحه با عظمت هستی را به وجود آورده، و این همه نقش رنگارنگ بر آن نقّاشی نموده، از خاک ناچیز نطفه انسان را ساخته، و در تاریک خانه رحم بدن و صورت وی را آراسته، آنگاه از روح خود در او دمیده، و آنچه لازمه رشد و کمال بوده مایه آن را در وجودش نهاده، سپس وی را با بدرقه محبت و لطفش به دنیا آورده، و آغوش مهر مادر و عشق پدر را جایگاه او قرار داده، از سینه مادر به او شیر گوارا نوشانده، و پدر را خدمتکار دست به سینه او فرموده، پس از مدتی از میان لثه‌هایش دندان رویانیده، و به تدریج سفره زندگی را در خور او پهن کرده و وی را به انواع نعمت‌های ظاهری و باطنی آراسته، البته باید نهایت امید وی باشد؛ زیرا تمام تکیه گاه‌هایی که بشر برای خود انتخاب کرده بنای بر آب است، و در طول تاریخ بسیار اتفاق افتاده که امید افراد به افراد یا امید افراد به عناصر و اشیا، تبدیل به یأس و ناامیدی شده و تنها جایی که امید کسی ناامید نشده پیشگاه مقدّس حضرت اوست.

دردمندی به در خانه‌اش نرفت که دردش دوا نشد، حاجتمندی به او مراجعه نکرد مگر این که حاجتش برآورده شد، مستمندی از او نخواست، مگر این که به خواسته‌اش رسید، قرض داری نزد او نرفت مگر این که قرضش ادا شد. گنهکاری به حضرتش ننالید مگر این که گناهش در دایره عفو و بخشش رفت.

خاموشم و بی تابی فریاد تو دارم

چندانکه فراموش توام به جهان یاد تو دارم

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 151

این ناله که قد می کشد از سینه تنگم

تصویر ناله از غم آزار تو دارم

من آینه حسن خدا داد تو دارم	تمثال گل و رنگ بهارم چه فریبد
چون وانگرم خامه بهزاد تو دارم	هر چند به صد رنگ زخم دست تصنع
شیرینی و من خدمت فرهاد تو دارم	تا زنده‌ام از جان کنی ام نیست رهائی
من طاقی از ابروی پریراد تو دارم	گو شیشه امکان شکند سنگ حوادث
عمری است که پاس دل ناشاد تو دارم	بیدل تو به من هیچ مدارا ننمودی

(بیدل دهلوی)

3- اجر نیکوکاران در پیشگاه او ضایع نمی شود

وجود مقدس او آگاه به تمام واقعیت‌ها است، و ظاهر و باطن هر چیزی در پیش اوست. استحقاق هر عمل‌کننده‌ای برای او معلوم است، و هیچ‌گونه عجزی از ادای حق صاحب حق ندارد. کرم و لطف و رحمت، ذات اوست و ذره‌ای بخل و امساک در آن درگاه وجود ندارد، بنابراین ضایع شدن حق صاحب حق از کرم بی نهایت در بی نهایت معقول نیست. این قسمتی از جملات عرشی و ملکوتی امام عارفان، شمع وجود عاشقان

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 152

حضرت امیر المؤمنین علیه السلام در دعای کامل است که:

ما هَكَذَا الظُّلُّ بِكَ وَ لَا اخْبَرْنَا بِفَضْلِكَ عَنْكَ يَا كَرِيمُ يَا رَبِّ. «1»

به وجود مقدست این گمان نمی رود که اجری در پیشگاهت ضایع شود و بدون علت کسی در معرض بی لطفی تو قرار گیرد، و چنین خبری از جانب خود تو و فرستادگانت که به ما بندگان نرسیده که تو ضایع کننده اجری ای بزرگوار، ای پروردگار.

اجر نیکوکاران در کلام قرآن

سند محکم عنایت او را نسبت به نیکوکاران در آیات زیر ملاحظه کنید:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اِنَّیْ لَا اُضِیْعُ عَمَلٌ عَامِلٍ مِنْکُمْ مِنْ دَکْرٍ اَوْ اُنْثٰی «2»

پس پروردگارشان دعای آنان را اجابت کرد [که] یقیناً من عمل هیچ عمل کننده‌ای از شما را از مرد یا زن که همه از یکدیگرند تباه نمی کنم؛

وَ لَا نُضِیْعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِیْنَ «3»

و پاداش نیکوکاران را تباه نمی کنیم.

اِنَّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَ عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ اِنَّا لَا نُضِیْعُ اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ عَمَلًا «4»

مسلمان کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند [پاداششان داده خواهد شد] زیرا ما پاداش کسانی را که کار نیکو کرده‌اند، تباه نمی کنیم.

(1) - مصباح المتعجد: 847؛ المصباح، کفعمی: 557، دعای کمیل.

(2) - آل عمران (3): 195.

(3) - یوسف (12): 56.

(4) - کهف (18): 30.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 153

إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» «1»

چرا که خدا پاداش نیکوکاران را تباه نمی کند.

وَ اصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» «2»

و شکیبایی کن که یقیناً خدا پاداش نیکوکاران را تباه نمی کند.

أَنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» «3»

بی تردید هر کس پرهیزکاری کند و شکیبایی ورزد، [پاداش شایسته می یابد]؛ زیرا خدا پاداش نیکوکاران را تباه نمی کند.

این هم از عجایب است که عبد، مالک خود و عملش نیست، آنچه دارد از خدا دارد، جسم و جان را او عنایت کرده، توفیق عمل را او مرحمت فرمود، طریق هدایت را او ارائه نموده، شوق به اجرای فرامین و دستورهای او در قلب شعله ور ساخته، آن وقت عمل کننده را مستحق و طلبکار دانسته و به طور مکرر در قرآن مجید اعلام نموده که اجر نیکوکار را ضایع نخواهم کرد!

این نکته نیز ناگفته نماند که محسن از نظر قرآن انسانی است که قلبش آراسته به ایمان، جانش پیراسته از زشتی های معنوی، و نفسش مزین به زینت اخلاق حسنه، و عملش موافق با دستورهای قرآن و خواسته های پیامبر و امامان معصوم علیهم السلام است، و چنین انسانی بدون شك اجر اعمال و اخلاقش در پیشگاه حضرت حق ضایع نگردد.

ورنه از خود گری می برم بادم

من به بوی خوش تو دلشادم

(1) - توبه (9): 120.

(2) - هود (11): 115.

(3) - یوسف (12): 90.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 154

شوم از خویش به هر لحظه خراب	کند آن لطفِ خفی آبادم
بی نسیمت بردم باد صبا	لطف کن تا ندهی بر بادم
ای خوش آندم که مرا یاد کنی	ای که يك دم نروی از یادم
لطف پنهان ز دلم بازگیر	که در این لطفِ نهانی زادم
لطف تو گر نبود با غم تو	قهر این غم بگند بنیادم
نرسی گرتو به فریاد دلم	از فلك هم گذرد فریادم
بیستون غمت و تیشه صبر	که تو شیرینی و من فرهادم
کمر بندگیت بست چو فیض	از غم هر دو جهان آزادم

(فیض کاشانی)

4- پایان راه خوف عابدان اوست

آنان که در بندگی و طاعت، در عبادت و خدمت، از جسم و جان مایه می گذارند، آنان که شوقی جز رسیدن به وصال محبوب ندارند، آنان که همتی جز به دست آوردن رضای دوست در دلشان نیست، آنان که عبادت حق را اصل و ریشه، و هدف واقعی می دانند، و وجودشان منبع خیر و برکت است، در عین حال در ذات قلبشان نگران این معنا هستند که

مبادا لحظه‌ای اعراض از حق و یا دچار شدن به فراق محبوب، گریبان جانشان را بگیرد، اینان اعراض از دوست را سخت‌ترین و بدترین و شکننده‌ترین بلا می‌دانند، و فراق دوست را در سوزندگی، شدیدتر از آتش جهنم حساب می‌کنند.

اینان وقتی از نگرانی نجات پیدا می‌کنند که به وصال دوست برسند و شاهد لقای معشوق را در آغوش جان بگیرند.

عشاق را حیات به جانست و جان تویی جان را اگر حیات دگر هست آن تویی

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 155

هر جا مَهی است پیش رخت هست ناتمام	ماه تمام روی زمین و زمان تویی
یوسف اگر چه بود به خوبی عزیز مصر	حالا به ملك حُسن، عزیز جهان تویی
گر صدهزار مهر بنا نمایند مهوشان	ایشان ستمگرند همین مهربان تویی
گر دل ز درد خون شد و گر جان به لب رسید	غم نیست چون طیب من ناتوان تویی
گر جان به باد داد هلالی از آن چه باك	جانی که هست در تنِ او جاودان تویی

(هلالی جغتایی)

5- بیم اهل تقوی به او منتهی می‌گردد

تقوا که همان نیروی ضبط نفس و خود نگهداری از بی پروائی در مسئله گناه و رعایت جانب حق است، طبعاً ملازم با نوعی بیم و هراس می‌باشد. و قهراً آدمی را از افتادن در گناه باز می‌دارد.

این حال خوف و نگرانی از عواقب طغیان بر خدا، ممکن است در ابتدای امر از تصوّر کیفرهای اخروی و یا عوامل دیگر از جهات اخلاقی و اجتماعی در انسان به وجود آید، ولی کم کم بر اثر اشتداد درجه عرفان به مقام ربوبیت و آشنائی بیشتر با کانون عزّ و جلال و قهاریت حضرت حق، آن حال خوف و نگرانی از آینده کار، تبدیل به حال خشیت و انکسار و خشوع روح از درك مهابت حضرت قهار می گردد، و آدم آگاه هر چند بی گناه را هم می لرزاند.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 156

أَمَّا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» «1»

از بندگان خدا فقط دانشمندان از او می ترسند.

قرآن در وصف انبیا علیهم السلام می فرماید:

الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَ يَخْشَوْنَهُ وَ لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» «2»

[آری، این روش خداست درباره] آنان که همواره پیامهای خدا را به مردم می رسانند و از [عظمت و مقام] او می ترسند و از هیچ کس جز او واهمه ندارند.

آنان که در این پهنه هستی به جلال و جمالی که فوق آن متصوّر نیست پی برده اند، و ناچیزی خویش و جمله موجودات را در جنب آن عظمت بی پایان درك کرده اند، دلی سرشار از خشیت و انکسار دارند، و قلبی مرعوب از سطوت ذوالجلال.

اِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ اِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ اِيْمَانًا» «3»

و هر وقت یاد خدا به میان آید دلهایشان ترسان گردد، و هر وقت آیات خدا بر آنان تلاوت شود ایمانشان را افزون سازد.

و اینان هستند که يك تذکر از انبیا و يك اشاره از اولیای خدا، چنان تکانی بر روحشان می افکند که گاه از شدت ارتعاش قالب تخی می کنند، چنانکه آن مرد بیدار دل به نام همام از شنیدن اوصاف اهل تقوا از زبان امیر مؤمنان علیه السلام فریادی کشید و جان داد، آنگاه امام فرمود:

(2) - احزاب (33): 39.

(3) - انفال (8): 2.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 157

هَكَذَا تَصْنَعُ الْمَوَاعِظُ الْبَالِغَةُ بِأَهْلِهَا. «1»

اندرزهای رسا، در دل آنان که اهلش باشند این چنین اثر می گذارد.

فکند از شوق سر در پای معشوق

شنید از گوش دل آوای معشوق

در افتد تا ابد سر مست و مدهوش

اگر سر ازل محرم کند گوش

بیاساید ز درد هجر جانش

ز دام تن پرد مرغ روانش

اگر در روایات آمده: که امام عارفان علی علیه السلام به هنگام نماز و به خصوص در حال خلوت با حضرت معبود در دل شب بدنش می لرزید و انقلابی عجیب بر روح مقدسش عارض می گردید و گاهی از حال می رفت، این نه آن خوف و نگرانی از تقصیر در انجام وظایف، و ترس از مجازات های خداوند در روز محشر و حساب بود، نه - معاذ الله - او که معصوم است و کوچک ترین تقصیر از وی در امر وظایف به وقوع نپیوسته است، بلکه این همان حال خشیت و انکسار يك دل آگاه از عظمت بی نهایت در بی نهایت است که خود و تمام ماسوا را مستهلک در پرتو آن تجلیات قاهره می دید و از خود بی خود می شد. «2»

(1) - نهج البلاغه: خطبه 184.

(2) - إرشاد القلوب، دیلمی: 105 / 1، باب 28.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 158

[«2» هَذَا مَقَامٌ مَنْ تَدَاوَلَتْهُ أَيْدِي الدُّنُوبِ وَ قَادَتْهُ أَرْمَةُ الْخَطَايَا وَ اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِ الشَّيْطَانُ فَقَصَرَ عَمَّا أُمِرَتْ بِهِ تَفْرِيطاً وَ تَعَاطَى مَا نَهَيْتَ عَنْهُ تَغْرِيراً «3» كَالْجَاهِلِ يَفْذَرْتُكَ عَلَيْهِ أَوْ كَالْمُنْكَرِ فَضْلَ إِحْسَانِكَ إِلَيْهِ حَتَّى إِذَا انْفَتَحَ لَهُ بَصَرُ الْهُدَى وَ تَقَشَّعَتْ عَنْهُ سَحَابُ الْعَمَى أَخَصَى مَا ظَلَمَ بِهِ نَفْسَهُ وَ فَكَّرَ فِيمَا خَالَفَ بِهِ رَبَّهُ فَرَأَى كَبِيرَ عَصْبَانِهِ كَبِيراً وَ جَلِيلَ مُخَالَفَتِهِ جَلِيلاً]

این جایگاه کسی است که دست‌های گناهان، او را دست گردان کرده‌اند، و مهارهای خطاها، او را به دنبال خود کشیده‌اند، و شیطان بر او چیره شده و از باب ضایع کردن امر نسبت به آنچه امر فرمودی کوتاهی کرده، و به خاطر غفلتش از عاقبت کار، آنچه را نمی‌کردی مرتکب شده، مانند کسی که قدرت را بر وجودش جاهل و فراوانی احسانت را نسبت به خودش منکر است، تا هنگامی که دیده هدایت برایش باز شده، و ابرهای کوردلی، از صفحه باطنش برطرف گشته، ستم‌هایی که بر خود کرده، به شمار آورده، و در اموری که پروردگارش را مخالفت کرده به اندیشه نشسته؛ در نتیجه گناه بزرگش را بزرگ، و عظمت مخالفتش را عظیم دیده.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 159

دست به دست شدن گناهکار

انسان دشمنان عجیب و غریب و معاندان بسیار خطرناکی دارد. از جمله دشمنان او، جهل و نادانی و عدم معرفت به حقایق ملکوتی و مسائل الهی و شرعی است. قرآن و روایات، جهل را دشمن انسان دانسته، و رهایی از این دشمن را به وسیله سلاح علم و معرفت، و آگاهی و دانائی واجب دانسته است.

علم و جهل در روایات

در روایات باب علم آمده:

طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ. «1»

دنبال کردن علم، و طلب معرفت بر هر مرد و زن مسلمانی فریضه است.

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ مِنْ فَرَايِضِ اللَّهِ. «2»

طلب کردن دانش و معرفت واجبی از واجبات خداوند است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

أَوْحَى اللَّهُ إِلَى أَنَّهُ مَنْ سَلَكَ مَسْلَكَاً يَطْلُبُ فِيهِ الْعِلْمَ سَهَّلْتُ لَهُ طَرِيقاً إِلَى الْجَنَّةِ. «3»

خداوند به من وحی فرمود: هر کس رونده راهی باشد که در آن راه طلب دانش و معرفت کند، راه بهشت را بر او آسان می‌کنم.

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید:

(1) - بحار الأنوار: 1 / 177، باب 1، حدیث 54؛ مستدرک الوسائل: 17 / 249، باب 2، حدیث 21250.

(2) - بحار الأنوار: 1 / 172، باب 1، حدیث 28؛ بصائر الدرجات: 3، باب 1، ذیل حدیث 1.

(3) - بحار الأنوار: 1 / 173، باب 1، حدیث 33؛ بصائر الدرجات: 4، باب 2، حدیث 6.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 160

لَا مُصِيبَةَ أَعْظَمَ مِنَ الْجُهْلِ. «1»

مصیبتی بزرگتر از نادانی وجود ندارد.

و نیز آن حضرت فرمود:

لَا عَدُوَّ أَضَرُّ مِنَ الْجُهْلِ. «2»

دشمنی ضرر زننده‌تر از جهل نیست.

حضرت هادی علیه السلام می‌فرماید:

الْجَاهِلُ وَ الْبُخْلُ اَذَمُّ الْاَخْلَاقِ. «3»

نادانی و بخل از بدترین موارد اخلاق است.

امام علی علیه السلام می‌فرماید:

لَا يَرَى الْجَاهِلُ اِلَّا مُفْرِطًا اَوْ مُفَرِّطًا. «4»

جاهل در تمام امورش یا افراطی است یا تفریطی. (یا کارش جلوتر از دستورهای اسلام، یا مادون دستورهای اسلام است. در افراطش گناهکار و در تفریطش نیز معصیت کار است).

تفسیری از هوای نفس در قرآن

از جمله دشمنان انسان هوای نفس است.

هوا عبارت است از امواجی که از جوشش غرایز حیوانی سر می‌کشد و فضای درون را تیره و تار می‌کند، و عوامل و وسایل درک و دریافت حقیقت را فلج

(1) - بحار الأنوار: 94 / 1، باب 1، حدیث 34؛ الاختصاص: 246.

(2) - بحار الأنوار: 95 / 1، باب 1، حدیث 45؛ مستدرک الوسائل: 206 / 11، باب 8، حدیث 12751.

(3) - بحار الأنوار: 94 / 1، باب 1، حدیث 36.

(4) - بحار الأنوار: 159 / 1، باب 4، حدیث 34؛ شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید: 216 / 18، حدیث 68.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 161

می‌نماید.

هوا یعنی خواستن بی محاسبه، و همین است که اصالت‌ها و حقایق را از جلوی چشم و عقل و وجدان دور می‌کند.

این همان «می‌خواهم» است که به هیچ علت و دلیلی جز خود تکیه ندارد و این يك سخن بی اساس است که در موقع سؤال از کسی که مطابق هوا عمل کرده به عنوان جواب بگوید: دلم خواست، کدام دل؟!!

تو همی گوئی مرا دل نیز هست دل فراز عرش باشد بی به پست

اگر با این دشمن مبارزه نشود، و این عامل خطرناک از صحنه حیات دفع نشود، و این مرض علاج نگردد، به هوا محوری می‌انجامد که تا سر حدّ معبودیت «خدا را کنار زدن و خود بجای او نشستن» پیش می‌رود.

هواپرستی انسان را از استفاده کردن از آیات خدا باز می‌دارد، و آدمی را برده و بنده شیطان می‌سازد، و از منافع هدایت محروم و دچار ضربه‌های ضلالت و غوایت می‌نماید.

هواپرستی انسان را از درجات عرشی و برکات معنوی، و واقعیت‌های ملکوتی به درکات پستی و ماده پرستی و تبلی و سستی سوق می‌دهد.

هواپرستی صفات انسانی و ملکات الهی را از انسان سلب، و او را به حیوانی درنده و به تعبیر قرآن به سگی پارس کننده مبدل می‌کند.

قرآن درباره مردی که در بنی اسرائیل دچار هواپرستی شد می‌فرماید:

وَ اِثْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأُ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ* وَ لَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَ لَكِنَّهُ اخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 162

كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» «1»

و سرگذشت کسی که آیات خود را به او عطا کردیم و او عملاً از آنان جدا شد، برای آنان بخوان؛ پس شیطان او را دنبال کرد [تا به دامش انداخت] و در نتیجه از گمراهان شد.* و اگر می‌خواستیم [درجات و مقاماتش را] به وسیله آن آیات بالا می‌بردیم، ولی او به امور ناچیز مادی و لذت‌های زودگذر دنیایی تمایل پیدا کرد و از هوای نفسش پیروی نمود؛

پس داستانش چون داستان سگ است [که] اگر به او هجوم بری، زبان از کام بیرون می آورد، و اگر به حال خودش واگذاری [باز هم] زبان از کام بیرون می آورد. این داستان گروهی است که آیات ما را تکذیب کردند؛ پس این داستان را [برای مردم] حکایت کن، شاید [نسبت به امور خویش] بیندیشند.

«این آیه به روشنی اشاره به داستان کسی می کند که نخست در صف مؤمنان بوده و حامل آیات و علوم الهی گشته، سپس از این مسیر گام بیرون نهاده، به همین جهت شیطان به وسوسه او پرداخته و عاقبت کارش به گمراهی و بدبختی کشیده شده است.

تعبیر «انسلخ» که از ماده «انسلخ» و در اصل به معنی از پوست بیرون آمدن است، نشان می دهد که آیات و علوم الهی در آغاز چنان به او احاطه داشت که همچون پوست تن او شده بود، اما ناگهان از این پوست بیرون آمد و با يك چرخش تند مسیر خود را به کلی تغییر داد.

(1) - اعراف (7): 175 - 176.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 163

از تعبیر **فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ** چنین استفاده می شود که در آغاز، شیطان تقریباً از او قطع امید کرده بود، چرا که او کاملاً در مسیر حق قرار داشت اما پس از انحراف مزبور، شیطان به سرعت او را تعقیب کرد و به او رسید و بر سر راهش نشست و به وسوسه گری پرداخت و سرانجام او را در صف گمراهان و شقاوتمندان قرار داد.

آیه بعد این موضوع را چنین تکمیل می کند که: اگر می خواستیم می توانستیم او را در همان مسیر حق به اجبار نگاه داریم و به وسیله آن آیات و علوم مقام والا بدهیم. ولی مسلم است که نگاهداری اجباری افراد در مسیر حق با سنت پروردگار که سنت اختیار و آزادی اراده است سازگار نیست و نشانه شخصیت و عظمت کسی نخواهد بود، لذا بلافاصله اضافه می کند:

ما او را به اختیارش واگذاریم و او به جای این که با استفاده از علوم و دانش خویش هر روز مقام بالاتری بییماید به پستی گراید و بر اثر پیروی از هوا و هوس مراحل سقوط را طی کرد.

«اخلد» از ماده اخلاذ به معنی سکونت دائمی در یکجا اختیار کردن است، بنابراین **أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ** یعنی برای همیشه به زمین چسبیده، که در این جا کنایه از جهان ماده و زرق و برق و لذات نامشروع زندگی مادی است.

سپس این شخص را تشبیه به سگی می کند که همیشه زبان خود را همانند حیوانات تشنه بیرون آورده می گوید: او همانند سگ است که اگر به او حمله کنی دهانش باز و زبانش بیرون است و اگر او را به حال خود واگذاری باز چنین است.

او بر اثر شدت هواپرستی و چسبیدن به لذات جهان ماده يك حالت عطش نامحدود و پایان ناپذیر به خود گرفته که همواره دنبال دنیاپرستی می رود، نه به خاطر نیاز و احتیاج، بلکه به شکل بیمار گونه ای همچون سگ هار که بر اثر بیماری هاری حالت عطش کاذب به او دست می دهد، و در هیچ حال سیراب نمی شود.

این همان حالت دنیاپرستان و هواپرستان دون همت است که هر قدر بیندوزند، باز هم احساس سیری نمی کنند.

سپس اضافه می کند که این مثل مخصوص به این شخص معین نیست بلکه

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 164

مثالی است برای همه جمعیت هایی که آیات خدا را تکذیب کنند.

این داستان ها را برای آنها بازگو کن، شاید درباره آن بیندیشند و مسیر صحیحی را پیدا کنند. «1» قرآن مجید این گونه مردم را دارای قلبی غافل از واقعیت ها، برده شهوات و تبهکار می داند، و هشدار می دهد که در هیچ زمینه ای از این گونه مردم پیروی نکنید، که پیروی از اینان عین ضلالت و بدبختی و باعث حسرت ابدی و عذاب همیشگی است.

و لَا تُطْعَمَنَّ أَغْفَلْنَا قَلْبُهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ امْرُؤُهُ فُطْرًا» «2»

و از کسی که دلش را [به سبب کفر و طغیانش] از یاد خود غافل کرده ایم و از هوای نفسش پیروی کرده و کارش اسراف و زیاده روی است، اطاعت مکن.

هوا به اندازه ای خطرناک است که قلب را از حضرت حق جدا می کند. و کرسی حکومت خودش را به جای پروردگار در خانه دل می زند و به هر کجا که می خواهد انسان را می برد:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اللَّهُ هَوَاهُ وَ اضْلَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَ خَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» «3»

پس آیا کسی که معبودش را هوای نفسش قرار داده دیدی؟ و خدا او را از روی علم و آگاهی خود [بر این که شایسته هدایت نیست] گمراه کرد، و بر گوش و دلش مُهر [تیره بختی] نهاد، و بر چشم [دلش] پرده‌ای قرار داده است، پس چه کسی است که بعد از خدا او را هدایت کند؟ آیا متذکر [حقایق] نمی‌شوید؟

(1) - تفسیر نمونه: 12- 14، ذیل آیه 175 سوره اعراف.

(2) - کشف (18): 28.

(3) - جاثیه (45): 23.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 165

گذر کن ز بیغوله نام و ننگ	به شه راه مردان درآپی درنگ
رسوم سفیهان ابله بمان	که رسم سفیهان کند کار تنگ
فراخ است و هموار راه خرد	در این راه نه خار باشد نه سنگ
به دست آوری گر تو میزان عقل	نباشد تو رابا خود و غیر جنگ
چو آهنگ جان تو آرد هوا	به خیل هوای خدا زن چنگ
به قدر ضرورت ز دنیا بگیر	مکن بار بر خود گران و ملنگ
کمی مال، افزونی راحت است	کمی جاه، آسایش از نام و ننگ
پذیرفتی این نکته را گر چه فیض	وگر نه سر خالی از عقل و سنگ

(فیض کاشانی)

هوای نفس در روایات

روایات بسیاری در باب هوا وارد شده که برای نمونه به چند روایت اشاره می‌شود:

رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرمود:

أَنَّ اخْوَفَ مَا اخَافُ عَلَى امْتِي الْهُوَى وَ طُولُ الْأَمَلِ، أَمَّا الْهُوَى فَإِنَّهُ يَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ، وَ أَمَّا طُولُ الْأَمَلِ فَيُنْسِي الْآخِرَةَ. «1»

ترسناک‌ترین چیزی که به حقیقت از آن بر اتمم می‌ترسم هوا و آرزوی دراز است، اما هوای نفس بازدارنده از حق، و طول آرزو فراموش دهنده آخرت است.

حضرت جواد علیه السلام فرمود:

(1) - بحار الأنوار: 75 / 67، باب 46، حدیث 3؛ وسائل الشیعة: 438 / 2، باب 24، حدیث 2581.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 166

مَنْ اطَاعَ هَوَاهُ اعْطَى عَذْوَهُ مُنَاهُ. «1»

هر کس از هوای نفسش پیروی کند، دشمنش را به آرزویش رسانده است.

امام علی علیه السلام فرمود:

اشْجَعَ النَّاسِ مَنْ غَلَبَ هَوَاهُ. «2»

شجاع‌ترین مردم کسی است که بر هوای نفسش غلبه کند.

و نیز امام علی علیه السلام می‌فرماید:

الْهُوَى اسُّ الْمَحْنِ. «3»

هوا ریشه همه رنج‌ها و ناراحتی‌هاست.

الْهَوَىٰ هَوًى إِلَى اسْفَلِ السَّافِلِينَ. «4»

هواکشاننده انسان به پست‌ترین درکات دنیائی و آخرتی است.

الْهَوَىٰ قَرِينٌ مُّهِلِكٌ. «5»

هوا همنشین هلاک‌کننده‌ای است.

آفَةُ الْعَقْلِ الْهَوَى. «6»

آفت خرد و عقل انسان، هوای نفس است.

الشَّهَوَاتُ سُوءٌ قَاتِلَاتٌ. «7»

(1) - بحار الأنوار: 78 / 67، باب 46، حدیث 11؛ أعلام الدین: 309.

(2) - بحار الأنوار: 76 / 67، باب 76، حدیث 5؛ مستدرک الوسائل: 111 / 12، باب 81، حدیث 13658.

(3) - مستدرک الوسائل: 113 / 12، باب 81، ذیل حدیث 13668؛ غرر الحکم: 306، حدیث 7028.

(4) - مستدرک الوسائل: 113 / 12، باب 81، ذیل حدیث 13668؛ غرر الحکم: 306، حدیث 6997.

(5) - غرر الحکم: 306، حدیث 7014.

(6) - غرر الحکم: 64، حدیث 814.

(7) - غرر الحکم: 304، حدیث 6939.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 167

شهوآت سم‌های کشنده هستند.

الشَّهَوَاتُ مَصَائِدُ الشَّيْطَانِ. «1»

شهوات دام‌های شیطانند.

امْنَعْ نَفْسَكَ مِنَ الشَّهَوَاتِ تَسْلَمَ مِنَ الْآفَاتِ. «2»

وجودت را از شهوات نگاه دار تا از بلاها در امان بمانی.

اَوْصِيكُمْ بِمُجَانِبَةِ الْهَوَى، فَإِنَّ الْهَوَى يَدْعُو إِلَى الْعَمَى، وَهُوَ الضَّلَالُ فِي الْآخِرَةِ وَالدُّنْيَا. «3»

شما را به دوری از هوا سفارش می‌کنم، به درستی که هوا به کوردلی می‌خواند، و کوردلی ضلالت و گمراهی در دنیا و آخرت است.

مَنْ اتَّبَعَ هَوَاهُ أَغْمَاهُ وَاصَمَّهُ وَادَّلَهُ وَاضَلَّهُ. «4»

هر کس از هوا متابعت کند هوا او را کور و کر و ذلیل و گمراه می‌کند.

عَبْدُ الشَّهْوَةِ اَدْلُ مِنْ عَبْدِ الرَّقَى. «5»

بنده شهوت ذلیل‌تر از بنده زرخرد است.

عَبْدُ الشَّهْوَةِ اسِيرٌ لَا يَنْفَكُ اسْرُهُ. «6»

بنده شهوت اسیری است که از اسارتش آزادی ندارد.

مَنْ اطَاعَ هَوَاهُ باعَ آخِرَتَهُ بِدُنْيَاهُ. «7»

هر کس از هوای نفسش اطاعت کند آخرتش را به دنیا فروخته است.

(1) - مستدرک الوسائل: 343 / 11، باب 42، ذیل حدیث 13217؛ غرر الحکم: 304، حدیث 6937.

(2) - غرر الحکم: 305، حدیث 6971.

(3) - مستدرک الوسائل: 113 / 12، باب 81، حدیث 13666؛ دعائم الاسلام: 2 / 350، باب 1، حدیث 1297.

(4) - غرر الحکم: 65، حدیث 836؛ مستدرک الوسائل: 115 / 12، باب 81، ذیل حدیث 13668.

(5) - غرر الحکم: 304، حدیث 6965؛ عوالی الآلی: 1 / 273، حدیث 95.

(6) - مستدرک الوسائل: 11 / 346، باب 42، ذیل حدیث 13217؛ غرر الحکم: 305، حدیث 6967.

(7) - مستدرک الوسائل: 115 / 12، باب 81، ذیل حدیث 13668؛ غرر الحکم: 186، حدیث 3541.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 168

شیطان، دشمن انسان

از دشمنان دیگر انسان، شیطان است که در چهره‌های گوناگون انسی و جتی برای بریدن انسان از حق، فعالیت مستمر دارد.

مسئله شیطان و قیافه‌های گوناگون و دام‌ها و خدعه‌های خطرناکش در شرح دعای هفدهم گذشت.

این دشمنان خطرناک و خطرناک انسان را که میل طبیعی به شهوات و زرق و برق دنیا دارد، دوره می‌کنند و به محاصره می‌کشند و مانند یک توپ که وسیله بازی اطفال است او را در جهت گناهان ظاهری و باطنی دست به دست می‌کنند.

لذت گناهان وقتی سراسر درون و برون را احاطه کرد یاد حق از قلب می‌رود، و لذت مناجات و عبادت از کام انسان می‌پرد و آدمی به قول حضرت سجاد علیه السلام گرفتار مهارهای خطا و غلبه و چیرگی شیطان می‌شود، و از اوامر حق کوتاهی ورزیده و در عبادت تقصیر می‌کند و دچار تفریط می‌شود، و به سبب هجوم غرور به خویشتن خود یا غرور به رحمت و کرم حق و فریفته شدن به لطف دوست در انواع گناهان دست و پا می‌زند، و از قدرت حق و حکومت حضرت او غافل شده، و انگار به انکار احسان دوست نسبت به خود برمی‌خیزد، تا زمانی که خداوند دستش را بگیرد و از شرّ جهل و هوا و شیطان نجاتش دهد، آن وقت بفهمد که چه اندازه گناه کرده، و راه اندیشه در مخالفت با پروردگار و عواقبش برای او باز شود، پس گناه بزرگش را بزرگ و مخالفت عظیمش را عظیم ببیند.

عمری است ز اسباب غنا هیچ ندارم	چون دست تھی غیر دعا هیچ ندارم
تشویش خیالات وجود و عدم نیست	چون رمز دهانت همه جا هیچ ندارم
یارب چقدر گرم کنم مجلس تصویر	سازم همه کوك است و صدا هیچ ندارم
چون شمع اگر شش جهتم پی سپر افتد	غیر از سر خود در ته پا هیچ ندارم
وامانده یأسم که از این انجمن آخر	برخاستنی هست عصا هیچ ندارم

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 169

مغرور هوس می‌زیم از هستی موهوم	فریاد که من شرم و حیا هیچ ندارم
همکسوت اسباب حبابم چه توان کرد	گر باز کنم بند قبا هیچ ندارم
شخص عدم از زحمت تمثال میراست	آینه تو هیچم منما هیچ ندارم
بیدل اگر آفاق بود زیر نگینم	جز نام خدا نام خدا هیچ ندارم

(بیدل دهلوی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 170

[فَأَقْبَلَ خَوْكَ مُؤَمَّلًا لَكَ مُسْتَحْيَا مِنْكَ وَ وَجَّهَ رَغْبَتَهُ إِلَيْكَ ثِقَّةً بِكَ فَأَمَّاكَ بِطَمَعِهِ يَقِينًا وَ قَصَدَكَ بِخَوْفِهِ إِخْلَاصًا «4» قَدْ خَلَا طَمَعُهُ مِنْ كُلِّ مَطْمُوعٍ فِيهِ غَيْرُكَ وَ أَفْرَحَ رَوْعُهُ مِنْ كُلِّ مَخْذُورٍ مِنْهُ سِوَاكَ فَمَثَلَ بَيْنَ يَدَيْكَ مُتَضَرِّعًا وَ عَمَّضَ بَصَرَهُ إِلَى الْأَرْضِ مُتَخَشِّعًا وَ طَاطَأَ رَأْسَهُ لِعِزَّتِكَ مُتَدَلِّلًا وَ أَبْنَتَكَ مِنْ سِرِّهِ مَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنْهُ خُضُوعًا وَ عَدَدَ مِنْ ذُنُوبِهِ مَا أَنْتَ أَحْصَى لَهَا

خُشُوعاً وَ اسْتَعَاثَ بِكَ مِنْ عَظِيمٍ مَا وَقَعَ بِهِ فِي عِلْمِكَ «5» وَ قَبِيحٌ مَا فَضَحَهُ فِي حُكْمِكَ مِنْ ذُّنُوبٍ أُذْبِرَتْ لَدَائِهَا فَذَهَبَتْ وَ أَقَامَتْ تَبِعَاتُهَا فَلَزِمَتْ]

پس با امید به حضرتت و شرمساری از وجود مقدّست، به جانب تو روی کرده و از باب اطمینان به تو، رغبت و شوقش را متوجّه پیشگاه تو ساخته، و از روی یقین یا طمعش آهنگ تو کرده، و از باب اخلاص، با توشه ترسش به سوی تو روی آورده، طمعش از هر که به او طمع ورزیده می‌شود تهی شده غیر تو، و ترسش از هر چه از آن ترسیده می‌شود، برطرف شده جز تو، پس با حال زاری و ذلّت پیش رویت ایستاده، و از روی تواضع و فروتنی دیده‌اش را به سوی زمین انداخته، و سرش را در برابر عزّتت، ذلیلانه به زیرافکنده و خاضعانه رازش را که تو از او به آن داناتری، برایت آشکار ساخته، و خاشعانه گناهانش را که حضرتت به تعدادش آگاه‌تر است برشمرده، و برای نجات از گناهان بزرگی که

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 171

برای مرتکب شونده‌اش در علم تو، عین هلاکت است، و زشتی اعمالی که در عرصه قضا و قدرّت او را رسوا کرده، به فریاد رسی و طلب یاری برخاسته؛ همان گناهانی که روزگار لدّت‌هایش پشت کرده و از بین رفته، و پیامدهای زیان بخشش به جا مانده و گریبان گیر شده.

شناخت گناه و عذاب

چه نیکوست عزیزان مؤمن برای شناخت گناهان و عذاب و عقاب آنها به کتاب «عقاب الاعمال» نوشته شیخ صدوق و جلد دوم «اصول کافی» تألیف کلینی بزرگوار مراجعه کنند، و به دو جمله آخر فرازهای مورد ترجمه بیشتر توجّه نمایند که لدّت گناه آنی و بسیار زودگذر، ولی حسرت و عقاب و عذابش اگر در دایره توبه قرار نگیرد، دائمی و همیشگی است. چون در شرح این فراز مطالب متفرقه‌ای قبلاً بیان شده به همین مقدار بسنده کردیم.

خود را به نقد عمر خریدار بوده‌ای

ای دل به عشق خویش گرفتار بوده‌ای

ای خودپرست دون چه ستمکار بوده‌ای

گر بگذری ز خویش انیس خدا شوی

تا روشنت شود چقدر خوار بوده‌ای

بگشای چشم عبرت و کربوبان ببین

برخیز و جهد کن به مقام خرد رسی
روز نخست چون به خرد یار بوده‌ای

زآسودگی نداشته‌ای دست يك نفس
ای فیض خویش را تو چه غمخوار بوده‌ای

(فیض کاشانی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 172

[لَا يُنْكِرُ - يَا إِلَهِي - عَذْلَكَ إِنَّ عَاقِبَتَهُ وَ لَا يَسْتَعْظِمُ عَفْوَكَ إِنَّ عَفْوَكَ عَنْهُ وَ رَحْمَتُهُ لِأَنَّكَ الرَّبُّ الْكَرِيمُ الَّذِي لَا يَتَعَاطَمُهُ
عُفْرَانُ الذَّنْبِ الْعَظِيمِ]

ای خدای من! اگر این گنهکار را کیفر دهی، عدالت را منکر نمی‌شود، و اگر از او گذشت کنی و به او رحمت آوری، گذشتت را در برابر بی‌نهایت بودن بزرگ نمی‌شمارد؛ برای این که تو پروردگار کریمی، پروردگاری که آمرزش گناه بزرگ، او را بزرگ ننماید.

عدل و فضل خداوند در مجازات

عدالت الهی بر پایه قانون تعادل و تناسب است، اگر تناسب و میزان در آفرینش موجودات نبود، نظم و حساب در جریان نظام هستی مفهوم نداشت، بر این اساس خداوند حکیم برای هر موجودی حق حیات قرار داده است.

حقوقی که برای انسان و حیوانات و نباتات مقرر شده است هر يك برتری و امتیازی بر آنهاست. پایمال کردن و تجاوز و تصرف در حقوق دیگری، ستم و نابودی حق اوست. اصلی که در نظام خلقت همواره شالوده جهان را پابرجا نگه می‌دارد اصل سلامت و صحت است. یعنی در ساختمان هر موجود زنده نیرویی نهفته است که اداره سلامت و تندرستی او را به عهده دارد و او را به حرکت و کوشش و می‌دارد و از هستی او دفاع می‌کند، البته بیماری و درد از این اصل فراگیر جداست و گاهی اتفاقی است؛ زیرا کمبودها و زیان‌هایی که بر وجود وارد می‌شود

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 173

بر اساس يك سلسله از حکمت‌ها و آثاری است که در اثر برخی مسائل طبیعی و یا بشری در نظم امور رخ می‌دهد و مسیر تکامل را دگرگون می‌کند، ولی همیشه راه بازگشت به اصل خلقت و فطرت باز است.

یعنی در فطرت موجودات، نیروی کششی وجود دارد که او را به سوی حالت اولیه باز می‌گرداند و همواره در گیتی، نیروی گریز از انحراف و تمرکز در سلامت و درستی برقرار است. و این نکته‌ها نشان از حضور عدالت گسترده خداوندی دارد؛ و با این حال رحمت او بر غضبش چیرگی دارد و مغفرت او همه جان‌ها را در برمی‌گیرد. به معنای دیگر: عدل پروردگار در کنار فضل او قرار می‌گیرد و حق او در همسایگی عفو آرمیده است. پس به هر بیانی فضل و رحمت و احسان و عفو او بر همه امور مقدم است.

و خداوند متعال بارها در قرآن مجید به برتری تفضل و رحمت خویش اشاره فرموده است:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَ مَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ مَا زَكَّى مِنْكُمْ مَنْ أَحَدٌ أَبَدًا وَ لَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ «1»

ای مؤمنان! از گام‌های شیطان پیروی نکنید؛ و هر که از گام‌های شیطان پیروی کند [هلاک می‌شود] زیرا شیطان به کار بسیار زشت و عمل ناپسند فرمان می‌دهد؛ و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود، هرگز احدی از شما [از عقاید باطل و اعمال و اخلاق ناپسند] پاک نمی‌شد، ولی خدا هر که را بخواهد پاک می‌کند؛ و خدا شنوا و داناست.

بنابر بیان حق تعالی آمرزش و پاکی محصول رحمت و فضل الهی است که در

(1) - نور (24): 21.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 174

قیامت مایه نجات است وگرنه هیچ موجودی از درِ عدل خداوند نتواند فرار کند ولی می‌تواند از باب رحمت و عفو او رهایی یابد.

مَنْ يُصْرِفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكِ الْفَوْزُ الْمُبِينُ «1»

هر کس در آن روز، عذاب از او برگردانده شود، قطعاً خدا به او رحم کرده، و آن است کامیابی آشکار.

یعنی اگر رحمت نباشد عذاب از کسی برداشته نمی‌شود؛ زیرا ثواب و عذاب الهی عین عدل الهی است، پس اگر در قیامت شفاعت و لطف انبیا و معصومان علیهم السلام و عالمان و شهیدان نباشد بسیاری از انسان‌ها در محشر بدون تکلیف می‌مانند.

ملا محمد باقر مجلسی در باب اعتقادات می‌نویسد:

إِعْتِقَادُنَا فِي الْعَدْلِ هُوَ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَمَرَنَا بِالْعَدْلِ وَ عَامِلَنَا بِمَا هُوَ فَوْقَهُ وَ هُوَ التَّفَضُّلُ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ عَزَّوَجَلَّ يَقُولُ:

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أََمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ «2». «3»

اعتقاد ما در باب عدل آن است که خداوند متعال ما را به عدل دستور فرموده است، ولی به بالاترین از آن یعنی رحمت و لطف معامله نمود؛ زیرا خداوند عز و جل و بلند مرتبه می‌فرماید: «هر کس کار نیک بیاورد، پاداشش ده برابر آن است، و آنان که کار بد بیاورند، جز به مانند آن مجازات نیابند و ایشان مورد ستم قرار نمی‌گیرند.»

در این راستا امیرمؤمنان علی علیه السلام درباره کلام خداوند إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ

(1) - انعام (6): 16.

(2) - انعام (6): 160.

(3) - بحار الأنوار: 5/ 335، باب 18؛ الاعتقادات فی دین الامامیه، شیخ صدوق: 69، باب 24.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 175

وَ الْإِحْسَنُ «1» می‌فرماید:

الْعَدْلُ الْإِنْصَافُ وَ الْإِحْسَانُ التَّفَضُّلُ. «2»

عدل انصاف، و احسان بخشش افزونتر است.

اگر پروردگار با عدل خویش رفتار کند به حق انصاف را خواسته است ولی با وجود آثار ظلم و تباهی در زندگی بشر؛ عفو او بالاترین احسان است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله در پایان عمر شریفشان خطبه‌ای مهم برای مسلمانان ایراد فرمودند:

إِيَّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَ اللَّهِ وَ بَيْنَ أَحَدٍ نَسَبٌ وَ لَا أَمْرٌ يُؤْتِيهِ بِهِ خَيْرٌ أَوْ يَصْرِفُ عَنْهُ شَرٌّ إِلَّا الْعَمَلُ، إِلَّا لَا يَدْعِيَنَّ مَدْعٍ وَ لَا يَتَمَنَّيَنَّ مُتَمَنَّ وَ الَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ لَا يُنْجِي إِلَّا عَمَلٌ مَعَ رَحْمَةٍ، وَ لَوْ عَصَيْتُ هَوَيْتُ. «3»

ای مردم! بین خدا و کسی رابطه خویشاوندی نیست و هیچ رابطه دیگری هم که موجب جلب منفعت یا دفع ضرر شود به غیر از عمل نیست. بنگرید: کسی ادعای کزاف نکند و کسی آرزوی خدام در دل نپرورد. قسم به خدایی که مرا به راستی برانگیخت چیزی جز عمل همراه با رحمت خدا سبب رستگاری نمی‌گردد، اگر من هم گناه می‌کردم سقوط کرده بودم.

با این فرمایش، نتیجه می‌گیریم که: در نزد خداوند مَنان سبب و نسب و مقام و مدرک و هزاران رابطه و رفاقت و زیرکی کارساز نیست، تنها عنایات و الطاف الهی دستگیره و پناهگاه بندگان است.

(1) - نخل (16): 90.

(2) - نهج البلاغه: حکمت 231.

(3) - شرح نهج البلاغه: ابن ابی الحدید: 183/10، ذکر خبر موت الرسول صلی الله علیه و آله.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 176

[«6» اللَّهُمَّ فَهَذَا قَدْ جِئْتُكَ مُطِيعاً لِأَمْرِكَ فِيمَا أَمَرْتَ بِهِ مِنَ الدُّعَاءِ مُتَنَجِّزاً وَعَدْتُكَ فِيمَا وَعَدْتَ بِهِ مِنَ الْإِجَابَةِ إِذْ تَقُولُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ » «1»]

خدایا! اینک منم که در پیشگاهت نسبت به امرت، مطیع و سر به فرمان آمدم، و آن امر این است: ما را دستور دادی دعا کنیم، و من وفای به وعده‌ای را که در مورد اجابت دعا داده‌ای خواستارم؛ زیرا فرمودی: «مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم.»

اطاعت خداوند و پذیرش دعا

دعا کردن، در زمینه نارسایی و ناکامی‌های قدرت انسان است. دعا به هنگام اضطرار و ناکارآمدی همه تلاش‌ها و کوشش‌ها، درخواست فراهم شدن اسباب و عواملی است که از دایره قدرت انسان بیرون باشد که قدرتش بی‌پایان و هر امری برای او آسان است.

ولی این خواسته‌ها نباید تنها از زبان انسان صادر شود، بلکه باید از تمام وجود او برخیزد. و زبان در این حالت ترجمان تمام ذرات وجود انسان و اعضا و جوارح است و قلب و روح از طریق پیوند نزدیک با خدا، روشنی پیدا می‌کند.

رسول الله صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

(1) - غافر (40): 60.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 177

الطَّاعَةُ فُرَّةُ الْعَيْنِ. «1»

فرمانبری خدا، نور چشم است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله در خطبه حجة الوداع به عموم مسلمانان فرمود:

... أَلَا وَ إِنَّ الرُّوحَ الْأَمِينَ نَفَثَ فِي رُوعِي أَنَّهُ لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ وَ لَا يَحْمِلَنَّ أَحَدُكُمْ اسْتِبْطَاءَ شَيْءٍ مِنَ الرِّزْقِ أَنْ يَطْلُبَهُ بِغَيْرِ حِلٍّ فَإِنَّهُ لَا يَدْرُكُ مَا عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا بِطَاعَتِهِ. «2»

آگاه باشید جبرئیل در دلم افکند که هیچ کس نمیرد تا روزیش را کامل گیرد، از خدا بپرهیزید و در طلب روزی آرام باشید و دیر رسیدن روزی شما را وادار نکند که از راه حرام بجوئید؛ زیرا آنچه نزد خداست جز به وسیله اطاعتش به دست نیاید.

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید:

الطَّاعَةُ لِلَّهِ أَقْوَى سَبَبٍ. «3»

فرمانبری از خداوند، محکمترین رشته است.

و در این باره در نامه‌ای به حارث همدانی سفارش فرمود:

وَ اطِيعِ اللَّهَ فِي جُمْلِ امُورِكَ، فَإِنَّ طَاعَةَ اللَّهَ فَاضِلَةٌ عَلَى مَا سِوَاهَا. «4»

در تمام کارهایت از خدا اطاعت کن، که اطاعت از خدا از همه چیز برتر است.

بنابراین دعا که يك وسیله خودآگاهی و بیداری دل و اندیشه و پیوند باطنی با حقیقت هستی است تنها از مسیر اطاعت و گردن نهادن به اراده او به مقصد

(1) - بحار الأنوار: 105 / 67، باب 47، حدیث 8؛ مستدرک الوسائل: 257 / 11، باب 18، حدیث 12923.

(2) - الکافی: 74 / 2، حدیث 2؛ بحار الأنوار: 96 / 67، باب 47، حدیث 3.

(3) - غرر الحکم: 182، حدیث 3419.

(4) - نخب البلاغه: نامه 69.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 178

می‌رسد.

عمل به پیمان‌های الهی و آنچه حق تعالی در راه سعادت بشر قرار داده است؛ از تعهدات خداوند به انسان‌هاست، و آن که به عهد خویش در برابر پروردگارش وفا نکند، نباید انتظار داشته باشد که مشمول وعده قبولی دعا از ناحیه پروردگار باشد.

حضرت حق به قوم بنی اسرائیل این نکته را گوشزد می‌فرماید:

يٰۤاَيُّهَا بَنِي إِسْرَءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَ اَوْفُوا بِعَهْدِي اَوْفٍ بِعَهْدِكُمْ وَ اِيَّيَّ فَارْهَبُونِ «1»

ای بنی اسرائیل! نعمت‌های مرا که به شما عطا کردم، یاد کنید و به پیمانم [که سفارش به عبادت و ایمان به همه انبیا به ویژه پیامبر اسلام است] وفا کنید تا من هم به پیمان شما [که توقع ثواب و پاداش در برابر عبادت و ایمان است] وفا کنم، و [نسبت به پیمان‌شکنی] فقط از من بترسید.

اجابت نشدن دعا در کلام امام علی علیه السلام

شخصی در پایان خطبه روز جمعه امیر المؤمنین علی علیه السلام از پذیرفته نشدن دعایش شکایت کرد و گفت: با اینکه خداوند فرموده: «بخوانید مرا تا اجابت کنم شما را» چرا ما دعا می کنیم و به اجابت نمی رسد؟

امام در پاسخ او فرمود: زیرا قلب و فکرتان به هشت چیز خیانت کرده است:

- 1- شما خدا را شناخته اید ولی حق او را ادا نکرده اید؛ پس شناخت شما سودی به حالتان ندارد.
- 2- شما به فرستاده او ایمان آورده اید سپس با سیره او به مخالفت برخاسته اید و آیین او را نابود کردید؛ پس فایده ایمانتان چیست؟

(1) - بقره (2): 40.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 179

- 3- شما کتاب او را خوانده اید ولی به آن عمل نکرده اید، گفتید: شنیدیم و اطاعت کردیم، سپس روی گردان شدید.
- 4- شما می گوئید از مجازات خدا می ترسید اما همواره کارهایی می کنید که شما را به آن نزدیک می سازد؛ پس هراستان کجاست؟
- 5- شما می گوئید به پاداش بهشت الهی علاقه دارید اما همواره کاری انجام می دهید که شما را از آن دور می سازد؛ پس شوقتان کجاست؟
- 6- شما نعمت مولی را می خورید و حق شکر او را ادا نمی کنید.
- 7- خداوند به شما دستور داده دشمن شیطان باشید، در زبان ادّعی دشمنی با شیطان می کنید ولی در عمل با او مخالفت نمی کنید.
- 8- شما عیب های مردم را در پیش چشم خود گذاشته اید و عیب های خود را پشت سر انداخته اید.

پس با این حال چگونه انتظار دارید دعایتان به اجابت برسد در حالی که خودتان درهای آن را بسته‌اید، تقوا پیشه کنید، اعمال خویش را اصلاح نمایید و امر به معروف و نهی از منکر کنید، تا دعایتان مستجاب گردد. «1»

(1) - بحار الأنوار: 376 / 90، باب 24، حدیث 17؛ أعلام الدین: 269.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 180

[«7» اللَّهُمَّ فَصِّلْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ الْقَنِيِّ مَغْفِرَتَكَ كَمَا لَقَيْتُكَ بِإِقْرَارِي وَ ارْزُقْنِي عَنْ مَصَارِعِ الذُّنُوبِ كَمَا وَضَعْتَ لَكَ نَفْسِي وَ اسْتُرْنِي بِسِتْرِكَ كَمَا تَأْتِيَنِي عَنِ الْإِنْتِقَامِ مِنِّي]

خدایا! پس بر محمد و آلش درود فرست و با من با آمرزش برخورد کن؛ چنانکه من با اعتراف به گناه با تو برخورد کردم، و مرا از لغزش گناهان برگیر؛ چنانکه خود را برای تو پست کردم، و به پرده پوشیت بر من پرده پوشان، چنانکه از به کیفر رساندن من درنگ کردی.

آمرزش با اعتراف به گناه

اعتراف به گناه، انتقاد از نفس و جبران خطاها با اعمال نیک، زمینه ساز بخشایش الهی است.

در صدر اسلام رسم بر این بود اگر انسان خطاکاری که عمل او جنایت بر نفس یا خیانت به اسلام و مسلمانان محسوب می‌شد و بنابر توبه داشت، به چند شیوه اقدام می‌کرد.

بعضی مستقیم به نزد پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله یا معصومان علیهم السلام رفته و اقرار به گناهش می‌کرد و آن بزرگواران حد یا تعزیر شرعی را بر او جاری می‌کردند و یا برای او طلب بخشش از درگاه خداوند می‌نمودند.

بعضی که از جرمشان بسیار شرمسار و پشیمان بودند، سر به بیابان گذاشته و

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 181

مدتی در پناه کوه یا شکاف غاری یا به درختی خود را در بند می‌کشیدند تا در اثر استغاثه و مناجات با حق، راهی برای توبه بیابند.

بعضی دیگر هم به خاطر تخلف از دستورهای پیامبر صلی الله علیه و آله در جنگ، به مسجد رفته و گوشه نشین می شدند و یا خود را به ستونی بسته و اظهار پشیمانی و طلب آمرزش می کردند.

در تاریخ صدر اسلام آمده است که:

چند نفر از یاران پیامبر صلی الله علیه و آله از شرکت در جنگ تبوک به خاطر کار و زندگی و دلبستگی به دنیا امتناع کردند، سپس خداوند متعال آیه ای بر پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله درباره خطای آنان نازل فرمود که:

وَأَخْرُؤْنَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «1»

و دیگرانی هستند که به گناهانشان اعتراف کردند، [و] اعمال شایسته را با اعمال بد درآمیختند، امید است خدا توبه آنان را بپذیرد؛ زیرا خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

آنان پشیمان گشتند و خود را به نشانه توبه به ستون مسجد بستند تا آنکه خداوند توبه آنان را پذیرفت و رسول خدا صلی الله علیه و آله طناب را گشود و آنها آمرزیده شدند.

این گونه روش ها، نشانگر بازگشت حقیقی به راه حق بوده است و به همین خاطر خلافت دوباره از سوی اعتراف کننده و دیگران تکرار نمی گشت.

اعتراف به گناه در روایات

امام علی علیه السلام در این باره می فرماید:

(1) - توبه (9): 102.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 182

حُسْنُ الْأَعْتِرَافِ يَهْدِيهِمُ الْإِقْتِرَافَ. «1»

اقرار نیک به گناه، اثر آن را نابود می کند.

و نیز می‌فرماید:

الْاعْتِرَافُ شَفِيعُ الْجَانِبِ. «2»

اقرار به گناه، واسطه گری گنهکار است.

و نیز می‌فرماید:

مَنْ اعْتَرَفَ بِالْجُرِيَةِ اسْتَحَقَّ الْمَغْفِرَةَ. «3»

هر که به گناه اعتراف کند؛ آمرزش نصیب او گردد.

حضرت علی علیه السلام در مناجات خویش با پروردگار می‌فرماید:

إِلَهِي إِنْ كَانَ قَدْ ذُنَا أَجَلِي وَ لَمْ يُغْفِرْنِي مِنْكَ عَمَلِي فَقَدْ جَعَلْتُ الْاعْتِرَافَ بِالذَّنْبِ إِلَيْكَ وَسَائِلَ عَلَيَّ فَإِنْ عَفَوْتَ فَمَنْ أَوَّلَى مِنْكَ بِذَلِكَ وَ إِنْ عَذَّبْتَ فَمَنْ أَعْدَلَ مِنْكَ فِي الْحُكْمِ هُنَالِكَ. «4»

خدایا! اگر مرگم نزدیک گشته و کردارم مرا به تو نزدیک نساخته، من همان اعتراف به گناهم را وسیله کوتاهی کردن و تقصیرهای خویش قرار می‌دهم.

خدایا! اگر بگذری در این صورت پس کیست که از تو به این کار سزاوارتر باشد و اگر کیفر بنمایی پس کیست که در حکم آن عادل‌تر از تو باشد.

بنابر آنچه از آیات و روایات استفاده می‌شود؛ هنگامی که انسان گناه می‌کند سه حالت برای او اتفاق می‌افتد:

(1) - بحار الأنوار: 424 / 74، باب 15، حدیث 40؛ الإرشاد، شیخ مفید: 1 / 299.

(2) - غرر الحکم: 195، حدیث 3809.

(3) - غرر الحکم: 195، حدیث 3813.

(4) - بحار الأنوار: 105 / 91، باب 32، حدیث 14؛ البلد الأمين: 316.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 183

الف - نفس او توجّه و تنبّه پیدا می کند و به خاطر داشتن قلب روشن و درون آشفته، به دعا و توبه روی می آورد و به گناهان اعتراف می کند، در نتیجه گناهان او بخشیده می شود.

ب - خداوند تازیانه بلا و ادب را بر جان یا مال یا فرزند او می نوازد تا بیدار شود و این برنامه تا هوشیاری کامل بنده ای را که دوست می دارد، ادامه پیدا می کند.

ج - وجود او شایستگی هیچیک از آنها را ندارد، پس خداوند به جای توفیق بازگشت یا چوب ادب، به او نعمت یا مال بیشتر می دهد، و به عذاب استدراج و اندک اندک به محرومیت از رحمت و برکت و مغفرت دچار می شود. سپس در غفلت و مستی حیوانی فرو می رود و در قیامت به صورت حیوانات مسخ شده محشور می گردد.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 184

[«8» اللَّهُمَّ وَ ثَبَّتْ فِي طَاعَتِكَ نِيَّتِي وَ أَحْكِمْ فِي عِبَادَتِكَ بَصِيرَتِي وَ وَفَّقْنِي مِنَ الْأَعْمَالِ لِمَا تَعْسِلُ بِهِ دَنَسَ الْخَطَايَا عَنِّي وَ تَوَفَّنِي عَلَى مِلَّتِكَ وَ مِلَّةِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - إِذَا تَوَفَّيْتَنِي]

خدایا! نیتم را در طاعتت استوار کن، و بینشم را در بندگیت محکم فرما، و به اعمالی موفقم دار که به سبب آن اعمال، چرکی خطاها را از من بشویی، و هنگامی که می خواهی جانم را بگیری، مرا بر آیین خود و آیین پیامبرت محمد - علیه السلام - بمیران.

استحکام نیت و بینش در عبادت

هدف از آفرینش هستی، پرستش و عبودیت است. خداوند متعال همه مقدرات و اسباب امور را برای رسیدن انسان به مقام عبودیت فراهم ساخته است.

آفریدگار هستی فرمود:

وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ «1»

و جن و انس را جز برای اینکه مرا پرستند نیافریدم.

اندیشه در آفرینش و آفریدگار آن و تدبّر در نقش اراده الهی در همه کائنات هستی سبب بیداری دل و روشن بینی در اطاعت خداوند می شود. به گونه ای که

(1) - ذاریات (51): 56.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 185

حق تعالی این توجّه را زمینه پاکسازی نفس قرار می دهد و می فرماید:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ «1»

ای مردم! پروردگارتان را که شما و پیشینیان شما را آفریده است، پرستید تا [با پرستیدن او] پروا پیشه شوید.

بنابراین کسی که در طاعت و عبادت و بندگی خداوند سرگرم است، نعمت ها و برکات زیادی نصیب او می شود که قسمت اندکی از آن را در دنیا دریافت می کند و سهم بیشتر از آن که به گوش و چشم و فکر آدمی نیامده است؛ در آخرت به او داده می شود.

عبادت و بندگی در روایات

امام صادق علیه السلام می فرماید:

قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى: يَا عِبَادِيَ الصَّادِقِينَ تَنَعَّمُوا بِعِبَادَتِي فِي الدُّنْيَا فَإِنَّكُمْ تَتَنَعَّمُونَ بِهَا فِي الْآخِرَةِ. «2»

خدای پاک و بلند مرتبه فرموده است: ای بندگان راستین من! در دنیا به عبادت من شادمان شوید؛ زیرا که در آخرت به وسیله آن بهره مند می شوید.

رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود:

أَفْضَلُ النَّاسِ مَنْ عَشِقَ الْعِبَادَةَ فَعَانَقَهَا، وَ أَحَبَّهَا بِقَلْبِهِ وَ بَاشَرَهَا بِجَسَدِهِ وَ تَفَرَّغَ لَهَا، فَهُوَ لَا يُبَالِي عَلَى مَا أَصْبَحَ مِنَ الدُّنْيَا عَلَى غُسْرِ أُمِّ عَلَى

(1) - بقره (2): 21.

(2) - الکافی: 83 / 2، حدیث 2؛ بحار الأنوار: 253 / 67، باب 55، حدیث 9.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 186

يُسِّرُ. «1»

برترین مردم کسی است که عاشق عبادت شود پس دست در گردن آن آویزد و از سویدای دل دوستش بدارد و با پیکر خود با آن در آمیزد و خویش را وقف آن گرداند. و او را باکی نباشد که دنیایش به سختی و تلخی یا به آسانی و گوارایی بگذرد.

امام علی علیه السلام می‌فرماید:

التَّفَكُّرُ فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ عِبَادَةُ الْمُخْلِصِينَ. «2»

اندیشیدن در پادشاهی آسمان‌ها و زمین، پرستش بندگان با اخلاص است.

و نیز فرمود:

التَّفَكُّرُ فِي آلَاءِ اللَّهِ نِعَمُ الْعِبَادَةِ. «3»

فکر کردن در نعمت‌های خداوند، نیکو عبادتی است.

زیرا که به وسیله معرفت حق، ادای شکر و افزونی نعمت‌ها می‌گردد.

بر پایه آنچه از آیات درباره هدف خلقت انسان و موجودات استفاده می‌شود، بیهوده نبودن آفرینش و ارزش‌هایی که برای عبودیت و بندگی در برنامه زندگی بشر بیان شده، بسیار مورد تأکید معصومان و اولیای الهی قرار گرفته است.

حضرت سجاد علیه السلام در وصایای خود می‌فرماید:

فَاتَّقُوا اللَّهَ عِبَادَ اللَّهِ وَ تَفَكَّرُوا وَ اعْمَلُوا لِمَا خُلِقْتُمْ لَهُ فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَخْلُقْكُمْ

(1) - الکافی: 83 / 2، حدیث 3؛ بحار الأنوار: 253 / 67، باب 55، حدیث 10.

(2) - غرر الحکم: 56، حدیث 545.

(3) - غرر الحکم: 56، حدیث 534.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 187

عَبَّأَ وَ لَمْ يَنْزُكْكُمْ سُدًى قَدْ عَرَفْتُمْ نَفْسَهُ وَ بَعَثَ إِلَيْكُمْ رَسُولَهُ وَ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ كِتَابَهُ فِيهِ حَلَالُهُ وَ حَرَامُهُ وَ حُجَّجُهُ وَ أَمْثَالُهُ.

«1»

بندگان خدا! از خدا بهره‌یزید و بیاندیشید و برای هدف آفرینش خود کار کنید؛ زیرا خداوند شما را بیهوده نیافریده و رهایتان ننموده است. خود را به شما معرفی کرده است، کتاب خویش را نازل نموده و در آن حلال و حرام را بیان فرموده و دلایل و نمونه‌هایی را توضیح داده است.

امام علی علیه السلام در جوامع کلم خود می‌فرماید:

سَكَّنُوا فِي أَنْفُسِكُمْ مَعْرِفَةً مَا تَعْبُدُونَ حَتَّى يَنْفَعَكُم مَّا تُحَرِّكُونَ مِنَ الْجَوَارِحِ بِعِبَادَةِ مَنْ تَعْرِفُونَ. «2»

شناخت خدایی را که می‌پرستید در جان‌های خود جای دهید تا خم و راست شدن‌هایتان برای عبادت کسی را که می‌شناسید، سودمند باشد.

بنابراین شناخت و آگاهی و یقین در سلامت و پذیرش عبادت، نقش محوری دارد؛ و وسیله‌ای محکم برای ارتباط بین ربوبیت و عبودیت است. و هر که شرایط بندگی را به جای آورد و حق مولا را بشناسد، سزاوار آزادی و رهایی از بند وابستگی‌های مادی و دنیوی می‌گردد.

حقیقت بندگی در کلام امام صادق علیه السلام

امام صادق علیه السلام در پاسخ پرسش کسی که از حقیقت بندگی پرسید، فرمود:

حقیقت بندگی سه چیز است:

(1) - بحار الأنوار: 128 / 75، باب 21، حدیث 1؛ تحف العقول: 274.

(2) - بحار الأنوار: 63 / 75، باب 16، حدیث 151؛ تحف العقول: 223.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 188

1- اینکه بنده در آنچه خداوند به او عطا فرموده است ملک خود نداند؛ زیرا بندگان خدا مالک نیستند و هر چه دارند از خداست و هر جا خدا امر کند باید مصرف کنند.

2- اینکه بنده‌ای هرگز قدرت ندارد تنها با اندیشه‌اش تدبیر و چاره‌اندیشی کند.

3- اینکه همه کوشش او در اموری است که خداوند به آنچه امر کرده انجام دهد و به آنچه نمی نموده است مرتکب نشود

...

سپس فرمود: این سه ویژگی، نخستین درجه پرهیزگاران است. «1»

(1) - بحار الأنوار: 224 / 1، باب 7، حدیث 17؛ مشکاة الأنوار: 326.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 189

[«9» اللَّهُمَّ إِنِّي أَتُوبُ إِلَيْكَ فِي مَقَامِي هَذَا مِنْ كَبَائِرِ ذُنُوبِي وَ صَغَائِرِهَا وَ بَوَاطِنِ سَيِّئَاتِي وَ ظَوَاهِرِهَا وَ سَوَالِفِ زَلَّاتِي وَ حَوَادِثِهَا تَوْبَةً مَنْ لَا يُجَدِّثُ نَفْسَهُ بِمَعْصِيَةٍ وَ لَا يُضْمِرُ أَنْ يَعُودَ فِي خَطِيئَةٍ «10» وَ قَدْ قُلْتُ - يَا إِلَهِي - فِي مُحْكَمِ كِتَابِكَ إِنَّكَ تَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِكَ وَ تَغْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَ تُحِبُّ التَّوَّابِينَ فَاقْبَلْ تَوْبَتِي كَمَا وَعَدْتَ وَ اعْفُ عَن سَيِّئَاتِي كَمَا ضَمِنْتَ وَ أَوْجِبْ لِي مَحَبَّتَكَ كَمَا شَرَطْتَ «11» وَ لَكَ - يَا رَبِّ - شَرَطِي أَلَّا أَعُودَ فِي مَكْرُوهِكَ وَ ضَمَانِي أَنْ لَا أَرْجِعَ فِي مَذْمُومِكَ وَ عَهْدِي أَنْ أَهْجُرَ جَمِيعَ مَعَاصِيكَ]

خدایا! در این موقعیتی که هستم، از گناهان بزرگ و کوچکم، و پوشیده و آشکارم، و از لغزش‌های گذشته و جدیدم به سویت توبه می‌کنم؛ توبه کسی که با خود از گناه سخن نمی‌گوید، و اندیشه بازگشتن در عرصه خطا را به خاطرش راه نمی‌دهد.

ای خدای من! در کتاب محکم و استوارت فرمودی: «بازگشت و توبه بندگان را می‌پذیری، و از گناهان گذشت می‌کنی، و توبه کنندگان را دوست داری.» پس چنانکه وعده دادی، توبه‌ام را بپذیر و همان گونه که ضمانت کردی از گناهانم گذشت کن، و چنانکه شرط فرمودی محبت را بر من واجب گردان.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 190

من هم ای پروردگار! در برابر این همه عنایات تو تعهد و شرطم این است که به آنچه پسند تو نیست برنگردم و ضمانتم این است که به آنچه مورد نکوهش توست بازنگردم، و پیمانم این است که از تمام گناهانت دوری کنم.

در جملات عرشی بالا به چهار مسئله بسیار مهم اشاره شده است:

1- گناهان کبیره و صغیره

2- توبه از گناه

3- قبول توبه از حضرت حق

4- آثار توبه و محبوبیت تائب نزد خداوند

1- گناهان کبیره و صغیره

تقسیم گناه به کبیره و صغیره بر اساس آیات قرآن مجید و روایات معتبره صورت گرفته است.

آیت‌الله سید کاظم یزدی در کتاب مشهور «عروة الوثقی» در باب شرایط امام جماعت فرموده:

تعیین گناه کبیره از چهار طریق میسر است:

الف) هر گناهی که در قرآن و روایت به کبیره بودن آن تصریح شده است.

در «عیون أخبار الرضا» به روایت فضل بن شاذان که از اعظم اصحاب امامیه است آمده که حضرت رضا علیه السلام در نامه‌ای به مأمون در باب اجتناب از معاصی کبیره اینچنین نوشتند:

1- ریختن خون انسانی که خداوند خورش را محترم دانسته است.

2- زنا- محصنه و غیر محصنه

3- دزدی

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 191

4- خوردن مایعات مست کننده

5- عقوق پدر و مادر

6- فرار از جنگ حق علیه باطل

7- خوردن مال یتیم به زور و ستم

8- خوردن میته و خون و گوشت خوک و آنچه بدون یاد خدا سر بریده شده بدون ضرورت

9- خوردن ربا

10- خوردن مال حرام، و به عبارت دیگر سُخْت

11- قمار بازی

12- کم فروشی و خیانت در کیل و وزن

13- تهمت به پاکدامنان

14- لواط و همجنس بازی

15- ناامیدی از رحمت خدا

16- ایمنی از مکر و عذاب خدا در برابر گناهان

17- دلسردی از عنایت رب

18- کمک به ستمکاران

19- میل به ستم پیشگان

20- قسم دروغ

21- حبس حقوق مردم بدون تنگ دست بودن

22- دروغ

23- کبر

24- اسراف

25- تبتذیر

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 192

26- خیانت

27- سبک شمردن حج

28- جنگ با اولیا و عاشقان حق

29- سرگرمی به امور بازدارنده از خداوند

30- اصرار و پافشاری بر گناهان «1» ب) هر گناهی که قرآن مجید و روایت معتبره بر مرتکب آن وعده عذاب داده، چنانکه از حضرت صادق علیه السلام در معنای کبیره روایت شده: گناهی است که خداوند به آن وعده عذاب داده، سپس حضرت به پنج گناه از گناهان کبیره که در قرآن آمده اشاره فرمودند:

- 1- خوردن مال یتیم به زور و ستم
- 2- فرار از جبهه
- 3- ربا
- 4- تهمت به پاکدامن
- 5- قتل نفس «2» ج هر گناهی که در قرآن و روایت از گناه کبیره بزرگتر شمرده شود، مانند فتنه گری بین مسلمانان که در قرآن مجید آمده است:

وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ «3»

و فتنه [که شرك، بت پرستی، بیرون کردن مردم از خانه و کاشانه و وطنشان باشد] از قتل و کشتار بدتر است.

و در آیه دیگر:

(1) - بحار الأنوار: 12 / 76، باب 68، حدیث 12؛ عیون أخبار الرضا علیه السلام: 2 / 126، باب 35، حدیث 1.

(2) - بحار الأنوار: 5 / 76، باب 68، حدیث 5؛ الخصال: 1 / 273، حدیث 17.

(3) - بقره (2): 191.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 193

وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ «1»

و فتنه [شرك و بت پرستی] از کشتار بزرگتر است.

د) هر گناهی که نزد مردم مؤمن و پایبند به اصول و فروع الهی بزرگ شمرده شود، به طوری که اطمینان حاصل گردد که بزرگ بودن آن گناه منتهی به زمان معصوم است، مانند نجس نمودن مسجد از روی علم و آگاهی و عمد و به قصد هتک احترام خانه خدا، یا پرتاب کردن و انداختن قرآن مجید به قصد بی احترامی به کتاب خدا.

در هر صورت کبیره بودن گناه به یکی از چهار طریقی که در «عروة الوثقی» فرموده ثابت می شود. در غیر این موارد گناه صغیره شمرده می شود، ولی آثار اسلامی می فرماید: اصرار بر صغیره هم گناه کبیره است.

گناه عبارت از زهر کشنده و سم قاتلی است که انسان بیچاره دانسته و ندانسته با دست خود در ظرف حیات خود می ریزد، یا تیشه ای است که به وسیله آن پی دیوارهای حیات خراب می شود تا جایی که سقف هلاکت بر سر انسان بریزد و برای ابد وجود آدمی را از رحمت حق محروم نماید، یا طوفانی است که به دست خود انسان ایجاد می شود تا دار و ندار انسان بر باد فنا رود.

از آنجا که در جهان هستی هر عملی دارای عکس العمل است، و به هیچ صورت عملی وجود ندارد که عکس العمل نداشته باشد، برای گناهان و معاصی که در حقیقت از اعمال و حرکات انسان محسوب می شود، آثار و تبعاتی است که اگر گنهکار موفق به توبه و انابه نشود، آن آثار و تبعات بدون شك در دنیا و آخرت گریبان گیر او خواهد شد، و این حقیقتی است که قرآن مجید و روایات به آن اشاره کرده اند و تجربه هم آن را در برابر دیدگان همگان قرار داده است.

(1) - بقره (2): 217.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 194

سزای بندگیش چون نمی آید	خدای عز و جل گر ببخشم شاید
دل مرا بجز از یاد خود نمی شاید	به هر چه بستم جز حق شکسته باز آمد
زمن نیامد کاری که آن به کار آید	برای توشه عقبی بسی نمودم سعی
دلی به طاعتی امروز می نیاساید	ز بیم آن که مبدا خجل شود فردا
نکرده هیچ عبادت چنانکه می باید	نرفته ام به ره حق چنانکه باید رفت
ز هیچ هیچ نیاید ز هیچ هیچ آید	مگر به هیچ ببخشند جرم هیچان را

تمام روز در این غم بسر برم که صباح
برای من شب آبستم چه می‌زاید
دلم رمید و زمن بهتری نمی‌یابد
اگر دچار تو گردد بگوش بازآید
حدیث واعظ پرگو نه در خور فیض است
بیا بخوان غزلی تا دلم بیاساید

(فیض کاشانی)

آثار و عواقب خطرناک گناهان در قرآن

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ «1»

ولی ستمکاران، سخنی را که [بیرون دروازه شهر] به آنان گفته شده بود [پس از ورود به شهر] به سخنی دیگر تبدیل کردند [به جای درخواست ریزش گناهان، درخواست امور مادی کردند]. ما هم بر ستمکاران به سبب آن که همواره نافرمانی می‌کردند، عذابی از آسمان فرود آوردیم.

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَآحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ «2»

(1) - بقره (2): 59.

(2) - بقره (2): 81.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 195

[نه چنین است که می‌گویید] بلکه کسانی که مرتکب گناه شدند و آثار گناه، سراسر وجودشان را فراگرفت، آنان اهل آتشند و در آن جاودانه‌اند.

فَكَيْفَ إِذَا صَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ «1»

پس [وضع و حالشان] چگونه خواهد بود هنگامی که به سبب آنچه مرتکب شده‌اند، حادثه ناگواری به آنان برسد.

فَاعْلَمُ أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ دُثُوبِهِمْ وَأَنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ» «2»

پس اگر [ازداوری حکیمانه‌ات] روی گردانند، بدان که خدا می‌خواهد آنان را به سبب پاره‌ای از گناهانشان مجازات کند؛ و مسلماً بسیاری از مردم فاسق‌اند.

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» «3»

و اگر اهل شهرها و آبادی‌ها ایمان می‌آوردند و پرهیزکاری پیشه می‌کردند، یقیناً [درهای] برکاتی از آسمان و زمین را بر آنان می‌گشودیم، ولی [آیات الهی و پیامبران را] تکذیب کردند، ما هم آنان را به کیفر اعمالی که همواره مرتکب می‌شدند [به عذابی سخت] گرفتیم.

بِمَا خَطِئْتَهُمْ اَعْرِضُوا فَاَدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ اَنْصَارًا» «4»

(1) - نساء (4): 62.

(2) - مائده (5): 49.

(3) - اعراف (7): 96.

(4) - نوح (71): 25.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 196

[همه آنان] به سبب گناهانشان غرق شدند و بی‌درنگ در آتشی درآورده شدند که [از آن] در برابر خدا برای خود یاورانی نیافتند،

وَمَنْ يَعَصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا اَبَدًا» «1»

و آنان که از خدا و پیامبرش نافرمانی کنند، مسلماً آتش دوزخ برای آنان است و در آن جاودانه و همیشگی‌اند.

آثار و عواقب خطرناك گناه در روایات

حضرت صادق علیه السلام از پدر بزرگوارش امام باقر علیه السلام روایت می کند که آن حضرت مکرر می فرمود:

ما مِنْ شَيْءٍ أَفْسَدَ لِلْقَلْبِ مِنْ خَطِيئَتِهِ، إِنَّ الْقَلْبَ لِيُوقِعُ الْخَطِيئَةَ فَلَا تَزَالُ بِهِ حَتَّى تَعْلَبَ عَلَيْهِ فَيَصِيرُ اعْغَالُهُ اسْفَلَكَ. «2»

چیزی برای دل انسان فاسد کننده تر از گناهی که مرتکب می شود نیست، همانا قلب با گناه آمیزش پیدا می کند و این سیه روزی ادامه می یابد تا وضع قلب آن چنان شود که دیگر طاقت قبول حق را نداشته باشد.

و نیز آن حضرت می فرماید:

أَمَّا أَنَّهُ لَيْسَ مِنْ عَزْقٍ يَضْرِبُ وَلَا نَكْبَةٍ وَلَا صُدَاعٍ وَلَا مَرَضٍ إِلَّا بِذَنْبٍ، وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِي كِتَابِهِ:

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ «3». «4»

(1) - جن (72): 23.

(2) - بحار الأنوار: 312 / 70، باب 137، حدیث 1.

(3) - شوری (42): 30.

(4) - بحار الأنوار: 315 / 70، باب 137، حدیث 3؛ الکافی: 269 / 2، حدیث 3؛ وسائل الشیعة: 299 / 15، باب 40، حدیث 20565.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 197

رگی از بدن شما زده نمی شود، و پائی نمی شکند، و به سردردی و مرضی دچار نمی شوید، مگر این که گناهی مرتکب شده باشید، و این است معنای قول خداوند در قرآن مجید که فرمود: «آنچه مصیبت و بلا به شما می رسد در ارتباط با گناهان شماست و بسیاری از آن را هم مورد بخشش قرار می دهد».

امیر المؤمنین علیه السلام می فرمود:

لَا تُبْدَيْنَ عَنْ وَاضِحَةٍ وَ قَدْ عَمِلْتَ الْأَعْمَالَ الْفَاضِحَةَ، وَ لَا يَأْمُنُ الْبَيَاتُ مَنْ عَمِلَ السَّيِّئَاتِ. «1»

آن گونه که دندان‌های آشکار شود نخند در حالی که اعمال رسواکننده‌ای انجام داده‌ای، و از حوادث و بلاهائی که به خاطر بدی‌هایت شب هنگام بر تو فرو می‌ریزد و آن عذاب الهی است در امان مباش.

حضرت باقر علیه السلام فرمود:

«2» اِنَّ الْعَبْدَ لَيُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيُزَوِّى عَنْهُ الرِّزْقُ.

همانا عبد مرتکب گناه می‌شود و به خاطر آن گناه به رزق و روزیش لطمه وارد می‌گردد.

اِذَا اَذْنَبَ الرَّجُلُ خَرَجَ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءٌ، فَاِنْ تَابَ اُمَحَّتْ، وَ اِنْ زَادَ زَادَتْ حَتَّى تَغْلِبَ عَلَى قَلْبِهِ فَلَا يُفْلِحُ بَعْدَهَا اَبَدًا.

«3»

زمانی که مرد گناهی مرتکب شود، نقطه سیاهی در قلبش پدید می‌شود، اگر از گناهش توبه کند آن نقطه محو می‌گردد، و هنگامی که بر گناه بیفزاید آن نقطه

(1) - بحار الأنوار: 317 / 70، باب 137، حدیث 4؛ الکافی: 269 / 2، حدیث 5.

(2) - بحار الأنوار: 318 / 70، باب 137، حدیث 6؛ وسائل الشیعة: 301 / 15، باب 40، حدیث 20573.

(3) - بحار الأنوار: 327 / 70، باب 137، حدیث 10؛ الکافی: 271 / 2، حدیث 13.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 198

سیاه افزوده می‌شود تا تمام صفحه ملکوتی قلب را در خود بپوشاند، آن وقت است که در رستگاری برای همیشه به روی او بسته می‌شود.

امام باقر علیه السلام فرمود:

اِنَّ الْعَبْدَ يَسْأَلُ اللَّهَ الْحَاجَةَ فَيَكُونُ مِنْ شَأْنِهِ قَضَائُهَا اِلَى قَرِيبٍ اَوْ اِلَى وَقْتٍ بَطِيٍّ فَيُذْنِبُ الْعَبْدُ ذَنْبًا فَيَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لِمَلِكٍ لَا تَقْضِ حَاجَتَهُ وَ اخْرِمْهُ اَيَّاهَا، فَانَّهُ تَعَرَّضَ لِسَخَطِي، وَ اسْتَوْجَبَ الْحُرْمَانَ مِنِّي. «1»

همانا عبد از خداوند درخواست حاجت می کند، شأن آن عبد اقتضا دارد حاجتش زود یا دیر داده شود، و آنگاه مرتکب گناهی می شود، خداوند به ملك مأمور قضای حاجت می فرماید؛ حاجتش را مده و او را محروم از اجابت خواسته کن، او خود را در معرض خشم من قرار داده، و لزوم محرومیت از رحمت را برای خویش فراهم کرده است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

«انَّ الرَّجُلَ يَذْنِبُ الذَّنْبَ فَيُحَرِّمُ صَلَاةَ اللَّيْلِ، وَ انَّ الْعَمَلَ السَّيِّئَ اسْرَعُ فِي صَاحِبِهِ مِنَ السَّكِّينِ فِي اللَّحْمِ.»²

همانا مرد مرتکب گناه می شود، پس به سبب آن از نماز شب محروم می گردد، به حقیقت که عمل زشت اثرش در انسان از کارد در گوشت سریع تر است.

حضرت رضا علیه السلام فرمود:

هر گاه بندگان گناه جدیدی مرتکب شوند، گناهی که تا آن زمان سابقه نداشته، خداوند هم آنان را به بلای تازه ای که قبلاً نبوده مبتلا می کند. «3»

(1) - بحار الأنوار: 329 / 70، باب 137، حدیث 11؛ وسائل الشیعة: 144 / 7، باب 67، حدیث 8961.

(2) - بحار الأنوار: 330 / 70، باب 137، حدیث 13؛ الکافی: 272 / 2، حدیث 16.

(3) - بحار الأنوار: 343 / 70، باب 137، حدیث 26؛ الکافی: 275 / 2، حدیث 29.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 199

حضرت صادق علیه السلام از قول حضرت حق بازگو می کند:

اِذَا عَصَانِي مَنْ عَرَفَنِي، سَلَطْتُ عَلَيْهِ مَنْ لَا يَعْرِفُنِي. «1»

آن که مرا می شناسد هرگاه گناه کند، بر او مسلط می کنم کسی که مرا نمی شناسد.

و نیز آن حضرت می فرماید:

أَنْ كَانَتْ الْعُقُوبَةُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ النَّارَ فَالْمَعْصِيَةُ لِمَاذَا؟ «2»

اگر عقوبت از جانب خداوند آتش دوزخ است پس معصیت برای چه؟

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

عَجِبْتُ لِمَنْ يَخْتَمِي مِنَ الطَّعَامِ خَافَةَ الدَّاءِ كَيْفَ لَا يَخْتَمِي مِنَ الذُّنُوبِ خَافَةَ النَّارِ؟ «3»

تعجب می کنم از کسی که به خاطر ترس از بیماری از غذا پرهیز می کند، ولی به خاطر ترس از عذاب الهی از گناه خودداری نمی نماید.

رسول خدا علیه السلام فرمود:

مِنْ عِلَامَاتِ الشَّقَاءِ: جُمُودُ الْعَيْنِ، وَ قَسْوَةُ الْقَلْبِ، وَ شِدَّةُ الْحِرْصِ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ، وَالْأَصْرَارُ عَلَى الذَّنْبِ. «4»

از نشانه های شقاوت: خشک چشمی، قساوت قلب، شدت حرص در طلب رزق، و اصرار بر گناه است.

(1) - بحار الأنوار: 343 / 70، باب 137، حدیث 27؛ الکافی: 276 / 2، حدیث 30.

(2) - بحار الأنوار: 347 / 70، باب 137، حدیث 32؛ من لا یحضره الفقیه: 393 / 4، حدیث 5836.

(3) - بحار الأنوار: 347 / 70، باب 137، حدیث 34؛ من لا یحضره الفقیه: 359 / 3، حدیث 4272.

(4) - بحار الأنوار: 350 / 70، باب 137، حدیث 46؛ الخصال: 360 / 2، حدیث 48.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 200

امیر المؤمنین علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می کند:

إِذَا غَضِبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى أُمَّةٍ وَ لَمْ يُنْزَلْ بِهَا الْعَذَابُ، غَلَّتْ أَسْعَارُهَا، وَ قَصُرَتْ أَعْمَارُهَا، وَ لَمْ تَرْبَحْ بُحَارُهَا، وَ لَمْ تَزْكُ ثَمَارُهَا، وَ لَمْ تَعُزْزْ أَهْأَرْهَا، وَ حُبِسَ عَنْهَا امْطَارُهَا، وَ سُلِّطَ عَلَيْهَا شِرَارُهَا. «1»

هنگامی که خداوند بر امتی به خاطر کثرت گناه غضب کند و عذاب بر آنان نفرستد، آنان را به بلاهائی از قبیل: گرانی جنس، کوتاهی عمر، بی سود ماندن تجارت تجّار، پرورش نیافتن میوه‌جات، پرنشدن نهرها از آب، حبس شدن باران، و تسلّط اشرار دچار می‌کند.

خوشا کسی که در این عالم خراب آباد	اساس ظلم فکند و بنای داد نهاد
بیا بیا که از آن رفتگان به یاد آریم	که رفته‌اند و از ایشان کسی نیارد یاد
مکن اقامت و بنیاد خانمان مفکن	که دست حادثه خواهد فکندش از بنیاد
توانگری که در خیر بر فقیران بست	دری ز عالم بالا به روی او نگشاد
کسی که یافت بر احوال زبردستان دست	به ظلم اگر نستاند خدش خیر دهداد
صنوبرا تو چه دل بسته‌ای به هر شاخی	چو سرو باش که از بار دل شوی آزاد
چه خوش فتاد هلالی به بند خانه عشق	برو غلامی این خاندان مبارک باد

(هلالی جغتایی)

بیماری گناه

بدون شك هر انسانی تحت هر شرایطی از مادر خود در عین سلامتی کامل وارد دنیا می‌شود.

او به همراه خود عقل و وجدان و اختیار را که مناط تکالیف الهیه و قبول حقایق

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 201

ملکوتیه و واقعیت‌های عرشیه است به دنیا می‌آورد.

اگر این کودک سالم و این موجود آراسته به فطرت توحیدی و پیراسته از آلودگی‌های روانی در دامن پدر و مادری مؤدب به آداب انسانیت، یا جامعه‌ای سالم، یا مدرسه‌ای واجد شرایط، یا کارگاهی از هر جهت صحیح قرار بگیرد، مؤدب به آداب می‌شود، و انسانی جامع و با فضیلت به بار می‌آید.

ولی با کمال تأسف، بیشتر کودکان به خانه‌ای قدم می‌گذارند که آثار تربیت الهی و انسانی در آن خانه کم است، یا اگر باشد قدرت مقابله با محیط خراب اجتماع را ندارد، کودک از خانه سالم خارج می‌شود، ولی در دامن آلودگی‌های بیرون می‌افتد و دچار انحرافات اخلاقی و عملی می‌شود، گرچه هیچ یک از عوامل انحراف، عذری برای او در پیشگاه حق و انسانیت ایجاد نمی‌کند، چون با قدرت اختیار و عقل و وجدان می‌تواند دست به دامن اولیای الهی برساند و خود را از مهالك حفظ کند.

در هر زمانی و تحت هر شرایطی می‌توان از انبیای الهی و از مسائل ملکوتی و از مردان راه حق خبر گرفت، این طور نیست که باب هدایت به تمام معنی به روی انسان بسته باشد.

حضرت علی علیه السلام در زمینه عدم معذوریت انسان به خاطر گناه و معصیت در پیشگاه الهی در دعای کمیل عرضه می‌دارد:

فَلَنْكُ الْحُجَّةُ عَلَىٰ فِي جَمِيعِ ذَلِكَ وَ لَا حُجَّةَ لِي فِيمَا جَرَىٰ عَلَيَّ فِيهِ قَضَائُكَ، وَ الزَّمَنِي حُكْمُكَ وَ بَلَاءُكَ. «1»

الهی! در تمام اموری که راه مخالفت با تو را پیمودم تو را بر من حجت است و مرا بر آنچه بر من از گناه رفته است و حکم و امتحان و آزمایش تو مرا بر

(1) - مصباح المتعبد: 844، دعای کمیل؛ إقبال الأعمال: 706.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 202

آن ملزم ساخته، بر تو هیچ حجتی نخواهد بود.

انسان سالم در محیط آلوده منزل دچار گناه دروغ، غیبت، تهمت، تکبر و حرص و بخل و شهوات غلط می گردد، در صورتی که محیط خانه سالم باشد ممکن است در خارج از منزل دچار گناهان و معاصی گردد، ولی باید بداند که این گناهان ذاتی او نیست بلکه تمام آنها عارض بر او شده، مانند آدم سالمی که از هوای آلوده یا از آب آلوده یا از غذای فاسد دچار انواع بیماری ها می شود.

گناهکار باید گناه را بیماری و مرض به حساب آورد و بداند که تمام آنها قابل علاج است.

2- توبه از گناه

هیچ گناهی نیست مگر این که راه جدایی و فرار از آن را آیین الهی به انسان نشان داده است.

قرآن مجید و روایات و تاریخ، گنهکارانی را نشان می دهد که بر اثر بارقه الهی بیدار شده و به علاج گناهان خود برخاستند، و بعضی از آنان از اولیای خدا و عرفای شامخ و معلم اخلاق و حقیقت شدند.

بیمار باید به این معنی توجه کند که طبیب این بیماری، خدا و انبیاء و امامان، و نسخه علاج، قرآن و روایات، و راه رسیدن به این طبیبان و نسخه های شفابخش، توبه است.

چون دانستیم گناه بیماری است، و علاج آن صد در صد امکان پذیر است، و آیات و روایات، خداوند را قبول کننده توبه و رحیم و بخشنایده و غافر معرفی می کند، یأس از علاج مساوی با کفر است.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 203

اِنَّهُ لَا يَتُوبُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ «1»

زیرا جز مردم کافر از رحمت خدا مأیوس نمی شوند.

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اسْرَفُوا عَلَىٰ اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا اِنَّهُ هُوَ الْعَفُوُّ الرَّحِيمُ «2»

بگو: ای بندگان من که [با ارتکاب گناه] بر خود زیاده روی کردید! از رحمت خدا نومید نشوید، یقیناً خدا همه گناهان را می آمرزد؛ زیرا او بسیار آمرزنده و مهربان است.

عظمت گناه ناامیدی از رحمت حق

مسئله یأس و ناامیدی گنهکار از رحمت حق، و تلقین این معنای خلاف به قلب که وضع من به صورتی است که خداوند هرگز مرا قبول نمی کند، برگشتش به این معناست که حضرت حق قدرت بر بخشیدن و عفو مرا ندارد.

محدود کردن قدرت حق در اندیشه و فکر، در حقیقت تهمت به حضرت او، و جناب او را چون مخلوق انگاشتن است، و این گونه تفکر نسبت به وجود مقدسی که قدرتش بی نهایت در بی نهایت است، گناهی بس عظیم و ستمی بس بزرگ است.

قرآن مجید نوامیدی از رحمت حق را اندیشه آلوده و فکر ناپاک گمراهان می داند:

وَمَنْ يَنْقُطْ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ «3»

چه کسی جز گمراهان از رحمت پروردگارش ناامید می شود؟!

(1) - یوسف (12): 87.

(2) - زمر (39): 53.

(3) - حجر (15): 56.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 204

حضرت صادق علیه السلام از قول یکی از حکما نقل می کند که فرموده:

الْيَأْسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ أَشَدُّ بَرْدًا مِنَ الزَّمْهِرِ. «1»

ناامیدی از رحمت خدا به شدت سردتر از زمهریر است.

کنایه از این که به قدری این حالت در وجود انسان حالت خنکی است که هیچ عاقلی و عالمی و صاحب اندیشه ای به آن اعتنا ندارد، چرا که گنهکار که از هر جهت محدود است در برابر دریایی بی نهایت در بی نهایت از رحمت و لطف و کرم و احسان قرار دارد، و ناامیدی وی هیچ گونه قابل توجیه نیست.

رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید:

يُبْعَثُ اللَّهُ الْمُفْنَطِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُعَلَّبَةً وَجُوهُهُمْ - يَعْنِي غَلْبَةً السَّوَادِ عَلَى الْبَيَاضِ - ، فَيُقَالُ لَهُمْ: هَؤُلَاءِ الْمُفْنَطُونَ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى. «2»

نا امیدان را در قیامت به صورتی که روسیاهی آنان بر سپید روئی شان غلبه دارد وارد محشر می کنند، سپس علیه آنان فریاد می کشند: اینانند ناامیدان از رحمت الهی.

حدیث نامه را تعویذ جان شد	قلم را نام تو ورد زبان شد
دگر از خود چه گلها می توان چید	به راحت خار مغز استخوان شد
به نرمی با درشتان می توان ساخت	زبان هم خانه دندان از آن شد
به این راهی که دل در پیش دارد	نیارد راهزن بی کاروان شد
به گیتی هر که نام او سفر کرد	غریب عالم امن و امان شد
به خارپای من تا دیده وا کرد	ز چشم نقش پایم خون روان شد
بکن کسب کمال از می فروشان	به يك پیمانه آدم می توان شد

(1) - بحار الأنوار: 338 / 69، باب 120، حدیث 1؛ الخصال: 348 / 2، حدیث 21.

(2) - بحار الأنوار: 338 / 69، باب 120، حدیث 3؛ نوادر الراوندی: 18.

در این گلشن کلیم از سیر چشمی

ز گل قانع به خار آشیان شد

(کلیم کاشانی)

3- قبول توبه از حضرت حق

اکنون که دانستی، صد در صد سالم از مادر به دنیا آمده‌ای، و گناه چیزی جز اثرگیری از محیط آلوده، و هوای نفس، و به عبارت دیگر: چیزی جز يك عارضه و بیماری نیست، و این بیماری قابل علاج است، و راه علاج آن منحصرراً رجوع به خدا و عمل به نسخه شفابخش قرآن مجید است، و یأس و ناامیدی از رحمت او جز ضلالت و گمراهی و کفر چیزی نیست، به مقام با عظمت توبه و شرایط آن و درجات این موهبت عظیم الهی و آثار دنیائی و آخرتی آن توجه کن.

توبه، دری از درهای رحمت، و عنایتی از عنایات عظیم الهی، و نعمتی از نعم بی نظیر حضرت محبوب است، که محض علاج بیماری گناه، و شفای گناهکاران قرار داده شده است.

رویگردان از این عنایت، و متوقف از این حرکت، و بی توجه به این واقعیت، و دلسرد از این حقیقت، به فرموده قرآن مجید از ستمکاران و ظالمان است.

وَمَنْ لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ «1»

و کسانی که [از این امور ناهنجار و زشت] توبه نکنند، خود ستمکارند.

توبه، عبادتی بزرگ و طاعتی عظیم است که حضرت حق در قرآن مجید نسبت به آن همچون سایر عبادات، امر واجب دارد:

وَاَسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ «2»

(1) - حجرات (49): 11.

(2) - هود (11): 90.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 206

از پروردگارتان آمرزش بطلبید، سپس به سوی او بازگردید؛ زیرا پروردگارم مهربان و بسیار دوستدار [توبه کنندگان] است.

و تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ «1»

و [شما] ای مؤمنان! همگی به سوی خدا بازگردید تا رستگار شوید.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً «2»

ای مؤمنان! به پیشگاه خدا توبه کنید، توبه‌ای خالص [که شما را از بازگشت به گناه بازدارد].

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ «3»

و اوست که توبه را از بندگان می‌پذیرد و از گناهان درمی‌گذرد و آنچه را انجام می‌دهید، می‌داند.

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهُ الْمَصِيرِ «4»

که آمرزنده گناه و پذیرنده توبه، سخت کیفر و صاحب نعمت فراوان است.

هیچ معبودی جز او نیست. بازگشت فقط به سوی اوست.

این دو آیه به این معنا توجّه می‌دهد که هم توبه و بازگشت عبد گنهکار را می‌پذیرم، و هم گناه او را از پرونده‌اش محو می‌کنم و وی را مورد عفو و مغفرت قرار

(1) - نور (24): 31.

(2) - تحریم (66): 8.

(3) - شوری (42): 25.

(4) - غافر (40): 3.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 207

می‌دهم.

نزدیک به سی و چند بار قرآن مجید در آیاتی بس مهم، مسئله عفو حضرت حق را از تائب مطرح کرده است. نزدیک به دویست و سی و دوبار توجه به مسئله غفران و مغفرت در آیات کریمه کتاب حق داده شده است. و قریب به دویست و هفتاد و شش بار به مسئله با عظمت رحمت، در کتاب الهی اشاره شده است.

این همه سند، آنهم در قرآن، شدیدترین دلخوشی را برای بازگشت گناهکار به حضرت حق، و جدا شدن از معاصی ظاهری و باطنی می‌دهد. با این حساب به قول حضرت سجاد علیه السلام در مناجات تائبین، برای گناهکار در مسئله توبه چه عذری باقی می‌ماند؟

فَمَا عُذْرُ مَنْ اغْفَلَ دُخُولَ الْبَابِ بَعْدَ فَتْحِهِ؟ «1»

پس عذر آن که ورود به حضرت تو را بعد از باز شدن این در، از دست نهاده چه خواهد بود؟!

توجه به گناه و این که قدم گذاشتن در دایره انحراف، ستم بر نفس و ظلم به حقوق حق، و رعایت ننمودن جانب مردم است، و دارای آثار خطرناک و مهلکی در دنیا و آخرت است و رسوایی امروز و فردایش بسیار سنگین و غیر قابل تحمل است، و گناه جز هدر دادن عمر و خود را ظرف زباله شیطان قرار دادن چیزی نیست، طوفان اندوه و ندامت و حسرت و پشیمانی را در فضای قلب برمی‌انگیزد، و لازمه این حسرت و اندوه و شرم و حیا را که عزم بر ترك و جزم بر خودداری از گناه در آینده است، به دنبال می‌آورد.

پشیمان از گناه باید به این معنی دقت کند که گناهان گذشته او از چه نوع گناه بوده است؟

اگر گناه او عبارت از ترك واجبات الهی و انجام محرمات شرعیّه بوده توبه‌اش به

(1) - بحار الأنوار: 142/91، باب 32، المناجاة الخمس عشرة، مناجاة الاولى مناجاة التائبين.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 208

این است که قضای واجبات از دست رفته را از قبیل نماز، روزه، حج، خمس، زکات به جای آورد، و محرمات الهیه را از قبیل زنا، شراب، قمار، دروغ، تهمت، غیبت، بخل، حسد، کینه و ... ترك کند.

اگر گناه او در رابطه با حقوق مردم و اموال دیگران بوده از قبیل ربا، رشوه، غصب مال یتیم، حق مظلوم، تقلب و حيله در کسب، سرقت، لازم است حق هر کسی را به هر صورت جزء اموال خود آورده به او برگرداند و خلاصه خود را از حقوق حق و حقوق خلق پاک کرده و نسبت به آینده در انجام واجبات و ترك محرمات و حفظ حقوق مردم در هر زمینه بکوشد تا مورد قبول حضرت محبوب واقع شود، و از عذاب وجدان، و آتش جهنم برهد، و استحقاق رضایت و رضوان الهی را پیدا کند.

توبه جامع در کلام حضرت امیر علیه السلام

توبه جامع و کامل در روایتی از امیر المؤمنین علیه السلام درباره توبه فرموده است:

شخصی در حضور آن حضرت گفت: **اسْتَغْفِرُ اللَّهَ** حضرت فرمود: مادرت به عزایت گریه کند، آیا می دانی استغفار چیست؟ استغفار درجه بلند مقامان و صدرنشینان عالم اعلی است و تحقق آن به شش چیز است:

- 1- پشیمانی و حسرت نسبت به گذشته.
- 2- عزم بر ترك گناه برای همیشه.
- 3- ادا کردن حقوق مردم به طوری که هنگام مرگ خدا را ملاقات کند در حالی که حق کسی بر عهده اش نباشد.
- 4- تدارك کردن واجبات ضایع شده.
- 5- آب کردن گوشتی که از حرام و لذات حرام بر بدن روئیده و آوردن گوشت تازه در مدار توبه.
- 6- چشاندن زحمت عبادت بر بدن، در مقابل آنهمه خوشی و لذتی که از گناه

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 209

و معصیت برده. هرگاه این شش برنامه ادا شد؛ آنگاه بگو: **اسْتَغْفِرُ اللَّهَ**. «1»

وجوب توبه

توبه از معاصی و بازگشت از گناهان چه کبیره و چه صغیره به اتفاق جمیع علما و به حکم عقل واجب است، چنانکه محقق طوسی در «تجرید» و علامه در شرح آن فرموده‌اند که:

«به توبه و بازگشت دفع ضرر می‌شود، و دفع ضرر هم عقلاً واجب است. علاوه بر حکم عقل، شرع هم حکم و امر به توبه دارد روی این حساب شرعاً هم توبه واجب است، و وجوب آن فوری است و تأخیرش به هیچ عنوان برای هیچ کس جایز نیست».

توبه انسان از گناهان به فرموده قرآن مجید در آیه سوم سوره تحریم باید توبه نصوح باشد.

توبه نصوح و معنای آن

علامه مجلسی در «شرح اصول کافی» در معنای توبه نصوح چند وجه از دانشمندان نقل کرده است:

1- توبه خالص و پاک در جهت رضای حضرت حق نه به طمع بهشت و نه به خاطر ترس از عذاب. حدّ این مرحله تا جایی است که در «تجرید» فرموده: پشیمانی از گناه به خاطر ترس از جهنّم توبه نیست!

2- توبه نصوح یعنی توبه اندرز بخش، به این معنا که مردم دیگر با دیدن توبه او تشویق به بازگشت به حق شوند و در حقیقت وجودش در مدار توبه، نصیحت عملی برای تمام گناهکاران باشد، یا این که توبه آن چنان در صاحبش اثر کند که با

(1) - نهج البلاغه: حکمت 417، وسائل الشیعة: 16/77، باب 87، حدیث 21028.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 210

تمام وجود از گناه برد و تا پایان عمر پیرامون گناهی نگردد.

3- نصیح از نصاحت به معنای خیاطت است، که در زمینه توبه می شود توبه رفوکننده، یعنی توبه‌ای که به وسیله آن هر چه از پرده ایمان و دیانت پاره شده دوخته شود، و توبه کننده را با اولیای حق و دوستان محبوب و عاشقان معبود پیوند دهد.

عَلَّامَه مجلسی رحمه الله سپس می فرماید:

یکی از اکابر فرموده است: در جلا دادن آینه، تنها قطع نفس و دود سیاه بس نیست، بلکه باید آن را صیقل داد تا آنچه سیاهی بر جرمش نشسته پاک گردد، و دل هم به مانند آینه است به مجرد ترك گناه پاک نمی شود، بلکه جرم گناهان گذشته را هم که بر آن نشسته باید پاک کرد، و به نور طاعتش روشن ساخت، زیرا چنانکه از هر گناهی که کرده، تاریکی و تیرگی بر دل می رسد، همچنین در هر عبادتی روشنائی و درخشندگی به دل می رسد، بنابراین باید تاریکی هر گناهی را که به دل رسیده به نور عبادتی که ضد آن است پاک کرد.

شخص توبه کننده باید گناهان خود را مفصلاً در نظر گیرد، و در برابر هر شری که از او سرزده خیری که در برابر آن است به همان مقدار به جا آورد، مثلاً در برابر گناه گوش دادن به غنا و آلات لهو، استماع قرآن و حدیث و موعظه و مسائل دینی کند، و در برابر مسّ خطّ قرآن مجید بدون طهارت سعی در اکرام آن و تلاوتش نماید و در برابر مکث در حال جنابت در مساجد، اعتکاف کند. و در برابر نظر کردن به حرام سعی در نظر کردن به چیزهایی که نگرستن به آنها عبادت است نماید، مانند نظر کردن به خط قرآن مجید و نظر به والدین از روی شفقت، و نظر به صلحا از سلسله جلیله سادات و نظر به عترت و مانند اینها.

و در حقوق مردم، پس از توبه زیاد از مال خود صدقه بدهد، و اگر غیبت کرده پس از توبه مدح و ثنای آن مؤمن را زیاد بگوید، و صفات نیکش را آشکار سازد، و

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 211

خلاصه در برابر هر گناهی پس از توبه از آن، عبادتی که ضد آن است بجا آورد، چنانکه طبیعت جسمانی مرضها را به ضدش معالجه می کنند.

چه خوب است انسان به آثار و عواقب گناه توجه کند، یا گناهکار را توجه دهند، و بیدار شود یا بیدارش کنند که گناه در برابر چه وجود مقدسی انجام گرفته و رو در روئی با که بوده است.

انسان جواب مشّت را با مشّت، و درفش را با درفش، و درشتی را با درشتی، و تندی را با تندی می‌دهد، باید از او پرسید: خداوند با تو چه کرده که با او رو در روی؟ آیا احسان و رحمت و لطف و محبت و مرحمت و نعمت و عنایت و رزق و هزاران واقعیّت دیگر را که از جانب او به انسان رسیده، با گناه و معصیت باید جواب داد؟!

این توجّه درون آدمی را به ندامت می‌کشد و این ندامت رو در روی را تبدیل به روبه‌روئی می‌کند. این روبه‌روئی خواسته‌های حق را جایگزین خواسته‌های غلط نفس و هواها و شهوات می‌کند، و این جایگزینی رنگ شیطانی و دوزخی را از درون گرفته بجایش رنگ الهی را می‌زند.

در این وقت است که حال انابه و دعا دست می‌دهد، حالی همراه با ناله جانسوز و خشوع و خضوع، و آدمی را به جایی می‌رساند که خود را از همه گناهکارتر می‌بیند و خود و عبادتش را به حساب نمی‌آورد، در این نقطه عالی و اوج عرفانی است که انسان را با گران‌ترین قیمت به حساب می‌آورند.

عشق گوید سخن عشق درست

سخن عشق نه حد من و توست

ساز و برگ پی مهمان سازی

خانه از غیر اگر پردازی

تخت عزّت بنهی سلطان را

آب و جارو زنی این ایوان را

پرده شور و نوای عشاق

راست سازی ز حجاز و ز عراق

بیخودی دستخوش حق باشی

با خودی کافر مطلق باشی

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 212

بیخودی قابل و مقبولی تو

با خودی قاتل و مقتولی تو

بیخودی در کنف رحمانی

با خودی هر چه کنی شیطانی

4- آثار توبه و محبوبیت تائب نزد خداوند

قرآن مجید و روایات، آثار عجیبی برای توبه حقیقی ذکر کرده‌اند که دانستنش برای همگان لازم است.

1- توبه شخص تائب را محبوب حضرت حق می‌کند:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ «1»

یقیناً خدا کسانی را که بسیار توبه می‌کنند، و کسانی را که خود را [با پذیرش انواع پاکی‌ها از همه آلودگی‌ها] پاکیزه می‌کنند. دوست دارد.

2- تبدیل سیئات به حسنات:

إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ «2»

مگر آنان که توبه کنند و ایمان آورند و کار شایسته انجام دهند، که خدا بدی‌هایشان را به خوبی‌ها تبدیل می‌کند؛ و خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

تفسیری بر آیه شریفه

در زمینه آیه فوق «تفسیر نمونه» چند تفسیر دارد:

«الف - هنگامی که انسان توبه می‌کند و ایمان به خدا می‌آورد دگرگونی عمیقی

(1) - بقره (2): 222.

(2) - فرقان (25): 70.

در سراسر وجودش پیدا می‌شود و به خاطر همین تحوّل و انقلاب درونی سیئات اعمالش در آینده تبدیل به حسنات می‌شود، اگر در گذشته مرتکب قتل نفس می‌شد، در آینده دفاع از مظلومان و مبارزه با ظالمان را جای آن می‌گذارد، و اگر زناکار بود سپس عقیف و پاکدامن می‌شود و این توفیق الهی را در سایه ایمان و توبه پیدا می‌کند.

ب- دیگر این که خداوند به لطف و کرمش و فضل و انعامش بعد از توبه کردن سیئات اعمال او را محو می‌کند، و به جای آن حسنات می‌نشانند، چنانکه در روایتی از ابوذر از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می‌خوانیم:

روز قیامت بعضی از افراد را حاضر می‌کنند، خداوند دستور می‌دهد گناهان صغیره او را به او عرضه کنید و کبیره‌ها را بپوشانید، به او گفته می‌شود: تو در فلان روز فلان گناه صغیره را انجام دادی و او به آن اعتراف می‌کند ولی قلبش از کبایر ترسان و لرزان است.

در این جا هرگاه خدا بخواهد به او لطفی کند دستور می‌دهد به جای هر سیئه حسنه‌ای بدهید، عرض می‌کند: پروردگارا! من گناهان مهمی داشتم که آنها را در این جا نمی‌بینم.

ابوذر می‌گوید: در این هنگام پیامبر صلی الله علیه و آله تبسم کرد که دندانهایش آشکار گشت، سپس این آیه را تلاوت فرمود:

فَاُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ «1»

ج- منظور از سیئات، نفس اعمالی که انسان انجام می‌دهد نیست، بلکه آثار سوئی است که از آن به روح و جان انسان نشسته، هنگامی که توبه کند و ایمان آورد، آن آثار سوء از روح و جانش برچیده می‌شود و تبدیل به آثار خیر می‌گردد، و

(1) - عوالی الآلی: 1/ 124، حدیث 56؛ تأویل الآیات: 379، حدیث 56.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 214

این است معنی تبدیل سیئات به حسنات. البته این سه تفسیر، منافاتی با هم ندارند و ممکن است هر سه در مفهوم آیه جمع باشند. «1» 3- تائب مشمول دعای ملائکه عرش است:

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ» «2»

فرشتگانی که عرش را حمل می کنند و آنان که پیرامون آن هستند، همراه سپاس و ستایش، پروردگارش را تسبیح می گویند و به او ایمان دارند و برای اهل ایمان آمرزش می طلبند، [و می گویند:] پروردگارا! از روی رحمت و دانش همه چیز را فرا گرفته ای، پس آنان را که توبه کرده اند و راه تو را پیروی نموده اند بیامرز، و آنان را از عذاب دوزخ نکه دار.

4 و 5- توبه باعث جلب مغفرت و دخول در بهشت است:

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ لَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ* أُولَئِكَ جَزَاءُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ جَنَّاتُ بَجْرٍ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ نِعَمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ» «3»

و آنان که چون کار زشتی مرتکب شوند یا بر خود ستم ورزند، خدا را یاد کنند و برای گناهانشان آمرزش خواهند؛ و چه کسی جز خدا گناهان را می آمرزد؟

و دانسته و آگاهانه بر آنچه مرتکب شده اند، پافشاری نمی کنند؛* پاداش

(1) - تفسیر نمونه: 160 / 15 و 161، ذیل آیه 70 سوره فرقان.

(2) - غافر (40): 7.

(3) - آل عمران (3): 135 - 136.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 215

آنان آمرزشی است از سوی پروردگارشان، و بهشت هایی که از زیر [درختان] آن نهرها جاری است، در آن جاودانه اند؛ و پاداش عمل کنندگان، نیکوست.

6- توبه سبب طول عمر و وسعت رزق و پدید آمدن رفاه در زندگی است:

وَ اِنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا اِلَىٰ اَجَلٍ مُّسَمًّى وَ يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَ اِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّىٰ اَخَافُ عَلَیْكُمْ عَذَابَ یَوْمٍ کَبِیْرٍ «1»

و این که از پروردگارتان آمرزش بخواهید، سپس به سوی او بازگردید تا آن که شما را تا پایان زندگی از بهره نیک و خوشی برخوردار کند، و هر که را صفات پسندیده و اعمال شایسته او افزون تر است، پاداش زیادتری عطا کند، و اگر روی از حق برگردانید، من از عذاب روزی بزرگ بر شما بیمناکم.

7- توبه سبب استجاب دعا است:

امام سجّاد علیه السلام می فرماید:

مردی اهل بیت خود را به کشتی درآورد و به دریا رفت، کشتی آنها شکست و از اهل بیت آن مرد جز همسرش کسی نجات نیافت.

زن بر تخته پاره‌ای نشست و امواج آب او را به یکی از جزیره‌های میان دریا برد، در آن جزیره مردی راهزن زندگی می کرد که تمام کارهای ناشایسته را مرتکب شده بود.

آن زن را بالای سر خود دید، پرسید آدمیزاد هستی یا پری؟ گفت: آدمیزاد، دیگر سخنی نگفت، به قصد عمل زشت زنا به او حمله کرد، آن زن بر خود لرزید، راهزن به او گفت: چرا می لرزی؟ در پاسخش گفت: از خدا می ترسم.

(1) - هود (11): 3.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 10، ص: 216

راهزن گفت: تا کنون چنین کاری از تو سر زده؟

زن گفت: نه، به عزّت خداوند سوگند.

راهزن گفت: تا کنون که دامن پاك مانده اینچنین از خدا می ترسی! به خدا قسم که من به این ترس سزاوارترم.

بدون این که به آن زن دست بزند با اندوه و حسرت و پشیمانی و ندامت به سوی خاندانش روان شد در حالی که همتی جز توبه از گناهانش و بازگشت به سوی حضرت حق نداشت.

در این میان عابدی با او همراه شد، هوای فوق العاده گرم و آتش سوزان شعاع خورشید آنان را به زحمت انداخت، راهب به جوان گفت: دعا کن خداوند بر ما سایه‌ای بیندازد، جوان گفت: من نزد خدا برای خود حسنه‌ای نمی‌بینم تا دلیری کنم و از او چیزی بخواهم.

راهب گفت: پس من دعا می‌کنم تو آمین بگو، راهب دعا کرد، راهزن آمین گفت، در آن حال ابری بر سر هر دو سایه انداخت، مقدار زیادی راه رفتند تا راهشان جدا شد، جوان از راهی رفت و راهب از راه دیگر، به ناگاه ابر به دنبال جوان رفت، راهب فریاد زد: ای جوان! تو از من بهتری؛ زیرا این دعا به خاطر تو مستجاب شد، داستان خود را به من بگو، راهزن وضع آن زن را گزارش کرد، راهب گفت: آنچه گناه در گذشته کرده‌ای آمرزیده شد، باید بنگری در آینده چه وضعی داری؟! «1»

نصیحت حق به انسان

در بخش اخیر این معنی روشن شد که تنها پناه انسان در همه امور، به خصوص هنگام توبه و بازگشت و در نقطه غفران و مغفرت، فقط و فقط خداست.

تفسیر «روح‌البیان» در ابتدای سوره مبارکه حدید در توضیح آیه شریفه:

(1) - الکافی: 69/2، حدیث 8؛ مستدرک الوسائل: 14/357، باب 25، حدیث 16952.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 217

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ «1»

اوست اول و آخر و ظاهر و باطن، و او به همه چیز داناست.

می‌گوید: خداوند مهربان با زبان رحمت از روی اشارت می‌فرماید:

ای فرزند آدم! در کنار تو چهار گروهند:

- 1- گروهی که تو را به کار آیند چون پدر و مادر.
 - 2- گروهی که در پیری دست تو گیرند چون اولاد و احفاد.
 - 3- زمره‌ای که آشکارا با تو باشند چون دوستان و یاران.
 - 4- فرقه‌ای که در پنهان با تو هستند چون زنان و کنیزان.
- اما من به تو نصیحت می‌کنم که هیچ يك از این چهار گروه را تکیه‌گاه حقیقی خود قرار مده، و به هیچ کدام اعتماد مکن و آنان را کارساز خود مپندار.

اول منم که تو را از عدم به وجود آوردم.

آخر منم که بازگشت تو به من خواهد بود.

ظاهر منم که ظاهرت را به خوب‌ترین وجه آراستم.

باطن منم که حاکم بر هستی‌ام و اسرار در سینه‌ات به ودیعت نهادم. «2»

روایات باب توبه

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می‌فرماید:

مَنْ تَابَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِسَنَةِ قَبْلِ اللَّهِ تَوْبَتَهُ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ
كَثِيرٌ، مَنْ تَابَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِجُمُعَةٍ قَبْلِ اللَّهِ تَوْبَتَهُ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ الْجُمُعَةَ لَكَثِيرَةٌ، مَنْ تَابَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِيَوْمٍ

(1) - حدید (57): 3.

(2) - تفسیر روح البیان: 414 / 9، ذیل آیه 3 سوره حدید.

قَبِلَ اللَّهُ تَوْبَتَهُ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ يَوْمًا لَكَثِيرٌ، مَنْ تَابَ قَبْلَ أَنْ يُعَايِنَ قَبْلَ اللَّهِ تَوْبَتَهُ. «1»

کسی که یکسال قبل از مرگش توبه کند خداوند توبه‌اش را می‌پذیرد، سپس فرمود: یکسال زیاد است، کسی که یک ماه قبل از مرگش به خدا بازگردد، خداوند توبه‌اش را قبول می‌کند، سپس فرمود: یک ماه زیاد است، کسی که یک هفته قبل از مرگش توبه کند، خداوند او را می‌پذیرد، سپس فرمود: یک هفته زیاد است، آن که یک روز قبل از موتش توبه کند توبه‌اش قبول است، سپس فرمود یک روز زیاد است، کسی که قبل از دیدن آثار بعد از مرگ توبه کند، توبه‌اش پذیرفته است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

إِنَّ اللَّهَ يَقْبَلُ تَوْبَةَ عَبْدِهِ مَا لَمْ يُعْزَرْ، تُوبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا، وَ بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ الزَّائِغَةِ قَبْلَ أَنْ تَشْغُلُوا، وَصَلُّوا الَّذِي بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ بِكَثْرَةٍ ذِكْرُكُمْ آيَاهُ. «2»

خداوند توبه بنده‌اش را قبل از رسیدن جان به گلو قبول می‌کند، ای امت من! پیش از مردن توبه کنید و به سوی اعمال پاک بشتابید قبل از این که مهلت نیابید، و فراق بین خود و محبوب را با کثرت یادش مبدل به وصال کنید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ. «3»

توبه کننده از گناه، همچون کسی است که گناهی بر او نیست.

(1) - الکافی: 440 / 2، حدیث 2؛ وسائل الشیعة: 87 / 16، باب 93، حدیث 21057.

(2) - بحار الأنوار: 240 / 78، باب 5، ذیل حدیث 26؛ الدعوات، راوندی: 237، حدیث 659.

(3) - بحار الأنوار: 21 / 6، باب 20، حدیث 16؛ وسائل الشیعة: 75 / 16، باب 86، حدیث 21022.

مَثَلُ الْمُؤْمِنِ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ كَمَثَلِ مَلِكٍ مُقَرَّبٍ، وَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَكْبَرُ مِنْ ذَلِكَ، وَ لَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ مُؤْمِنٍ تَائِبٍ أَوْ مُؤْمِنَةٍ تَائِبَةٍ. «1»

مؤمن از نظر شأن و شخصیت در پیشگاه حضرت حق همانند ملک مقرب است، و همانا مؤمن در نزد حق از این بالاتر است، و چیزی نزد خداوند محبوب‌تر از مرد و زن مؤمن توبه کار نیست.

چند داستان عجیب در مسئله توبه

1- حضرت باقر علیه السلام می‌فرماید:

جوانی یهودی زیاد خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌رسید، حضرت کارهای سبک و بدون زحمت به او ارجاع می‌داد، و چه بسا او را دنبال کارهای خودش می‌فرستاد، و گاهی به توسط او نامه‌ای به ایل و تبارش می‌نوشت. چند روزی نیامد، حضرت احوال او را پرسید، شخصی گفت: فکر کنم به خاطر بیماری مهلکی که به آن دچار شده امروز و فردا بیشتر مهلت زنده بودن نداشته باشد.

رسول حق صلی الله علیه و آله با جمعی از یاران به عیادتش رفت، از کرامات حبیب خدا این بود که با کسی حرف نمی‌زد مگر این که طرف جواب می‌داد، جوان یهودی را صدا زدند، چشم گشود و گفت: لَبَّيْكَ يَا اَبَا الْقَاسِمِ. فرمود: به وحدانیت حق شهادت بده، جوان چشم به پدرش دوخت و از ترس پدر چیزی نگفت.

حضرت دوباره، شهادت به حق را به او تلقین کردند، جوان باز با نگاه به پدر سکوت کرد، بار سوم فرمودند: شهادت را بگو، باز جوانک به پدرش خیره شد،

(1) - بحار الأنوار: 6/ 21، باب 20، حدیث 15؛ مستدرک الوسائل: 12/ 125، باب 86، حدیث 13695.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 220

حضرت فرمود: میل داری بگو، میل نداری نگو، جوان به وحدانیت حق اقرار کرد و به رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله گواهی داد و سپس مرد؛ حضرت به پدرش فرمود: کاری به این جنازه نداشته باش، آنگاه به اصحاب فرمودند: او را غسل داده و کفن کنید، سپس نزد من بیاورید تا بر او نماز بگذارم، و چون از خانه خارج شدند مرتب می‌گفتند:

خدا را شکر که به دست من يك انسان از آتش جهنم نجات پیدا کرد. «1» 2- امام صادق علیه السلام می فرماید:

مرگ کسی فرا رسید به رسول خدا صلی الله علیه و آله خبر دادند، حضرت با عده ای بالای سرش رفتند، در حال بیهوشی بود، فرمودند: ای ملك الموت! دست نگاهدار از او سؤالی داشته باشم.

فرمود: چه می بینی؟ عرضه داشت: سپیدی و سیاهی زیاد، فرمود: کدام به تو نزدیکترند؟ عرض کرد: سیاهی، فرمود: بگو:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الْكَثِيرَ مِنْ مَعَاصِيكَ، وَاقْبَلْ مِنِّي الْيَسِيرَ مِنْ طَاعَتِكَ.

الهی، بسیاری معاصی مرا بیامرز، و طاعت و عبادت اندك مرا بپذیر.

پس از گفتن این دو جمله بیهوش شد، حضرت فرمود: ملك الموت آسان بگیر تا از او سؤالی کنم، از بیهوشی درآمد، فرمود: چه می بینی؟ گفت: سیاهی و سپیدی زیاد، فرمود: کدام به تو نزدیکترند؟ عرضه داشت: سپیدی، حضرت فرمود:

غَفَرَ اللَّهُ لِصَاحِبِكُمْ. «2»

خداوند دوست شما را مورد بخشش و مغفرت و لطف و رحمت و کرم و عنایت قرار داد.

3- رسول خدا صلی الله علیه و آله با جمعی از یاران از مدینه خارج شدند، هوا به شدت گرم

(1)- بحار الأنوار: 73 / 22، باب 37، حدیث 25؛ الأمالی، شیخ صدوق: 397، حدیث 10.

(2)- بحار الأنوار: 195 / 6، باب 7، حدیث 48؛ الکافی: 124 / 3، حدیث 10.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 221

بود، فرمودند: در مقابل خود چه می بینید؟ عرضه داشتند: جز يك شبح چیزی به نظر ما نمی رسد، فرمود: مردی است بیابانی، مقصدش مدینه است، در حدود شش روز است آب و نان نیافته.

شتر سوار نزدیک شد، حضرت به او فرمودند: کجا؟ عرضه داشت: مدینه، فرمود: برای چه؟ پاسخ داد: زیاد از شخصی که مبعوث به رسالت شده خیر و خوبی شنیده ام، عاشق زیارت او هستم، بروم تا به جمال دلارایش نظر کنم، فرمود:

آن که به دنبالش هستی، منم، آیا حاضری از بت پرستی دست برداری؟ عرضه داشت: آری، حضرت شهادتین را به او تلقین کرد، چون شهادتین گفت از حال رفت، نزدیک بود از شتر به زمین افتد، حضرت فرمود: آرام او را از روی شتر به زمین بگذارید، چون او را خوابانند، فرمود: آب تهیه کنید تا غسلش دهیم، زیرا از دنیا رفت. پس از مراسم غسل و کفن همان جا قبری آماده کردند، چون وی را دفن نمودند حضرت فرمود: چه آسان و راحت و بی رنج و زحمت به بهشت رفت!

روایاتی دیگر در باب توبه

حضرت باقر علیه السلام می فرماید:

أَنَّ مِنْ أَحَبِّ عِبَادِ اللَّهِ إِلَى اللَّهِ الْمُحْسِنُ التَّوَّابُ. «1»

همانا محبوب ترین بندگان خدا نزد خدا نیکوکار تواب است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً اجْلَلُ فِيهَا سَبْعَ سَاعَاتٍ مِنَ النَّهَارِ، فَإِنْ قَالَ: اسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ - ثَلَاثَ مَرَّاتٍ - لَمْ يُكْتَبْ عَلَيْهِ. «2»

(1) - الزَّهْد: 70، باب 12، حدیث 186؛ مستدرک الوسائل: 126 / 12، باب 86، حدیث 13700.

(2) - بحار الأنوار: 282 / 90، باب 15، حدیث 24؛ مستدرک الوسائل: 119 / 12، باب 85، حدیث 13676.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 222

کسی که کار بدی انجام دهد هفت ساعت از روز را به او مهلت می دهند، چون سه بار بگوید: «استغفرالله الذی لا اله الا هو الحی القیوم» گناه در پرونده او نوشته نشود.

حضرت باقر علیه السلام فرمودند:

أَنَّ اللَّهَ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ رَجُلٍ اضْلَلَّ رِجْلَهُ وَ مُزَادَهُ فِي لَيْلَةٍ ظَلَمَاءَ فَوَجَدَهَا، فَاللَّهُ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ ذَلِكَ الرَّجُلِ بِرَاحِلَتِهِ حِينَ وَجَدَهَا. «1»

همانا خداوند خوشحالیش به توبه عبد از خوشحالی مردی که زاد و توشه‌اش را در شب تاریک گم کرده و آن را پیدا کند شدیدتر است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

التَّوْبَةُ جُبُّ مَا قَبْلَهَا. «2»

توبه؛ گناهان قبل از خودش را از بین می‌برد.

امام علی علیه السلام می‌فرماید:

لَا شَفِيعَ الْجُحِّ مِنَ التَّوْبَةِ. «3»

شفیعی کامیاب کننده‌تر از توبه نیست.

التَّوْبَةُ تُطَهِّرُ الْقُلُوبَ، وَ تَغْسِلُ الذُّنُوبَ. «4»

توبه دل‌ها را پاک می‌کند و گناهان را می‌شوید.

(1) - شرح اصول الکافی: 1/ 277؛ ریاض السالکین: 2/ 405.

(2) - عوالی اللآلی: 1/ 237، حدیث 150؛ مستدرک الوسائل: 12/ 129، باب 86، حدیث 13706.

(3) - بحار الأنوار: 6/ 19، باب 20، حدیث 6؛ من لایحضره الفقیه: 3/ 574، حدیث 4965.

(4) - غرر الحکم: 195، حدیث 3837، مستدرک الوسائل: 12/ 129، باب 86، ذیل حدیث 13707.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 223

حُسْنُ التَّوْبَةِ يَمْحُو الْحُوبَةَ. «1»

توبه نیک و بازگشت خوب، گناه را محو می‌کند.

رسول الله صلى الله عليه و آله فرمود:

لِلَّهِ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنَ الْعَقِيمِ الْوَالِدِ، وَ مِنَ الصَّالِّ الْوَاجِدِ، وَ مِنَ الظَّامِّ الْوَارِدِ. «2»

خداوند به توبه عبدش از عقیمی که اولاد پیدا کرده، و از کسی که گم شده‌اش را یافته، و همچنین از تشنه‌ای که به چشمه آب برسد خوشحال‌تر است.

امیر المؤمنین علیه السلام می‌فرماید:

تُؤْبَأُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ ادْخُلُوا فِي مَحَبَّتِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ، وَ الْمُؤْمِنُ تَوَّابٌ. «3»

به خداوند بازگشت کنید، و در عشق و محبتش وارد شوید، همانا خداوند تائبان و پاکیزگان را دوست دارد، و مؤمن تائب است.

رسول الله صلى الله عليه و آله فرمود:

تُؤْبَأُ إِلَى اللَّهِ فَإِنِّي أَتُوبُ إِلَى اللَّهِ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ. «4»

به خدا باز گردید، همانا من در هر روز صد بار به پیشگاهش توبه می‌کنم!

رسول حق صلى الله عليه و آله فرمود:

(1) - غرر الحكم: 195، حدیث 3841؛ مستدرک الوسائل: 12 / 130، باب 86، ذیل حدیث 13707.

(2) - كنز العمال: 4 / 205، حدیث 10165؛ الجامع الصغير: 2 / 397، حدیث 7193.

(3) - بحار الأنوار: 6 / 21، باب 20، حدیث 14؛ الخصال: 2 / 622، حدیث 10.

(4) - كنز العمال: 4 / 206، حدیث 10171؛ السنن الكبرى، بیهقی: 6 / 114، حدیث 10265.

أَمَّا عَلَامَةُ التَّائِبِ فَارْبَعَةٌ: النَّصِيحَةُ لِلَّهِ فِي عَمَلِهِ، وَ تَرْكُ الْبَاطِلِ، وَ لُزُومُ الْحَقِّ، وَ الْحِرْصُ عَلَى الْخَيْرِ. «1»

نشانه‌های تائب چهار چیز است: صافی و پاکی و خلوص در عمل برای خدا، ترك باطل، ملازمه با حق، حرص و ولع به کار خیر.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

التَّائِبُ إِذَا لَمْ يَسْتَبِثْ أَثَرَ التَّوْبَةِ فَلَيْسَ بِتَائِبٍ: يُرْضَى الْخُصَمَاءُ، وَ يُعِيدُ الصَّلَاةَ، وَ يَتَوَاضَعُ بَيْنَ الْخَلْقِ، وَ يَتَّقِي نَفْسَهُ عَنِ الشَّهَوَاتِ، وَ يَهْزِلُ رَقَبَتَهُ بِصِيَامِ النَّهَارِ. «2»

زمانی که اثر توبه ظاهر نشود توبه تائب توبه نیست، آثار توبه عبارت است از: جلب رضایت طلبکاران، اعاده نمازها، تواضع بین مردم، حفظ نفس از شهوات، لاغر کردن بدن به روزه روز.

توبه، به اندازه‌ای عظیم و قبول کننده توبه آن چنان کریم است که روایت زیر این حقیقت را بازگو می‌کند و دل هر مؤمنی را شاد می‌نماید:

راوی می‌گوید: حضرت رضا علیه السلام شنید بعضی از یارانش گفتند:

لَعَنَ اللَّهُ مَنْ حَارَبَ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقَالَ لَهُ: قُلْ: أَلَا مَنْ تَابَ وَ اصْلَحَ. ثُمَّ قَالَ: ذَنْبُ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهُ وَ لَمْ يَتُبْ اعْظَمُ مِنْ ذَنْبِ مَنْ قَاتَلَهُ ثُمَّ تَابَ. «3»

لعنت خدا بر کسی که با علی علیه السلام جنگید. حضرت فرمود، اضافه کن مگر کسی که توبه کرد و به اصلاح خویش برخاست. سپس فرمود: گناه آنان که از ولایت علی علیه السلام تخلف کردند و توبه نمودند بزرگتر است از گناه آنان که با وی

(1)- بحار الأنوار: 1/ 119، باب 4، حدیث 11؛ تحف العقول: 18، مستدرک الوسائل: 12/ 137، باب 87، حدیث 13714.

(2)- بحار الأنوار: 6/ 35، باب 20، حدیث 51؛ مستدرک الوسائل: 12/ 130، باب 87، حدیث 13709.

(3)- بحار الأنوار: 76/ 221، باب 97، حدیث 4؛ وسائل الشیعة: 15/ 335، باب 47، حدیث 20674.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 225

جنگیدند و سپس بیدار شده و توبه کردند.

امام علی علیه السلام فرمود:

مَنْ تَابَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ، وَ امْرَأَتُ جَوَارِحُ أَنْ تَسْتُرَ عَلَيْهِ، وَ بِقَاعُ الْأَرْضِ أَنْ تَكْتُمَ عَلَيْهِ، وَ انْشَيْتِ الْحَفَظَةَ مَا كَانَتْ تَكْتُبُ عَلَيْهِ. «1»

هر کس توبه کند خداوند توبه‌اش را می‌پذیرد، و جوارحش مأمور می‌شوند که بر او پرده پوشی کنند، و قطعه‌های زمین دستور می‌یابند که بر او بپوشانند، و حافظان عمل آنچه را بر او نوشته‌اند؛ فراموش می‌کنند.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

خداوند به داود پیغمبر وحی فرمود: ای داود! بنده مؤمنم هرگاه گناهی مرتکب شد سپس به من بازگشت و توبه کرد و از من شرم و حیا نمود به خاطر یادآوری گناهش، او را می‌بخشم و گناهش را از یاد کاتبان عمل می‌برم و سیئه او را به حسنه تبدیل می‌کنم و باکی ندارم، که من رحم کننده‌ترین رحیمانم. «2»

پشت بر کار و بار باید کرد

روی در روی یار باید کرد

دل و جان را نثار باید کرد

خون دل را ز دیده باید ریخت

خویش را هوشیار باید کرد

عشق هوش است و عقل سرپوشی

عاشقی اختیار باید کرد

بندگی و فکندگی خواهی

عقل با خویش یار باید کرد

ور طلب می‌کنی بزرگی و جاه

کار دنیا را بار باید کرد

گر نه عشق است در خور تو نه عقل

در سرت گره های فردوس است

با هوا کارزار باید کرد

(1) - بحار الأنوار: 28 / 6، باب 20، حدیث 32؛ وسائل الشیعة: 74 / 16، باب 86، حدیث 21018.

(2) - بحار الأنوار: 28 / 6، باب 20، حدیث 30؛ وسائل الشیعة: 74 / 16، باب 86، حدیث 21017.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 226

از جهنم اگر نداری باک

طلب اعتبار باید کرد

حق تجلی نمود از همه سو

چشم را فیض چار باید کرد

(فیض کاشانی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 227

[«12» اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَعْلَمُ بِمَا عَمِلْتُ فَأَغْفِرْ لِي مَا عَلِمْتَ وَ اصْرِفْنِي بِقُدْرَتِكَ إِلَى مَا أَحْبَبْتَ «13» اللَّهُمَّ وَ عَلَيَّ تَبِعَاتٌ قَدْ حَفِظْتُهُنَّ وَ تَبِعَاتٌ قَدْ نَسِيتُهُنَّ وَ كُلُّهُنَّ بِعَيْنِكَ الَّتِي لَا تَنَامُ وَ عَلِمَكَ الَّذِي لَا يَنْسَى فَعَوِّضْ مِنْهَا أَهْلَهَا وَ اخْطُطْ عَنِّي وَزْرَهَا وَ خَفِّفْ عَنِّي ثِقَلَهَا وَ اعْصِمْنِي مِنْ أَنْ أَقَارِفَ مِنْهَا «14» اللَّهُمَّ وَ إِنَّهُ لَا وَفَاءَ لِي بِالتَّوْبَةِ إِلَّا بِعِصْمَتِكَ وَ لَا اسْتِمْسَاكَ بِي عَنِ الْخَطَايَا إِلَّا عَنْ قُوَّتِكَ فَقَوِّنِي بِقُوَّةٍ كَافِيَةٍ وَ تَوَلَّنِي بِعِصْمَةٍ مَانِعَةٍ]

خدایا! به آنچه انجام داده‌ام آگاه‌تری؛ پس آنچه را از من آگاهی بیمارز، و مرا به قدرتت به آنچه دوست داری، برگردان.

خدایا! حق و حقوق قابل مطالبه‌ای از مردم به عهده من است که آنها را به یاد دارم، و حق و حقوقی است که از یاد برده‌ام و همه آنها در برابر چشم توست که به خواب نمی‌رود، و در مقابل دانش توست که فراموش نمی‌کند؛ پس در برابر آن حقوق به صاحبانش عوض ده، و گرانی آنها را از دوش من فرود آر، و سنگینی‌اش را از من بردار، و مرا از این که مرتکب مانند آنها شوم، حفظ کن.

خدایا! برای من قدرت وفای به توبه نیست جز به نگهداری تو، و توان خودداری از خطاها نیست مگر از ناحیه نیرو و توان تو؛ پس مرا به نیروی کفایت کننده نیرومند ساز، و به نگهدارنده‌ای بازدارنده، یاریم ده.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 228

توفیق خودداری از معصیت

حضرت باقر علیه السلام می‌فرماید: خداوند به داود وحی فرمود:

نزد بندهام دانیال برو و به او بگو: همانا ترك اولی کردی تو را بخشیدم، باز ترك اولی کردی تو را بخشیدم، بار سوم ترك اولی کردی باز هم تو را بخشیدم، اگر به مرحله چهارم برسد تو را نخواهم بخشید.

داود نزد دانیال آمد و آنچه را حضرت حق فرموده بود به او گفت. دانیال عرضه داشت: ای داود، برنامه حق را به من ابلاغ کردی، چون وقت سحر آمد، دانیال به عبادت برخاست و به حضرت ربّ العزّه عرضه داشت: خداوندا! داود پیغمبر مسائل تو را به من خبر داد که پس از سه بار ترك اولی مرا نخواهی بخشید، الهی به عزّت قسم! اگر خود تو مرا از گناه حفظ نکنی، و توفیق خودداری از معصیت را از من دریغ داری هر آینه دچار گناه می‌شوم، هر آینه دچار گناه می‌شوم، هر آینه دچار گناه می‌شوم! «1» آری، اگر توفیق او رفیق راه نشود، و عصمت او به داد انسان نرسد، و رحمت و لطفش به بدرقه انسان نیاید، پس وای به حال این موجود ضعیف و جرثومه ناتوان در مقابل هجوم این همه خطر و دشمن.

(1) - بحار الأنوار: 376 / 14، باب 25، حدیث 19؛ الکافی: 435 / 2، حدیث 11؛ مستدرک الوسائل: 12 / 137، باب 88، حدیث 13716.

[«15» اللَّهُمَّ إِنَّمَا عَبْدٌ تَابَ إِلَيْكَ وَهُوَ فِي عِلْمِ الْعَيْبِ عِنْدَكَ فَاسْخُ لَتَوْبَتِهِ وَعَائِدٌ فِي ذَنْبِهِ وَخَطِيئَتِهِ فَإِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَكُونَ كَذَلِكَ فَاجْعَلْ تَوْبَتِي هَذِهِ تَوْبَةً لَا أُخْتَاكِ بَعْدَهَا إِلَى تَوْبَةٍ تَوْبَةً مُوجِبَةً لِمَحْوِ مَا سَلَفَ وَ السَّلَامَةِ فِيمَا بَقِيَ «16» اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ مِنْ جَهْلِي وَ أَسْتَوْهِبُكَ سُوءَ فِعْلِي فَاضْمُمْنِي إِلَى كَنَفِ رَحْمَتِكَ تَطَوُّلاً وَ اسْتُرْنِي بِسِتْرِ عَافِيَتِكَ تَفَضُّلاً «17» اللَّهُمَّ وَ إِنِّي أَتُوبُ إِلَيْكَ مِنْ كُلِّ مَا خَالَفَ إِرَادَتَكَ أَوْ زَالَ عَنْ مَحَبَّتِكَ مِنْ خَطَرَاتِ قَلْبِي وَ لَحْظَاتِ عَيْنِي وَ حِكَايَاتِ لِسَانِي تَوْبَةً تَسْلِمُ بِهَا كُلُّ جَارِحَةٍ عَلَى حَيَالِهَا مِنْ تَبَعَاتِكَ وَ تَأْمَنُ مِمَّا يَخَافُ الْمُعْتَدُونَ مِنْ أَلِيمِ سَطَوَاتِكَ]

خدایا! هر بنده‌ای که به پیشگاهت توبه کند، و در علم غیبت معلوم است که شکننده توبه است، و بازگشت کننده به گناه و خطایش. من به تو پناه می‌آورم از این که چنین باشم؛ پس این توبه مرا توبه‌ای قرار ده که پس از آن نیازمند به توبه‌ای نباشم؛ توبه‌ای سبب محو شدن گناهان گذشته، و سلامت از گناه در باقی مانده عمر.

خدایا! از نادانیم به درگاهت عذر می‌خواهم، و نسبت به زشتی عملم طلب بخشش می‌کنم؛ پس مرا از باب احسان در پناه رحمت خود آر، و از راه تفضل به

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 230

پوشش عافیت مرا ببوشان.

خدایا! از عملی که با خواسته‌ات مخالفت می‌کند یا مرا از عرصه محبت بیرون می‌برد، مانند اندیشه‌های غیر منطقی دلم، و نگاه‌های چشمم، و گفته‌های بی‌جای زبانت، به درگاهت توبه می‌کنم؛ توبه‌ای که هر يك از اندامم به سهم خودش از کيفرت سالم بماند، و از سختگیری‌های دردناکت که متجاوزان از آن می‌ترسند، در امان قرار گیرد.

توبه ناب

شرط توبه آن است که انقلابی در باطن انسان صورت گیرد که يك باره او را بر ضدّ بدی‌هایش بشوراند و سوز او از جان برخیزد تا از همه جا بریده و به خدا بنگرد.

در این دگرگونی باطنی، انسان باید بر ضدّ نفس اماره شیطان صفت کودتا کند و دشمن داخلی خود را سرکوب و از صحنه جان خود بیرون کند و دل را از آلودگی‌ها پاکیزه سازد، تا قلب آماده ورود فرشتگان گردد.

معاویه بن وهب گفت از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود:

إِذَا تَابَ الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ تَوْبَةً نَّصُوحاً أَحَبَّهُ اللَّهُ فَسَتَرَ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، قُلْتُ: وَ كَيْفَ يَسْتُرُ عَلَيْهِ؟ قَالَ: يَنْسِي مَلَكِيَّهِ مَا كَتَبَا عَلَيْهِ مِنَ الذُّنُوبِ وَ أَوْحَى إِلَى جَوَارِحِهِ أَكْثَمِي عَلَيْهِ ذُنُوبُهُ وَ أَوْحَى إِلَى بَقَاعِ الْأَرْضِ أَكْثَمِي عَلَيْهِ مَا كَانَ يَعْمَلُ عَلَيْكَ مِنَ الذُّنُوبِ فَيُلْقِي اللَّهُ حِينَ يُلْقَاهُ وَ لَيْسَ شَيْءٌ يَشْهَدُ عَلَيْهِ بِشَيْءٍ مِنَ الذُّنُوبِ. «1»

هر گاه بنده‌ای مؤمن از سویدای دل توبه خالصانه کند خداوند دوستش بدارد و در دنیا و آخرت زشتی‌های او را بپوشاند، عرض کردم: چگونه می‌پوشاند؟

(1) - بحار الأنوار: 28 / 6، باب 20، حدیث 31؛ ثواب الأعمال: 171.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 231

فرمود: گناهانی را که دو فرشته نگهبان برای او نوشته‌اند از یادشان می‌برد؛ و خداوند به اعضای بدن او فرمان می‌دهد تا گناهان او را پنهان سازند. و به نقطه‌هایی از زمین دستور می‌دهد تا گناهان او را بپوشاند. پس آنگاه که خداوند او را دیدار می‌کند چیزی وجود ندارد که به گناهان او گواهی دهد.

امام معصوم علیه السلام در این قسمت‌ها برای نجات نفس از دغدغه‌های شیطانی به التماس‌های شدید رو آورده است و خواهش‌های پی در پی او تمنای تأیید الهی را می‌طلبد، گاهی تأیید خداوند به کمک انسان می‌آید و او را توفیقات خاصی فرا می‌گیرد، بنابراین عملکرد آدمی به علاوه دست توسل به سوی عنایت‌های ربوبی و شفاعت معصومان علیهم السلام در این مسأله نقش بسزایی دارد، اگر انسان بخواهد بر ترك گناه عزم جدی داشته باشد باید تضرع و صداقت او به درخواست یاری از درگاه خداوند متعال پیوسته متصل باشد، مانند لامپی که از منبع نور پیوسته روشنایی می‌گیرد و تاریکی را از بین می‌برد، پس توبه و انابه به کمک حضرت حق ممکن می‌شود. اگر انسان قدرت بر اطاعت و توانایی در دوری از گناه را در خود احساس کرد، نباید بر آن مغرور شود؛ زیرا توفیق الهی رفیق راه اوست، گرچه رنج اطاعت و صبر بر گناه بسیار دشوار است ولی پایداری در آن حالت رحمت و عصمت پروردگار را نیاز دارد.

از این رو خدای منان به یاران حضرت موسی می‌فرماید:

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ «1»

آن گاه بعد از [پیمان گرفتن، از وفا کردن به آن] سرپیچی کردید، و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود، قطعاً از زیانکاران بودید.

(1) - بقره (2): 64.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 232

از چکیده بیان ائمه اطهار علیهم السلام به دست می آید توبه حقیقی بر دو محور استوار است:

الف - توبه باید از گناهان ظاهر و باطن باشد. گناهان باطنی از قبیل اعتقاد به کفر، شرک، بخل، حسد و عجب که دوری از آنان به کوشش فراوان نیاز دارد.

ب - خیال گناه در ذهن و فکر زدوده شود تا به دایره عمل کشیده نشود. برای بیمه کردن از این موقعیت؛ عشق و محبت الهی را در جان بنشانند تا دل از وسوسه های شیطانی و تخلف فرمان حق مصون بماند.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 233

[«18» اللَّهُمَّ فَارْحَمْ وَحْدَتِي بَيْنَ يَدَيْكَ وَ وَجِيبَ قَلْبِي مِنْ خَشْيَتِكَ وَ اضْطِرَابَ أَرْكَانِي مِنْ هَيْبَتِكَ «19» فَقَدْ أَقَامْتَنِي - يَا رَبِّ - دُنُوبِي مَقَامَ الْحَزَنِ بِفَنَائِكَ فَإِنْ سَكَتُ لَمْ يَنْطِقْ عَنِّي أَحَدٌ وَ إِنْ شَفَعْتُ فَلَسْتُ بِأَهْلِ الشَّفَاعَةِ «20» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ شَفِّعْ بِي خَطَايَايَ كَرَمَكَ وَ عُذِّ عَلَى سَيِّئَاتِي بِعُفْوِكَ وَ لَا تَجْزِنِي جَزَائِي مِنْ عُفُوبِكَ وَ ابْسُطْ عَلَيَّ طَوْلَكَ وَ جَلِّلْنِي بِسِتْرِكَ وَ أَفْعَلْ بِي فِعْلَ عَزِيزٍ تَضَرَّعَ إِلَيْهِ عَبْدٌ ذَلِيلٌ فَرَحِمَهُ أَوْ عَنِي تَعَرَّضَ لَهُ عَبْدٌ فَقِيرٌ فَنَعَشَهُ]

خدایا! تنهاییم را در برابرت، و تپیدن دلم را از ترست، و لرزه اندامم را از هیبت رحم کن. ای پروردگارم! محققاً گناهانم مرا در آستان در مقام خواری و رسوایی برپا داشته؛ پس اگر سکوت کنم، کسی از جانب من سخن نمی گوید، و اگر از خود شفاعت کنم، شایسته شفاعت نیستم.

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و کرم و بزرگواریت را نسبت به خطاهایم، شفیع من قرار ده، و با عفو بر زشتی های من تفضل فرما، و به پاداشی که از کثرت سزاوار آنم پاداشم مده، و دامن احسانت را بر من بگستران، و مرا

به پرده پوششت بپوشان، و با من رفتار کن؛ رفتار نیرومندی که بنده خواری، پیش او به زاری برخاسته، و او بر آن بنده خوار رحمت آورده، یا

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 234

رفتار توانگری که تھی دستی نزد او رفته، و او تھی دست را از مال و ثروتش بی نیاز کرده.

شفاعت خداوند از گناهکار

انسان‌هایی که مرتکب گناه می‌شوند دو دسته‌اند:

1- گروهی خود را در گناه و عصیان غرق می‌کنند و طغیان و سرکشی را به حدّ نهای می‌رسانند، پس آنان در گمراهی و غفلت و ناامیدی به سر می‌برند.

خداوند قهار در کمین است و به آنها میدان می‌دهد و به خودشان وامی‌گذارد تا پشتشان از بار گناه سنگین شود و استحقاق بیشترین مجازات را پیدا کنند. آنان همه پل‌ها را در پشت سر خود ویران می‌کنند و پرده حیا و شرم را دریده و شایستگی هدایت الهی را از دست داده‌اند. و خداوند نسبت به آنان هیچ گونه رحمت و عفو نشان نمی‌دهد؛ زیرا در آنان آلودگی به گناه مانند بیماری وبا به جان‌شان افتاده و روح ایمان را می‌خورد. کار به جایی می‌رسد که سر از تکذیب آیات حق در آورده و فراتر رفته و به استهزا و تمسخر پیامبران و معصومان علیهم السلام وامی‌دارد و سپس حرف حق و راه حقیقت را انکار می‌کنند و قیامت و بهشت و جهنّم را زیر سؤال می‌برند و به مرحله‌ای می‌رسد که دیگر هیچ دلیل و اندرز و هشدار مؤثر نیست و تنها تازیانه عذاب دردناک، او را بیدار کند.

برگهای تاریخ آکنده است از سیه‌روزی و سرانجام ستمگران و جنایت کارانی که به کیفر خداوند نابود شده‌اند.

خداوند متعال در وصف آنان می‌فرماید:

ثُمَّ كَانَ عِقَبَةَ الَّذِينَ أَسْأُوا السُّؤْأَى أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 235

يَسْتَهْزِئُونَ» «1»

آن گاه بدترین سرانجام، سرانجام کسانی بود که مرتکب زشتی شدند به سبب اینکه آیات خدا را تکذیب کردند و همواره آنها را به مسخره می گرفتند.

حضرت علی علیه السلام در عاقبت آنان که به باطل میل نشان می دهند، فرمود:

وَلَيْسَ امْهَلِ اللَّهُ الظَّالِمَ فَلَنْ يَفُوتَ اخْذُهُ وَهُوَ لَهُ بِالْمِرْصَادِ عَلَى بَحَازِ طَرِيقِهِ وَبِمَوْضِعِ الشَّجَى مِنْ مَسَاغِ رَيْقِهِ. «2»

اگر خداوند ستمکار را مهلت دهد هرگز فرصت مؤاخذه او از دستش نمی رود، و بر سر راه او در حالی که گلویش در دست قدرت اوست در کمین است.

2- گروهی، زیاد به گناه آلوده نمی شوند و با زنگ های بیدار باش مانند فقر و بیماری و یا مجازات های متناسب با اعمالشان که ناگهانی پدید می آید؛ هوشیار و به راه حق باز می گردند. اینان هنوز شایستگی هدایت را دارند و با پرده پوشی پروردگار در دنیا مشمول شفاعت قرار می گیرند و در حقیقت چوب خداوند و ناراحتی های وارد بر آنان، نعمت محسوب می شود.

خداوند حکیم در حق آنها می فرماید:

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ «3»

در خشکی و دریا به سبب اعمال زشتی که مردم به دست خود مرتکب شدند،

(1) - روم (30): 10.

(2) - نهج البلاغه: خطبه 96.

(3) - روم (30): 41.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 236

فساد و تباهی نمودار شده است تا [خدا کیفر] برخی از آنچه را انجام داده اند به آنان بچشانند، باشد که [از گناه و طغیان] برگردند.

رسول الله صلى الله عليه و آله درباره الطاف خداوند برای تنبیه انسان می فرماید:

إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا قَارَفَ الذُّنُوبَ ابْتُلِيَ بِهَا بِالْفَقْرِ، فَإِنْ كَانَ فِي ذَلِكَ كَفَّارَةٌ لِدُنُوبِهِ وَ إِلَّا ابْتُلِيَ بِالْمَرَضِ، فَإِنْ كَانَ فِي ذَلِكَ كَفَّارَةٌ لِدُنُوبِهِ وَ إِلَّا ابْتُلِيَ بِالْخَوْفِ مِنَ السُّلْطَانِ يَطْلُبُهُ، فَإِنْ كَانَ ذَلِكَ كَفَّارَةً لِدُنُوبِهِ وَ إِلَّا ضَيَّقَ عَلَيْهِ عِنْدَ خُرُوجِ نَفْسِهِ، حَتَّى يَلْقَى اللَّهَ حِينَ يَلْقَاهُ وَ مَا لَهُ مِنْ ذَنْبٍ يَدْعِيهِ عَلَيْهِ فَيَأْمُرُ بِهِ إِلَى الْجَنَّةِ وَ إِنَّ الْكَافِرَ وَ الْمُنَافِقَ لَيَهْوَنُ عَلَيْهِمَا خُرُوجُ أَنْفُسِهِمَا حَتَّى يَلْقِيَانِ اللَّهَ حِينَ يَلْقِيَانِهِ وَ مَا لُهُمَا عِنْدَهُ مِنْ حَسَنَةٍ يَدْعِيَانَهَا عَلَيْهِ فَيَأْمُرُ بِهِمَا إِلَى النَّارِ. «1»

هر گاه مؤمن گناه کند، به سبب آن گناهان گرفتار فقر شود. اگر آن فقر، گناهان را پاک نکرد، به بیماری مبتلا شود و اگر آن هم گناهانش را نزدود به ترس از تعقیب قدرت حکومت گرفتار شود و اگر این نیز گناهش را پاک نکرد هنگام مردن به سختی جان دهد تا آن که سرانجام خدا را بدون گناهی که به سبب آن بازخواست شود، دیدار کند و دستور دهد که او را به بهشت برند، اما کافر و منافق در هنگام مرگ، جانشان به آسانی بیرون می رود تا هنگامی که در محضر عدل پروردگار حاضر می شوند، حسناتی در نامه اعمال آنها نباشد تا ادعایی کنند و سپس دستور می رسد که آنان را به سوی دوزخ هدایت کنید.

بنابراین تا همه پرده ها پاره نشده است و رسوایی ها بر سر زبان فرشتگان و مردم نیفتاده، باید کاری کرد.

(1) - بحار الأنوار: 199/78، باب 1، ذیل حدیث 56؛ جامع الأخبار: 115.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 237

[«21» اللَّهُمَّ لَا خَفِيرَ لِي مِنْكَ فَلْيُخَفِّرْنِي عَزُّكَ وَ لَا شَفِيعَ لِي إِلَيْكَ فَلْيَشْفَعْ لِي فَضْلُكَ وَ قَدْ أَوْجَلْتَنِي خَطَايَايَ فَلْيُؤْمِرْ عَفْوَكَ فَمَا كُلُّ مَا نَطَقْتُ بِهِ عَنْ جَهْلِ مَنِّي بِسُوءِ أَثَرِي وَ لَا نِسْيَانٍ لِمَا سَبَقَ مِنْ ذَمِيمٍ فَعَلِي لَكِنْ لِيَسْمَعْ سَمَاؤُكَ وَ مَنْ فِيهَا وَ أَرْضُكَ وَ مَنْ عَلَيْهَا مَا أَظْهَرْتُ لَكَ مِنَ النَّدَمِ «22» وَ لَجَأْتُ إِلَيْكَ فِيهِ مِنَ التَّوْبَةِ فَلَعَلَّ بَعْضَهُمْ بِرَحْمَتِكَ يَرْحُمُنِي لِسُوءِ مَوْقِفِي أَوْ تُدْرِكُهُ الرَّحْمَةُ عَلَيَّ لِسُوءِ حَالِي فَيَنَالَنِي مِنْهُ بِدَعْوَةٍ هِيَ أَسْمَعُ لَدَيْكَ مِنْ دُعَائِي أَوْ شَفَاعَةٍ أَوْكُدُ عِنْدَكَ مِنْ شَفَاعَتِي تَكُونُ بِهَا نَجَاتِي مِنْ غَضَبِكَ وَ قَوِّزَتِي بِرِضَاكَ]

خدایا! از کيفرت برایم حمایت کننده ای نیست؛ پس باید عزت و توانایت حمایت کند، و برایم در پیشگاه تو شفیعی نیست؛ پس باید احسانت شفیع من شود، و گناهانم مرا ترسانده؛ پس باید عفو تو مرا امان دهد. پس آنچه به زبان آوردم، از باب نادانیم نسبت به کردار زشت، و از روی فراموشی در مورد عمل برگزیده ام نیست؛ بلکه برای آن است

که آسمانت و هر که در آن است، و زمین و هر که روی آن است، صدای ندامتی که برای تو آشکار کردم، و فریاد توبه‌ای که در سایه آن به تو پناه بردم، بشنود تا مگر برخی از آنان به خاطر رحمت بر بدی وضعم رحم کند، یا رقت بر من به سبب بدی حالم او را دریابد، تا

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 238

از جانب خود دعایی به من کند، که از دعای خود من، نزد تو به اجابت نزدیک‌تر باشد، یا از طرف او شفاعتی به من برسد، که از شفاعت من استوارتر جلوه کند؛ شفاعتی که نجاتم از خشم، و دستیابیم به خشودیت به آن باشد.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 239

[«23» اللَّهُمَّ إِنْ يَكُنِ النَّدَمُ تَوْبَةً إِلَيْكَ فَأَنَا أَنْدَمُ النَّادِمِينَ وَ إِنْ يَكُنِ التَّرْكُ لِمَعْصِيَتِكَ إِنْابَةً فَأَنَا أَوَّلُ الْمُنِيبِينَ وَ إِنْ يَكُنِ الْاسْتِغْفَارُ حِطَّةً لِلذُّنُوبِ فَإِنِّي لَكَ مِنَ الْمُسْتَغْفِرِينَ «24» اللَّهُمَّ فَكَمَا أَمَرْتَ بِالتَّوْبَةِ وَ ضَمِنْتَ الْقَبُولَ وَ حَثَّيْتَ عَلَى الدُّعَاءِ وَ وَعَدْتَ الْإِجَابَةَ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ اقْبَلْ تَوْبَتِي وَ لَا تَرْجِعْنِي مَرْجِعَ الْخِيْبَةِ مِنْ رَحْمَتِكَ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ عَلَى الْمُنِيبِينَ وَ الرَّحِيمُ لِلْخَاطِيئِينَ الْمُنِيبِينَ «25» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ كَمَا هَدَيْتَنَا بِهِ وَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ كَمَا اسْتَنْقَذْتَنَا بِهِ وَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ صَلَاةً تَشْفَعُ لَنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ يَوْمَ الْفَاقَةِ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَ هُوَ عَلَيْكَ يَسِيرٌ]

خدایا! اگر پشیمانی از گناه، در پیشگاهت توبه است، من از همه پشیمانان، پشیمان‌ترم، و اگر ترك گناهانت بازگشت است، من اولین بازگشت‌کننده‌ام، و اگر استغفار، ریزنده گناهان است، من از مستغفرینم.

خدایا! چنانکه به توبه کردن فرمان دادی، و پذیرفتنش را ضمانت فرمودی، و به دعا ترغیب کردی و اجابتش را وعده دادی؛ پس بر محمد و آلش درود فرست، و توبه‌ام را بپذیر، و مرا از درگاهت باز مگردان؛ بازگشت کسی که از رحمت ناامید است. همانا تو پذیرنده توبه گناهکارانی، و رحم‌کننده بر

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 240

خطاکاران بازگشت‌کننده‌ای.

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست چنانکه ما را به وسیله او راهنمایی کردی، و بر محمد و آلش درود فرست چنانکه ما را به سبب او، از جهالت و گمراهی رهانیدی، و بر محمد و آلش درود فرست؛ درودی که در روز قیامت و روز نیاز به تو، از ما شفاعت کند. تو بر هر کاری توانایی و خواسته من بر تو آسان است.

استغفار و ترك گناه

پوزش خواهی در فرهنگ اسلام فروپاشی ساختمان گناهان است؛ به گونه‌ای که هر کس باید در هر لحظه، که به سوی غفلت گام برمی‌دارد از استغفار دست بردارد؛ زیرا نسبت به جلب رحمت و گذشت ربّ جلیل بسیار مفید است.

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و معصومان علیهم السلام که در تمامی حرکات و حالت‌هایشان هیچ لغزشی صادر نمی‌شد، به طلب مغفرت می‌پرداختند.

امام علی علیه السلام فرمود:

تَعَطَّرُوا بِالْأَسْتِغْفَارِ لِاتَّقْضَ حُكْمُ الذُّنُوبِ. «1»

با آمرزش خواهی، خود را خوشبو کنید تا بوی گناهان شما را رسوا نکند.

و نیز فرمود:

عَجِبْتُ لِمَنْ يَمْنُطُ وَمَعَهُ الْأَسْتِغْفَارُ. «2»

از کسی که مأیوس است در شگفتم، در حالی که با او استغفار است.

و نیز فرمود:

(1) - بحار الأنوار: 22 / 6، باب 20، حدیث 18؛ الأمالی، شیخ طوسی: 372، حدیث 801.

(2) - نهج البلاغه: حکمت 87.

أَفْضَلُ التَّوَسُّلِ الْإِسْتِغْفَارُ. «1»

بهترین وسیله و پیوند، آمرزش خواهی است.

رسول الله صلی الله علیه و آله می فرماید:

طُوبَى لِمَنْ وَجَدَ فِي صَحِيفَةِ عَمَلِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَحْتَ كُلِّ ذَنْبٍ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ. «2»

خوشا به حال کسی که روز قیامت در نامه اعمالش، زیر هر گناهی جمله استغفر الله یافت شود.

و نیز فرمود:

إِنَّ الشَّيْطَانَ قَالَ: وَ عِزَّتِكَ وَ جَلَالِكَ يَا رَبِّ لَا أَبْرَحُ اعْوَىٰ عِبَادَكَ مَا دَامَتْ أَرْوَاحُهُمْ فِي أَجْسَادِهِمْ، فَقَالَ الرَّبُّ: وَ عِزَّتِي وَ جَلَالِي لَا أَزَالُ أَغْفِرُ لَهُمْ مَا اسْتَغْفَرُونِي. «3»

همانا شیطان گفت: به بلند مرتبه و بزرگیت سوگند ای پروردگار! تا بندگانت جان در بدن دارند، از گمراه کردنشان دست نمی کشم. پروردگار متعال فرمود: به عزت و منزلتم تا زمانی که از من آمرزش بطلبند آنان را می آمرزم.

و نیز فرمود:

خَيْرُ الْإِسْتِغْفَارِ عِنْدَ اللَّهِ الْإِقْلَاعُ وَ النَّدَمُ. «4»

بهترین درخواست آمرزش نزد خداوند، ترك گناه و پشیمانی است.

(1) - غرر الحكم: 195، حدیث 3825.

(2) - بحار الأنوار: 280 / 90، باب 15، حدیث 15؛ ثواب الأعمال: 165.

(3) - كنز العمال: 1 / 476، حدیث 2072؛ مسند احمد بن حنبل: 3 / 29.

(4) - مجموعة ورام: 2 / 123.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 242

استغفار، همانطور که درمان بسیاری از بیماری‌های روحی و روانی مانند سیاهی گناه و اندوه و افسردگی و فشار فقر و فلاکت است، گشاینده درهای رحمت رزق و برکت‌هاست که در اثر جنایت نفس بر روی انسان بسته شده است.

امیرمؤمنان علیه السلام در این باره می‌فرماید:

وَ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْإِسْتِغْفَارَ سَبَبًا لِدُرُورِ الرِّزْقِ وَ رَحْمَةً الْخَلْقِ، فَقَالَ سُبْحَانَهُ:

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا* يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا* وَ يُمِدِّدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ يَبَيِّنَ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّتٍ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ أَهْرًا» «1»

فَرَحِمَ اللَّهُ امْرَأً اسْتَقْبَلَ تَوْبَتَهُ وَ اسْتَقَالَ خَطِيئَتَهُ وَ بَادَرَ

مَنِيَّتَهُ. «2»

و خداوند سبحان، توبه را به سبب فراوانی روزی و رحمت بر خلق قرار داد و فرمود: «پس [به آنان] گفتم: از پروردگارتان آمرزش بخواهید که او همواره بسیار آمرزنده است.* تا بر شما از آسمان باران پی در پی و با برکت فرستد،* و شما را با اموال و فرزندان یاری کند، و برایتان باغ‌ها و نهرها قرار دهد.» پس رحمت خدا بر کسی که توبه را استقبال کند، و از گناهانش پوزش خواهد، و پیش از فرا رسیدن مرگ به اعمال شایسته پردازد.

استغفار و رفع اندوه و فقر

«عربی بادیه نشین از سختی زندگی و تنگدستی و عیال‌واری به حضرت علی علیه السلام شکایت کرد.

حضرت فرمود: بر تو باد به آمرزش خواهی؛ زیرا خدای عزوجل می‌فرماید: از پروردگارتان طلب آمرزش کنید که او بسی آمرزنده است.

(2) - نهج البلاغه: خطبه 143.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 243

آن مرد بعد از مدتی نزد امام علیه السلام برگشت و گفت: یا امیرمؤمنان! من از درگاه خدا بسیار آموزش طلبیدم، اما گشایشی در کار خود نمی بینم.

حضرت فرمود: شاید راه درست استغفار کردن را نمی دانی.

گفت: به من یاد دهید.

حضرت فرمود: نیت خویش را خالص کن و از پروردگارت اطاعت کن و بخوان:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَغْفِرُكَ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ قَوَّيَ عَلَيْهِ بَدَنِي بِعَافِيَتِكَ ... «1»

خداوندا! بی گمان از هر گناهی که بدنم به واسطه تندرستی دادن تو قدرت بر آن پیدا نمود، آموزش می طلبم ...

سپس آن عرب گفت: من به این ترتیب بارها استغفار کردم و خداوند اندوه و تنگدستی را از من برطرف ساخت و روزم را گشایش داد و رنج و گرفتارم را زدود. «2» حضرت علی علیه السلام فرمود:

خدای عزوجل هر گاه اراده می کند که به زمینیان عذاب رساند، می فرماید:

اگر نبودند کسانی که به واسطه بزرگی و شکوه من با یکدیگر مهر می ورزند و مسجدهای مرا آباد می سازند و در سحرگاهان آموزش می طلبند هر آینه عذابم را فرو می فرستادم. «3» و حضرت لقمان هم در اندرزه های خود به فرزندش می فرماید:

فرزندم! مبادا خروس از تو زرنگتر باشد که هنگام سحر که تو در خوابی، او

(1) - إقبال الأعمال: 2/ 143؛ فلاح السائل: 237.

(2) - كنز العمال: 2/ 258، حدیث 3966.

(3) - بحار الأنوار: 382 / 70، باب 139، حدیث 4؛ علل الشرایع: 521 / 2، حدیث 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 244

برمی خیزد و آمرزش می طلبد. «1»

آثار توبه و استغفار

باتوجه به متن دعا و آیات و روایاتی که در ضمن توضیح جملات ملکوتی دعا نگاشته شد، این معنا به دست آمد که توبه از گناه از اعظم واجبات، و از بزرگترین عبادات، و وجوب آن از نظر فقهی فوری، و تحققش باعث آرامش دل، و آمرزش گناه و باز شدن در رحمت حق، و بسته گشتن در غضب الهی، و عامل نجات از عذاب، و باعث دخول در بهشت، و مورث جلب رضوان الهی، و نجات انسان از آلودگی ها، و آراسته شدنش به حسنات و واقعیت ها است، و مشکلی از مشکلات نیست مگر آن که توبه از گناه آن را حل کند.

در روایت است:

أَنَّ رَجُلًا أَتَى الْحَسَنَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَشَكَى إِلَيْهِ الْجُدُوبَةَ، فَقَالَ لَهُ الْحَسَنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اسْتَغْفِرِ اللَّهَ، وَ اتَاهُ آخَرُ فَشَكَى إِلَيْهِ الْفَقْرَ، فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَهُ: اسْتَغْفِرِ اللَّهَ، وَ اتَاهُ آخَرُ فَقَالَ لَهُ: ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَرْزُقَنِي ابْنًا فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَهُ: اسْتَغْفِرِ اللَّهَ. فَقُلْنَا: اتَاكَ رَجُلٌ يَشْكُونَ ابْوَابًا وَ يَسْأَلُونَ أَنْوَاعًا فَأَمَرْتَهُمْ كُلَّهُمْ بِالْإِسْتِغْفَارِ؟! فَقَالَ: مَا قُلْتُ ذَلِكَ مِنْ ذَاتِ نَفْسِي أَمَّا اعْتَبَرْتُ فِيهِ قَوْلَ اللَّهِ: «2»

اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا* يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا* وَ يُنْزِلُ عَلَيْكُمْ مِائِدًا مِنْ سَمَوَاتِهِ وَ يُخْرِجُ مِنْهَا نَعِيمًا مُبِينًا وَ يُخْرِجُ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ صَوَائِرَ مِنْ حَتَّاتٍ وَ يَجْعَلُ لَكُمْ أَنْهَارًا* «3»

(1) - مستدرک الوسائل: 146 / 12، باب 93، حدیث 13744.

(2) - مجمع البیان فی تفسیر القرآن: 133 / 10، ذیل آیه 12 سوره نوح.

(3) - نوح (71): 10 - 12.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 245

مردی خدمت حضرت مجتبی علیه السلام آمد و از قحطی و گرانی به آن حضرت شکایت کرد. حضرت به او فرمود: استغفار کن. مرد دیگری آمد و به آن حضرت از فقر و تهیدستی شکایت کرد، حضرت به او هم فرمود: استغفار کن.

و مرد دیگری آمد و به آن جناب عرض کرد: از خدا بخواه و دعا کن که حضرت حق فرزندی به من عنایت کند، به او هم فرمود: استغفار کن. به آن حضرت عرضه داشتیم: مردانی چند خدمت شما آمدند و از چیزها و گرفتاری‌های گوناگون شکایت داشتند و تقاضاهای مختلفی نمودند و شما همه آنها را به استغفار و طلب آمرزش امر فرمودید؟! حضرت جواب دادند:

من این را از پیش خود نگفتم، همانا در این مسئله از فرموده خداوند در قرآن استفاده نمودم که فرمود:

«پس [به آنان] گفتم: از پروردگارتان آمرزش بخواهید که او همواره بسیار آمرزنده است.* تا بر شما از آسمان باران پی در پی و با برکت فرستد،* و شما را با اموال و فرزندان یاری کند، و برایتان باغ‌ها و نهرها قرار دهد.»

همچو خورشید به يك داغ سراپا سوزد

عاشق آن است که چون داغ تمنا سوزد

هر که در آرزوی آن قد رعنا سوزد

شعله‌اش سرو شود فاخته گردد شررش

روش هیزم‌تر نیست که تنها سوزد

دل ز تر دامنی نفس شود ز اهل جحیم

که به لب تشنگی ما دل دریا سوزد

نتواند چو گذشت از سر يك قطره چه سود

که مدام از غم ناکامی دنیا سوزد

هیزم گلخن حُسن تو هم آن دل نشود

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 246

اگر امروز کلیم از غم فردا سوزد

کرم ایزدیش باز نسوزد در حشر

(کلیم کاشانی)

دعای

32

دعای پس از نماز شب

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 249

«1»

اللَّهُمَّ يَا ذَا الْمُلْكِ الْمُتَأَبَّدِ بِالْخُلُودِ «2» وَ السُّلْطَانِ الْمُمْتَنِعِ بِغَيْرِ جُنُودٍ وَ لَا أَعْوَانٍ «3» وَ الْعِزِّ الْبَاقِي عَلَى مَرِّ الدُّهُورِ وَ خَوَالِي الْأَعْوَامِ وَ مَوَاضِي الْأَزْمَانِ وَ الْأَيَّامِ «4» عَزَّ سُلْطَانُكَ عِزًّا لَا حَدَّ لَهُ بِأُولِيَّتِهِ وَ لَا مُنْتَهَى لَهُ بِآخِرِيَّتِهِ «5» وَ اسْتَعْلَى مُلْكُكَ عَلَوًّا سَقَطَتِ الْأَشْيَاءُ دُونَ بُلُوغِ أَمْدِهِ «6» وَ لَا يَبْلُغُ أَذْنَى مَا اسْتَأْثَرْتَ بِهِ مِنْ ذَلِكَ أَقْصَى نِعَتِ النَّاعِتِينَ «7» ضَلَّتْ فِيكَ الصِّفَاتُ وَ تَفَسَّخَتْ دُونَكَ النُّعُوثُ وَ حَارَتْ فِي كِبَرِيَّاتِكَ لَطَائِفُ الْأَوْهَامِ «8» كَذَلِكَ أَنْتَ اللَّهُ الْأَوَّلُ فِي أَوَّلِيَّتِكَ وَ عَلَى ذَلِكَ أَنْتَ دَائِمٌ لَا تَزُولُ «9» وَ أَنَا الْعَبْدُ الضَّعِيفُ عَمَلًا الْحَسِيمُ أَمَلًا خَرَجْتُ مِنْ يَدَيِ أَسْبَابِ الْوُضُلَاتِ إِلَّا مَا وَصَلَهُ رَحْمَتُكَ وَ تَقَطَّعَتْ عَنِّي عِصْمُ الْأَمَالِ إِلَّا مَا أَنَا مُغْتَصِمٌ بِهِ مِنْ عَفْوِكَ «10» قَلَّ عِنْدِي مَا أَعْتَدُ بِهِ مِنْ طَاعَتِكَ وَ كَثُرَ عَلَيَّ مَا أَبُوءُ بِهِ مِنْ مَعْصِيَتِكَ وَ لَنْ يَضِيقَ عَلَيْكَ عَفْوُ عَنْ عَبْدِكَ وَ إِنَّ أَسَاءَ فَاغْفِرْ عَنِّي «11» اللَّهُمَّ وَ قَدْ أَشْرَفَ عَلَى خَفَايَا الْأَعْمَالِ عِلْمُكَ وَ انْكَشَفَ كُلُّ مَسْتُورٍ دُونَ خُبْرِكَ وَ لَا تَنْطَوِي عَنْكَ دَفَائِقُ الْأُمُورِ وَ لَا تَعُزُّبُ عَنْكَ غِيَبَاتُ السَّرَائِرِ «12» وَ قَدْ اسْتَحْوَذَ عَلَيَّ عَدُوُّكَ الَّذِي اسْتَنْظَرَكَ لِعَوَاتِي فَأَنْظَرْتَهُ وَ اسْتَمَهَلَكَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ لِإِضْلَالِي فَأَمْهَلْتَهُ «13»

فَأَوْفَعَنِي وَ قَدْ هَرَبْتُ إِلَيْكَ مِنْ صَغَائِرِ ذُنُوبٍ مُوبِقَةٍ وَ كِبَائِرِ أَعْمَالٍ مُرْدِيَةٍ حَتَّى إِذَا قَارَفْتُ مَعْصِيَتَكَ وَ اسْتَوْجَبْتُ بِشُوءِ سَعْيِي سَخَطَتَكَ فَتَلَّ عَنِّي عَذَارَ عَذْرِهِ وَ تَلَقَّانِي بِكَلِمَةٍ كُفِّرَهِ وَ تَوَلَّى

تفسير و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 250

الْبَرَاءَةَ مِنِّي وَ أَذْبَرَ مُوَلِّياً عَنِّي فَأَصْحَرَنِي لِعُضْبِكَ فَرِيداً وَ أَخْرَجَنِي إِلَى فَنَاءٍ نَقِمَتِكَ طَرِيداً «14» لَا شَفِيعَ يَشْفَعُ لِي إِلَيْكَ وَ لَا خَفِيرٌ يُؤْمِنُنِي عَلَيْكَ وَ لَا حِصْنٌ يَحْجُبُنِي عَنْكَ وَ لَا مَلَاذُ الْجَأِّ إِلَيْهِ مِنْكَ «15» فَهَذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ وَ حُلُّ الْمُعْتَرِفِ لَكَ فَلَا يَضِيقُنَّ عَنِّي فَضْلُكَ وَ لَا يَقْصُرُنَّ دُونِي عَفْوُكَ وَ لَا أَكُنْ أَخْيَبَ عِبَادِكَ النَّائِبِينَ وَ لَا أَقْنَطَ وُفُودِكَ الْأَمْلِينَ وَ اغْفِرْ لِي إِنَّكَ خَيْرُ الْعَافِرِينَ «16» اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَمَرْتَنِي فَتَرَكْتُ وَ نَهَيْتَنِي فَكَيْتُ وَ سَوَّلَ لِي الْخَطَاءَ خَاطِرُ السُّوءِ فَفَرَطْتُ «17» وَ لَا أَسْتَشْهِدُ عَلَى صِيَامِي نَهَاراً وَ لَا أَسْتَجِيرُ بِتَهْجُدِي لَيْلاً وَ لَا تُثْنِي عَلَيَّ بِأَحْيَائِهَا سُنَّةً حَاشَا فُرُوضِكَ الَّتِي مَنْ ضَيَعَهَا هَلَكَ «18» وَ لَسْتُ أَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِفَضْلِ نَافِلَةٍ مَعَ كَثِيرٍ مَا أَغْفَلْتُ مِنْ وَظَائِفِ فُرُوضِكَ وَ تَعَدَّيْتُ عَنْ مَقَامَاتِ حُدُودِكَ إِلَى خُرُومَاتٍ انْتَهَكْتُهَا وَ كِبَائِرِ ذُنُوبٍ اجْتَرَحْتُهَا كَانَتْ عَافِيَتُكَ لِي مِنْ فَضَائِحِهَا سِتْراً «19» وَ هَذَا مَقَامٌ مَنِ اسْتَحْيَا لِنَفْسِهِ مِنْكَ وَ سَخِطَ عَلَيْهَا وَ رَضِيَ عَنْكَ فَتَلَقَّاكَ بِنَفْسٍ خَاشِعَةٍ وَ رَقَبَةٍ خَاضِعَةٍ وَ ظَهَرِ مُثْقَلٍ مِنَ الْخَطَايَا وَاقِفاً بَيْنَ الرَّغْبَةِ إِلَيْكَ وَ الرَّهْبَةِ مِنْكَ «20» وَ أَنْتَ أَوَّلِي مَنْ رَجَاهُ وَ أَحَقُّ مَنْ خَشِيَهُ وَ اتَّقَاهُ فَأَعْطِنِي يَا رَبِّ مَا رَجَوْتُ وَ آمَنِي مَا حَذَرْتُ وَ عُدَّ عَلَيَّ بِعَائِدَةِ رَحْمَتِكَ إِنَّكَ أَكْرَمُ الْمَسْئُولِينَ «21» اللَّهُمَّ وَ إِذْ سَتَرْتَنِي بِعَفْوِكَ وَ تَعَمَّدْتَنِي بِفَضْلِكَ فِي دَارِ الْفَنَاءِ بِحَضْرَةِ الْأَكْفَاءِ فَأَجْرَنِي مِنْ فَضِيحَاتِ دَارِ الْبَقَاءِ عِنْدَ مَوَاقِفِ الْأَشْهَادِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ الْمُقَرَّبِينَ وَ الرُّسُلِ الْمُكْرَمِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ مِنْ جَارِ كُنْتُ أَكَاثِمُهُ سَيِّئَاتِي وَ مِنْ ذِي رَحِمٍ كُنْتُ أَخْتَشِمُ مِنْهُ فِي سِرِّيَّاتِي «22» لَمْ أَثِقْ بِهِمْ رَبِّ فِي السِّرِّ عَلَيَّ وَ وَثِقْتُ بِكَ رَبِّ فِي الْمَغْفِرَةِ لِي وَ أَنْتَ أَوَّلِي مَنْ وَثِقَ بِهِ وَ أَعْطَى

تفسير و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 251

مَنْ رَغِبَ إِلَيْهِ وَ أَزَافُ مَنْ اسْتَرْجَمَ فَأَرْحَمَنِي «23» اللَّهُمَّ وَ أَنْتَ حَذَرْتَنِي مَاءَ مَهِيناً مِنْ صُلْبٍ مُتَضَاقِقِ الْعِظَامِ حَرَجِ الْمَسَالِكِ إِلَى رَحِمِ ضَيْقَةٍ سَتَرْتَهَا بِالْحُجْبِ تُصَرِّفُنِي خَالاً عَنْ حَالٍ حَتَّى انْتَهَيْتَ بِي إِلَى تَمَامِ الصُّورَةِ وَ أَثَبْتَ فِيَّ الْجَوَارِحَ كَمَا نَعَتَ فِي كِتَابِكَ نُطْفَةً ثُمَّ عَلَقَهُ ثُمَّ مَضَعَهُ ثُمَّ عَظَّمَهُ ثُمَّ كَسَوْتَ الْعِظَامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْتَنِي خَلْقاً آخَرَ كَمَا شِئْتَ «24» حَتَّى إِذَا اخْتَجْتُ إِلَى رِزْقِكَ وَ لَمْ أَسْتَعِنْ عَنْ غِيَاثِ فَضْلِكَ جَعَلْتَ لِي قُوْتاً مِنْ فَضْلِ طَعَامٍ وَ شَرَابٍ أَجْرَيْتَهُ لِأَمَتِكَ الَّتِي أَسْكَنْتَنِي جَوْفَهَا وَ أَوْدَعْتَنِي قَرَارَ رَحِمِهَا «25» وَ لَوْ تَكَلَّمْتُ يَا رَبِّ فِي تِلْكَ الْحَالَاتِ إِلَى حَوْلِي أَوْ تَضَطَّرَّرْتُ إِلَى قُوْتِي لَكَانَ الْخَوْلُ عَنِّي مُعْتَرِلاً وَ لَكَانَتِ الْقُوَّةُ مِنِّي بَعِيدَةً «26» فَعَلَوْتَنِي بِفَضْلِكَ غِذَاءَ الْبَرِّ اللَّطِيفِ تَفَعَّلَ ذَلِكَ بِي تَطَوُّلاً عَلَيَّ إِلَى غَايَتِي هَذِهِ لَا أَعْدَمُ بَرِّكَ وَ

لَا يُبْطِئُ بِي حُسْنُ صَنِيعِكَ وَلَا تَتَأَكَّدُ مَعْ ذَلِكَ ثِقَتِي فَأَتَفَرَّغَ لِمَا هُوَ أَخْطَى لِي عِنْدَكَ «27» قَدْ مَلَكَ الشَّيْطَانُ عَيْنِي فِي سُوءِ الظَّنِّ وَ ضَعْفِ الْيَقِينِ فَأَنَا أَشْكُو سُوءَ مُجَاوَرَتِهِ لِي وَ طَاعَةَ نَفْسِي لَهُ وَ اسْتَعْصِمُكَ مِنْ مَلَكَتِهِ وَ أَتَضَرَّعُ إِلَيْكَ فِي صَرْفِ كَيْدِهِ عَنِّي «28» وَ أَسْأَلُكَ فِي أَنْ تُسَهِّلَ إِلَيَّ رِزْقِي سَبِيلًا فَلَكَ الْحَمْدُ عَلَى ابْتِدَائِكَ بِالنِّعَمِ الْجِسَامِ وَ الْهَامِكِ الشُّكْرِ عَلَى الْإِحْسَانِ وَ الْإِنْعَامِ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ سَهِّلْ عَلَيَّ رِزْقِي وَ أَنْ تُقْنِعَنِي بِتَقْدِيرِكَ لِي وَ أَنْ تُرْضِيَنِي بِحِصَّتِي فِيمَا قَسَمْتَ لِي وَ أَنْ تَجْعَلَ مَا ذَهَبَ مِنْ جِسْمِي وَ عُمْرِي فِي سَبِيلِ طَاعَتِكَ إِنَّكَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ «29» اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَارٍ تَعْلَقُتْ بِهَا عَلَى مَنْ عَصَاكَ وَ تَوَعَّدَتْ بِهَا مَنْ صَدَفَ عَنْ رِضَاكَ وَ مِنْ نَارٍ نُورُهَا ظُلْمَةٌ وَ هَيْئُهَا أَلِيمٌ وَ بَعِيدُهَا قَرِيبٌ وَ مِنْ نَارٍ يَأْكُلُ بَعْضُهَا

تفسير و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 252

بَعْضٌ وَ يَصُولُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ «30» وَ مِنْ نَارٍ تَذَرُ الْعِظَامَ رَمِيمًا وَ تَسْقِي أَهْلَهَا حَمِيمًا وَ مِنْ نَارٍ لَا تُبْقِي عَلَى مَنْ تَضَرَّعَ إِلَيْهَا وَ لَا تَرْحَمُ مَنْ اسْتَعْظَفَهَا وَ لَا تُقْدِرُ عَلَى التَّخْفِيفِ عَمَّنْ خَشَعَ لَهَا وَ اسْتَسَلَّمَ إِلَيْهَا تَلْقَى سُكَّانَهَا بِأَحَرِّ مَا لَدَيْهَا مِنْ أَلِيمِ النَّكَالِ وَ شَدِيدِ الْوَبَالِ «31» وَ أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَقَارِهَا الْفَاغِرَةِ أَفْوَاهُهَا وَ حَيَاتِهَا الصَّالِقَةِ بِأَنْبِيَائِهَا وَ شَرَائِهَا الَّذِي يَقْطَعُ أَمْعَاءَ وَ أَفِيدَةَ سُكَّانِهَا وَ يَنْزِعُ قُلُوبَهُمْ وَ اسْتَهِدِيكَ لِمَا بَاعَدَ مِنْهَا وَ أَخَّرَ عَنْهَا «32» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ أَجِرْنِي مِنْهَا بِفَضْلِ رَحْمَتِكَ وَ أَقْلِنِي عَثَرَاتِي بِحُسْنِ إِقَالَتِكَ وَ لَا تَحْذِلْنِي يَا خَيْرَ الْمُجِيرِينَ «33» اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَقِي الْكَرْبَهَةَ وَ تُعْطِي الْحُسْنَهَ وَ تَفْعَلُ مَا تُرِيدُ وَ أَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ «34» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ إِذَا ذُكِرَ الْأَبْرَارُ وَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ مَا اخْتَلَفَ اللَّيْلُ وَ النَّهَارُ صَلَاةً لَا يَنْقُطُ مَدَدُهَا وَ لَا يُخْصَى عَدَدُهَا صَلَاةً تَشْحِنُ الْهَوَاءَ وَ تَمْلَأُ الْأَرْضَ وَ السَّمَاءَ «35» صَلِّ اللَّهُ عَلَيْهِ حَتَّى يَرْضَى وَ صَلِّ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بَعْدَ الرِّضَا صَلَاةً لَا حَدَّ لَهَا وَ لَا مُنْتَهَى يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

تفسير و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 253

[«1» اللَّهُمَّ يَا ذَا الْمُلْكِ الْمُتَأَبَّدِ بِالْخُلُودِ «2» وَ السُّلْطَانِ الْمُمْتَنِعِ بِغَيْرِ جُنُودٍ وَ لَا أَعْوَانٍ «3» وَ الْعِزِّ الْبَاقِي عَلَى مَرِّ الدُّهُورِ وَ حَوَالِي الْأَعْوَامِ وَ مَوَاضِي الْأَزْمَانِ وَ الْأَيَّامِ «4» عَزَّ سُلْطَانُكَ عِزًّا لَا حَدَّ لَهُ بِأَوَّلِيَّةٍ وَ لَا مُنْتَهَى لَهُ بِآخِرِيَّةٍ «5» وَ اسْتَغْلَى مُلْكُكَ عَلَوًّا سَقَطَتِ الْأَشْيَاءُ دُونَ بُلُوغِ أَمْدِهِ «6» وَ لَا يَبْلُغُ أَذْنَى مَا اسْتَأْثَرْتَ بِهِ مِنْ ذَلِكَ أَقْصَى نَعْتِ النَّاعِتِينَ «7» ضَلَّتْ فِيكَ الصِّفَاتُ وَ تَفَسَّخَتْ دُونَكَ النُّعُوتُ وَ حَارَتْ فِي كِبَرِيَاتِكَ لَطَائِفُ الْأَوْهَامِ «8» كَذَلِكَ أَنْتَ اللَّهُ الْأَوَّلُ فِي أَوَّلِيَّتِكَ وَ عَلَى ذَلِكَ أَنْتَ دَائِمٌ لَا تَزُولُ «9» وَ أَنَا الْعَبْدُ الضَّعِيفُ عَمَلًا الْجَسِيمُ أَمَلًا خَرَجْتُ مِنْ يَدَيَّ أَسْبَابُ الْوُصُولَاتِ

إِلَّا مَا وَصَلَهُ رَحْمَتُكَ وَ تَقَطَّعَتْ عَنِّي عِصْمُ الْأَمَالِ إِلَّا مَا أَنَا مُعْتَصِمٌ بِهِ مِنْ عَفْوِكَ «10» قُلْ عِنْدِي مَا أَعْتَدْتُ بِهِ مِنْ طَاعَتِكَ وَ كَثُرَ عَلَيَّ مَا أُبَوِّءُ بِهِ مِنْ مَعْصِيَتِكَ وَ لَنْ يَضِيقَ عَلَيْكَ عَفْوُ عَنْ عَبْدِكَ وَ إِنَّ أَسَاءَ فَأَعْفُ عَنِّي]

خدایا! ای دارای فرمانروایی ابدی و جاوید! و ای صاحب سلطنتی که بدون سپاهیان و دست یاران، پر قدرت و نیرومند است! و ای مالک عزت ماندنی و ثابت که با رفتن روزگاران، و سپری شدن سالها، و گذشت زمانها و ایام،

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 254

خللی در آن وارد نمی شود؛ بلکه ازلاً و ابداً ماندنی و ثابت است، سلطنت عزیز و شکست ناپذیر است؛ اول این سلطنت را حدّ و مرزی، و آخرش را پایان و نهایتی نیست، و فرمانروایی برتر است؛ چنانکه همه اشیا، از دسترسی به قلّه بی نهایتش فرو مانده اند. نهایت وصف واصفان، به پایین ترین مرتبه از بلندی و رفعتی که به خود اختصاص داده ای نمی رسد. اوصاف در مقام وصف گمراه و سرگشته، و تعریفها در پیشگاه حضرت، عاجز و از هم گسسته اند، و دقیق ترین تصورات در بارگاه کبریایی سرگردانند. با بیانی که اول دعا تو را ستودم، اکنون باید نتیجه گیری کنم که تو در اولیت اولی؛ اولیتی که ازلی است و آن را حدّ و مرزی نیست، و هم چنین دائم و جاویدی. از نظر عمل بنده ای ناتوانم؛ علمم در کمیت اندک، و در کیفیت دارای عیب و نقص و از جهت آرزو، دارای آرزوی بزرگ و فراوانم، وسایل پیوند که عبارت از طاعات و عبادات و کار خیر است، از کفم بیرون رفته، مگر آنچه را رحمت وصل نموده. رشته های امیدم از من گسسته، مگر آنچه از عفو و گذشت تو به آن چنگ زده ام. از اطاعت و بندگیت، آنچه را که باید به حساب آورم، در پرونده ام اندک است، و از معصیت و نافرمانیت، آنچه را که باید از آن به سوی تو بازگردم، بسیار و فراوان است. گذشت از بندهات، گرچه مرتکب گناه شده باشد، هرگز برای تو دشوار و سخت نیست؛ بنابراین از من بگذر.

شکست ناپذیری قدرت خداوند

در آیات و روایات از تفکر در ذات ربوبی پرهیز داده اند و دستور اکید داده اند که اندیشه در این موضوع سبب توهّمات شیطانی می شود.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

إِيَّاكُمْ وَ التَّفَكُّرَ فِي اللَّهِ فَإِنَّ التَّفَكُّرَ فِي اللَّهِ لَا يَزِيدُ إِلَّا تَيْهًا إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 255

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ لَا يُوصَفُ بِمِقْدَارٍ. «1»

مبادا درباره ذات خدا اندیشه کنید که اندیشه در خدا جز گمراهی نیفزاید و به راستی خدای عز و جل را دیده‌ها درنیابند و اندازه نتوان گرفت.

زیرا آنچه که انسان برداشت می‌کند ساخته ذهن بوده و از واقعیت‌ها دور می‌باشد. اما به این نیست که از تفکر در صفات و اسمای الهی بی‌بهره بماند.

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ إِذْمَانُ التَّفَكُّرِ فِي اللَّهِ وَ فِي قُدْرَتِهِ. «2»

برترین نیایش؛ پیوسته اندیشیدن درباره خدا و قدرت اوست.

امام رضا علیه السلام فرمود:

لَيْسَ الْعِبَادَةُ كَثْرَةُ الصَّلَاةِ وَ الصَّوْمِ إِنَّمَا الْعِبَادَةُ التَّفَكُّرُ فِي أَمْرِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ. «3»

عبادت به بسیار نماز خواندن و روزه گرفتن نیست؛ همانا اندیشیدن در دستور خداوند است.

منظور از تفکر در امر خدا دانش و آگاهی یافتن از چگونگی آداب و شرایط اعمال است از جمله مهمترین آنها تدبّر در رموز خلقت و شناخت نعمت‌هاست.

امام علی علیه السلام درباره قدرت حق در عظمت آفرینش می‌فرماید:

سُبْحَانَكَ مَا أَغْظَمَ شَأْنُكَ! سُبْحَانَكَ مَا نَرَى مِنْ خَلْقِكَ وَ مَا أَصْغَرَ عِظَمَهُ فِي جَنْبِ قُدْرَتِكَ! وَ مَا أَهْوَلَ مَا نَرَى مِنْ مَلَكُوتِكَ! وَ مَا أَحَقَّرَ ذَلِكَ فِيمَا غَابَ عَنَّا مِنْ سُلْطَانِكَ! وَ مَا اسْتَبَعَّ نِعَمَكَ فِي الدُّنْيَا! وَ مَا أَصْغَرَهَا فِي نِعَمِ

(2) - الکافی: 55 / 2، حدیث 3؛ بحار الأنوار: 321 / 68، باب 80، حدیث 3.

(3) - الکافی: 55 / 2، حدیث 4؛ بحار الأنوار: 322 / 68، باب 80، حدیث 4.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 256

الْآخِرَةُ. «1»

منزهی از هر عیب، چه بزرگ است شأن تو! منزهی، چه عظیم است آنچه از مخلوقات که می بینیم و چه کوچک است عظمت آن در کنار قدرت تو! و چه دهشت آور است آنچه از ملکوت تو مشاهده می نماییم! و چه اندازه حقیر است آنچه دیده می شود در برابر آنچه از سلطنت تو برای ما ناپیداست! نعمت هایت در این دنیا چه گسترده و فراوان است! و با این حال در برابر نعمت آخرت چقدر کوچک است!

و در فرازی دیگر چنین عرضه می دارد:

وَ اَرَانَا مِنْ مَلَكُوتِ قُدْرَتِهِ، وَ عَجَائِبِ مَا نَطَقَتْ بِهِ اَثَارُ حِكْمَتِهِ، وَ اعْتِرَافِ الْحَاجَةِ مِنَ الْخَلْقِ اِلَى اَنْ يُقِيمَهَا بِمَسَاكِ قُوَّتِهِ، مَا دَلَّنَا بِاضْطِرَارٍ قِيَامِ الْحُجَّةِ لَهُ عَلَى مَعْرِفَتِهِ. وَ ظَهَرَتْ فِي الْبَدَائِعِ الَّتِي اَحَدَتْهَا اَثَارُ صُنْعَتِهِ، وَ اَعْلَامُ حِكْمَتِهِ، فَصَارَ كُلُّ مَا خُلِقَ حُجَّةً لَهُ وَ دَلِيلًا عَلَيْهِ، وَ اِنْ كَانَ خَلْقًا صَامِتًا فَحُجَّتُهُ بِالتَّوْبِيخِ نَاطِقَةً، وَ دَلَالَتُهُ عَلَى الْمُبْدِعِ قَائِمَةٌ. «2»

و به اندازه ای از ملکوت قدرتش، و از شگفتی هایی که آثار حکمتش گویای آن است، و از اعتراف نیاز خلق به آنچه که با قدرتش آن را حفظ می کند به ما ارائه فرموده که ما را به قیام دلیل قطعی بر معرفت و شناختش راهنمایی نموده است. در ساخته های بدیعش آثار صنع و نشانه های حکمتش آشکار است، از این رو آنچه آفریده حجت و دلیلی بر وجود اوست، و اگر موجودی بی زبان باشد، تدبیر او در وجود آن موجود برهان گویایی بر وجود او، و دلیلی محکم بر آفرینندگی ذات پاک اوست.

(1) - نهج البلاغه: خطبه 108.

(2) - نهج البلاغه: خطبه 90.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 257

حضرت حق، یگانه‌ای است که هیچ موجودی نمی‌تواند با آن سر ستیز و رقابت داشته باشد؛ زیرا هر چیزی خواه ناخواه در مسیری حرکت می‌کند که حضرت ربّ برای آن ترسیم کرده و سرپیچی از او ناممکن است.

بنابراین سراسر نظام هستی در يك حرکت هماهنگ گوش به فرمانِ فرمانده کلّ هستی دارد و در خط اراده مستقیم او می‌چرخد. هیچ ممکن قدرت آن را ندارد که با سلطنت و قدرت شکست‌ناپذیر جدال نماید.

پس امام معصوم علیهم السلام حکومت خدا را در نهایت اقتدار می‌داند؛ چرا که هیچ نیازی به پشتیبان و لشکری ندارد و همه آفرینش در تسخیر قدرت اویند و در ادامه بقای خود نیز به افاضه لحظه به لحظه او نیازمندند.

اقتدار و چیرگی سلطنت او بر تمام هستی به این معناست که در قوانین کائنات بین موجودات روابط و نظام حاکم است، هر يك بدون تخلف به کار خود مشغول می‌باشد. از ریزترین ذره اتمی گرفته تا بزرگ‌ترین اجرام آسمانی در نظارت فرمان اویند.

خداوند سبحان می‌فرماید:

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَ هِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ «1»

آن گاه آهنگ آفرینش آسمان کرد، در حالی که به صورت دود بود، پس به آن و به زمین گفت: خواه یا ناخواه بیایید. آن دو گفتند: فرمانبردار آمدیم.

پژوهش‌های امروز بشری، دستیابی به همین قانون مداری موجودات است که در روابط بین آنها برقرار شده است.

(1) - فصلت (41): 11.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 258

[«11» اللَّهُمَّ وَ قَدْ أَشْرَفَ عَلَى خَفَايَا الْأَعْمَالِ عِلْمُكَ وَ انْكَشَفَ كُلُّ مَسْئُورٍ دُونَ خُبْرِكَ وَ لَا تَنْطَوِي عَنْكَ دَقَائِقُ الْأُمُورِ وَ لَا تَعُزُّبُ عَنْكَ غَيْبَاتُ السَّرَائِرِ]

خدایا! دانشت بر اعمال پنهان واقف است، و هر پوشیده‌ای نزد آگاهی آشکار است، و امور دقیق و لطیف، از نظرت پنهان نیست، و رازهای تھان از تو غایب نمی‌شود.

آگاهی خدا بر اعمال پنهان انسان

اشراف علمی و احاطه تکوینی حضرت حق بر گستره ظاهر و باطن نظام هستی به گونه‌ای است که در حریم ملکوت او عوامل جهل و ابهام و تحیر راه ندارد؛ زیرا که آفریننده همه اسرار هستی اوست و آگاهی مطلق او بر موجودات و اسرار آفرینش در چهار زمینه است.

1- اعمال پنهانی و امور تھانی که جنبه مصنوعی یا معنوی دارد:

برخی از اعمال انسان است که از دید دیگران دور می‌ماند و در پوشش ساختگی مانند ریاکاری و دزدی صورت می‌گیرد و گاهی با انگیزه و نیت قرب الهی و خیراندیشی مانند نماز شب، صدقه دادن، ذکر حق، دعا برای دیگران و روزه است.

آگاهی از این امور برای هر کسی ممکن نمی‌باشد ولی هرگز پوشیدگی آنها، وسیله مجهول ماندن از علم خداوند متعال نخواهد بود.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 259

يَوْمَ هُمْ بَرْزُورٌ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ * الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ * وَ أَنْذَرُهُمْ يَوْمَ الْأَرْزَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَظِيمٍ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَ لَا شَفِيعٍ يُطَاعُ * يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَ مَا تُخْفِي الصُّدُورُ «1»

روزی که همه آنان آشکار می‌شوند، [و] چیزی از آنان بر خدا پوشیده نمی‌ماند. [و ندا آید:] امروز فرمانروایی ویژه کیست؟ ویژه خدای یکتای قهار است. * امروز هر کس را در برابر آنچه انجام داده است، پاداش می‌دهند. امروز هیچ ستمی وجود ندارد؛ یقیناً خدا در حسابرسی سریع است.

* و آنان را از روز نزدیک بیم ده، آن گاه که [از شدت ترس] جان‌ها به گلوگاه رسد، در حالی که همه وجودشان پر از غم و اندوه است. برای ستمکاران هیچ دوست مهربانی و شفيعی که شفاعتش پذیرفته شود، وجود ندارد! * [او] چشم‌هایی را که به خیانت [به نافرمان] می‌نگرد و آنچه را سینه‌ها پنهان می‌دارند، می‌داند.

روز قیامت تمام اسرار و حقایق مردم کشف می شود و قدرت و دانش و قهاریت خداوند برای همه آشکار است و همه به آن اعتراف می کنند، از این رو ارزش ها بر اساس انگیزه ها است. يك نگاه با معنای متفاوت می تواند عبادت یا خیانت باشد.

چشم چرانی، نگاه تحقیرآمیز، نگاه برای تشویق به فساد، نیت توطئه و فریب انسان ها، تصمیم به گمراهی و عصیانگری جوانان و علاقمند کردن مردم به باطل و پوچی گری، از نمونه های خیانت چشم و اندیشه و قلب است که در جامعه امروزی به شدت رواج دارد.

(1) - غافر (40): 16 - 19.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 260

یکی از راه های جلوگیری از منکرات توجه دادن مردم به علم الهی بر پنهان و آشکار آنهاست که خداوند به پیامبرش می فرماید:

وَ إِنْ جَهِزَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَ أَخْفَى «1»

و اگر سخن خود را با صدای بلند آشکار کنی [یا پنهان بداری، برای خدا یکسان است]؛ زیرا او پنهان و پنهان تر را می داند.

محمد بن مسلم گفت از امام صادق علیه السلام درباره آیه فوق پرسیدم، حضرت فرمود:

السِّرُّ مَا كَتَمْتَهُ فِي نَفْسِكَ وَ أَخْفَى مَا خَطَرَ بِإِلَاحِ ثُمَّ أُنْسِيَتْهُ. «2»

سرّ آن است که در دل پنهان می کنی و اخفی آن است که از ذهنت عبور کرده ولی آن را فراموش کرده ای.

یعنی نه تنها از دیگران پنهان است بلکه خود نیز از آن غافل شده ای، از این باب است که رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

أَكْثَرُ مِنْ صَدَقَةِ السِّرِّ، فَإِنَّهَا تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ جَلَّ جَلَالُهُ. «3»

صدقه پنهانی زیاد بده؛ زیرا آن خشم پروردگار بلند مرتبه را فرو می‌نشاند.

و حضرت علی علیه السلام در اندرزهای خویش فرمود:

تَحَمُّدُهُ عَلَى مَا أَخَذَ وَ أَعْطَى وَ عَلَى مَا أَبْلَى وَ ابْتَلَى. الْبَاطِلُ لِكُلِّ خَفِيَّةٍ وَ الْحَاضِرُ لِكُلِّ سَرِيرَةٍ. الْعَالَمُ بِمَا تُكِنُّ الصُّدُورُ وَ مَا تَخُونُ الْعُيُونُ وَ نَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ غَيْرُهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ نَجِيُّهُ وَ بَعِيَّتُهُ، شَهَادَةٌ يُوَافِقُ فِيهَا السِّرُّ الْأَعْلَانُ وَ الْقَلْبُ اللِّسَانُ. «4»

(1) - طه (20): 7.

(2) - بحار الأنوار: 79 / 4، باب 2، حدیث 2؛ معانی الاخبار: 143.

(3) - بحار الأنوار: 176 / 93، باب 21، حدیث 4؛ الخصال: 181 / 1، حدیث 246.

(4) - نهج البلاغه: خطبه 132.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 261

خدای را می‌ستاییم بر آنچه گرفت و آنچه عنایت فرمود، و بر آنچه لطف کرد و بر آنچه آزمایش نمود، آگاه به هر نمان است، و حاضر در کنار هر راز، آگاه است به آنچه در سینه‌ها نهفته، و به خیانت دیده‌ها عالم است. و شهادت می‌دهیم که خدایی جز او نیست، و محمد صلی الله علیه و آله برگزیده و فرستاده اوست، شهادتی که در آن نمان با آشکار و قلب با زبان موافق است.

ابو حمزه ثمالی گوید که:

امام زین العابدین علیه السلام در دل شب توشه‌ای از نان برمی‌داشت و به فقرای مدینه صدقه می‌داد و می‌فرمود: صدقه پنهانی آتش خشم پروردگار را فرو می‌نشاند. چون رحلت نمود در هنگام غسل دیدند که آثار کشیدن بار بر پشت مبارک آن حضرت نمایان است، از کیفیت آن پرسیدند: گفته شد انبان‌های آرد در شب برمی‌داشت و بر گرد کوچه‌های مدینه می‌گردید و به مستمندان آذوقه پنهانی می‌رساند. «1» 2- گنجینه‌هایی که به گونه طبیعی پنهان و مرموز است:

در طبیعت آفرینش حق، سرمایه‌های مادی یا معنوی نهفته است که نیازمند کاوش و تلاش برای دستیابی به آنهاست، مانند گنجی که در آثار باستانی قرار دارد و یا معدن طلایی که در دل کوه‌ها یا صخره‌های بزرگ و بستر رودخانه‌ها پوشیده است و موانع طبیعی آنها را پوشش داده است و از دیدگان عادی انسان و حیوانات مصون مانده است. این گونه حجاب‌های طبیعی هم، در محضر خداوند آشکار و روشن است.

حق تعالی اندرز لقمان حکیم به فرزندش را چنین بازگو می‌فرماید:

يُنَبِّئُ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي

(1) - کشف الغمه: 77/2؛ بحار الأنوار: 88/46، باب 5، حدیث 77.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 262

السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِيهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ» «1»

پسرکم! اگر عمل هم‌وزن دانه خردلی و در درون سنگی یا در آسمان‌ها یا در دل زمین باشد، خدا آن را [در قیامت برای حسابرسی] می‌آورد؛ یقیناً خدا لطیف و آگاه است.

هنگامی که خداوند حکیم همه اسمای الهی را که عبارت بود از حقایق و اسرار هستی به آدم آموخت سپس آنها را به فرشتگان عرضه داشت و فرمود: اگر راست می‌گویید از اسامی اینها به من خبر دهید. فرشتگان گفتند: پروردگارا! تو پاک و منزهی، ما چیزی جز آنچه تو به ما آموخته‌ای نمی‌دانیم، تو دانا و حکیم هستی و سپس به آدم خطاب فرمود:

قَالَ يٰٰأَدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَّكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ أَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ» «2»

[خدا] فرمود: ای آدم! فرشتگان را از نام‌های آنان خبر ده. پس هنگامی که نام‌هایشان را به فرشتگان خبر داد [خدا] فرمود: آیا به شما نگفتم که من یقیناً نهان آسمان‌ها و زمین را می‌دانم، و به آنچه شما آشکار می‌کنید و به آنچه پنهان می‌دارید، دانایم؟

در نتیجه، مسأله‌ای از اسرار آفرینش بر حق و ملکوتیان پنهان نمی‌ماند و حتی گاهی بعضی از انسان‌ها بر اثر ریاضت و قناعت نفس به کشف حقایق و اسراری از خلقت و طبیعت، آگاهی می‌یابند که از تجلیات انوار الهی بر جان آنان است.

(1) - لقمان (31): 16.

(2) - بقره (2): 33.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 263

در تفسیر امام حسن بن علی علیه السلام در روز چهارم ماه آمده است:

سُبْحَانَ مَنْ هُوَ مُطَّلِعٌ عَلَى خَوَازِنِ الْقُلُوبِ سُبْحَانَ مَنْ هُوَ مُحْصِي عَدَدَ الذُّنُوبِ سُبْحَانَ مَنْ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ خَافِيَةٌ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ سُبْحَانَ الْمُطَّلِعِ عَلَى السَّرَائِرِ عَالِمِ الْخَفِيَّاتِ سُبْحَانَ مَنْ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَا فِي السَّمَاءِ سُبْحَانَ مَنْ السَّرَائِرُ عِنْدَهُ عِلَالِيَّةٌ وَ الْبَوَاطِنُ عِنْدَهُ ظَوَاهِرٌ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ بِحَمْدِهِ. «1»

منزه است کسی که او بر اندوخته‌های دل‌ها آگاه است؛ منزه است کسی که شمارنده گناهان است؛ منزه است کسی که نُه‌ان‌های آسمان و زمین بر او پنهان نیست؛ منزه است خدایی که بر رازها آگاه است و نُه‌ان‌ها را می‌داند؛ منزه است کسی که ذره‌ای از آسمان و زمین بر او پوشیده نیست؛ منزه است کسی که رازها پیش او آشکار است و حقیقت امور پیش او ظاهر است؛ منزه است خدایی که سزاوار ستایش است.

3- مسائل و امور مهمی که از پیچیده‌ترین و دقیق‌ترین مشکلات عقلی است:

گاهی در تکوین یا تشریع خلقت، نکته‌هایی از نظر علمی یا عقلی در پرده ابهام است که برای هیچ کس قابل حل نیست؛ به گونه‌ای که اندیشه‌های عقلا و افکار ژرف‌نگر بزرگان دانش و فضل، در آن وامانده و قابل دستیابی نیست.

مانند مجهولات هستی و مبهمات علمی که در پیرامون نظام حق روشن است. و تعبیر از خداوند به لطیف در آیات و روایات اشاره به همین آگاهی به ظرایف و لطایف است که پوشیده از دیگران است.

بسیاری از دانشمندان اسلامی مانند ابوعلی سینا و ابوریحان بیرونی و ... وقتی که در مسائل پیچیده علمی مانند علوم ریاضی و طب و فلسفه به بن بست می‌رسیدند؛ در درگاه الهی به مناجات می‌پرداختند و با عبادت و توسل، مسأله را آسان می‌کردند.

(1) - بحار الأنوار: 206 / 91، باب 37، حدیث 3؛ الدعوات، راوندی: 91.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 264

آنگاه که خداوند می‌فرماید:

اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ «1»

خدا نسبت به بندگانش بسیار مهربان و نیکوکار است، هر که را بخواهد روزی می‌بخشد و او نیرومند و توانای شکست‌ناپذیر است.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَرَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ «2»

چشم‌ها او را در نمی‌یابند، ولی او چشم‌ها را درمی‌یابد، و او لطیف و آگاه است.

در معنای لطف، نرمی و دقت نهفته است، خداوند لطیف است یعنی به دقایق امور احاطه دارد و هر کاری را با آرامش و عمیق انجام می‌دهد. رزق خداوند شامل مسائل علمی و فکری هم می‌شود؛ زیرا که انسان برای کسب آن‌ها کوشش می‌کند و پروردگار لذت درک و فهم آن‌ها را توفیق می‌دهد.

امام رضا علیه السلام در تفسیر اسمای الهی و مقایسه با صفات انسانی می‌فرماید:

لطیف بودن خدا به معنای کمی و باریکی و خردی نیست، بلکه به معنای نفوذ (علم و قدرت او) در اشیا و غیرقابل درک بودن است. چنان که به مردی می‌گویی: این امر از من لطیف شد و فلانی در کردار و رفتار لطیف است، به او خبر می‌دهی که عقل تو در آن امر درمانده و به طوری عمیق و باریک گشته، که اندیشه درک آن نکند، همچنین لطیف بودن خدای تبارک و تعالی از این نظر است که به حد و وصف درک نشود و لطافت ما به معنی کوچکی و کمی است. پس در اسم شریک او شده‌ایم و معنا مختلف گشته است. «3»

(1) - شوری (42): 19.

(2) - انعام (6): 103.

(3) - الکافی: 118 / 1، حدیث 1؛ بحار الأنوار: 176 / 4، باب 2، حدیث 5.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 265

4- اسرار غیبی آفرینش که از دید عقل و چشم انسان پوشیده است:

گاهی رموزی در هستی و مصالحی در نظام احسن است که کسی از آن آگاه نیست، مگر آن که در ارتباط با خدا و یا پیامبران و یا یکی از اولیای خدا با آموزه‌های الهی آگاه شود.

مانند وحی و همه امور ماورای مادّیات و نظام آینده جهان و معاد و مسائل آن و علم به جایگاه فرشتگان و امدادهای غیبی و بسیاری از اسراری که در پاداش و کیفر اعمال انسان نهفته است. این گونه اسرار نیز برای مبدأ علم ذات حق تعالی، هرگز مستور نیست.

خداوند درباره این احاطه حکمت‌آمیز می‌فرماید:

وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلْمِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ «1»

و کلیدهای غیب فقط نزد اوست، و کسی آنها را جز او نمی‌داند. و به آنچه در خشکی و دریاست، آگاه است، و هیچ برگی نمی‌افتد مگر آنکه آن را می‌داند، و هیچ دانه‌ای در تاریکی‌های زمین، و هیچ تر و خشکی نیست مگر آنکه در کتابی روشن [ثبت] است.

دامنه علم غیب، گسترده‌تر از علوم عادی است؛ زیرا خداوند به کل و جزء علم دارد و نظام هستی بر اساس برنامه پیش بینی شده‌ای طراحی شده است که عجله و زیرکی مردم هیچ تأثیری در حکمت خداوند ندارد و کفر و شرک و نفاق و نیرنگ و جنگ بشر، در مصلحت حق خدشه وارد نکند.

(1) - انعام (6): 59.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 266

[«12» وَ قَدْ اسْتَحْوَذَ عَلَيَّ عَدُوُّكَ الَّذِي اسْتَنْظَرَكَ لِعَوَاتِي فَأَنْظَرْتُهُ وَ اسْتَمَهَلَكَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ لِإِضْلَالِي فَأَمَهَلْتُهُ «13» فَأَوْفَعَنِي وَ قَدْ هَرَبْتُ إِلَيْكَ مِنْ صَعَائِرِ دُثُوبٍ مُوبِقَةٍ وَ كِبَائِرِ أَعْمَالٍ مُرْدِيَةٍ حَتَّى إِذَا قَارَفْتُ مَعْصِيَتَكَ وَ اسْتَوْجَبْتُ بِشُوءٍ سَعِيٍّ سَخَطَتَكَ قَتَلَ عَنِّي عَذَارَ عَذْرِهِ وَ تَلَقَّانِي بِكَلِمَةٍ كُفْرِهِ وَ تَوَلَّى الْبَرَاءَةَ مِنِّي وَ أَذْبَرَ مُوَلِّياً عَنِّي فَأَصْحَرَنِي لِعُضْبِكَ فَرِيداً وَ أَخْرَجَنِي إِلَى فِتْنَاءٍ نَقَمَتِكَ طَرِيداً «14» لَا شَفِيعَ يَشْفَعُ لِي إِلَيْكَ وَ لَا خَفِيرَ يُؤْمِنُنِي عَلَيْكَ وَ لَا حِصْنَ يَحْجُبُنِي عَنْكَ وَ لَا مَلَأْذُ الْجَأِ إِلَيْهِ مِنكَ «15» فَهَذَا مَقَامُ الْعَائِدِ بِكَ وَ مَحَلُّ الْمُعْتَرِفِ لَكَ فَلَا يَضِيقُنَّ عَنِّي فَضْلُكَ وَ لَا يَقْصُرُنَّ دُونِي عَفْوُكَ وَ لَا أُكُنْ أَخْيَبَ عِبَادِكَ الثَّائِبِينَ وَ لَا أَقْنَطَ وُفُودَكَ الْآمِلِينَ وَ اغْفِرْ لِي إِنَّكَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ]

به یقین دشمن ابلیس بر من چیره شده، دشمنی که برای گمراه کردن من از تو فرصت خواست، و تو بنابر مصالحی به او فرصت دادی؛ و برای منحرف کردن من، تا روز قیامت از تو مهلت خواست، و تو مهلتش دادی. این دشمن غدار مرا در عرصه هلاکت انداخت و حال آن که از گناهان کوچک نابود کننده، و معصیت های بزرگ تباه کننده به سوی تو می گریختم. در عین حال با وسوسه و

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 267

تشویق او، مرتکب معصیت تو شدم و به بدی کردم سزاوار خشم تو گشتم. در چنین وضعیتی ابلیس ملعون، عنان حيله و تزویرش را از من گرداند؛ چرا که در دام حيله اش گرفتار شده بودم، و نیازی به عنان گیری من نداشت و با بیزاری از من با من روبه رو شد؛ چرا که کارش در حق من انجام گرفته بود، و با برائت جستن از من، به من پشت کرد و از من روی گردان شد، و مرا یکه و تنها در صحرای خشم وارد کرد. شفیع نیست که از من برای خلاصی ام از گناه به درگاهت شفاعت کند، و پناه دهنده ای نیست که مرا از تو امان دهد، و دژ استواری نیست که مرا از کيفرت مانع گردد، و پناهگاهی نیست که از حضرتت به آن پناه برم. این جایگاه، جایگاه پناه آورنده به تو، و این محل، محل اعتراف کننده به گناه در پیشگاه توست؛ پس باید احسانت از من تنگی نکند که شامل حالم نشود، و گذشتت از من کوتاه نیاید که مرا فرا نگیرد، و زیان کارترین بندگان و ناامیدترین آرزومندانی که به درگاهت آمده اند نباشم، مرا بیامرز؛ همانا تو بهترین آمرزندگانی.

فرصت طلبی شیطان برای انحراف بشر

ابلیس پس از بیرون شدن از ملکوت پروردگار به صفت شیطان رجیم و مارد «1» و سرکش پلید شناخته گردید و بنابراین آن پلید برای اندیشه تکمیل حسادت و انتقام شدیدتر خود، از درگاه الهی خواهش فرصت نموده تا نیش زهر تکبر خود را بیشتر در جان آدمیزاد فرو برد و تلخی دوری خویش را از مقام فرشتگان به انسان بچشاند؛ او را هم از مقام خلیفه الهی سر به زیر نماید.

پس با این انگیزه و قصد در آغاز از خداوند متعال اجازه ادامه حیات خواست:

(1) - مارد: رانده شده.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 268

قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ* قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ* إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ «1»

گفت: پروردگارا! مرا تا روزی که مردم برانگیخته می شوند، مهلت ده.*

[خدا] گفت: تو از مهلت یافتگانی،* تا زمانی معین و معلوم.

ابلیس با تمام تکبر؛ امید خود را از درگاه حق با کلمه ربّ آغاز کرد و چون در خواسته خود جدّیت و جسارت نشان داد، خداوند هم مهلتی محدود به خاطر حکمت‌هایی که در راه آفرینش آدم بود به او عنایت فرمود، سپس شیطان با کمال نامردی و پرویی گفت:

قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَا أُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ* إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ «2»

گفت: به عزّت سوگند همه آنان را گمراه می کنم،* مگر بندگان خالص شده‌ات را.

و حق سبحان هم کوتاه نیامده و با عزّت و شدّت فرمود:

قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ* لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَ مِنْ تَبَعِكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ «3»

[خدا] گفت: سوگند به حق و فقط حق را می گویم* که بی تردید دوزخ را از تو و آنان که از تو پیروی کنند، از همگی پر خواهم کرد.

حضرت علی علیه السلام در خطبه آفرینش فرشتگان، دلیل مهلت خواستن ابلیس را چنین بیان فرموده است:

(1) - ص (38): 79 - 81.

(2) - ص (38): 82 - 83.

(3) - ص (38): 84 - 85.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 269

فَقَالَ سُبْحَانَهُ:

اسْجُدُوا لِأَدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ «1»

اعْتَرَتْهُ الْحُمِيَّةُ وَ

غَلَبَتْ عَلَيْهِ الشَّقْوَةُ وَ تَعَزَّزَ بِخَلْقَةِ النَّارِ وَ اسْتَهْوَى خَلْقَ الصَّلَاحِ.

فَأَعْطَاهُ اللَّهُ النَّظْرَةَ اسْتِحْقَاقاً لِلْسُّخْطَةِ وَ اسْتِثْمَاماً لِلْبَلِيَّةِ وَ انْجَازاً لِلْعِدَّةِ، فَقَالَ:

إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ* إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ «2». «3»

[خداوند] به فرشتگان گفت: بر آدم سجده کنید، [پس] سجده کردند مگر ابلیس که غرور و تکبر او را گرفت، و بدبختی بر او چیره شد، و به آفریده شدنش از آتش، احساس عزت و برتری نمود و به وجود آمده از خاک خشکیده را پست و بی مقدار شمرد. خداوند هم او را برای مستحق شدنش به خشم حق، و به کمال رساندن آزمایش و به انجام رسیدن وعده اش مهلت داد، به او گفت: «تو از مهلت یافتگانی،* تا روز [آن] وقت معین.

و اما دلیل دیگری که خداوند به او فرصت داد به جهت حقی بود که بر خداوند به خاطر پاداش عبادت و شکرانه طولانی داشت و خدای سبحان اراده جبران نمود.

حسن بن عطیه می گوید به امام صادق علیه السلام گفتم:

حَدَّثَنِي كَيْفَ قَالَ اللَّهُ لِإِبْلِيسَ:

فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ* إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ

قَالَ: لَيْسَ كَانَ تَقَدَّمَ شُكْرُهُ عَلَيْهِ، قُلْتُ: وَ مَا هُوَ؟ قَالَ: رَكْعَتَانِ رَكَعُهُمَا فِي السَّمَاءِ فِي أَلْفَى سَنَةٍ أَوْ فِي أَرْبَعَةِ آلَافِ سَنَةٍ ...
«4»

بازگو بفرما چرا خداوند به ابلیس فرمود: از مهلت داده شدگانی تا وقت

(1) - بقره (2): 34.

(2) - حجر (15): 37-38.

(3) - نوح البلاغه: خطبه 1.

(4) - علل الشرایع: 525 / 2، حدیث 1؛ بحار الأنوار: 240 / 60، باب 3، حدیث 85.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 270

معلوم. حضرت فرمود: برای چیزی که خداوند متعال خواست از آن تشکر بجا آورد، گفتم: آن چه بود؟ حضرت فرمود:

دو رکعت نماز بود که ابلیس آن را در آسمان به مدت دو هزار یا چهار هزار سال بجا آورده بود.

در روایت دیگر آمده است:

ابلیس در آسمان دو رکعت نماز را ظرف هفت هزار سال بجا آورد و حق تعالی در مقابل عبادتش، آن را مهلت ثواب آن را مهلت به او عطا فرمود. «1» آنگاه مظهر پلیدی خلقت در اولین برنامه نقشه‌های گمراهانه خود، در بهشت به سوی آدم و حوا رفت و با سوگند زیاد و خیرخواهی آنها را نصیحت نمود تا جایی که آنان به درخت ممنوعه دست درازی نموده و پوشش حیا و عفتشان فرو ریخت، پس ماهیت پلید او روشنتر گردید.

خداوند سپس در بعضی آیات به همه افراد بشر و فرزندان آدم هشدار می‌دهد که مراقب فریبکاری شیطان باشند؛ زیرا او سابقه دشمنی خود را با پدر بشر نشان داده است همانطور که لباس بهشتی را بر اثر وسوسه از اندام جسمی او بیرون کرد، در صدد برآمد که لباس تقوا را هم از اندام روحی و جانی او بیرون نماید پس به اقسام گوناگون ابزارهای مالی و زینتی و بازی و سرگرمی‌های نشاط‌آور، آدمیان را می‌فریبد و از راه مستقیم به در می‌کند و خداوند مَنّان به این منظور هشدارهای فراوانی داده است که از آن جمله فرموده است:

يٰۤاٰدَمُ لَا يَفْتِنَنَّكَ الشَّيْطٰنُ كَمَا اَخْرَجَ اَبَوَيْكَم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْءَٰهُمَا ۚ اِنَّهٗ يَرٰكُمْ هُوَ وَقَبِيْلُهُ مِمِّنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ ۗ اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِيْنَ اَوْلِيَاَ لِّلَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ «2»

ای فرزندان آدم! شیطان، شما را نفریبد چنان که پدر و مادرتان را [با

(1) - علل الشرایع: 526 / 2، حدیث 1؛ بحار الأنوار: 240 / 60، باب 3، حدیث 86.

(2) - اعراف (7): 27.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 271

فریبکاریش] از بهشت بیرون کرد، لباسشان را از اندامشان بر می‌کشید تا شرمگاهشان را به آنان بنمایاند، او و دار و دسته‌اش شما را از آنجا که شما آنان را نمی‌بینید می‌بینند، ما شیاطین را سرپرست و یاران کسانی قرار دادیم که ایمان نمی‌آورند. و در سوره یس، برای آگاهی و شناساندن هر چه بیشتر آن دشمن قدیمی و خطرناک و در اندیشیدن روز حساب و رسوایی می‌فرماید:

وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبَلًا كَثِيرًا ۖ أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ «1»

و همانا شیطان گروه بسیاری از شما را گمراه کرد، آیا تعقل نمی‌کردید [که پیروانش به چه سرنوشت شومی دچار شدند؟]

یعنی آیا نمی‌نگرید چه بدبخت‌هایی شیطان به سر پیروان خود آورده است؟ آیا تاریخ پیشینیان را مطالعه نکردید تا ببینید بندگان او به چه سرنوشت شوم و دردناکی گرفتار شدند؟ ویرانه‌های شهرهای بلا دیده آنها در برابر چشم شماست و عاقبت غم‌انگیز آنها برای هر کس که کمترین تفکر و اندیشه‌ای داشته باشد روشن است. پس چرا دشمنی را که آزمایش

دشمنی خود را بارها و بارها داده است جدی نمی گیرد و باز با او طرح دوستی می ریزید؛ حتی او را رهبر و پیشگام خود انتخاب می کنید و مراسم قبیله شیطان پرستی برپا می سازید.

خرد و منطق سلیم حکم می کند که انسان از چنین جانور خطرناکی که به هیچ انسانی رحم نمی کند و قربانیان او در هر گوشه و کنار دنیا بر خاک مذلت کفر افتاده اند بر حذر باشد و لحظه ای به خود، اجازه غفلت از او را ندهد.

امام علی علیه السلام در نامه ای به معاویه فریب خوردن او را تذکر می فرماید:

وَ خُذْ أَهْبَةَ الْحِسَابِ وَ شَمِّرْ لِمَا قَدْ نَزَلَ بِكَ وَ لَا تُؤْمِنَنَّ الْغَوَاةَ مِنْ سَمْعِكَ وَ

(1) - یس (36): 62.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 272

أَلَّا تَفْعَلَ أَعْلَمَكَ مَا أَغْفَلْتَ مِنْ نَفْسِكَ فَإِنَّكَ مُتَرَفٌّ قَدْ أَخَذَ الشَّيْطَانُ مِنْكَ مَا أَخَذَهُ وَ بَلَغَ فِيكَ أَمَلَهُ وَ جَرَى مِنْكَ بِحَرَى
الرُّوحِ وَ الدَّمِ. «1»

و برای حساب آماده شو، و برای بلاهایی که به تو می رسد مهیا باش، سخن گمراهان را مشنو، و اگر بدین صورت عمل نکنی تو را به آنچه نسبت به خود غفلت داری آگاه سازم؛ زیرا ناز و نعمت به طغیانند انداخته و شیطان راه خود را در تو پیش گرفته، و با اوضاع تو به آرزویش رسیده، و در وجودت همچون روح و خون روان گشته.

آری، درس عبرت و هشدار بسیار است، اما پند گیرنده کم هستند.

رسول الله اعظم صلی الله علیه و آله فرمود:

أَغْفَلُ النَّاسِ مَنْ لَمْ يَتَّعِظْ بِتَغْيِيرِ الدُّنْيَا مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ وَ أَعْظَمُ النَّاسِ فِي الدُّنْيَا خَطَرًا مَنْ لَمْ يَجْعَلْ لِلدُّنْيَا عِنْدَهُ خَطَرًا. «2»

غافل ترین مردم کسی است که از اوضاع و احوال دنیا و دگرگونی های آن پند نگیرد و کسانی در دنیا گرفتار خطر می شوند که دنیا را برای خود خطر ندانند.

(1) - نهج البلاغه: نامه 10.

(2) - بحار الأنوار: 88 / 70، باب 122، حدیث 55؛ الأملی، شیخ صدوق: 20، حدیث 4.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 273

[«16» اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَمَرْتَنِي فَتَرَكْتُ وَ نَهَيْتَنِي فَزَكَيْتُ وَ سَوَّلَ لِي الْخَطَاءَ خَاطِرُ الشُّوءِ فَفَرَطْتُ «17» وَ لَا أَسْتَشْهَدُ عَلَى صِيَامِي نَهَاراً وَ لَا أَسْتَجِيرُ بِتَهْجُدِي لَيْلاً وَ لَا تُثْنِي عَلَيَّ بِأَحْيَائِهَا سُنَّةَ حَاشَا فُرُوضِكَ الَّتِي مِنْ ضَيَعِهَا هَلَكَ «18» وَ لَسْتُ أَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِفَضْلِ نَافِلَةٍ مَعَ كَثِيرٍ مَا أَغْفَلْتُ مِنْ وَطَائِفِ فُرُوضِكَ وَ تَعَدَّيْتُ عَنْ مَقَامَاتِ حُدُودِكَ إِلَى حُرْمَاتِ انْتِهَاجِهَا وَ كَبَائِرِ ذُنُوبٍ اجْتَرَحْتُهَا كَانَتْ عَافِيَتُكَ لِي مِنْ فَضَائِلِهَا سِرّاً «19» وَ هَذَا مَقَامٌ مَنِ اسْتَحْيَا لِنَفْسِهِ مِنْكَ وَ سَخِطَ عَلَيْهَا وَ رَضِيَ عَنْكَ فَتَلَقَّاكَ بِنَفْسٍ خَاشِعَةٍ وَ رَقَبَةٍ خَاضِعَةٍ وَ ظَهَرِ مُثْقَلٍ مِنَ الْخَطَايَا وَاقِفاً بَيْنَ الرَّغْبَةِ إِلَيْكَ وَ الرَّهْبَةِ مِنْكَ «20» وَ أَنْتَ أَوَّلَى مَنْ رَجَاهُ وَ أَحَقُّ مَنْ خَشِيَهُ وَ أَتَقَاهُ فَأَعْطِنِي يَا رَبِّ مَا رَجَوْتُ وَ آمِيٍّ مَا حَذَرْتُ وَ عُذُّ عَلَى بَعَائِدَةِ رَحْمَتِكَ إِنَّكَ أَكْرَمُ الْمَسْئُولِينَ]

خدایا! فرمانم دادی و من با فرمانت مخالفت ورزیدم، و از گناه بازم داشتی، و من مرتکب گناه شدم اندیشه بد و نابه‌جا، خطا را در نظرم آراست و من به آلوده شدن خطا گردن نهادم. نمی‌گویم روزی را روزه گرفتم تا آن روز را به نفع خود گواه گیرم، و شبی را به شب‌زنده‌داری برخاستم تا به آن شب‌زنده‌داری

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 274

پناه جویم، و نه عمل مستحبی را انجام داده‌ام، که به خاطر آن سزاوار مدح و ثنا شوم. کاری انجام نداده‌ام، جز واجبات که هر کس آنها را ضایع کند، هلاک می‌شود، و با شرافت و برتری کار مستحبی، به حضرت متوسل نمی‌شوم؛ در صورتی که از به جا آوردن بسیاری از تکالیف واجب غفلت کرده‌ام، و از جایگاه‌های انجام حدود تجاوز کرده، گرفتار محرمات شدم، و پرده حرمت‌ها را دریدم، و گناهان بزرگی را مرتکب شده‌ام، که عافیت تو در برابر رسوایی‌های آنها برای من پرده و پوشش است، و این جایگاه کسی است، که به خاطر ارتکاب گناه، از تو شرمسار و برخود خشمگین، و از تو خشنود است؛ پس با دلی شکسته و گردنی افتاده، و پستی گرانبار از خطاها به سوی تو آمده، و در میان امید و بیم نسبت به تو قرار گرفته، و تو شایسته‌تر کسی هستی که به او امید ورزند، و سزاوارتر کسی که از او بترسند و پروا کنند؛ پس آنچه را

امید دارم به من ببخش و از آنچه بیم دارم امانم ده، و به رحمت که به وسیله آن به بندگانت باز می گردی به من بازگرد. تو بزرگوarter کسی هستی که از او درخواست می شود.

نقش عبادت در مهار گناه

بزرگان دین در بحث تکامل انسان از نظر روحی و اخلاقی، به مسئله تدریج و گام به گام اعتقاد دارند. یعنی سقوط و فرود همانند صعود و فراز، مرحله به مرحله صورت می گیرد؛ زیرا آدمی همان طور که به آهستگی از اولین درجه حرکت نموده و به آخرین درجه رشد و کمال می رسد. در پستی و ذلت هم مانند فواره آب از گناهان کوچکی به سوی جنایات بزرگی قدم برداشته و رفته رفته گستاخ و بی حیا می گردد، تا آن که به حد کفر محض رسیده و شیطان هم از او براءت جسته و از حال بد او متنفر و گریزان است.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 275

خداوند داستان منافقان که کافران از اهل کتاب را، با وعده های دروغ فریفتند به حکایت فریب شیطان تشبیه می فرماید:

كَمْثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ «1»

[داستان منافقان که کافران از اهل کتاب را با وعده های دروغ فریفتند] چون داستان شیطان است که به انسان گفت: کافر شو. هنگامی که کافر شد، گفت:

من از تو بیزارم، من از خدا که پروردگار جهانیان است، می ترسم.

پس از آن که انسان فریب شیطان مکار را خورد در جستجوی واسطه یا پناهگاهی است تا او را در آغوش رحمت گیرد، ولی هیچ راهی جز بازگشت به سوی خدا نمی یابد؛ زیرا وجود بی نهایت برای موجودی جای دیگری نمی گذارد، بلکه اگر انسان از بی نهایت فرار کند باید به خود او پناه برد و اگر پنهان هم می گردد باز در پناه حقیقت بی انتها قرار دارد. آثار رسوب به جا مانده از گناه در قلب، گاه خطرناک تر از اصل گناه است؛ زیرا عصیان جای خود را آلوده می کند و نظافت و طهارت نفس را که سبب پیوند انسانی به عالم ربوبی است از جان و دل جدا می کند، اندک اندک علاقه او را به عبادت و پرستش حق کمرنگ نموده و سپس بی اهمیت می سازد.

در حدیث معراج خطاب به پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله آمده است:

ای احمد! آیا می دانی که بنده چه وقت مرا پرستش می کند؟ عرض کرد: نه، ای پروردگار! فرمود: هر گاه هفت خصلت در او فراهم آید: پارسایی که جلوگیری او از حرامها شود و سکوتی که او را از سخنان بیهوده باز دارد و ترسی که هر روز بر گریه او بیفزاید و شرمی که در خلوت و تنهایی از من داشته باشد و

(1) - حشر (59): 16.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 276

خوردن به اندازه ضرورت دنیا را ناخوش دارد؛ چون من آن را ناخوش دارم و نیکان را دوست بدارد به خاطر آن که من آنان را دوست می دارم. «1» فضل بن شاذان در حکمت مسائلی که از محضر علی بن موسی الرضا علیه السلام گرد آورده است، می نگارد:

اگر پرسشگری پرسد: چرا مردم خدا را عبادت می کنند؟ امام در جواب فرموده است: چون یاد خدا را فراموش نکنند و آداب او را وانگذارند و از دستورها و زجرهای او غافل نشوند؛ زیرا درستی و پایداری آنان در دین است، اگر بدون مراسم عبادی به حال خود رها شوند، پس از مدتی دلهایشان سخت و سنگ می شد.

اگر گفته شود برای چه مردم به نماز مأمور شدند؟ امام در جواب فرموده است:

برای این که نماز اقرار به ربوبیت حق تعالی است و این مصلحت عمومی گسترده است؛ زیرا در آن همتایی و همانندی او برداشته شده است و بنده با کمال خاکساری و فروتنی و اعتراف به بندگی و تقاضای عفو از گناهان گذشته ایستاده و هر روز پیشانی بر خاک گذارده تا یاد خدا نموده و فراموشش نکرده؛ و به این وسیله، حالت خشوع و خوف و خواری خود را در برابر پروردگار نشان داده است.

علاوه؛ در این مراسم بندگی و نیایش، از خدای متّان درخواست دین و دنیا نموده و از ساحت او تقاضای زیاد آنها کرده است. و از او خواستار تنقّر از فساد می شود. و اینکه بنده هر روز و شب این عبادت را با این مصلحتها باید بجا آورد تا مدیر و آفریننده خود را فراموش نکند که در نتیجه به ستمگری و گردنکشی پردازد.

و اساس ایستادن به پیشگاه پروردگار، سبب می شود بنده از گناهان بیزار گشته و بین او و اقسام فساد، مانع پیدا شود.

(1) - بحار الأنوار: 30 / 74، باب 2، حدیث 6؛ إرشاد القلوب، دیلمی: 205 / 1.

(2) - بحار الأنوار: 63 / 6، باب 23، فصل 1، حدیث 1؛ عیون أخبار الرضا علیه السلام: 103 / 2، حدیث 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 277

نقش عبادت در روایات

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید:

إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا أَهَمَّهُ حُسْنُ الْعِبَادَةِ. «1»

هر گاه خداوند بنده را دوست بدارد، نیکویی عبادت را به دل او اندازد.

فَضِيلَةُ السَّادَةِ حُسْنُ الْعِبَادَةِ. «2»

برتری مرتبه بزرگواران، نیکویی عبادت است.

الْعِبَادَةُ الْخَالِصَةُ أَنْ لَا يَرْجُوَ الرَّجُلُ إِلَّا رَبَّهُ وَ لَا يَخَافُ إِلَّا ذَنْبَهُ. «3»

پرستش خالص این است که مردی امید نداشته باشد مگر از پروردگارش و نترسد مگر از گناه خود.

در صحف ادريس عليه السلام آمده است:

إِذَا دَخَلْتُمْ فِي الصَّلَاةِ فَاصْرِفُوا لَهَا خَوَاطِرَكُمْ وَ أَفْكَارَكُمْ وَ ادْعُوا اللَّهَ دُعَاءً طَاهِرًا مُتَفَرِّغًا وَ سَلُّوهُ مَصَالِحَكُمْ وَ مَنَافِعَكُمْ بِخُضُوعٍ وَ خُشُوعٍ وَ طَاعَةٍ وَ اسْتِكَانَةٍ وَ إِذَا رَكَعْتُمْ وَ سَجَدْتُمْ فَأَبْعِدُوا عَنْ نَفْسِكُمْ أَفْكَارَ الدُّنْيَا وَ هَوَاجِسَ السُّوءِ وَ أَفْعَالَ الشَّرِّ وَ اعْتِقَادَ الْمَكْرِ وَ مَا كِلَ السُّحْتِ وَالْعُدْوَانِ وَ الْأَحْقَادِ وَ اطْرَحُوا بَيْنَكُمْ ذَلِكَ كُلَّهُ ... «4»

آنگاه که وارد نماز شدید، ذهن و فکرتان را متوجه آن سازید و خدا را با دلی پاک و آسوده بخوانید و با فروتنی و خواری و فرمانبرداری و ترس، مصلحت‌ها و بهره‌های خود را بخواهید و هرگاه رکوع و سجود کردید افکار

(1) - غرر الحکم: 198، حدیث 3935.

(2) - غرر الحکم: 199، حدیث 3937.

(3) - غرر الحکم: 199، حدیث 3945.

(4) - بحار الأنوار: 253 / 81، باب 16، حدیث 49؛ سعد السعودی: 40.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 278

دنیوی و خیالات بد و ناشایست و کردارهای زشت و اندیشه مکر و خدعه و حرام‌خواری و تجاوز و دشمنی و کینه‌ها را از خود دور سازید و همه اینها را از میان خود به دور افکنید.

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید که رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در خطبه‌ای به ما فرمود:

يُنْسِ الْعَبْدُ عَبْدًا خُلِقَ لِلْعِبَادَةِ فَأَلْهَتْهُ الْعَاجِلَةُ عَنْ الْأَجَلَةِ، فَارَ بِالرَّغْبَةِ الْعَاجِلَةِ وَ شَقِيَ بِالْعَاقِبَةِ. «1»

بد بنده‌ای است آن بنده‌ای که برای عبادت آفریده شده، اما دنیا او را از آخرت غافل کرده است، به خواهش‌های زودگذر دنیوی دست یافته و در عاقبت بدبخت شده است.

علی بن ابراهیم در تفسیر خویش، پرسش‌هایی را که از امیر المومنین علیه السلام درباره آیات قرآن پرسیده‌اند آورده است که حضرت علی علیه السلام درباره آیه:

و أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ «2»

بخوان و نماز را برپا دار، یقیناً نماز از کارهای زشت، و کارهای ناپسند باز می‌دارد.

فرمود:

مَنْ لَمْ تَنْهَهُ الصَّلَاةُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزِدْ مِنَ اللَّهِ إِلَّا بُعْدًا. «3»

هر کس نمازش او را از کارهای زشت باز ندارد؛ چیزی به غیر از دوری خدا نصیب او نمی گردد.

(1) - بحار الأنوار: 137 / 74، باب 6، حدیث 47؛ النوادر، راوندی: 22.

(2) - عنكبوت (29): 45.

(3) - تفسیر القمی: 150 / 2، ذیل آیه 45 سوره عنكبوت؛ بحار الأنوار: 263 / 81، باب 16، حدیث 65.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 279

[«21» اللَّهُمَّ وَإِذْ سَرَرْتَنِي بِعَفْوِكَ وَتَعَمَّدْتَنِي بِفَضْلِكَ فِي دَارِ الْفَنَاءِ بِحَضْرَةِ الْأَكْفَاءِ فَأَجْرَنِي مِنْ فُضِيحَاتِ دَارِ الْبَقَاءِ عِنْدَ مُوَافِقِ الْأَشْهَادِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ الْمُقَرَّبِينَ وَالرُّسُلِ الْمُكْرَمِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ مِنْ جَارِ كُنْتُ أَكْتَئِمُّهُ سَيِّئَاتِي وَمِنْ ذِي رَحِمٍ كُنْتُ أَحْتَشِمُ مِنْهُ فِي سِرِّيَّاتِي «22» لَمْ أَتَقِ بِرَبِّ فِي السَّيْرِ عَلَيَّ وَوَثِقْتُ بِكَ رَبِّ فِي الْمَغْفِرَةِ لِي وَأَنْتَ أَوَّلَى مَنْ وَثِقَ بِهِ وَأَعْطَى مَنْ رَغِبَ إِلَيْهِ وَأَرَأَيْتُ مَنْ اسْتُرْجِمَ فَأَرْحَمَنِي]

خدایا! اکنون که مرا به پرده گذشت و عفو پوشاندی، و در این جهان فانی، احسانت را در برابر مردم شامل حال من فرمودی، پس مرا از رسوایی های جهان ابدی، در برابر اهل محشر که عبارتند از فرشتگان مقرب و پیامبران بزرگوار، و شهدا و شایستگان پناه ده؛ آن شهدا و شایستگی که در دنیا همسایه ام بودند، و من زشتی هایم را از آنان می پوشاندم، و خویشاوندانی بودند، که در کارهای بد و اعمال خلافم، از آنها شرم داشتم. آنان که به پرده پوشی آنها اعتماد نداشتم. و به تو ای پروردگارم، در آرمزشت نسبت به خود اطمینان کردم، و تو سزاوارتر کسی هستی که به او مطمئن شوند، و بخشنده تر کسی هستی، که به او رغبت کنند، و مهربان تر کسی هستی، که مهربانیش را بخواهند؛ پس به من رحم کن.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 280

پرده پوشی خداوند در برابر رسوایی انسان

از تلخ‌ترین صحنه‌های قیامت پرده‌برداری از درون حقیقی آدم است، پرده‌ای که از روی اسرار نمان انسان، کنار می‌رود و او در مقابل بزرگان پاك نهاد و دوستانی که پیوسته در پوشیدن حالات خود از آنها می‌کوشید، یکباره همه رازهای او آشکار می‌شود.

پروردگار ستار در این جهان پرده سرپوشی خود را بر انسان و صفات درونی و اعمال ظاهری افکنده است، مردم در سایه آن به زندگی روزمره دنیایی خویش ادامه می‌دهند. خداوند به خاطر پیوستگی گذران زندگی، سر را فاش نمی‌کند و گرنه آدمی با آدمی زندگی نمی‌کرد حتی برای بدرقه جنازه و دفن او هم شرکت نمی‌نمود.

همانگونه که امیر المؤمنین علی علیه السلام فرمود:

لَوْ تَكَاشَفْتُمْ مَا تَدْفِنْتُمْ. «1»

اگر پرده از شما برداشته شود شما را دفن خواهند کرد.

پس اگر کسی دوست دارد لطف خدا در دنیا حال او را فراگیرد و بر اسرار او پرده عفو بکشد، باید از خدا شرم داشته باشد و بی‌باکانه عمل نکند؛ زیرا صبر و گذشت خداوند حلیم هم اندازه‌ای دارد، اگر بنده‌ای افسار سرکش نفس اماره را رها کند چنان رسوای دو عالم می‌شود که حق تعالی هم نسبت به او بی‌توجه می‌شود.

عبدالله بن مسعود می‌گوید: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سفارش‌های حکیمانه‌اش به من فرمود:

يَا ابْنَ مَسْعُودٍ! عَلَيْكَ بِالسَّرَائِرِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ:

يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ* فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ «2»

(1) - بحار الأنوار: 385 / 74، باب 15، حدیث 10؛ عیون أخبار الرضا علیه السلام: 53 / 2، حدیث 204.

(2) - طارق (86): 9 - 10.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 281

يَا ابْنَ مَسْعُودٍ! إِحْذَرْ يَوْمًا تُنْشَرُ فِيهِ الصَّحَائِفُ وَ تَظْهَرُ فِيهِ الْفَضَائِحُ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ:

و نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَ إِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَىٰ بِنَا حَسِيبًا»
«1». «2»

ای پسر مسعود! بر تو باد به رازها؛ زیرا خداوند بزرگ می‌فرماید: «روزی که رازها فاش می‌شود.* پس انسان را [در آن روز در برابر عذاب] نه نیرویی است و نه یآوری.»

ای پسر مسعود! بترس از روزی که نامه‌های اعمال باز شود و رسوایی‌ها آشکار گردد؛ زیرا خدای متعال می‌فرماید: «و ترازوهای عدالت را در روز قیامت می‌نهم و به هیچ کس هیچ ستمی نمی‌شود؛ و اگر [عمل خوب یا بد] هم وزن دانه خردلی باشد آن را [برای وزن کردن] می‌آوریم، و کافی است که ما حسابگر باشیم.»

راز داری و پرده پوشی عملی نیک است. اگر آنچه را که خدا می‌داند، دیگران می‌دانستند یکدیگر را بین خود راه نمی‌دادند؛ زیرا پرده جهل و بی‌خبری از حال مردم؛ نعمتی بزرگ است که خداوند بر انسان‌ها لطف کرده است، چون اگر همه امور ظاهری و باطنی نمایان بود مردم از همدیگر فرار می‌کردند و هرگز جامعه و خانواده‌ای تشکیل نمی‌شد. اما خداوند به رحمت خویش با پوشش بر گناهان و عیب‌ها بین دل‌ها عشق و دوستی و پرده حیا قرار داده تا در کنار هم زندگی کنند.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

إِنَّ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَىٰ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ أَرْبَعِينَ جُنَّةً، فَمَتَىٰ أَذْنَبَ ذَنْبًا

(1) - انبیاء (21): 47.

(2) - بحار الأنوار: 111 / 74، باب 5، حدیث 1؛ مکارم الأخلاق: 457.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 282

كَبِيرًا رَفَعَ عَنْهُ جُنَّةً فَإِذَا عَابَ أَخَاهُ الْمُؤْمِنَ بِشَيْءٍ يَعْلَمُهُ مِنْهُ انْكَشَفَ تِلْكَ الْجُنَّةُ عَنْهُ وَ يَبْقَىٰ مَهْثُوكَ السِّرِّ فَيَفْتَضِخُ فِي السَّمَاءِ عَلَىٰ أَلْسِنَةِ الْمَلَائِكَةِ وَ فِي الْأَرْضِ عَلَىٰ أَلْسِنَةِ النَّاسِ وَ لَا يَزِيدُكَ ذَنْبًا إِلَّا ذَكَرُوهُ وَ يَقُولُ الْمَلَائِكَةُ الْمُؤَكَّلُونَ بِهِ يَا رَبَّنَا قَدْ بَقِيَ عَبْدُكَ مَهْثُوكَ السِّرِّ وَ قَدْ أَمَرْتَنَا بِحِفْظِهِ فَيَقُولُ عَزَّوَجَلَّ: مَلَائِكَتِي لَوْ أَرَدْتُ بِهَذَا الْعَبْدِ خَيْرًا مَا فَضَحْتُه فَأَرْفَعُوا أَجْنَحَتَكُمْ عَنْهُ فَوَ عِزَّتِي لَا يُؤُولُ إِلَىٰ خَيْرٍ أَبَدًا. «1»

خدای بلند مرتبه و برتر برای بنده مؤمن خود چهل سپر قرار داده است، هرگاه گناه بزرگی از او سرزند يك سپر کنار می‌رود و چون از برادر مؤمن خود عیبی بداند و او را به آن سرزنش کند دیگر سپرها کنار روند و بی‌پرده ماند و به این ترتیب در آسمان به زبان فرشتگان و در زمین به زبان مردم رسوا می‌شود. و هر گناهی که مرتکب می‌شود او را یاد می‌کنند و فرشتگان موکل او می‌گویند: ای پروردگار ما! بنده تو بدون پرده مانده است و تو ما را به نگه داری از او فرمان دادی. پس خداوند متعال می‌فرماید: فرشتگانم! اگر خوبی در این بنده می‌خواستم او را رسوا نمی‌کردم، بال‌هایتان را از او بردارید، به بزرگواریم قسم! هرگز به خیری باز نگردد.

امام علی علیه السلام در بیان سرزنش غرور انسان در برابر پروردگار کریم می‌فرماید:

فَتَعَالَىٰ مَنْ قَوِيَ مَا أَكْرَمَهُ! وَ تَوَاضَعَتْ مِنْ ضَعِيفٍ مَا اجْرَأَكَ عَلَىٰ مَعْصِيَتِهِ! وَأَنْتَ فِي كَنْفِ سِتْرِهِ مُقِيمٌ وَ فِي سَعَةِ فَضْلِهِ مُتَقَلِّبٌ، فَلَمْ يَمْنَعْكَ فَضْلُهُ وَ لَمْ يَهْتِكْ عَنْكَ سِتْرَهُ بَلْ لَمْ تَخُلْ مِنْ لُطْفِهِ مَطْرَفَ عَيْنٍ، فِي نِعْمَةٍ يُحْدِثُهَا لَكَ، أَوْ سَيِّئَةٍ يَسْتُرُهَا عَلَيْكَ، أَوْ بَلِيَّةٍ يَصْرِفُهَا عَنْكَ، فَمَا ظَنُّكَ بِهِ لَوْ أَطَعْتَهُ؟! «2»

(1) - بحار الأنوار: 361 / 70، باب 137، حدیث 87؛ الإختصاص: 220.

(2) - نهج البلاغه: خطبه 214.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 283

بلند مرتبه است خدایی که با این قدرتش چه کریم است! و تو با این ناتوانی و پستی چه جرأتی بر معصیت او داری! در حالی که در پناه پوشش او مقیمی، و در فراخنای احسانش می‌گردی، فضلش را از تو باز نداشته، و پرده حرمت را ندیده است، بلکه در نعمتی که برای تو ایجاد می‌کند، و گناهی که بر تو می‌پوشاند، و بلایی که از تو دور می‌نماید چشم به هم زدن از لطفش محروم نیستی، پس به او چه گمان می‌بری اگر او را بندگی کنی؟! و نیز فرمود:

مَنْ تَابَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ أَمَرَتْ جَوَارِحُهُ أَنْ تَسْتُرَ عَلَيْهِ وَ بِقَاعِ الْأَرْضِ أَنْ تَكْتُمَ عَلَيْهِ وَ أَنْسَيْتِ الْحَفَظَةَ مَا كَانَتْ تَكْتُبُ عَلَيْهِ. «1»

هر که توبه کند خداوند او را بیامرزد و به اعضای بدن او و جای جای زمین دستور داده شود که آبروی او را حفظ کند و عیب‌هایش را بپوشاند و گناهایی که فرشتگان حافظ اعمال برایش نوشته‌اند از یاد آنان ببرد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

مَنْ عَلِمَ مِنْ أَخِيهِ سَيِّئَةً فَسَتَرَهَا، سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. «2»

هر که از برادر خود گناهی بداند و آن را بپوشاند، خداوند روز قیامت گناهان او را بپوشاند.

أصبع بن نباته می‌گوید:

أَتَى رَجُلٌ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنِّي زَنَيْتُ فَطَهَّرْنِي، فَأَعْرَضَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِوَجْهِهِ عَنْهُ، ثُمَّ قَالَ لَهُ: اجْلِسْ، فَأَقْبَلَ عَلَيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ

(1) - بحار الأنوار: 28 / 6، باب 20، حدیث 32؛ مشکاة الأنوار: 109.

(2) - كنز العمال: 250 / 3، حدیث 6391؛ مسند احمد بن حنبل: 104 / 4.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 284

عَلَى الْقَوْمِ فَقَالَ: أَيْعِزُّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَارَفَ السَّيِّئَةُ أَنْ يَسْتُرَ عَلَى نَفْسِهِ كَمَا سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ. «1»

مردی خدمت امیرمؤمنان آمد و عرض کرد: ای امیرمؤمنان! من زنا کرده‌ام، مرا پاک گردان. امیرمؤمنان رویش را از او برگرداند، سپس فرمود: بنشین.

آنگاه امام علی علیه السلام رو به مردم کرد و فرمود: اگر کسی از شما این گناه را مرتکب شود مگر نمی‌تواند آن را بر خود بپوشاند همچنانکه که خدا بر او پوشانده است.

یکی از صفات جمالی حق تعالی ستار العیوب است، پرده‌پوشی عیب‌هایی که برای انسان رسوایی به بار می‌آورد.

همانطور که در دعای اهل بیت المعمور آمده است:

يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَ سَتَرَ الْقَبِيحَ يَا مَنْ لَمْ يُؤَاخِذْ بِالْجُرَيْرَةِ وَ لَمْ يَهْتِكِ السُّتْرَ يَا عَظِيمَ الْعَفْوِ يَا حَسَنَ التَّجَاوُزِ. «2»

ای خدایی که زیبایی‌ها را آشکار می‌کنی و زشتی‌ها را می‌پوشانی و ای خدایی که بندگان را بر جسارت پدید آوردن جنایت‌ها شتاب نمی‌گیری و پرده‌داری حرمت بندگان را روا نمی‌داری، ای بزرگ آمرزنده و ای نیک درگذرنده.

شیخ بهائی رحمه الله در تفسیر دعای فوق و تجسم اعمال در ملکوت حق، از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که فرمودند:

مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ لَهُ مِثَالٌ فِي الْعَرْشِ فَإِذَا اشْتَغَلَ بِالرُّكُوعِ وَ السُّجُودِ وَ نَحْوِهَا فَعَلَ مِثْلَهُ مِثْلَ فَعَلِهِ فَعِنْدَ ذَلِكَ تَرَاهُ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ الْعَرْشِ وَ

(1) - من لا يحضره الفقيه: 31 / 4، حدیث 5017؛ وسائل الشیعة: 38 / 28، باب 16، حدیث 34159.

(2) - بحار الأنوار: 75 / 83، باب 39، ذیل حدیث 10؛ البلد الأمين: 18.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 285

يُصَلُّونَ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لَهُ وَ إِذَا اشْتَغَلَ الْعَبْدُ بِمَعْصِيَةِ أَرْحَى اللَّهِ تَعَالَى عَلَى مِثَالِهِ سِتْرًا لَقَالَتُ الْمَلَائِكَةُ عَلَيْهَا. فَهَذَا تَأْوِيلُ يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَ سَتَرَ الْقَبِيحَ. «1»

برای هر انسان با ایمانی در عرش همانندی است، پس هرگاه او به رکوع و سجده و مانند آن مشغول گردد آن صورت هم به مانند عمل او انجام می‌دهد، پس چون فرشتگان آن صورت را مشغول به آن عمل می‌بینند برای آن مؤمن دعا و طلب مغفرت می‌کنند. پس هرگاه آن بنده به گناهی سرگرم شود، خداوند پرده‌ای بر روی آن صورت مثالی می‌کشد تا آن فرشتگان از عمل زشت او آگاه نشوند. پس این تفسیر؛

يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَ سَتَرَ الْقَبِيحَ

است.

(1) - بحار الأنوار: 354 / 54، باب 2، تنبيه؛ مفتاح الفلاح: 201.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 286

[«23» اللَّهُمَّ وَ أَنْتَ حَدَرْتَنِي مَاءَ مَهِينًا مِنْ صُلْبِ مُتَضَائِقِ الْعِظَامِ حَرَجِ الْمَسَالِكِ إِلَى رَحِمِ صَيِّقَةٍ سَتَرَتْهَا بِالْحُجُبِ تُصَرِّفُنِي خَالًا عَنْ خَالٍ حَتَّى انْتَهَيْتَ بِي إِلَى تَمَامِ الصُّورَةِ وَ أَنْتَبْتُ فِي الْجَوَارِحِ كَمَا نَعَتْ فِي كِتَابِكَ نُطْفَةً ثُمَّ عَلَقَةً ثُمَّ مُضْغَةً ثُمَّ عَظْمًا ثُمَّ كَسَوْتَ الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْتَنِي خَلْقًا آخَرَ كَمَا شِئْتَ «24» حَتَّى إِذَا احْتَجْتُ إِلَى رِزْقِكَ وَ لَمْ أَسْتَغْنِ عَنْ غِيَاثِ فَضْلِكَ جَعَلْتَ لِي قُوَّتًا مِنْ فَضْلِ طَعَامٍ وَ شَرَابٍ أَجْرِيَّتَهُ لِأَمْنِكَ الَّتِي أَسْكَنْتَنِي جَوْفَهَا وَ أَوْدَعْتَنِي قَرَارَ رَحِمِهَا]

خدایا! تو مرا به صورت آبی کم ارزش، از پستی که استخوان‌هایش در هم فشرده، و راه‌هایش تنگ است، به تنگنای رحم مادر که آن را به پرده‌ها پوشانده‌ای فرود آوردی، و مرا از مرحله‌ای به مرحله دیگر تغییر دادی، تا وقتی که صورت انسانیم را کامل کردی، و اندام را در من پابرجا فرمودی؛ همان گونه که در کتابت وصف کردی: نطفه، سپس علقه، آنگاه پاره گوشت، و بعد از آن استخوان. سپس استخوان را گوشت پوشاندی، آنگاه آن گونه که خواستی، مرا به مرحله‌ای دیگر از آفرینش درآوردی، تا زمانی که به رزق و روزی تو نیازمند شدم، و از فریاد رسی احسانت بی‌نیاز نگشتم، از اضافه خوردنی و آشامیدنی کینزت که مرا در اندرونش جای دادی، و در قرارگاه رحمش به

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 287

ودیعت سپردی، برانم خوراك و آشامیدنی قرار دادی.

تکامل آفرینش آدم از نطفه تا انسان

آگاهی انسان از هویت خویش؛ شناخت او از اسرار آفرینش هستی و خداشناسی را در پی دارد.

خداوند سبحان تمام مراحل آفرینش آدمی را زیر نظر خود اداره فرموده است:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ * ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ * ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظْمًا فَكَسَوْنَا الْعِظْمَ لَحْمًا * ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ «1»

و یقیناً ما انسان را از [عصاره و] چکیده‌ای از گل آفریدیم،* سپس آن را نطفه‌ای در قرارگاهی استوار [چون رحم مادر] قرار دادیم.* آن گاه آن نطفه را علقه گردانیدیم، پس آن علقه را به صورت پاره گوشتی درآوردیم، پس آن پاره گوشت را

استخوان‌هایی ساختم و بر استخوان‌ها گوشت پوشاندم، سپس او را با آفرینشی دیگر پدید آوردم؛ پس همیشه سودمند و بابرکت است خدا که نیکوترین آفرینندگان است.

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمِينَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقْكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِّنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمٍ ثَلَاثَ دَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ» «2»

شما را از يك تن آفريد، سپس همسرش را از او پديد آورد، و از چهارپايان [شتر و گاو و گوسفند و بز به اعتبار يك نر و يك ماده] هشت زوج آفريد،

(1) - مؤمنون (23): 12-14.

(2) - زمر (39): 6.

تفسير و شرح صحيفه سجاده، ج 10، ص: 288

شما را در شکم‌های مادرائتان آفرینشی پس از آفرینشی دیگر در میان تاریکی‌های سه گانه [شکم و رحم و مشیمه] به وجود آورد. این است خدا پروردگار شما که فرمانروایی [مطلق بر همه هستی] ویژه اوست، معبودی جز او نیست، پس چگونه شما را از حق بازمی گردانند؟

مطالبی که از این گونه آیات، استفاده می‌شود عبارتند از:

1- آفرینش هستی و موجودات از خداوند همیشگی و پیوسته است.

2- محدودیت به اشبای مخصوصی ندارد.

3- تنوع و گوناگونی در آن نامحدود است.

4- از ساده‌ترین چیزها مهم‌ترین را می‌سازد.

5- مواد اولیه او از خود اوست.

- 6- در آفریدن از الگویی تقلید نمی کند.
- 7- پشیمانی و تردید در کار او راه ندارد.
- 8- بر اساس رحمت و عزّت می آفریند.
- 9- ساخته های او هدفدار و با فایده است.
- 10- آفریده او با نظام هستی هماهنگ است. «1»

تکامل تدریجی بشر در کلام علامه طباطبائی

«تکامل تدریجی بشر از حکمت ها و امتیازاتی برخوردار است که مرحوم علامه طباطبائی در بحث تجرّد نفس، تفاوت اساسی پیدایش روح و جسم را در هویت سنخی آن دو می داند و می نویسد:

(1) - برگرفته از تفسیر نور: 86 / 8 - 87، ذیل آیه 14 سوره مؤمنون.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 289

«و نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ» «1»

و از روح خود در وی دمید.

و در جای دیگر فرموده است:

«و يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي» «2»

و از تو درباره روح می پرسند، بگو: روح از امر پروردگار من است.

در این آیه روح را از سنخ و نوع امر خود معرفی می کند و سپس در جای دیگر امر را معرفی کرده و می فرماید:

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ* فَسُبْحَنَ الَّذِي يَبْدِئُ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ» «3»

شأن او این است که چون پدید آمدن چیزی را اراده کند، فقط به آن می گوید:

باش، پس بی درنگ موجود می شود.* بنابراین [از هر عیب و نقصی] منزّه است خدایی که مالکیت و فرمانروایی همه چیز به دست اوست.

در این آیه می فرماید که روح از عالم ملکوت و همان کلمه کُن وجودی است.

در جای دیگر امر را چنین وصف می فرماید:

وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَجِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ» «4»

و فرمان ما جز فرمان واحدی نیست که مانند يك چشم بر هم زدن است.

تعبیر کَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ مانند: يك چشم بر هم زدن می رساند که امر با همان حکم

(1) - سجده (32): 9.

(2) - اسراء (17): 85.

(3) - یس (36): 82 - 83.

(4) - قمر (54): 50.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 290

کُن موجودی است که یکباره به وجود می آید نه به تدریج، بنابراین هنگام وجود یافتن احتیاج به شرایط و قیودی مانند زمان و مکان ندارد.

از این جا روشن می شود: امر، که روح هم از آن جمله است، موجودی غیرجسمانی و غیرمادی است. چون یکی از قوانین حاکم بر موجودات مادی و جسمانی این است که به تدریج هستی می یابند و مقید به زمان و مکان می باشند.

بنابراین روح انسان مادی و جسمانی نیست، هر چند به پیکر مادی و جسمانی به گونه‌ای وابسته است.

آیاتی وجود دارد که از چگونگی این وابستگی پرده برمی‌دارد، مانند آیه:

مِنْهَا خَلَقْنَكُمْ وَ فِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى «1»

شما را از زمین آفریدیم، و به آن باز می‌گردانیم، و بار دیگر از آن بیرونتان می‌آوریم.

و آیه:

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَلٍ كَالْفَخَّارِ «2»

انسان را از گلی خشکیده مانند سفال آفرید.

و آیه:

ثُمَّ جَعَلْ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِّنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ «3»

سپس نسل او را از چکیده‌ای از آب پست و بی‌مقدار قرار داد.

و آیه:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِّنْ طِينٍ * ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ

(1) - طه (20): 55.

(2) - الرحمن (55): 14.

(3) - سجده (22): 8.

مَكِينٍ * ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظْمًا فَكَسَوْنَا الْعِظْمَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا ءَاخَرَ فَتَبَارَكَ
اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» «1»

و یقیناً ما انسان را از [عصاره و] چکیده‌ای از گِل آفریدیم،* سپس آن را نطفه‌ای در قرارگاهی استوار [چون رحم مادر] قرار دادیم.* آن گاه آن نطفه را علقه گردانیم، پس آن علقه را به صورت پاره گوشتی درآوردیم، پس آن پاره گوشت را استخوان‌هایی ساختیم و بر استخوان‌ها گوشت پوشانیم، سپس او را با آفرینشی دیگر پدید آوردیم؛ پس همیشه سودمند و بابرکت است خدا که نیکوترین آفرینندگان است.

همه این آیات نشان می‌دهد که انسان در ابتدا يك جسم طبیعی است که صورت‌ها و شکل‌های گوناگونی یکی پس از دیگری به او دست می‌دهد و سپس خداوند این جسم جامد خاموش را به موجودی دارای شعور و اراده تبدیل می‌کند که کارهایی مانند: شعور و اراده و اندیشیدن و دخل و تصرف در پدیده‌ها و تدبیر امور عالم از قبیل جابجایی و تبدیل و تغییر و ... و دیگر افعالی که از اجسام و پدیده‌های جسمانی سر نمی‌زند؛ انجام می‌دهد. پس نه این امور جسمانی است و نه فاعل آنها از جسمانیات است.» «2» حضرت علی علیه السلام در مراتب پیدایش آدمیزاد تا کردار او می‌فرماید:

أَمَّ هَذَا الَّذِي أَنْشَأَهُ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْحَامِ، وَ شُعْفِ الْأَسْتَارِ: نُطْفَةً دِهَاقًا وَ عَلَقَةً مُحَاقًا وَ جَنِينًا وَ رَاضِعًا وَ وَلِيدًا وَ يَافِعًا. ثُمَّ مَنَحَهُ قَلْبًا حَافِظًا وَ لِسَانًا لَافِظًا، وَ بَصَرًا لَاحِظًا، لِيَفْهَمَ مُعْتَبِرًا وَ يُقْصِرَ مُزْدَجِرًا. حَتَّى إِذَا قَامَ

(1) - مؤمنون (23): 12-14.

(2) - تفسیر المیزان: 1/ 350، ذیل آیه 154 سوره توبه.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 292

اعْتَدَالُهُ وَ اسْتَوَى مِثَالُهُ نَفَرٌ مُسْتَكْبِرًا، وَخَبَطَ سَادِرًا، مَا تَحَا فِي عَرْبِ هَوَاهُ كَادِحًا سَعْيًا لِدُنْيَاهُ فِي لَذَاتِ طَرَبِهِ وَ بَدَوَاتِ اَرَبِهِ
لَا يَخْتَسِبُ رَزِيَّةً وَ لَا يَخْشَعُ تَقِيَّةً، فَمَاتَ فِي فِتْنَتِهِ غَرِيرًا وَ عَاشَ فِي هَفْوَتِهِ يَسِيرًا، لَمْ يُفِدْ عَوْضًا، وَ لَمْ يُقْضِ مُقْتَرَضًا. «1»

یا این انسانی که خداوند او را در تاریکی‌های رحم، و غلاف پوشاننده بدین صورت ایجاد کرد: نطفه ریخته شده، و خون بسته صورتبندی نشده، و جنین در رحم و طفل شیرخوار، و کودک و نوجوان، آن گاه برای او قلبی حافظ، و زبانی گوینا، و چشمی بینا قرار داد، تا بفهمد و پند گیرد، و از گناه خودداری نماید. ولی چون به حد کمال رسید، و قامتش آراسته شد،

به حال غرور و کبر از مدار حق گریخت، و بی‌باك و گمراه گشت، با دَلُو هوا و هوس آب کشید، برای رسیدن به دنیا کوشش بسیار کرد، در هر لذت و خوشی گام نهاد، هر چه به نظرش رسید عمل کرد، احتمال اینکه به بلا و ناکامی دچار شود نداد، و از هیچ گناهی پروا نکرد، پس در غفلت و گمراهی عمرش را تمام کرد، و مدتی اندک در گناهان خود به سر برد، در برابر نعمت‌های خدادادی سودی عاید خود نمود، و به آنچه واجب بود اعتنا نکرد.

در خطبه دیگر، از راز آفرینش و توحید حق پرده برداشته و می‌فرماید:

تَمُورُ فِي بَطْنِ امِّكَ جَنِينًا، لِأُخَيْرِ دُعَاءٍ، وَ لَا تَسْمَعُ نِدَاءً. ثُمَّ أَخْرَجْتَ مِنْ مَقْرَنِكَ إِلَى دَارٍ لَمْ تَشْهَدْهَا، وَ لَمْ تَعْرِفْ سُبُلَ مَنَافِعِهَا. فَمَنْ هَذَاكَ لِاجْتِرَارِ الْغَدَاءِ مِنْ نَدَى امِّكَ؟ وَ عَرَفَكَ عِنْدَ الْحَاجَةِ مَوَاضِعَ طَلَبِكَ وَ ارَادَتِكَ؟

هَيْهَات! اِنَّ مَنْ يَعْجِزُ عَنْ صِفَاتِ ذِي الْهُيَّةِ وَ الْاَدَوَاتِ فَهُوَ عَنْ صِفَاتِ

(1) - نَحْجُ الْبَلَاغَةَ: خطبه 82.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 293

خَالِقِهِ اعْجِزْ، وَ مِنْ تَنَاوُلِهِ بِحُدُودِ الْمَخْلُوقِينَ ابْعُدْ. «1»

در حالی که جنین بودی در شکم مادر جنبش داشتی، نه سخنی را می‌توانستی بگویی، و نه صدایی را می‌شنیدی. آن‌گاه از قرار گاهت به سرایی آورده شدی که آن را ندیده بودی، و راههای سودش را نمی‌شناختی. چه کسی تو را در کشیدن غذا از سینه مادرت هدایت کرد؟ و چه کسی تو را به هنگام نیاز به آنچه نیازمند و طالب آن بودی آشنا نمود؟ هیهات! آن‌که از توصیف موجودی که دارنده شکل و اعضا و اندام است ناتوان است از توصیف خالقش ناتوان‌تر، و از درک آفریننده از طریق حدود و اندازه‌های مخلوقات دورتر است.

گروهی از زنادقه «2» بر امام رضا علیه السلام وارد شدند و بعضی با پرسش‌هایی به مناظره با امام پرداختند، از جمله مردی پرسید دلیل بر وجود خداوند چیست؟

حضرت رضا علیه السلام فرمود:

من وقتی به جسم خود نگریستم، دیدم که نمی توانم در قد و پهنای آن کم و زیاد کنم و بدی ها را از آن دور سازم و سود و منفعتی به آن برسانم، دریافتم که این ساختمان، معماری دارد پس به وجود او اقرار کردم. «3»

(1) - نهج البلاغه: خطبه 162.

(2) - زنادقه: جمع زندیق معرب زندیک، کسی که در باطن کافر باشد و تظاهر به ایمان کند، ملحد، مرتد، کافر، بی دین.

گروهی از سبائیه را هم گفته اند که از اصحاب عبدالله بن سبأ و از غلاة شیعه و معتقد به خدایی علی بن ابی طالب علیه السلام بوده اند. آن حضرت پس از اتمام حجت حکم به قتل آنها داد. (فرهنگ فارسی عمید)

(3) - بحار الأنوار: 36 / 3، باب 3، حدیث 12؛ التوحید: 251؛ الإحتجاج، شیخ طبرسی: 396 / 2.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 294

[«25» وَ لَوْ تَكَلَّمْتُ بِإِيَّائِكَ يَا رَبِّ فِي تِلْكَ الْحَالَاتِ إِلَى حَوْلِي أَوْ تَضَطَّرُّنِي إِلَى قُوَّتِي لَكَانَ الْحَوْلُ عَنِّي مُعْتَزِلًا وَ لَكَانَتِ الْقُوَّةُ مِنِّي بَعِيدَةً «26» فَغَدَوْتَنِي بِفَضْلِكَ غَدَاءَ الْبَرِّ اللَّطِيفِ تَفْعَلُ ذَلِكَ بِي تَطَوُّلاً عَلَيَّ إِلَى غَايَتِي هَذِهِ لَا أَعْدَمُ بِرَّكَ وَ لَا يُبْطِئُ بِي حُسْنُ صَنِيعِكَ وَ لَا تَتَأَكَّدُ مَعَ ذَلِكَ ثِقَتِي فَأَتَفَرَّغَ لِمَا هُوَ أَحْظَى لِي عِنْدَكَ «27» قَدْ مَلَكَ الشَّيْطَانُ عَيْنَايَ فِي سُوءِ الظَّنِّ وَ ضَعْفِ الْيَقِينِ فَأَنَا أَشْكُو سُوءَ مُجَاوَزَتِهِ لِي وَ طَاعَةَ نَفْسِي لَهُ وَ أَسْتَعِصِمُكَ مِنْ مَلَكَتِهِ وَ أَتَضَرَّعُ إِلَيْكَ فِي صَرْفِ كَيْدِهِ عَنِّي]

ای پروردگارم! اگر در آن حالات مرا به نیروی خودم و می گذاشتی، یا ناچارم می کردی که از قوت خود برای رشد و کمال بهره گیرم، هر آینه نیرو از من کناره می گرفت، و قوت از من دور می شد؛ پس به فضل و احسانت مرا تغذیه کردی؛ تغذیه کردن نیکوکار مهربان. این تغذیه کردن را از باب عطا و فضلت تا به این پایه که رسیده ام، هم چنان دربارهام انجام می دهی، در هیچ حالی از نیکوکاریت محروم نمی شوم، و نیکی احسانت دربارهام کندی نمی ورزد، با این همه لطفی که دربارهام کردی و می کنی، اعتمادم به تو محکم نمی شود، تا کوششم را در عبادات و طاعاتی که نزد تو برایم بهره دهنده تر است به کار گیرم.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 295

شیطان، مهارم را در بدگمانی ضعف یقین به دست گرفته، به این خاطر از بد همسایگی اش نسبت به خویش، و پیرویم از او به درگاهت شکایت می کنم، و از تسلطش بر وجودم، از تو درخواست حفاظت دارم، و برای برگرداندن مکر و حيله اش از خود، به درگاه تو زاری می کنم.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 296

[«28» وَ أَسْأَلُكَ فِي أَنْ تُسَهِّلَ إِلَيَّ رِزْقِي سَبِيلًا فَلَكَ الْحَمْدُ عَلَى ابْتِدَائِكَ بِالنَّعْمِ الْجِسَامِ وَ إِيْهِامِكَ الشُّكْرَ عَلَى الْإِحْسَانِ وَ الْإِنْعَامِ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ سَهِّلْ عَلَيَّ رِزْقِي وَ أَنْ تُقَنِّعَنِي بِتَقْدِيرِكَ لِي وَ أَنْ تُرْضِيَنِي بِحَصَّتِي فِيمَا قَسَمْتَ لِي وَ أَنْ تَجْعَلَ مَا ذَهَبَ مِنْ جِسْمِي وَ عُمْرِي فِي سَبِيلِ طَاعَتِكَ إِنَّكَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ]

و از تو می خواهم که راه به دست آوردن روزی را برایم آسان کنی.

سپاس مخصوص توست، بر نعمت های بزرگی که نسبت به من آغاز کردی، و دست قدرت کسی در فراهم آوردن و رساندنش به من در کار نبوده، و سپاس مخصوص توست که شکر به احسان و انعامت را به من الهام فرمودی. پس بر محمد و آلش درود فرست، و رسیدن به روزیم را بر من آسان کن، و به مقداری که برایم مقرر کرده ای قانع ساز، و به سهم در آنچه نصیبم فرموده ای راضی کن، و آنچه از جسم و عمرم خرج می شود، در راه طاعت و بندگیت قرار ده، همانا تو بهترین روزی دهندگانی.

روزی آسان با قناعت

جیره خواران سفره هستی حضرت رزاق، دو دسته اند:

الف - عده ای در زندگی خویش به سادگی و آرامش به مرکز رزق و روزی

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 297

می رسند و خط زندگیشان مانند قطاری بر روی ریل بسیار ساده و روان حرکت می کند و به خوبی سامان می یابد. در دنیای اینان قناعت و رضایت نفس، کاری آسان و لذت بخش است. اگر بلا یا فقری در مسیر راه آنان قرار بگیرد به راحتی می پذیرند و با نیایش و سپاسگزاری به درگاه خداوند به رضای الهی تن در می دهند؛ از این دسته، انبیاء و ائمه

اطهار و اولیای الهی و صالحان و فقیران و انسان‌های نیکوکاری هستند که در بین مردم به صورت گمنام و بی‌نشانه در خدمت خلقتند.

ب- عده‌ای دیگر در زندگی دارای مال و مکنت بسیارند ولی از مال خود بهره‌ای ندارند و در تمام مدت عمر يك روز خوش، غذای دل‌چسب، خواب آرام، سفر تفریحی مناسب برای آنان فراهم نمی‌شود، به ظاهر دانا و راضی به نظر می‌آیند ولی بیماری‌ها و دهره‌های مادی و هوس‌های زودگذر، مانع آرامش و آسایش آنان است.

پیوسته در تب و تاب و پیچ و خم زندگی در دیگر آرزوها و خیالات هستند.

نشاط و محبت حقیقی در چهره و زندگیشان دیده نمی‌شود و اندوه‌ها و درد دل‌های فراوانی دارند. مال اندوزان و حاکمان ستمگر و منافقان خیانت‌کار و کافران نگون‌بخت از این دسته هستند.

و اینها نمونه‌هایی از دستاوردهای دنیاست که خداوند به انسان می‌آموزد:

دست‌اندرکار همه امور، غیر از آن چیزی است که شما می‌دانید؛ باید به حق ایمان آورید.

خداوند در این زمینه در دو آیه جداگانه به آن دو دسته اشاره می‌فرماید:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ «1»

(1) - اعراف (7): 96.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 298

و اگر اهل شهرها و آبادی‌ها ایمان می‌آوردند و پرهیزکاری پیشه می‌کردند، یقیناً [درهای] برکاتی از آسمان و زمین را بر آنان می‌گشودیم، ولی [آیات الهی و پیامبران را] تکذیب کردند، ما هم آنان را به کیفر اعمالی که همواره مرتکب می‌شدند [به عذاب سخت] گرفتیم.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِم أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُم بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ «1»

پس چون حقایقی را که [برای عبرت گرفتنشان] به آن یادآوری شده بودند، فراموش کردند، درهای همه نعمت ها را به روی آنان گشودیم، تا هنگامی که به آنچه داده شدند، مغرورانه خوشحال گشتند، به ناگاه آنان را [به عذاب] گرفتیم، پس یکباره [از نجات خود] درمانده و نومید شدند.

حقیقت ایمان و نزول برکات

برکات، در برگزیده برکت‌های مادی و معنوی است مانند برکات در مال و فرزند و علم و خدمت و ... انسان به طور غریزی به دریافت برکات و خیرات علاقمند است و انبیا علیهم السلام از همین تمایلات طبیعی برای رسالت خود استفاده می‌کردند.

برای دریافت الطاف و برکات اجتماعی خداوند کریم، ایمان و تقوای فردی کافی نیست بلکه باید بیشتر مردم جامعه اهل ایمان و پرهیزگار باشند.

بر این اساس پرسش‌هایی برای بعضی از مردم مؤمن مطرح است که اگر ایمان و تقوا سبب نزول برکات است، پس چرا کشورهای کافر وضع بهتری دارند و کشورهای اسلامی با مشکلات فراوانی رو به رو هستند.

اهل فن جواب داده‌اند که:

(1) - أنعام (6): 44.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 299

1- ملت‌هایی که از نظر دانش و صنعت پیشرفته هستند، از نظر روحی و روانی آرامش ندارند پس از این جهت از مشکلات بسیاری رنج می‌برند.

2- رفاه مادی نشان رحمت و عزت نیست، بلکه نوعی قهر الهی است. کسانی که تذکر و دستورهای خداوند را فراموش کردند، درهای همه چیز به رویشان گشوده شده تا سرمست گردیده و به آنچه دارند دلخوش باشند، ناگهان حالشان گرفته می‌شود و با اندوه فراوان ناامید و سرخورده می‌شوند؛ زیرا چون مجرمان در دادگاه، هنگام نیافتن پاسخ مأیوس می‌شوند. چه بسا چیزهایی را دوست دارند در حالی که شرّ و گرفتاری است.

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید:

يَا بَنَ آدَمَ! إِذَا رَأَيْتَ رَبَّكَ سُبْحَانَهُ يُتَابِعُ عَلَيْكَ نِعَمَهُ وَ أَنْتَ تَعْصِيهِ فَأَخَذَرَهُ. «1»

ای پسر آدم! هرگاه ببینی خداوند نعمت‌هایش را پی در پی به سوی تو می‌فرستد در حالی که او را نافرمانی می‌کنی، از وی برحذر باش.

یعنی این لطف‌های پیوسته الهی، عاقبت خوشی برای تو ندارد.

و نیز می‌فرماید:

خُذْ مِنَ الدُّنْيَا مَا آتَاكَ وَ تَوَلَّ عَمَّا تَوَلَّى عَنْكَ فَإِنَّ أَنْتَ لَمْ تَفْعَلْ فَأَجْمِلْ فِي الطَّلَبِ. «2»

آنچه از دنیا پیش تو آید برگیر، و آنچه از تو روی بگرداند روی بگردان، اگر چنین نکردی در طلب روزی، زیاده روی مکن.

(1) - نهج البلاغه: حکمت 25.

(2) - نهج البلاغه: حکمت 393.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 300

و نیز فرمود:

كُلُّ مُقْتَصِرٍ عَلَيْهِ كَافٍ. «1»

به اندازه‌ای که بتوان قناعت نمود، بس است.

و نیز فرمود:

الْقِنَاعَةُ مَالٌ لَا يَنْقُذُ. «2»

قناعت، گنجی است که تمام نمی شود.

3- بیشتر کشورهای اسلامی، تنها نام اسلام را با خود دارند ولی قوانین و رهنمودهای دین اسلام در آنجا حاکم نمی باشد.

بنابراین قرآن کریم دو نوع گشایش را برای دو گروه در نظر می گیرد:

الف - رفاه و آسایش برای خوبان که همراه با برکات است.

ب - رفاه و گشایش برای کافران که خالی از برکات است.

نعمت‌های ناپایدار سبب غفلت و غرور و گردنکشی می شود. خداوند این رفاه مادی و زیاده‌طلبی را، وسیله پرشدن مهلت پیمانه آنان قرار داده است و در لطف را به روی آنان بسته است؛ زیرا زیاده خواه و آزمند؛ نیازمند حقیقی است هر چند مالک همه دنیا باشد؛ و قناعت پیشه بی نیاز حقیقی است هر چند محتاج دیگران گردد.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

حُرْمُ الْحَرِیصُ خَصْلَتَانِ وَ لَزِمَتُهُ خَصْلَتَانِ: حُرْمُ الْقَنَاعَةِ فَافْتَقَدَ الرَّاحَةَ، وَ حُرْمُ الرِّضَا فَافْتَقَدَ الْيَقِينَ. «3»

(1) - نهج البلاغه: حکمت 395.

(2) - نهج البلاغه: حکمت 475.

(3) - بحار الأنوار: 161 / 70، باب 128، حدیث 6؛ الخصال: 69 / 1، حدیث 104.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 301

آزمند از دو ویژگی بی بهره است و دو صفت همراه او شده است. از قناعت محروم گشته پس آسایش را از دست داده است، از رضایت بی نصیب گشته در نتیجه یقین را از کف داده است.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 302

[«29» اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَارٍ تَغْلُظُ بِهَا عَلَى مَنْ عَصَاكَ وَ تَوَعَّدَتْ بِهَا مَنْ صَدَفَ عَنْ رِضَاكَ وَ مِنْ نَارٍ تُورِثُهَا ظُلْمَةً وَ هَيِّنُهَا أَلِيمٌ وَ بَعِيدُهَا قَرِيبٌ وَ مِنْ نَارٍ يَأْكُلُ بَعْضُهَا بَعْضٌ وَ يَصُولُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ «30» وَ مِنْ نَارٍ تَذُرُ الْعِظَامَ رَمِيمًا وَ تَسْقِي أَهْلَهَا حَمِيمًا وَ مِنْ نَارٍ لَا تُبْقِي عَلَى مَنْ تَصَرَّعَ إِلَيْهَا وَ لَا تَرْحَمُ مَنْ اسْتَعْطَفَهَا وَ لَا تُقْدِرُ عَلَى التَّخْفِيفِ عَمَّنْ خَشَعَ لَهَا وَ اسْتَسَلَمَ إِلَيْهَا تَلْقَى سُكَّانَهَا بِأَحَرٍّ مَا لَدَيْهَا مِنْ أَلِيمِ النَّكَالِ وَ شَدِيدِ الْوَبَالِ «31» وَ أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَقَارِهَا الْفَاغِرَةِ أَفْوَاهُهَا وَ حَيَاتِهَا الصَّالِقَةِ بِأَنْبِيَائِهَا وَ شَرَايِهَا الَّذِي يُقَطِّعُ أَمْعَاءَ وَ أَفْئِدَةَ سُكَّانِهَا وَ يَنْزِعُ قُلُوبَهُمْ وَ أَسْتَهْدِيكَ لِمَا بَاعَدَ مِنْهَا وَ أَخَّرَ عَنْهَا]

خدایا! به تو پناه می‌برم از آتش که به سبب آن بر هر که از تو سرپیچی کرده، سخت گرفته‌ای، و هر که را از خشنودیت روی گردانده تهدید به عذاب کرده‌ای، و از آتشی که نورش تاریکی، و ملامتش دردناک، و دورش نزدیک است، و از آتشی که برخی از آن برخی دیگر را می‌خورد، و بخشی از آن به بخشی دیگر حمله می‌کند، و از آتشی که استخوان‌ها را می‌پوساند، و اهل خود را از آب جوشان سیراب می‌کند، و از آتشی که به هر کس در نزدش زاری کند، تخفیف نمی‌دهد، و به هر کس از او مهر جوید، مهر نمی‌ورزد، و قدرت بر تخفیف نسبت

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 303

به کسی که برایش فروتنی کند و مقابلش تسلیم شود ندارد؛ آتشی که با ساکنانش با عذاب دردناک و فرجامی سخت برخورد می‌کند، و به تو پناه می‌برم از عقرب‌های دهان گشوده‌اش، و مارهای نیش زننده به وسیله دندان‌هایش، و از آشامیدنیش که احشاء و دل‌های ساکنانش را پاره پاره می‌کند، و قلوبشان را از جا می‌کند، و برای آن اموری که انسان را از آتش دور می‌کند، و آدمی را از آن به عقب می‌اندازد، از تو راهنمایی و توفیق می‌خواهم.

امان از آتش

خداوند کریم در قرآن مجید نزدیک به یکصد و چهل و پنج مرتبه به واژه نار و آتش جهنم اشاره فرموده است و آن را جایگاه زشت و تلخی برای دوزخیان معرفی می‌فرماید:

سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى * وَ يَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى * الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى «1»

کسی که از خدا می‌ترسد، به زودی متذکر می‌شود. * و کسی که از همه بدبخت‌تر است از آن کناره می‌گیرد. * همان کسی که در آتش بزرگ‌تر در می‌آید.

درباره ورود فرعون و همراهانش به دوزخ می‌فرماید:

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَ بئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ «2»

[فرعون] روز قیامت پیشاپیش قومش می‌رود، پس آنان را به آتش درمی‌آورد، و بد نصیب و سهمی است [آتشی] که در آن وارد می‌شود.

(1) - اعلی (87): 10 - 12.

(2) - هود (11): 98.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 304

درباره عاقبت عیب جویان و ثروتمندان می‌فرماید:

وَمَا أَذْرِيكَ مَا الْخُطْمَةُ * نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ * الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ * إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ * فِي عَمَدٍ مُّمدَّدَةٍ «1»

و تو چه می‌دانی آن شکننده چیست؟ * آتش برافروخته خداست * [آتشی] که بر دل‌ها برآید و چیره شود. * آن آتش بر آنان سر بسته است [که هیچ راه گریزی از آن ندارند؛] * [آتشی] در ستون‌هایی بلند و کشیده.

اوصاف آتش جهنم

از اوصافی که برخی از آیات و روایات برای آتش دوزخ برشمرده‌اند این که:

1- آتش جهنم، سوزان و سیاه و گداخته است و هیچ‌گونه نوری در آن وجود ندارد. پس روشن می‌گردد که صورت آتش جهنم غیر از آتشی‌هایی است که ما شناخته‌ایم؛ زیرا شعله‌های آتش‌های دنیا روشن و گرمای آن معتدل شده، تا بتوانیم وجود آن را درک کنیم ولی در آخرت، تاریک و ظلمانی است؛ زیرا ریشه و فروزانی آتش دوزخ، سیاهی جهل و ظلمت هوای نفسانی و گناهان انسان است. بنابراین به تناسب ارتباط معلول با علت؛ آتش بازتاب گناه است.

2- مقدار اندکی از آتش دنیا دردآور و گذرا است؛ اما آتش آخرت سخت آزار دهنده و دردناک و پیوسته است و کم آن هم بسیار کار می‌کند.

3- آتش دنیا هر چه دور باشد اثرش کمتر است اما آتش دوزخ بر اثر سیاهی اعمال شعله ور می‌شود و امواج آتش در موج بزرگتر قرار می‌گیرد و بر انسان تسلط دارد در نتیجه دوری و نزدیکی معنا ندارد و با حالت برخورد خشمناک، همه دوزخیان را در خود غرق می‌کند.

(1) - همزه (104): 5- 9.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 305

4- آتش جهنم گوشت و استخوان‌ها را پوسانده و از هم می‌درد سپس برای چشیدن عذاب تازه‌تر به حالت اولیه بازمی‌گردد و فرصت اظهار تشنگی، برای نوشیدن جرعه‌ای آب را از او می‌گیرد.

5- آتش دوزخ دارای شعور و تصمیم است و در برابر دوزخیان که التماس و خشوع دارند تا درباره گناهان تخفیف و سبکی نشان دهد. قدرت نافرمانی حق را ندارد بلکه با تمام ظرفیت خود عمل می‌کند.

گوناهگونی عذاب‌های جهنم از این روست که کیفر و پاداش‌های قیامت قراردادی و مجازی نیست، بلکه هر چه به وجود می‌آید بازتاب اعمال انسان است که از آن سو فرستاده است.

آتش خدایی که بر دل‌ها شعله‌ور می‌شود همان ضربه‌های روحی و جسمی است که بر خود و مردم وارد کرده است و هر چه خود کرده را دیگر تدبیر نیست و هر چه هست رفتار شخصی انسان است که به صورت نور یا نار جلوه گر شده است.

رسول الله صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

نَارُكُمْ هَذِهِ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ لِكُلِّ جُزْءٍ مِنْهَا حَرُّهَا. «1»

این آتش دنیا یکی از هفتاد جزء آتش دوزخ است که هر يك از آن اجزاء، گرمای خود را دارد.

و نیز می‌فرماید:

إِنَّ الرَّجُلَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ لِيُعْظَمَ لِلنَّارِ حَتَّى يَكُونَ الضَّرْسُ مِنْ أَضْرَاسِهِ كَأُخْدٍ. «2»

اهل دوزخ بر اثر آتش درشت می شوند که هر يك از دندانهایش به اندازه کوه احد می شود.

(1) - کنز العمال: 521 / 14، حدیث 33477؛ الدر المنثور: 36 / 1.

(2) - کنز العمال: 529 / 14، حدیث 39516؛ مسند احمد بن حنبل: 367 / 4.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 306

حضرت علی علیه السلام می فرماید:

إِخْذُوا نَارًا حَرُّهَا شَدِيدٌ وَ قَعْرُهَا بَعِيدٌ وَ خُلِيِّهَا حَدِيدٌ. «1»

بپرهیزید از آتش که گرمی آن سخت و ژرفایش دور و زیورهای آن آهن است.

و نیز می فرماید:

وَ اعْلَمُوا أَنَّهُ لَيْسَ لِهَذَا الْجِلْدِ الرَّقِيقِ صَبْرٌ عَلَى النَّارِ فَارْحَمُوا أَنْفُسَكُمْ فَإِنَّكُمْ قَدْ جَرَّثْتُمُوهَا فِي مَصَائِبِ الدُّنْيَا. أَفَرَأَيْتُمْ جَزَعَ أَحَدِكُمْ مِنَ الشَّوْكَةِ تُصِيبُهُ وَ الْعَثْرَةِ تُدْمِيهِ وَ الرَّمْضَاءِ تُحْرِقُهُ؟ فَكَيْفَ إِذَا كَانَ بَيْنَ طَائِفَتَيْنِ مِنَ النَّارِ، ضَجِيعَ حَجَرٍ وَ قَرِينِ شَيْطَانٍ؟! أَعْلَمْتُمْ أَنَّ مَالِكًا إِذَا غَضِبَ عَلَى النَّارِ حَطَمَ بَعْضُهَا بَعْضًا لِعَظْبِهِ وَ إِذَا زَجَرَهَا تَوَتَّبَتْ بَيْنَ ابْنَوَيْهَا جَزَعًا مِنْ زَجَرَتِهِ. «2»

بدانید که این پوست نازک را طاقت بر آتش نیست، پس به خود رحم کنید، که شما خود را در دنیا به مصائب و رنجها امتحان کرده اید. آیا مشاهده کرده اید که یکی از شما به خاطر خاری که به بدنش فرو می رود و از لغزیدنی که دچار خونریزی می گردد، و از ریگ داغی که او را می سوزاند چگونه ناله سر داده و اظهار درد می کند؟ پس چه طاقت و حالی خواهد داشت وقتی بین دو طبقه از آتش قرار گیرد، در حالی که همخوابه سنگ سوزان و همنشین شیطان گردد؟! آیا می دانید وقتی مالک دوزخ بر آتش خشم گیرد آتش ها به روی هم غلتیده و یکدیگر را به سختی می کوبند، و هر گاه به آتش بانگ زند آتش دوزخ بی تابانه از نخب او در میان درهای جهنم برجهد؟!

(1) - غرر الحکم: 169، حدیث 3328.

(2) - حج البلاغ: خطبه 182.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 307

و نیز می فرماید:

أَشَدُّ النَّاسِ عُقُوبَةً رَجُلٌ كَافًا بِالْإِحْسَانِ بِالْأَسَاءَةِ. «1»

سخت ترین مردم به حسب عذاب قیامت مردی است که خوی را به بدی پاداش می دهد.

(1) - غرر الحکم: 390، حدیث 8956.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 308

[«32» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ أَجِرْنِي مِنْهَا بِفَضْلِ رَحْمَتِكَ وَ أَقْلِنِي عَثْرَاتِي بِحُسْنِ إِقَالَتِكَ وَ لَا تُخْذِلْنِي يَا خَيْرَ الْمُجِيرِينَ «33» اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَقِي الْكَرْبَةَ وَ تُعْطِي الْحَسَنَةَ وَ تَفْعَلُ مَا تُرِيدُ وَ أَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ «34» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ إِذَا ذُكِرَ الْأَبْرَارُ وَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ مَا اخْتَلَفَ اللَّيْلُ وَ النَّهَارُ صَلَاةً لَا يَنْقُطِعُ مَدَدُهَا وَ لَا يُخْصَى عَدَدُهَا صَلَاةً تَشْحِنُ الْهَوَاءَ وَ تَمَلُّ الْأَرْضَ وَ السَّمَاءَ «35» صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ حَتَّى يَرْضَى وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بَعْدَ الرِّضَا صَلَاةً لَا حَدَّ لَهَا وَ لَا مُنْتَهَى يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و مرا به فضل رحمت از آن آتش پناه ده و به خوی چشم پوشیت، از لغزش هام چشم بپوش، و مرا ای بهترین پناه دهندگان خوار مساز.

خدایا! تو بندگان را از امور ناخوشایند حفظ می کنی، و خوی عطا می فرمایی، و هر چه بخواهی انجام می دهی، و بر هر کاری توانایی.

خدایا! بر محمد و آتش درود فرست؛ هرگاه یاد نیکان شود، و بر محمد و آتش درود فرست، تا زمانی که شب و روز در رفت و آمد است؛ درودی که دنباله اش قطع نشود، و عددش شماره نگیرد؛ درودی که فضا را فراگیرد و زمین و آسمان را پر کند. بر او درود فرست تا جایی که خشنود شود، پس بر او و آتش درود

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 309

فرست؛ درودی که برایش حدّ و نهایتی نباشد، ای مهربان‌ترین مهربانان!

نماز شب

از عبادات بسیار مهمی که نور چشم عاشقان حضرت حق، و چراغ قلب عارفان واله، و نیروی جان اولیای الهی است نافله شب می باشد.

بیداران راه محبوب، و سالکان مجذوب گفته اند: اگر سحر نبود، برای حیات انسان منفعتی تصور نمی شد. مشتاقان لقای دوست، و شیفتگان حضرت محبوب برای نیمه شب تا سحر ارزش فوق العاده قائلند.

آنان آن وقت را وقت خاص می دانند، و خواب را در آن زمان بر خویش حرام می کنند.

قسمت اول شب را می خوابند، تا در آن وقت نورانی ن خوابند، و اول شب را از هر شغلی دست بر می دارند، تا در آن زمان به عبادت و طاعت، و مناجات و راز و نیاز مشغول باشند.

آنان حاضر نیستند راز و نیاز با خدا را در نیمه شب، و مناجات با حضرت معبود را در وقت سحر، با چیزی در این معرکه هستی معاوضه کنند.

چون سخن از دلبر ما می رود

شاهدان را رنگ سیما می رود

چون حدیث یار بی پروا کنید

این دل شوریده از جا می رود

در دل ما آتماشاکن بین

تا چه شور و تا چه غوغا می رود

وین سر شوریده ما را نگر

دم به دم تا در چه سودا می رود

دل هنوز از هیبت روز آست	می تپد هر لحظه از جا می رود
چون بلی گفتیم در روز نخست	بر سر ما این بلاها می رود
يك نظر آن لعل میگون دیده ام	خون هنوز از دیده ما می رود
یار آمد گفتگو را بس کنیم	صحبتش از کیسه ما می رود

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 310

نی غلط، کی یار آمد سوی ما	در سر دیوانه سودا می رود
ز آتش هجران جانان هر سحر	دود آه فیض بالا می رود

(فیض کاشانی)

نماز شب در قرآن

بسیاری از مفسران بزرگ با کمال احادیث اهل بیت علیهم السلام، و شواهد و قرائن شرعیه برنامه نماز شب را از آیات قرآن مجید استفاده کرده اند:

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا «1»

و پاسی از شب را برای عبادت و بندگی بیدار باش که این افزون [بر واجب]، ویژه توسست، امید است پروردگارت تو را [به سبب این عبادت ویژه] به جایگاهی ستوده برانگیزد.

يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ * قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا «2»

ای جامه بر خود پیچیده! * شب را جز اندکی [که ویژه استراحت است، برای عبادت] برخیز.

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَ طَمَعًا وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ * فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ
جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «3»

[ملازم بستر استراحت و خواب نیستند، بلکه] پهلوهایشان از

(1) - اسراء (17): 79.

(2) - مزمل (73): 1 - 2.

(3) - سجده (32): 16 - 17.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 311

خوابگاه‌هایشان دور می‌شود در حالی که همواره پروردگارشان را به علت بیم [از عذاب] و امید [به رحمت و پاداش] می‌خوانند و از آنچه آنان را روزی داده‌ام، انفاق می‌کنند. * پس هیچ کس نمی‌داند چه چیزهایی که مایه شادمانی و خوشحالی آنان است به پاداش اعمالی که همواره انجام می‌دهند، برای آنان پنهان داشته‌اند.

نماز شب در روایات

در حدیثی از قول رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده که آن حضرت فرمود: پروردگار می‌فرماید:

اغْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَ لَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَ لَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ. «1»

من برای بندگان شایسته‌ام نعمت‌هایی فراهم کرده‌ام که هیچ چشمی ندیده، و هیچ گوشی نشنیده و بر فکر کسی نگذشته است.

کسی که می‌خواهد از این فیض عظیم و این نعمت معنوی بی‌نظیر فایده‌بردار، به ناچار باید با استراحت زیاد و عافیت‌طلبی و کثرت خواب مبارزه کند، که خواب زیاد و استراحت بیش از اندازه نابودکننده عمر و محروم‌کننده انسان از فیوضات الهیه است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: مادر حضرت سلیمان به فرزندش فرمود:

يَا بُنَيَّ إِنِّي أَتَاكَ وَكَثْرَةُ النَّوْمِ بِاللَّيْلِ، فَإِنَّ كَثْرَةَ النَّوْمِ بِاللَّيْلِ تَدْعُ الرَّجُلَ فَقِيرًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ. «2»

(1) - مجمع البيان في تفسير القرآن: 108 / 8، ذیل آیه 16 سوره سجده؛ صحيح البخاری: 21 / 6.

(2) - بحار الأنوار: 134 / 14، باب 10، حدیث 8؛ من لا یحضره الفقیه: 556 / 3، حدیث 4913.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 312

فرزندم از زیاد خوابیدن در شب خودداری کن، که زیادی خواب به وقت شب انسان را در روز قیامت فقیر و تهیدست می‌گذارد.

امام صادق علیه السلام به سلیمان دیلمی فرمود:

يَا سُلَيْمَانُ لَا تَدْعُ قِيَامَ اللَّيْلِ، فَإِنَّ الْمَغْبُوتَ مِنْ حَرَمِ قِيَامِ اللَّيْلِ. «1»

ای سلیمان! دست از شب خیزی بردار، که مغبون آن انسانی است که از قیام به هنگام شب محروم بماند.

و نیز آن حضرت فرمود:

ابْعَضُ الْخَلْقِ إِلَى اللَّهِ حِقَّةً بِاللَّيْلِ، بَطَالًا بِالنَّهَارِ. «2»

مبغوض‌ترین مردم به نزد خداوند آن کسی است که مردار در شب و تبه‌کار در روز باشد.

لقمان به فرزندش فرمود:

يَا بُنَيَّ لَا يَكُنْ الدَّيْكَ أَكْيَسَ مِنْكَ وَ أَكْثَرَ مُحَافَظَةً عَلَى الصَّلَاةِ، إِلَّا تَرَاهُ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ يُؤَدُّ لَهَا، وَ بِالْأَسْحَارِ يُغْلِنُ بِصَوْتِهِ وَ أَنْتَ نَائِمٌ. «3»

فرزندم! مبادا که خروس صبح از تو هوشیارتر و به اوقات نماز از تو مراقب‌تر باشد، آیا نبینی که به هنگام هر نماز اعلام دخول وقت نماید، و سحرگاهان ندا به آوای بلند سر می‌دهد در حالی که تو در خوابی؟!

وجود مقدس حضرت حق در خطاب به موسی بن عمران فرمود:

(1) - بحار الأنوار: 146 / 84، باب 6، حدیث 20؛ وسائل الشیعة: 160 / 8، باب 40، حدیث 10304.

(2) - بحار الأنوار: 158 / 84، باب 6، حدیث 46؛ مستدرک الوسائل: 340 / 6، باب 34، حدیث 6954.

(3) - إرشاد القلوب، دیلمی: 72 / 1، باب 18.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 313

ای پسر عمران! دروغ می‌گوید آن که گمان می‌کند مرا دوست دارد، در حالی که چون شب فرا می‌رسد از من چشم می‌پوشد و به خواب می‌رود. مگر چنین نیست که هر عاشقی خلوت با معشوقش را دوست می‌دارد؟

هان ای پسر عمران! این منم که بر حال دوستانم آگاهم، چون شب آنان را فراگیرد چشم دلشان را دگرگون می‌سازم، و عقوبتم را در مقابل دیدگانش مجسم می‌کنم آن گونه که از راه شهود و رویارویی با من به مخاطبه می‌پردازند و در حضور با من به گفتگو می‌نشینند.

ای پسر عمران! در دل شب‌های تار از دلت خشوع، و از بدنت خضوع، و از چشمانت اشک نثار من کن و مرا بخوان که مرا به خود نزدیک و اجابت‌کننده دعوت خواهی یافت. «1» «الهی» آن بلبل شیدای گلستان عشق می‌فرماید:

نباشد خوشتر از بیداری ای دوست

چو شب گردد اگر هشیاری ای دوست

به دل سوزو به چشم اشکی بیفشان

چو شب گردد چو شمع محفل ای جان

چو شب گردد به ساز عشق برخیز	رها کن دل به زلف دلبر آویز
به همراه شباهندگان افلاک	به راه عشق تاز از بستر خاک
به خاک از آب چشمان آتش افروز	دل از مه طلعتان آسمان سوز
به دیده باش چون ابر گهربار	به دل سوزانتر از شمع شرر بار
چو مرغ حق به دل با ناله زار	به ذکر حق سحر گردان شب تار
که بخشنند ز الطاف الهی	ز آه شب نشاط صبحگاهی

(مهدی الهی قمشه‌ای)

(1) - بحار الأنوار: 139/84، باب 6، ذیل حدیث 7؛ الأملی، شیخ صدوق: 356، حدیث 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 314

گفتار عبدالله بن یعفور با امام صادق علیه السلام

در حدیث بسیار مهمی، عبدالله بن یعفور این انسان والا و کم نظیر به حضرت صادق علیه السلام عرضه داشت: فدایت شوم، به من بگوئید آن ساعتی که نزدیکترین لحظه‌های انسان به خداست و خدا به او نزدیک است کدام ساعت است؟

فرمود: چون آخر شب برخیزد در حالی که چشم‌ها در خوابند، وضویی شاداب گرفته و در عبادتگاه خود بایستد و با حضور قلب و توجه دل به خدا، تکبیر نماز گفته و با تلاوت قسمت‌هایی از قرآن دو رکعت نماز بجای آورده و آنگاه برخیزد برای ادامه نماز، در این موقع از جانب عرش این ندا برخیزد:

ای بنده‌ای که در حال خواندن خدائی، احسان و خیر از جانب عالم ملکوت بر سرت در حال پخش و ریزش است، و فرشتگان در کنار قدم‌هایت تا اوج آسمان اطرافت را گرفته و خدای مهربان ندا می‌کند:

ای بنده من! اگر بدانی با که در حال گفتگو و راز و نیازی انفتال از خود نشان نمی‌دهی.

گفتم: ای پسر پیامبر! فدایت گردم مقصود از انفتال چیست؟

امام علیه السلام در حالی که صورت خود را به سمت پشت سر می‌چرخانید فرمود:

انفتال این است که صورت و بدنت را برگردانی. «1»

گفتار مفضل بن عمران با امام صادق علیه السلام

مفضل بن عمر از حضرت صادق علیه السلام و آن حضرت از پدرانش روایت می‌فرماید که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

خداوند به دنیا وحی کرد: هر کس که در خدمت تو باشد، تو او را به رنج و تعب بینداز، و هر کس که تو را رها کند تو در خدمت او باش.

(1) - بحار الأنوار: 158 / 84، باب 6، حدیث 46؛ مستدرک الوسائل: 334 / 6، باب 33، حدیث 6939.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 315

و هرگاه عبد در دل شب تار با مولای خویش خلوت نموده با او به راز و نیاز پردازد، خداوند نور را در دل وی جایگزین سازد، و چون بگوید: ای ربّ من و ای ربّ من، خداوند جلیل ندایش داده و گوید: لَبَّيْكَ ای بنده من، بخواه از من تا عطایت کنم، به من توکل نمای تا کفایتت نمایم. سپس حضرت حق به ملائکه فرماید:

ای فرشتگان من، بنده‌ام را بنگرید در دل شب با من خلوت کرده در حالی که بطالت پیشگان به لُهو و لعب مشغولند، و غفلت زدگان در بستر خواب آرمیده‌اند، اینک گواه باشید که من به طور حتم او را آمرزیدم. «1»

روایاتی دیگر در باب نماز شب

از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده:

صَلَاةُ اللَّيْلِ سِرَاجٌ لِصَاحِبِهَا فِي ظُلْمَةِ الْقَبْرِ. «2»

نماز شب برای صاحبش در تاریکی برزخ چراغ است.

به موسی علیه السلام وحی فرمود:

قُمْ فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ اجْعَلْ قَبْرَكَ رَوْضَةً مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ. «3»

در ظلمت شب به عبادت برخیز که به پاداش آن، قبرت را باغی از باغهای بهشت سازم.

رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود:

(1) - بحار الأنوار: 137 / 84، باب 6، حدیث 4؛ مستدرک الوسائل: 207 / 5، باب 28، حدیث 5708.

(2) - بحار الأنوار: 160 / 84، باب 6، حدیث 52؛ إرشاد القلوب، دیلمی: 190 / 1، باب 52.

(3) - بحار الأنوار: 155 / 84، باب 6، ذیل حدیث 38؛ مستدرک الوسائل: 331 / 6، باب 33، حدیث 6932.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 316

سَبَبُ النُّورِ فِي الْقِيَامَةِ الصَّلَاةُ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ. «1»

آنچه در قیامت برای عبد موجب نور است نماز در دل شب می باشد.

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام فرمود:

إِنَّ الْوُضُوءَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ سَفَرٌ لَا يُدْرِكُ إِلَّا بِامْتِطَاءِ اللَّيْلِ. «2»

رسیدن به حضرت الله سفر و سیری است که جز با مرکب شب پیمودن راه، نیل به آن ممکن نیست.

انس بن مالک از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می کند:

الرَّكْعَتَانِ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا. «3»

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

مَا مِنْ عَمَلٍ حَسَنٍ يَعْمَلُهُ الْعَبْدُ إِلَّا وَلَهُ ثَوَابٌ فِي الْقُرْآنِ إِلَّا صَلَاةَ اللَّيْلِ، فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يُبَيِّنْ ثَوَابَهَا لِعَظِيمِ خَطَرِهَا عِنْدَهُ. «4»

هر کار نیکی که عبد انجام می دهد در قرآن از برای آن پاداشی گفته شده مگر نماز شب، که چون پاداشش بسیار بزرگ بوده خداوند آن را بیان نفرموده است.

(1) - بحار الأنوار: 140 / 84، باب 6، ذیل حدیث 8؛ تفسیر القمی: 25 / 2، ذیل آیه 79 سوره اسراء.

(2) - بحار الأنوار: 380 / 75، باب 29، ذیل حدیث 4.

(3) - بحار الأنوار: 148 / 84، باب 6، حدیث 23؛ وسائل الشیعة: 156 / 8، باب 39، حدیث 10292.

(4) - بحار الأنوار: 140 / 84، باب 6، حدیث 8؛ وسائل الشیعة: 163 / 8، باب 40، حدیث 10315.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 317

شب زنده داری و زیبای چهره

اسماعیل بن موسی از برادر بزرگوارش حضرت رضا علیه السلام روایت می کند که از حضرت زین العابدین علیه السلام پرسیدند: چگونه است که شب زنده داران از میان مردم به زیبائی چهره و خوش صورتی ممتازند؟

فرمود: از آن جهت است که آنان با پروردگار خود خلوت کرده اند و خداوند مهربان آنان را با جامه ای از نور خود پوشانده است. «1» شب به خاطر این که چشم و گوش از دیدنی ها و شنیدنی ها به دور است، دل از هر جهت فارغ و پس حضور قلب و طمأنینه نفس بیشتر است و همگامی دل با زبان در ذکر و دعا و تلاوت قرآن صادق تر و به نشاط و اخلاص در عمل نزدیکتر است.

قرآن می فرماید:

أَنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَ أَقْوَمُ قِيَالاً» «2»

بی تردید عبادت [ی که در دل] شب [انجام می گیرد] محکم تر و پایدارتر و گفتار در آن استوارتر و درست تر است.

آخوند ملا حسینقلی همدانی آن عارف بزرگ و سالک کم نظیر فرموده است:

کسانی که در مقامات دین به جایی رسیده اند همه از شب خیزها بوده اند، از غیر آنها رسیدن به کمالات معنوی دیده نشده است.

داستانی در رابطه با نماز شب

شیخ جعفر کبیر معروف به کاشف الغطاء در یکی از شب ها برای تهجد برخاست، فرزند جوانش را از خواب بیدار کرد و به او فرمود: بیا به حرم مطهر

(1) - بحار الأنوار: 159 / 84، باب 6، حدیث 48؛ علل الشرایع: 366 / 2، باب 87، حدیث 1.

(2) - مَزْمَل (73): 6.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 318

حضرت امیر علیه السلام رفته در آن جا نماز شب بخوانیم.

فرزند جوان که برخاستن از بستر گرم در آن وقت شب برایش سخت بود در مقام عذرخواهی برآمده عرض کرد: پدرجان من اکنون آماده این برنامه نیستم شما منتظر من نباشید.

فرمود: نه، من این جا ایستاده و منتظرم تا شما مهیا شوید، فرزند جوان به ناچار از جای برخاست و وضو گرفت و دنبال پدر به راه افتاد. کنار درب صحن رسیدند، در آن جا فقری را دیدند نشسته و دست سؤال برای گرفتن پول به سوی مردم دراز کرده است!

شیخ جعفر رو به فرزندش نمود و فرمود: این شخص در این وقت شب برای چه این جا نشسته است؟ عرض کرد: برای گدایی. فرمود: چه مقدار ممکن است از رهگذران عاید او شود؟ عرضه داشت: احتمالاً يك تومان (به پول آن زمان).

فرمود: فرزندم درست فکر کن، بین این آدم برای مبلغی ناچیز در این وقت شب دست از راحت و استراحت و خواب ناز برداشته و دست ذلت به سوی مردم دراز کرده، آیا تو به اندازه این شخص اعتماد به وعده‌های حق درباره شب بیداران و متهجدان نداری که فرموده:

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا اخْفَى لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ عَيْنٍ جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «1»

پس هیچ کس نمی‌داند چه چیزهایی که مایه شادمانی و خوشحالی آنان است به پاداش اعمالی که همواره انجام می‌داده‌اند، برای آنان پنهان داشته‌اند.

گفته‌اند: فرزند جوان از شنیدن این سخن چنان متنبه شد که تا آخر عمر از سعادت شب بیداری و تهجد برخوردار بود.

«2»

(1) - سجده (32): 17.

(2) - شب مردان خدا: 44.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 319

اثر سحرخیزی

حضرت صادق علیه السلام فرموده است:

شَرَفُ الْمُؤْمِنِ صَلَاتُهُ بِاللَّيْلِ، وَ عِزُّهُ كَفُّ الْأَذَى عَنِ النَّاسِ. «1»

بزرگواری و شرف مؤمن نماز اوست در شب، و عزتش خودداری از آزار مردم است.

امیر المؤمنین علیه السلام در نامه‌ای به ابن حنیف می‌فرماید:

طَوَى لِنَفْسٍ اَدَّتْ اِلَى رَهْمَا فَرَضَهَا، وَ عَرَكَتْ بِجَنْبِهَا بُؤْسَهَا وَ هَجَرَتْ فِي اللَّيْلِ غُمُضَهَا حَتَّى اِذَا غَلَبَ الْكَرَى عَلَيْهَا افْتَرَشَتْ اَرْضَهَا وَ تَوَسَّدَتْ كَفَّهَا فِي مَعْشَرِ اسْهَرِ عُيُونُهُمْ خَوْفُ مَعَادِهِمْ وَ تَحَافَتُ عَنْ مَضَاجِعِهِمْ جُنُوبُهُمْ وَ هَمَّهَتْ بِذِكْرِ رَحْمَتِ شِفَاهُهُمْ، وَ تَفَشَّعَتْ بِطَوْلِ اسْتِغْفَارِهِمْ دُئُوبُهُمْ. «2»

خوشا به حال کسی که واجبات پروردگارش را به جا آورده، و مشکلات را تحمل نموده، و در شب از خواب خوش دوری کرده، تا وقتی که خواب بر او چیره شود زمین را فرش خود گرفته، و دست را بالش زیر سر کند، در میان جمعیتی که ترس از قیامت، دیده‌هایشان را بیدار گذاشته، و پهلوهانشان از بستر استراحت جدا شده، و لبهانشان به ذکر پروردگارشان آهسته و آرام گویاست، و گناهانشان به کثرت استغفار از بین رفته است.

حضرت صادق علیه السلام می‌فرماید: پیامبر در ضمن وصیتش به امام علی علیه السلام فرمود:

تو را سفارش می‌کنم به اعمال و صفاتی که پیوسته با آنها باشی، آنگاه فرمود:

الهی! علی را در این برنامه یاری ده. تا سخنش به این جا رسید که فرمود:

(1) - بحار الأنوار: 141/84، باب 6، حدیث 10؛ الخصال: 6/1، حدیث 18.

(2) - نهج البلاغه: نامه 45.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 320

عَلَيْكَ بِصَلَاةِ اللَّيْلِ، وَ عَلَيْكَ بِصَلَاةِ اللَّيْلِ. «1»

بر تو باد به نماز شب، بر تو باد به نماز شب، بر تو باد به نماز شب.

راوی می‌گوید: از حضرت صادق علیه السلام شنیدم که فرمود:

اِنَّ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ تَعَالَى ثَلَاثَةٌ: التَّهَجُّدُ بِاللَّيْلِ، وَ افْطَارُ الصَّائِمِ، وَ لِقَاءُ الْاُخْوَانِ. «2»

از اموری که خداوند آنها را وسیله نشاط قلب قرار داده؛ سه چیز است: نماز شب، افطار روزه‌دار به وقت مغرب، دیدار برادر مؤمن.

حکایت جنید و اثر سحرخیزی

جنید را پس از مرگ به خواب دیدند، از وی پرسیدند: چه شد؟ پاسخ داد:

طَارَتْ تِلْكَ الْأَشَارُثُ، وَ طَاحَتْ تِلْكَ الْعِبَارُثُ، وَ غَابَتْ الْعُلُومُ، وَ انْدَرَسَتْ تِلْكَ الرُّسُومُ، وَ مَا نَفَعَنَا إِلَّا زَكَاةَاتُ كُنَّا نَزَكُّهَا فِي السَّحَرِ. «3»

رموز عرفانی از دست برفت، عبارات درهم ریخت، علوم از دل ناپدید گشت، و رسوم از هم پاشید، و جز چند رکعت کوتاهی که به هنگام سحر بجای آوردیم ما را چیز دیگری سود نداد!

چگونگی نماز شب

نماز شب که وقت آن از نیمه شب به بعد است یازده رکعت می باشد. هشت

(1) - وسائل الشیعة: 91 / 4، باب 25، حدیث 4592؛ من لایحضره الفقیه: 484 / 1، حدیث 1399.

(2) - بحار الأنوار: 143 / 84، باب 6، حدیث 15؛ الأمالی، شیخ طوسی: 172، حدیث 291.

(3) - شب مردان خدا: 64.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 321

رکعت به صورت چهار نماز دو رکعتی به عنوان نافله شب، و دو رکعت تحت عنوان نماز شفع، و یک رکعت هم به عنوان نماز وتر خوانده می شود، و از ویژگی های این یازده رکعت و سایر نوافل این است که در حال اختیار می توان به هر صورتی به جا آورد.

از رسول حق صلی الله علیه و آله روایت شده:

چون عبد از محل خواب خود برای نماز شب به خاطر جلب رضای ربّ برخیزد در حالی که باقی مانده خواب هنوز به چشم اوست، خداوند به فرشتگانش به او مباحثات می کند و می فرماید: آیا نمی بینید این بنده ام را که از خواب خوش خود

دست برداشته و به نمازی که بر او واجب نکرده‌ام برخاسته است! گواه باشید که من او را مشمول مغفرت خویش قرار دادم! «1» از رسول الهی صلی الله علیه و آله روایت شده:

اِذَا كَانَ آخِرُ اللَّيْلِ يَقُولُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ: هَلْ مِنْ دَاعٍ فَاجِيئُهُ؟ هَلْ مِنْ سَائِلٍ فَأَعْطِيَهُ سُؤْلَهُ؟ هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفِرَ لَهُ؟ هَلْ مِنْ تَائِبٍ فَأَتُوبَ عَلَيْهِ؟ «2»

چون آخر شب فرا رسد خداوند می‌فرماید: آیا دعاکننده‌ای هست تا دعایش را اجابت کنم؟ آیا سؤال‌کننده‌ای هست تا خواسته‌اش را بدهم؟ آیا استغفارکننده‌ای هست تا او را بیامرزم؟ آیا توبه‌کننده‌ای هست تا توبه‌اش را بپذیرم؟

این همه را می‌توان در نماز شب به خصوص در قنوت نماز وتر دید، به این معنا که نماز، دعا و درخواست است و در قنوتش توبه و استغفار، پس به توسط نماز شب می‌توان به فیوضات عظیمه‌ای نایل شد.

(1)- بحار الأنوار: 156 / 84، باب 6، حدیث 40؛ مستدرک الوسائل: 332 / 6، باب 33، حدیث 6934.

(2)- بحار الأنوار: 167 / 84، باب 7، ذیل حدیث 9؛ وسائل الشیعة: 69 / 7، باب 25، حدیث 8749.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 322

آداب قنوت نماز شب

در آداب قنوت وتر آمده:

1- طولانی بودن آن را رعایت کنید که رسول حق صلی الله علیه و آله فرمود:

هر يك از شما قنوت نماز وترش طولانی‌تر است، آسایشش در موقف قیامت دراز مدت‌تر است. «1» 2- هفتاد بار استغفار کنید.

3- هفت بار بگویید:

هَذَا مَقَامُ الْعَائِدِ بِكَ مِنَ النَّارِ.

4- سیصد بار

الْعَفْوُ

بگوئید.

5- دست چپ را مقابل صورت گرفته و با دست راست عدد استغفار و سایر ذکرها را بشمارید.

6- برای چهل مؤمن دعا کنید.

7- بکوشید که پرونده گذشته را به یاد آورده، و مواقف قیامت را در نظر نمایید تا اشک از دیدگانتان بر رخسارتان جاری گردد، که این اشک در پیش حق، قیمتی بس عظیم است.

امام صادق علیه السلام در بیان منافع نماز شب می‌فرماید:

نماز شب موجب رضای حق، محبت ملائکه، به پا داشتن سنت انبیاء، نور معرفت، اصل ایمان، راحتی بدن، ناخشنودی شیطان، سلاح علیه دشمنان، و باعث اجابت دعا، قبولی اعمال، برکت در رزق، شفیع بین انسان و ملک الموت، چراغ گور، زائر انسان در قبر تا قیامت، و سایه سر او در محشر، و تاج سر، و لباس بدن، و نور پیشاپیش حرکت، و پوشش بین انسان و آتش جهنم، و حجّتی بین عبد و حق، و مایه سنگینی میزان، و جواز عبور از صراط،

(1) - بحار الأنوار: 199/82، باب 32، حدیث 7؛ من لایحضره الفقیه: 1/487، حدیث 1403.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 323

و کلید بهشت است. «1»

عظمت صدّیقان

در روایت بسیار مهمی آمده است؛ خداوند مهربان به یکی از صدّیقان وحی کرد:

برای من بندگانی هستند که مرا دوست دارند، و من هم آنان را دوست دارم، آنان مشتاق من و من مشتاق آنها، آنان مرا در یاد دارند و من هم به یاد آنان هستم، و به من نظر دارند و من نیز به آنها نظر دارم، پس اگر تو قدم جای قدم آنها نهی، تو را هم دوست خواهم داشت، و اگر از راه آنها منحرف شوی عقوبتت خواهم نمود.

عرضه داشت: الهی نشانه‌های آنان چیست؟

خطاب رسید: آنان روزها همچون چوپان مهربانی که مواظب گوسپندان خود هست به سایه می‌نگرند و منتظر آمدن شب هستند، و همان گونه که پرندگان هنگام غروب با شور و شوق عازم آشیانه خود می‌گردند، اینان هم با همین حال به استقبال غروب خورشید می‌روند، پس آنگاه که شب فرا رسید و تاریکی همه جا را فرا گرفت و فرش‌ها پهن و همه گرد هم جمع شدند و هر دوستی با دوست خود خلوت نمود، اینان در برابر من به پای می‌ایستند و صورت‌های خود را بر خاک می‌نهند و با تلاوت آیاتم به مناجات و گفتگوی با من برمی‌خیزند، و نعمت‌های مرا سپاس می‌گویند، پس آنان را می‌بینی که گاه گریه می‌کنند و گاه شیون سر می‌دهند، گاه آه می‌کشند و گاه از معاصی و گناهان شکوه می‌نمایند، و گاه ایستاده و گاه نشسته و گاهی در حال رکوع و گاه در سجده هستند، و آنچه را که آنان به خاطر من تحمل می‌کنند همه را می‌بینم، و شکوه‌هایی که از محبت من بر لب دارند می‌شنوم.

اول چیزی که به آنها عطا می‌کنم؛ سه چیز است:

(1) - بحار الأنوار: 161/84، باب 6، ذیل حدیث 52؛ إرشاد القلوب، دیلمی: 191/1.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 324

- 1- نور خود را در دل‌های آنان می‌افکنم، در نتیجه همان گونه که من از آنها آگاهم آنها نیز از من با خبر خواهند بود.
- 2- اگر آسمان‌ها و زمین‌ها و آنچه را که در میان آنها هست در میزان آنان ببینم باز آن را کم خواهم دانست.
- 3- روی سوی آنها می‌کنم، آیا اگر کسی را روی به سوی من می‌تواند بفهمد که چه به او عطا می‌کنم؟ «1» پس از انجام نماز شب، خواندن دعای سی و دوم «صحیفه سجادیه» لذت فوق‌العاده دارد، دعائی که حضرت زین‌العابدین علیه السلام هر شب پس از نماز شب قرائت می‌کرد.

(1) - بحار الأنوار: 26/67، باب 43، حدیث 28؛ المحجة البيضاء: 58/8.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 326

دعای 33

استخاره و درخواست

صبر و نیکی

«1» اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَاقْضِ لِي بِالْخَيْرَةِ «2» وَ أَلْهِمْنَا مَعْرِفَةَ الْاِخْتِيَارِ وَ اجْعَلْ ذَلِكَ ذَرْعَةً إِلَى الرِّضَا بِمَا قَضَيْتَ لَنَا وَ التَّسْلِيمِ لِمَا حَكَمْتَ فَأَرْخِ عَنَّا رَبِّبِ الْاِتِّبَابِ وَ أَيْدِنَا بَيْنَ يَدَيْنِ الْمُخْلِصِينَ «3» وَ لَا تَسْمُنَا عَجْزَ الْمَعْرِفَةِ عَمَّا تَخَيَّرْتَ فَتَنْعِمَ قَدْرَكَ وَ نَكْرَهُ مُوَضِّعَ رِضَاكَ وَ نَجْنَحَ إِلَى الَّتِي هِيَ أَبْعَدُ مِنْ حُسْنِ الْعَاقِبَةِ وَ أَقْرَبُ إِلَى ضِدِّ الْعَاقِبَةِ «4» حَبِّ إِلَيْنَا مَا نَكْرَهُ مِنْ قَضَائِكَ وَ سَهْلٍ عَلَيْنَا مَا نَسْتَصْعِبُ مِنْ حُكْمِكَ «5» وَ أَلْهِمْنَا الْاِنْقِيَادَ لِمَا أَوْرَدْتَ عَلَيْنَا مِنْ مَشِيئِكَ حَتَّى لَا نُحِبَّ تَأْخِيرَ مَا عَجَّلْتَ وَ لَا تَعْجِلَ مَا أَخَّرْتَ وَ لَا نَكْرَهُ مَا أَحْبَبْتَ وَ لَا نَتَخَيَّرَ مَا كَرِهْتَ «6» وَ اخْتِمْ لَنَا بِالَّتِي هِيَ أَحْمَدُ عَاقِبَةً وَ أَكْرَمُ مَصِيرًا إِنَّكَ تُفِيدُ الْكَرِيمَةَ وَ تُعْطِي الْجَسِيمَةَ وَ تَفْعَلُ مَا تُرِيدُ وَ أَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 328

[«1» اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَاقْضِ لِي بِالْخَيْرَةِ «2» وَ أَلْهِمْنَا مَعْرِفَةَ الْاِخْتِيَارِ وَ اجْعَلْ ذَلِكَ ذَرْعَةً إِلَى الرِّضَا بِمَا قَضَيْتَ لَنَا وَ التَّسْلِيمِ لِمَا حَكَمْتَ فَأَرْخِ عَنَّا رَبِّبِ الْاِتِّبَابِ وَ أَيْدِنَا بَيْنَ يَدَيْنِ الْمُخْلِصِينَ «3» وَ لَا تَسْمُنَا عَجْزَ الْمَعْرِفَةِ عَمَّا تَخَيَّرْتَ فَتَنْعِمَ قَدْرَكَ وَ نَكْرَهُ مُوَضِّعَ رِضَاكَ وَ نَجْنَحَ إِلَى الَّتِي هِيَ أَبْعَدُ مِنْ حُسْنِ الْعَاقِبَةِ وَ أَقْرَبُ إِلَى ضِدِّ الْعَاقِبَةِ]

خدایا! به سبب دانشت که محیط به همه چیز است، از تو درخواست خیر دارم؛ پس بر محمد و آلش درود فرست، و به خیر و نیکی در حق من حکم فرما، و شناخت انتخاب کردن و برگزیدن را به ما الهام کن، و آن الهام را برای ما وسیله خشنودی به آنچه که برای ما مقدور کردی، و تسلیم به آنچه در حق ما حکم فرمودی، قرار ده.

پس آلودگی شك و دو دلی در تقدیرت را از دل ما پاك كن، و ما را به یقین مخلصان تقویت فرما، و داغ ناتوانی معرفت را نسبت به آنچه بر ایمان اختیار کردی، بر پیشانی ما نزن تا بزرگی و عظمتت را سبك انگاریم، و جایگاه خشنودیت را ناپسند شماریم، و به چیزی که از حسن عاقبت دورتر، و به ضد عافیت و سلامت همه جانبه نزدیکتر است مایل شویم.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 329

حقیقت استخاره

استخاره به معنای توسل و دعا است. استخاره به معنای رو آوردن به پیشگاه حق و درخواست تحقق خیر در انجام امر از حضرت حق است.

استخاره توکل به خدا در جمیع امور، و اقرار به جهل به مصالح خویش نزد حق و واگذاری تمام جهات زندگی به دست رحمت اوست، و طلب خیر برای امر دنیا و آخرت از حضرت حق است.

اصل استخاره در اکثر روایات معتبره به این معناست که انسان از استبداد به رأی در تمام امورش که روزه‌ای برای تسلط شیطان است، و از اعتماد به نظر و عقل خودش بدون رعایت نظر اهل بصیرت و اندیشه در امان بماند، که استبداد به رأی و تنها به نظر و عقل خود تکیه کردن، عین ضلالت، و افتادن در مسیر شقاوت، و زمینه سازی برای انواع شرور و ضرر و زیان است.

این گونه استخاره بنابر روایات و عمل اولیای خدا از طریق دعا، یا باز کردن قرآن البته با رعایت شرایط لازم، یا تسبیح یا قرعه یا مشورت با پاکان، عملی مستحب است و در مجموع دارای نتیجه مثبت است. اما فال گرفتن و رمالی برای درك خیر، کاری نامشروع و عملی خلاف عقل و منطق، و محل کسب مال برای تنبلمان و تن پروران است.

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

اِذَا ارَادَ احَدُكُمْ امْرَآً فَلَا يُشَاوِرُ فِيهِ احَدًا حَتَّى يَبْدَأَ فَيُشَاوِرَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَقِيلَ لَهُ: مَا مُشَاوَرَةُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ؟ قَالَ: يَسْتَخِيرُ اللَّهَ فِيهِ اَوَّلًا ثُمَّ يُشَاوِرُ فِيهِ، فَإِنَّهُ اِذَا بَدَأَ بِاللَّهِ اجْرَى اللَّهُ لَهُ الْخَيْرَ عَلَى لِسَانِ مَنْ شَاءَ مِنَ الْخَلْقِ. «1»

هرگاه یکی از شما اراده کاری کرد، با احدی قبل از حضرت حق مشورت

(1) - بحار الأنوار: 252 / 88، باب 6، حدیث 1؛ فتح الابواب: 137.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 330

نکند، ابتدای مشورت خود را با پروردگار قرار دهد. عرضه داشتند: مشاوره با خداوند چگونه است؟ فرمود: به صورت دعا از حضرت حق بخواهد که آنچه خیر اوست پیش آورد، سپس با اهلش مشورت کند، که هر کس از خداوند خیر بخواهد حضرت محبوب خیرش را بر زبان هر که از خلقش بخواهد جاری کند.

پس حقیقت استخاره گدایی و درخواست خیر از خداوند است، و چون اکرم الاکرمین کسی را از درگاهش ناامید نمی کند و استعجاب این گونه دعا را جاری شدن خیر به وقت مشورت بر زبان غیر برای دعاکننده قرار می دهد.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

حدود مشورت را نیز رعایت کن و آن چهار چیز است: طرف مشورت باید عاقل، آزاد و مؤمن، رفیق موافق، و نگهدارنده اسرار باشد. «1» حضرت صادق علیه السلام می فرماید:

وقتی یکی از شما خواست بخرد یا بفروشد یا وارد کاری شود، با یاد خدا شروع کند و این گونه از او بخواهد: الهی قصد چنین کاری دارم اگر این کار برلم در دین و دنیا و آخرت خیر است بر من آسان کن، اگر شرّ است از من بگردان. سپس با ده مؤمن یا پنج مؤمن دوبار یا با دو مؤمن پنج بار یا با یک مؤمن ده بار مشورت کند. «2» عبدالله بن یعفور می گوید: از حضرت صادق علیه السلام در باب استخاره شنیدم:

خدا را به عظمت و بزرگی یاد کن، و او را سپاس بگو، سپس بر محمد و آلش درود فرست آنگاه بگو:

(1) - بحار الأنوار: 253 / 88، باب 6، ذیل حدیث 4؛ مکارم الأخلاق: 318.

(2) - بحار الأنوار: 252 / 88، باب 6، حدیث 3؛ مستدرک الوسائل: 256 / 6، باب 4، حدیث 6815.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 331

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ، وَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ، اسْتَخِيرُكَ بِاللَّهِ بِرَحْمَتِهِ. «1»

خداوندا! از تو درخواست می‌کنم که دانای پنهان و آشکاری، رحمت بی‌اندازه و مهربانی‌ات همیشگی است و تو عالم و دانای به غیب و پنهان هستی. مشورت و از خدا به خاطر رحمت بی‌انتهایش طلب خیر می‌کنم.

در مقدمه دعای سی و سوم «صحیفه سجادیه» فیض الاسلام آمده است که شیخ مفید فرموده است:

شایسته نیست کسی که از خدای تعالی استخاره می‌نماید در چیزی باشد که او را از آن نفی کرده یا بر او واجب نموده است، استخاره در امر مباح و چیزی است که روا باشد، مانند رفتن به یکی از دو مجلس که جمع بین هر دو ممکن نباشد.

از جمله آداب کسی که استخاره می‌کند آن است که ظاهر و باطن و آشکار و نهان او پاک و پاکیزه باشد، ظاهر او از نجاسات ظاهری و باطنش از شك و دودلی.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

پدرم هرگاه می‌خواست در کاری استخاره کند وضو می‌گرفت و دو رکعت نماز می‌خواند، و اگر خادمه‌ای با حضرت سخن می‌گفت آن بزرگوار می‌فرمود: سبحان الله و حرف دیگر نمی‌زد تا فراغت می‌یافت. «2»

استخاره در کلام بزرگان

از مجموع روایات و گفتار بزرگان استفاده می‌شود که استخاره بر چهار نوع است:

1- استخاره به دعا

(1) - بحار الأنوار: 256 / 88، باب 7، حدیث 1؛ فتح الابواب: 255.

(2) - بحار الأنوار: 262 / 88، باب 7، ذیل حدیث 14؛ وسائل الشیعة: 66 / 8، باب 1، حدیث 10100.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 332

2- استخاره به قرآن

3- استخاره به رفاع

4- استخاره به تسبیح

1- استخاره به دعا

جابر بن عبدالله می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله استخاره را به ما آموخت چنانکه سوره ای از قرآن را آموخت، و می فرمود:

هرگاه یکی از شما قصد کاری کند دو رکعت نماز غیر از نماز واجب بجا آورد سپس بگوید:

اللَّهُمَّ اِنِّي اسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ، وَ اسْتَفْذِرُكَ بِقُدْرَتِكَ، وَ اسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ، فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَ لَا اقْدِرُ، وَ تَعْلَمُ وَ لَا اعْلَمُ، وَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ. اللَّهُمَّ اِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ اَنَّ هَذَا خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَ مَعَاشِي وَ عَاقِبَةِ امْرِي اَوْ قَالَ عَاجِلِ امْرِي وَ آجِلِهِ فَاقْدِرْهُ لِي وَ يَسِّرْهُ لِي، ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ، اللَّهُمَّ وَ اِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ اَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَ مَعَاشِي وَ عَاقِبَةِ امْرِي فَاصْرِفْهُ عَنِّي، وَ اصْرِفْنِي عَنْهُ، وَ اقْدِرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ، ثُمَّ رَضِّنِي بِهِ. «1»

الهی! من از تو به دانائیت خیر و نیکی درخواست می کنم، و به توانائیت می خواهم که خیر را بهره من گردانی، و احسان بزرگ تو را می طلبم زیرا تو توانائی و من ناتوانم، و تو می دانی و من نمی دانم، و تو به نهانی ها عالمی، بار خدایا! اگر می دانی این کار در دین و زندگی و پایان کارم برای من خیر و نیکی است پس آن را برایم مقدر و آسان و مبارک و نیکو گردان. و اگر می دانی این کار در دین و زندگی و پایان کارم برای من شر و بدی است پس

(1) - بحار الأنوار: 265 / 88، باب 7، ذیل حدیث 18؛ مستدرک الوسائل: 236 / 6، باب 1، حدیث 6795.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 333

آن را از من و مرا از آن دور فرما، و آنچه که خیر من است برایم مقدر کن، سپس مرا به آن خوشنود نما.

این مرحله از استخاره در حقیقت دعا و درخواست از حضرت ربّ العزه برای گشایش کار و پیشگیری از ضرر با کمک رحمت اوست.

2- استخاره به قرآن

استخاره به قرآن به فرموده حضرت صادق علیه السلام بدین صورت است.

هرگاه خواستی از کتاب عزیز استخاره کنی پس از بسم الله الرحمن الرحیم بگو:

اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ فِي قَضَائِكَ وَ قَدْرِكَ أَنْ تُمُنَّ عَلَى شَيْعَةِ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بِفَرْجٍ وَلَيْكَ وَ حُجَّتِكَ عَلَى خَلْقِكَ
فَاخْرِجْ إِلَيْنَا آيَةً مِنْ كِتَابِكَ نَسْتَدِلَّ بِهَا عَلَى ذَلِكَ. «1»

بار خدایا! اگر در قضا و قدر توست که بر پیروان آل محمد صلی الله علیه و آله به فرج ولی و حجّت بر خلقت منت گذارده خیر و نیکی بخشی، پس آیه ای از کتاب خود را برای ما بیرون آور که آن را بر منت نهادن تو دلیل آوریم.

حضرت می فرماید: سپس قرآن را می گشایی و شش ورق می شماری و از ورق هفتم شش سطر، و آنچه در آن است می اندیشی.

3- استخاره به رقاع

امام صادق علیه السلام فرمود: استخاره به رقاع به این نحو است: روی سه قطعه کاغذ بنویس:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، خَيْرَةٌ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ لِفُلَانِ بْنِ فُلَانَةٍ،

(1) - بحار الأنوار: 246 / 88، باب 4، ذیل حدیث 5؛ مستدرک الوسائل: 260 / 6، باب 5، حدیث 6821.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 334

افْعَلْ.

و روی سه قطعه دیگر بنویس:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، خَيْرَةٌ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ لِغُلَامٍ بَنٍ فَلَانَّةً، لَا تَفْعَلْ.

آنگاه هر شش قطعه را زیر جاماز بگذار، سپس دو رکعت نماز بجای آور، چون از نماز فارغ شدی به سجده برو و صد مرتبه بگو:

اَسْتَخِيرُ اللَّهَ بِرَحْمَتِهِ خَيْرَةً فِي عَافِيَةٍ.

پس بنشین و بگو:

اللَّهُمَّ خَرِّلِي وَ اخْتَرِي فِي جَمِيعِ امُورِي فِي يُسْرِ مِنْكَ وَ عَافِيَةٍ.

آنگاه شش قطعه را با دست خود مخلوط کن و تک تک بردار اگر سه مرتبه پشت سر هم «افعل» آمد آن کار را انجام بده، و اگر سه بار پشت سر هم «لا تفعل» آمد آن را ترک کن، و اگر یکی افعل بود و دیگری لا تفعل وقتی قطعه‌ها به پنج رسید به آنچه که در آن اکثریت دارد عمل کن و ششمین کاغذ را رها نموده توجه مکن. «1»

4- استخاره با تسبیح

حضرت صادق علیه السلام در باب استخاره با تسبیح فرمود:

«يَا بَارِ سُوْرَةِ حَمْدِ رَا، وَ سَهْ بَارِ تَوْحِيدِ رَا بِخَوَان، وَ پَانَزْدَهْ مَرْتَبَهْ صَلَوَاتِ فَرَسْتِ آنگاه بگو:

اللَّهُمَّ اِنِّیْ اَسْأَلُكَ بِحَقِّ الْحُسَيْنِ وَحَدِّهِ وَ اَبِيهِ وَ اُمِّهِ وَ اَخِيهِ وَ الْاَئِمَّةِ مِنْ دُرَّتِيهِ اَنْ تُصَلِّيَ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ، وَ اَنْ تَجْعَلَ لِي الْخَيْرَةَ فِي هَذِهِ

(1) - بحار الأنوار: 228/88، باب 2، ذیل حدیث 4؛ فتح الابواب: 155.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 335

السَّبْحَةِ، وَ اَنْ تُرِيَنِي مَا هُوَ الْاَصْلَحُ فِي الدِّينِ وَ الدُّنْيَا. اللَّهُمَّ اِنْ كَانَ الْاَصْلَحُ لِي فِي دِيْنِي وَ دُنْيَايَ وَ عَاجِلِ امْرِئِي وَ اَجَلِهِ فَعَلْ مَا اَنَا عَازِمٌ عَلَيْهِ فَاْمُرْنِي، وَ اَلَّا فَاَنْهِنِي، اِنَّكَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ.

بار خدایا! به حق حسین و جد و پدر و مادر و برادر و امامان از فرزندان او، از تو می‌خواهم که بر محمد و آلش درود فرستی، و برای من در این تسبیح خیر و نیکی قرار دهی، و آنچه را که در دین و دنیا برای من شایسته‌تر است مقدر فرمائی.

بار خدایا! اگر کاری را که تصمیم دارم در دین و دنیا هم اکنون و پس از این برای من شایسته است مرا به آن امر کن و اگر نه نهی فرما، زیرا تو بر هر چیز توانایی.

سپس يك مشت از تسبیح را می‌گیری و می‌شماری و می‌گوئی:

سُبْحَانَ اللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.

پس اگر دانه آخر سبحان الله بود در بجا آوردن و نیاوردن آن کار مختاری، و اگر الحمد لله بود آن امر است، بجا آور، و اگر لا اله الا الله بود نهی است، آن را بجا نیاور. «1»

گر پذیری تو زمن جان چه شود	کار بر من کنی آسان چه شود
دل زمن بردی و جان شد مشتاق	گر فدای تو شود جان چه شود
برقع از روی چو مه برگیری	تا شوم واله و حیران چه شود
از گلستان رخ و زلف تو من	گر بچینم گل و ریحان چه شود
گر دهان را به سخن بگشائی	تا برم قند فراوان چه شود
ساقی چشم تو گر باده دهد	تا خرد مست شود زان چه شود

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 336

فکنی زان لب شیرین شوری	در نهاد شکر ستان چه شود
گره از زلف اگر بگشائی	تا شود خلق پریشان چه شود
سر فیض ار بودت تا از تو	شودش کار بسامان چه شود
بنوازی تو اگر موری را	تا شود رشک سلیمان چه شود

(فیض کاشانی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 337

[«4» حَبِّ إِلَيْنَا مَا نَكْرَهُ مِنْ قَضَائِكَ وَ سَهْلٍ عَلَيْنَا مَا نَسْتَصْعِبُ مِنْ حُكْمِكَ «5» وَ أَهْمُنَا الْاِتِّقْيَادَ لِمَا أُورِذْتَ عَلَيْنَا مِنْ مَشِيَّتِكَ حَتَّى لَا نُحِبَّ تَأْخِيرَ مَا عَجَّلْتَ وَ لَا تَعْجِيلَ مَا أَخَّرْتَ وَ لَا نَكْرَهُ مَا أَحْبَبْتَ وَ لَا نَتَخَيَّرَ مَا كَرِهْتَ «6» وَ اخْتِمَ لَنَا بِأَلَّتِي هِيَ أَحْمَدُ عَاقِبَةً وَ أَكْرَمُ مَصِيرًا إِنَّكَ تُفِيدُ الْكَرِيمَةَ وَ تُعْطِي الْجَسِيمَةَ وَ تَفْعَلُ مَا تُرِيدُ وَ أَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ]

آنچه را از مقدراتت نمی‌پسندیم، محبوب ما قرار ده، و آنچه را از حکم تو سخت می‌پنداریم، بر ما آسان ساز، و گردن نهادن آنچه از مشیت و اراده‌ات بر ما وارد کردی، به ما الهام کن، تا عقب انداختن آنچه را پیش انداختی، و پیش انداختن آنچه را عقب انداختی دوست نداشته باشیم، و هر آنچه را دوست داری ناپسند نشماریم، و آنچه را ناپسند داشتی انتخاب نکنیم.

و کار ما را به آنچه عاقبتش پسندیده‌تر، و فرجامش برای انسان گرمی‌تر است پایان بخش، همانا تو عطای نفیس عنایت می‌کنی، و نعمت بزرگ می‌بخشی و هر چه می‌خواهی انجام می‌دهی، و تو بر هر کار توانایی.

استخاره در روایات

استخاره در روایات به معنای طلب خیر و برکت است. یعنی انسان در کارهایش از خداوند درخواست خیر کند ولی در برخی روایات هم به وسیله‌ای که با آن

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 338

استخاره صورت می‌گیرد اشاره شده است. مانند قرآن، نماز، دعا، تسبیح و ... که در هر يك به شیوه‌های مخصوصی مراد حق تعالی را به دست می‌آورد. و این شیوه‌ها با تفأل و فال بینی و تعبیر خواب و رمل و اسطرلاب تفاوت بسیار دارد.

زیرا استخاره یکی از شیوه‌های طلب هدایت الهی است و انسان در زمانی که وظیفه خود را از راه تفکر خویش و مشورت با دیگران به ویژه اهل دانش و نیکوکاران به دست نمی‌آورد؛ به سوی برداشت از آیات قرآن همت می‌گمارد.

در حدیثی از حضرت صادق علیه السلام آمده است که فرمود:

لَا تَتَفَأَلُ بِالْقُرْآنِ. «1»

به قرآن فال نزن.

در اینجا صاحب وسائل الشیعه می‌افزاید:

الْإِسْتِخَارَةُ طَلَبُ الْخَيْرِ وَ مَعْرِفَةُ الْخَيْرِ فِي تَرْجِيحِ أَحَدِ الْفِعْلَيْنِ عَلَى الْآخَرِ لِيُعْمَلَ بِهِ وَ التَّفَأُّلُ مَعْرِفَةُ عَوَاقِبِ الْأُمُورِ وَ أَحْوَالِ غَائِبٍ وَ نَحْوُ ذَلِكَ. «2»

استخاره عبارت است از درخواست برتری و شناخت نیک بودن آن در انتخاب یکی از دو کار بر دیگری تا بدان عمل کند ولی تفأل و فال زدن به معنای شناسایی و پیش بینی کردن عواقب کارها و پیشامدهای آینده و امثال اینهاست.

پس چه نیک است؛ که انسان رضایت و غضب خداوند را در کارهایش در نظر بگیرد تا گرفتار عاقبت بد آنها نشود.

رسول الله صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

(2) - وسائل الشیعة: 233 / 6، باب 38، حدیث 7817.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 339

مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ اسْتِخَارَتُهُ اللَّهَ وَ رِضَاهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ وَ مِنْ شَقْوَةِ ابْنِ آدَمَ تَرْكُهُ اسْتِخَارَةَ اللَّهَ وَ سَخَطُهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ. «1»

از خوشبختی آدمی این است که از خداوند طلب خیر کند و به قضای الهی خشنود باشد و از بدبختی آدمی این است که از خداوند طلب خیر نکند و از قضای الهی ناخشنود باشد.

جابر بن عبدالله انصاری از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند:

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يُعَلِّمُنَا الْإِسْتِخَارَةَ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَ مِنَ الْقُرْآنِ. «2»

نبی اکرم صلی الله علیه و آله پیوسته ما را در همه کارها به طلب خیر آگاهی می داد، همانطور که سورههایی از قرآن را به ما آموزش می دادند.

حضرت علی علیه السلام در وصیت خود به فرزندش می فرماید:

وَ الْجَبِّيْ نَفْسَكَ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا إِلَى الْهِكْ، فَإِنَّكَ تُلْجِئُهَا إِلَى كَهْفٍ حَرِيْرٍ وَ مَانِعٍ عَزِيْزٍ. وَ اخْلِصْ فِي الْمَسْأَلَةِ لِرَبِّكَ فَإِنَّ بِيْدِهِ الْعَطَاءَ وَ الْحِرْمَانَ وَ أَكْثَرَ الْأَسْتِخَارَةِ «3»

وجودت را در همه امور به خدای خود واگذار، که در این صورت خود را به پناهگاهی محکم، و نگاهبانی قوی وامی گذاری. در مسألت از خداوند اخلاص پیشه کن، که بخشیدن و نبخشیدن به دست اوست. از خدایت بسیار طلب خیر کن

و نیز می فرماید:

(1) - بحار الأنوار: 161 / 74، باب 7، حدیث 153؛ تحف العقول: 55.

(2) - بحار الأنوار: 224 / 88، باب 1، حدیث 4؛ فتح الأبواب: 150.

(3) - نخب البلاغه: نامه 31.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 340

اسْتَخِرْ وَ لَا تَتَخَيَّرَ فَمَنْ مَنَّ خَيْرَ أَمْرٍ كَانَ هَلَاكُهُ فِيهِ. «1»

از خداوند طلب خیر کن و بدون آن کاری را انتخاب مکن؛ زیرا بسا کسی کاری را انتخاب کرده که آن سبب نابودی او شده است.

امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرماید:

مَنْ اسْتَخَارَ اللَّهَ مَرَّةً وَاحِدَةً وَ هُوَ رَاضٍ بِهِ خَارَ اللَّهُ لَهُ حَتْمًا. «2»

هر که با طیب خاطر یک بار از خدا طلب خیر کند، خداوند به یقین به او خیر عنایت خواهد کرد.

چند نکته درباره استخاره و آداب آن که باید رعایت شود:

1- شیخ مفید در رساله العَرِيَّة خود نوشته است:

«سزاوار نیست که انسان در امور نهی شده و واجبات استخاره کند. استخاره در امور مباح و جایز است و در ترك عبادت مستحبی که آوردن هر دوی آنها ممکن نباشد مانند حج و جهاد مستحبی و یا زیارت حرمی و دیدار برادری به مانند دیگری.» «3» 2- خواهان استخاره باید پس از بی‌نتیجه بودن فهم عقلی و تجربه و همفکری با دیگران باشد و راه اطمینان تنها در این وسیله منحصر گردد.

3- نیت استخاره باید به راستی و درستی خالصانه باشد و حقیقت امر را از خدا طلب نماید.

4- شخص استخاره‌کننده باید با وضو و پاکیزگی بدن و از آلودگی‌های نفسانی به دور باشد.

(1) - غرر الحکم: 196، حدیث 3863.

(2) - بحار الأنوار: 256 / 88، باب 7، ذیل حدیث 1؛ فتح الأبواب: 257.

(3) - بحار الأنوار: 229 / 88، باب 2، الاستخارة بالرقاع؛ فتح الأبواب: 176.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 341

5- پس از استخاره به پیام خداوند احترام گذاشته و در عمل به آن جدّیت داشته باشید. «1» و همچنین نیکوست که انسان در استخاره پس از تحصیل طهارت جسمی و روحی و حمد و ستایش الهی دو رکعت نماز بجای آورد و قنوت را با توجّهی خاص بخواند و در حال نماز ادب را مانند نیازمندان نگه دارد و تا پایان نماز و دعا از به خداوند غافل نشود و با کسی در بین استخاره سخن نگوید و در صورتی که خلاف مراد او درآمد ناراحت نشود و خدا را سپاسگزاری نماید.

از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود:

كَانَ أَبِي إِذَا أَرَادَ الْأَسْتِخَارَةَ فِي الْأَمْرِ تَوَضَّأَ وَ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ وَ إِنْ كَانَتِ الْخَادِمَةُ لَتَكَلَّمَهُ فَيَقُولُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ لَا يَتَكَلَّمُ حَتَّى يَفْرُغَ. «2»

هر گاه پدرم پیوسته برای کاری خواست استخاره نماید وضو می گرفت و دو رکعت نماز می خواند و اگر خدمتکار با او سخن می گفت می فرمود: خداوند منزّه است و گفتگو نمی کرد تا به پایان برسد.

(1) - ریاض السالکین: 5/ 129 - 130.

(2) - بحار الأنوار: 262/88، باب 7، حدیث 14؛ المحاسن: 2/ 599، حدیث 8.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 342

دعای

رسوایی گناه و ستاریت خداوند

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 345

«1»

اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ عَلَى سِرِّكَ بَعْدَ عِلْمِكَ وَ مُعَافَاتِكَ بَعْدَ خُبْرِكَ فَكُنَّا قَدِ افْتَرَفَ الْعَائِبَةُ فَلَمْ تَشْهَرُهُ وَ ارْتَكَبَ الْفَاحِشَةَ فَلَمْ تَفْضَحْهُ وَ تَسْتَرَّ بِالْمَسَاوِي فَلَمْ تَذُلَّنْ عَلَيْهِ «2» كَمْ نَهَى لَكَ قَدْ أَتَيْنَاهُ وَ أَمْرٌ قَدْ وَقَفْتَنَا عَلَيْهِ فَتَعَدَّيْنَاهُ وَ سَيِّئَةً اكْتَسَبْنَاهَا وَ خَطِيئَةً ارْتَكَبْنَاهَا كُنْتَ الْمُطَّلِعَ عَلَيْهَا دُونَ النَّاطِرِينَ وَ الْقَادِرَ عَلَى إِعْلَانِهَا فَوْقَ الْقَادِرِينَ كَانَتْ عَافِيَتُكَ لَنَا حِجَاباً دُونَ أَبْصَارِهِمْ وَ رَذْماً دُونَ أَسْمَاعِهِمْ «3» فَاجْعَلْ مَا سَتَرْتَ مِنَ الْعُورَةِ وَ أَخْفَيْتَ مِنَ الدَّخِيلَةِ وَاعِظْ لَنَا وَ زَاجِرْ عَن سُوءِ الْخُلُقِ وَ اقْتَرِفِ الْخَطِيئَةَ وَ سَعِياً إِلَى التَّوْبَةِ الْمَاجِيَةِ وَ الطَّرِيقِ الْمَحْمُودَةِ «4» وَ قَرَّبِ الْوَقْتَ فِيهِ وَ لَا تَسْمُنَا الْعُقْلَةَ عَنْكَ إِنَّا إِلَيْكَ رَاغِبُونَ وَ مِنَ الذُّنُوبِ تَائِبُونَ «5» وَ صَلِّ عَلَى خَيْرَتِكَ اللَّهُمَّ مِنْ خَلْقِكَ مُحَمَّدٍ وَ عِشْرَتِهِ الصُّفْوَةِ مِنْ بَرِيَّتِكَ الطَّاهِرِينَ وَ اجْعَلْنَا لَهُمْ سَامِعِينَ وَ مُطِيعِينَ كَمَا أَمَرْتَ.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 346

[«1» اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ عَلَى سِرِّكَ بَعْدَ عِلْمِكَ وَ مُعَافَاتِكَ بَعْدَ خُبْرِكَ فَكُنَّا قَدِ افْتَرَفَ الْعَائِبَةُ فَلَمْ تَشْهَرُهُ وَ ارْتَكَبَ الْفَاحِشَةَ فَلَمْ تَفْضَحْهُ وَ تَسْتَرَّ بِالْمَسَاوِي فَلَمْ تَذُلَّنْ عَلَيْهِ «2» كَمْ نَهَى لَكَ قَدْ أَتَيْنَاهُ وَ أَمْرٌ قَدْ وَقَفْتَنَا عَلَيْهِ فَتَعَدَّيْنَاهُ وَ سَيِّئَةً اكْتَسَبْنَاهَا وَ خَطِيئَةً ارْتَكَبْنَاهَا كُنْتَ الْمُطَّلِعَ عَلَيْهَا دُونَ النَّاطِرِينَ وَ الْقَادِرَ عَلَى إِعْلَانِهَا فَوْقَ الْقَادِرِينَ كَانَتْ عَافِيَتُكَ لَنَا حِجَاباً دُونَ أَبْصَارِهِمْ وَ رَذْماً دُونَ أَسْمَاعِهِمْ]

خدایا! تو را سپاس بر پرده پوشیت بعد از آگاهی، و بر عافیت بخشیدنت پس از دانستنت. همه ما مرتکب گناهان و معاصی شدیم، و تو احدی از ما را بین مردم به گناه مشهور نکردی، و به کارهای زشت و ناپسند آلوده شدیم، و تو يك نفر از ما را در برابر بندگان رسوا نساختی.

هر يك از ما خود را به پرده زشتی و گناه پوشاند، و تو احدی را بر زشتی‌ها و گناهانش راهنمایی نکردی. چه بسیار نمی تو را به جا آوردیم، و چه بسیار دستور تو را، که گفتی نسبت به آن قیام کنیم و آن را انجام دهیم، و ما از آن تجاوز کردیم.

و چه بسیار زشتی‌هایی که به دست آوردیم، و خطاهایی که مرتکب شدیم، در حالی که تو بر آنها آگاه بودی نه بینندگان دیگر، و تو بر افشایش قدرت داشتی؛ قدرتی فوق همه قدرتمندان؛ ولی عفو و چشم پوشی و عافیت برای ما در برابر دیده بینندگان پرده‌ای، و در مقابل گوششان سدّی بود.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 347

[«3» فَاجْعَلْ مَا سَتَرْتَ مِنَ الْعُورَةِ وَ أَخْفَيْتَ مِنَ الدَّخِيلَةِ وَاعِظًا لَنَا وَ زَاجِرًا عَنْ سُوءِ الْخُلُقِ وَ اقْتِرَافِ الْخَطِيئَةِ وَ سَعْيًا إِلَى التَّوْبَةِ الْمَاجِيَةِ وَ الطَّرِيقِ الْمَحْمُودَةِ «4» وَ قَرِّبِ الْوَقْتَ فِيهِ وَ لَا تَسْمُنَا الْعُقْلَةَ عَنْكَ إِنَّا إِلَيْكَ رَاغِبُونَ وَ مِنَ الدُّنُوبِ نَائِثُونَ «5» وَ صَلِّ عَلَى خَيْرَتِكَ اللَّهُمَّ مِنْ خَلْقِكَ مُحَمَّدٍ وَ عِتْرَتِهِ الصَّفْوَةِ مِنْ بَرِّكَ الطَّاهِرِينَ وَ اجْعَلْنَا لَهُمْ سَامِعِينَ وَ مُطِيعِينَ كَمَا أَمَرْتَ]

پس آنچه از زشتی‌ها بر ما پوشاندی و آنچه از علل فساد و تباهی از ما پنهان کردی، برای ما پند دهنده و بازدارنده از بدخویی و نگاه دارنده ارتکاب معصیت، و سبب کوشش به سوی توبه نابود کننده گناه و راه پسندیده قرار ده، و زمان قرار گرفتن در تمام این امور مثبت را نزدیک گردان، و داغ غفلت از خود را به پیشانی ما نزن، که ما به سوی تو مایل، و از گناهان تائبیم.

و خدایا! بر انتخاب شده از آفریده‌های محمد و عترتش درود فرست؛ عترتی که از میان تمام مخلوقات برگزیدی و عترتی که پاک و پاکیزه‌اند، و ما را گوش دهنده کلام آنان، و فرمانبردار دستوراتشان قرار ده؛ همان گونه که ما را به شنیدن کلامشان و اطاعت از دستوراتشان فرمان دادی.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 348

پدیدار شدن زشتی‌های انسان در دید مردم دنیا یا در عرصه قیامت از شرم‌آورترین و تلخ‌ترین امور بشر است و عذاب وجدان و شوردلی بزرگی بر وجود آدمی وارد می‌سازد و پیامد حادثه‌ها و سرگذشت‌های خطاکاران، برای اهل ایمان عبرت‌آمیز است.

مشاهده سرانجام شرمساری و پرده‌داری کردار آنان از جلوه‌های نازیبای تاریخ بشر است؛ زیرا حوادث، جلوه‌ای از حقایق مکافات عمل و رابطه بین تکوین و تشریع است و با نافرمانی از اراده حق، قانون و نظام هستی از محور خود بیرون می‌رود و آثار ناگواری بر زندگی موجودات زمینی و آسمانی به جا می‌گذارد و علاوه بر وجود انسان، حتی حیوانات و گیاهان هم گرفتار نتیجه عمل برترین آفریده خداوند یعنی آدم می‌شوند و صحنه‌هایی از قیامت کبری را به نمایش می‌گذارند.

پیامبر عزیز اسلام صلی الله علیه و آله در وصیت خویش به ابن مسعود می‌فرماید:

يَا ابْنَ مَسْعُودٍ! إِحْذَرْ يَوْمًا تُنْشَرُ فِيهِ الصَّحَائِفُ وَ تَظْهَرُ فِيهِ الْفَضَائِحُ؛ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ:

و نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَ إِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَىٰ بِنَا حَسِيبٍ»
«1». «2»

ای پسر مسعود! بترس از روزی که در آن نامه‌ها گشوده می‌شود و رسوایی‌ها آشکار می‌گردد؛ زیرا که خداوند بلند مرتبه می‌فرماید:

«و ترازوهای عدالت را در روز قیامت می‌نهم و به هیچ کس هیچ ستمی نمی‌شود؛ و اگر [عمل خوب یا بد] هم وزن دانه خردلی باشد آن را [برای وزن کردن] می‌آوریم، و کافی است که ما حسابگر باشیم.»

(1) - انبیاء (21): 47.

(2) - بحار الأنوار: 111/74، باب 5، حدیث 1؛ مکارم الأخلاق: 457.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 349

بیشتر گناهان همراه با لذت و شیرینی نفس است، هر چند روح و باطن آدمی به خاطر آن شادی گناه و زهر کشنده فطرت و صفای دل آزار می‌بیند ولی شیفتگی به شهوات و امیال که خوشایند هوای نفس است، ننگ زیادی در پی دارد.

حضرت علی علیه السلام در این زمینه می فرماید:

حَلَاوَةُ الشَّهْوَةِ يُنْعِضُهَا عَارُ الْفُضِيحَةِ. «1»

شیرینی شهوات را ننگ رسوایی تلخ می کند.

شخصی در نزد امام سجّاد علیه السلام از گناهان یاد کرد؛ حضرت فرمود:

عَجِبْتُ لِمَنْ يَحْتَمِي عَنِ الطَّعَامِ لِمَضَرَّتِهِ وَ لَا يَحْتَمِي مِنَ الذَّنْبِ لِمَعَرَّتِهِ. «2»

در شگفتم از کسی که از خوردن غذایی که برایش ضرر دارد، پرهیز می کند؛ اما از گناه که مایه زیان و رسوایی است پرهیز نمی کند.

گاهی شتاب انسان در ارتکاب معاصی به قدری زیاد است که او خیال می کند تنها راه نجات در این مسیر است ولی نمی داند کم صبری و تقوا پیشه نکردن چه خسارت هایی به بار می آورد.

در این باره امام صادق علیه السلام فرمود:

قَلَّةُ الصَّبْرِ فَضِيحَةٌ. «3»

ناشکیبایی، رسوایی و شرمساری به بار می آورد.

خداوند عزوجل به عَزِيزِ پیامبر علیه السلام وحی فرمود:

هر گاه بلایی به تو برسد پیش بندگانم گله و شکایت مکن، همان گونه که من

(1) - غرر الحکم: 304، حدیث 6964.

(2) - بحار الأنوار: 159 / 75، باب 21، ذیل حدیث 19؛ کشف الغمة: 107 / 2.

(3) - بحار الأنوار: 229 / 75، باب 23، ذیل حدیث 107؛ تحف العقول: 315.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 350

وقتی بدی‌ها و رسوایی‌ها با می‌آید از تو پیش فرشتگانم شکایت نمی‌کنم. «1» و هر روز بنده خدا با اعضای بدن و روان خود به ویژه زبان و قلب، حق تعالی را کوچک می‌شمارد و اگر پروردگار بخواهد کسی را رسوا کند، چه شود!!

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود:

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خِزْيًا أَجْرَى فَضِيحَتَهُ عَلَى لِسَانِهِ. «2»

هر گاه خداوند خواری بنده را بخواهد؛ از راه زبانش او را رسوا می‌کند.

و نیز فرمود:

ثَلَاثٌ مَنِ ابْتُلِيَ بِوَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ تَمَّتْ الْمَوْتُ: فَقَرُّ مُتَتَابِعٍ وَ حُرْمَةُ فَاضِحَةٍ وَ عَدُوٌّ غَالِبٌ. «3»

سه چیز است که هر کس به یکی از آنها گرفتار شود آرزوی مرگ کند؛ تنگدستی پی در پی، محرومیت رسوا و دشمن چیره شده.

و نیز فرمود:

كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: لَا تُبْدِيَنَّ عَنْ وَاضِحَةٍ وَ قَدْ عَمِلْتَ الْأَعْمَالَ الْفَاضِحَةَ وَ لَا يَأْمَنُ الْبَيَاتِ مَنْ عَمِلَ السَّيِّئَاتِ. «4»

مولای مؤمنان علی علیه السلام پیوسته فرمود: تو که کارهای رسواکننده کرده‌ای! نیش را به خنده باز مکن و کسی که گناه کرده است، نباید خود را از شبیخون خدا ایمن بداند.

(1) - بحار الأنوار: 379 / 14، باب 25، حدیث 25؛ الدعوات، راوندی: 169، حدیث 472.

(2) - بحار الأنوار: 228 / 75، باب 23، حدیث 101.

(3) - بحار الأنوار: 232 / 75، باب 23، حدیث 107؛ تحف العقول: 318.

(4) - الکافی: 269 / 2، حدیث 5؛ بحار الأنوار: 317 / 70، باب 317، حدیث 4.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 351

و نیز به پسر جندب فرمود:

يَا ابْنَ جُنْدَبٍ! حَقٌّ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ يَعْرِفُنَا أَنْ يَعْزِضَ عَمَلَهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَ لَيْلَةٍ عَلَى نَفْسِهِ، فَيَكُونَ مُحَاسِبٌ نَفْسِهِ، فَإِنْ رَأَى حَسَنَةً اسْتَزَادَ مِنْهَا وَ إِنْ رَأَى سَيِّئَةً اسْتَعْفَرَ مِنْهَا، لِيَأْتِيَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. «1»

ای پسر جندب! بر هر مسلمانی که نسبت به ما معرفت دارد لازم است که در هر شبانه روز عمل خود را بررسی کند و حسابرس نفس خویش باشد. اگر دید کار خوبی انجام داده است به دنبال بیشتر از آن باشد و اگر دید کار بدی از او سر زده، استغفار کند، تا در روز رستاخیز سرشکسته و شرمنده نشود.

و نیز فرمود:

مَنْ قَبِلَ النَّصِيحَةَ أَمِنَ مِنَ الْفُضِيحَةِ. «2»

کسی که پند و اندرز بپذیرد؛ از رسوایی در امان ماند.

خداوندا! شعری به درگاه لطف زمره می‌کنم که شوریده حالی چون محیط قمتی زمزمه می‌کرد:

رخسار تو شمع محفل من

ای یاد تو مونس دل من

تا کوی تو هست منزل من

فردوس نمی‌کنم تمنّا

خو کرده مدام با دل من

شادم که غم تو ای دل آرام

جز طره تو سلاسل من

دیوانه عشقم و نباشد

ای دلبر نیک مقبل من

مهرم به تو تازگی نباشد

گر عشق تو ای صنم نورزم
باشد چه به دهر حاصل من
دیری است چو روح در تن ای دوست
مهر تو سرشته باگل من

(1) - بحار الأنوار: 279 / 75، باب 24، حدیث 1؛ تحف العقول: 301.

(2) - غرر الحکم: 226، حدیث 4579.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 352

حاجت به چراغ نیست کافی است
رخسار تو شمع محفل من
خورشید ز ذره هست کمتر
باشد چو رخت مقابل من
مشکل شده زندگی به هجران
حل کن ز وصال مشکل من

(محیط قمی)

دعای

رضا در برابر دنیا داران

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 355

«1»

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَضِيَ بِحُكْمِ اللَّهِ شَهِدْتُ أَنَّ اللَّهَ فَسَمَ مَعَايِشَ عِبَادِهِ بِالْعَدْلِ وَ أَخَذَ عَلَى جَمِيعِ خَلْقِهِ بِالْفَضْلِ «2» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ لَا تَفْتِنِّي بِمَا أُعْطَيْتَهُمْ وَ لَا تَفْتِنَهُمْ بِمَا مَنَعْتَنِي فَأَحْسِدْ خَلْقَكَ وَ أَعْمِطْ حُكْمَكَ «3» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ طَيِّبْ بِقَضَائِكَ نَفْسِي وَ وَسِّعْ بِمَوَاقِعِ حُكْمِكَ صَدْرِي وَ هَبْ لِي الثَّمَنَةَ لِأَقَرَّ مَعَهَا بِأَنَّ قَضَاءَكَ لَمْ يَجْرِ إِلَّا بِالْخَيْرَةِ وَ اجْعَلْ شُكْرِي لَكَ عَلَى مَا زَوَيْتَ عَنِّي أَوْفَرَ مِنْ شُكْرِي إِيَّاكَ عَلَى مَا خَوَّلْتَنِي «4» وَ اعْصِمْنِي مِنْ أَنْ أَظُنَّ بِذِي عَدَمٍ خَسَاسَةً أَوْ أَظُنَّ بِصَاحِبِ ثَرَوَةٍ فَضْلاً فَإِنَّ الشَّرِيفَ مَنْ شَرَفْتَهُ طَاعَتُكَ وَ الْعَزِيزَ مَنْ أَعَزَّتَهُ عِبَادَتُكَ «5» فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ مَتَّعْنَا بِثَرْوَةٍ لَا تَنْفَدُ وَ أَيْدِنَا بِعِزٍّ لَا يُفْقَدُ وَ اسْرُخْنَا فِي مُلْكِكَ الْأَبَدِ إِنَّكَ الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ وَ لَمْ يَكُنْ لَكَ كُفُؤاً أَحَدٌ.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 356

[«1» الْحَمْدُ لِلَّهِ رَضِيَ بِحُكْمِ اللَّهِ شَهِدْتُ أَنَّ اللَّهَ فَسَمَ مَعَايِشَ عِبَادِهِ بِالْعَدْلِ وَ أَخَذَ عَلَى جَمِيعِ خَلْقِهِ بِالْفَضْلِ «2» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ لَا تَفْتِنِّي بِمَا أُعْطَيْتَهُمْ وَ لَا تَفْتِنَهُمْ بِمَا مَنَعْتَنِي فَأَحْسِدْ خَلْقَكَ وَ أَعْمِطْ حُكْمَكَ]

سپاس خدای را، به خاطر خشنودی به حکم تقدیر خدا نسبت به تمام موجودات. شهادت می‌دهم که خدا آنچه را وسیله زندگی و معاش است، بین بندگان به عدالت تقسیم کرد، و نسبت به تمام بندگان راه احسان پیش گرفت.

خدایا! بر محمد و آل محمد درود فرست، و مرا به آنچه به بندگان عطا کردی امتحان مکن، و ایشان را به آنچه از من منع کرده‌ای میازمای، تا به بندگان حسد و رزم، و حکم و فرمانت را سبک انگارم.

رضا به قضا و قدر و حکم الهی در همه امور

زمانی که بنده از طریق آیات قرآن و روایات و اندیشه در نظام هستی و واقعیت‌های آفرینش به وجود مقدس حضرت حق معرفت پیدا کرد، این معنا برای او همچون خورشید وسط روز روشن می‌شود که به وجود آمدنش در این صحنه با عظمت خلقت و شکل و قیافه‌اش، و آنچه به عنوان روزی از طریق حلال و از مسیر پاك برایش مقدر شده، و حکم حضرت محبوب در تمام زمینه‌های حیات اعم از

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 357

مادی و معنوی به مصلحت و خیر و سعادت او جاری گشته، و اندازه‌گیری‌های امور نسبت به او به اراده ازلیه و ابدیه او در حالی که بر وفق رحمت و لطف است حاکم گشته، به مقام رضای از دوست می‌رسد، و نسبت به وضع خود در آن حدودی که مربوط به حضرت معبود است کمال خوشحالی و انبساط و شادی و نشاط و رضا را از ذات قلب و سویدای دل لمس می‌کند.

عبد وقتی به این معنا معرفت پیدا کند که آنچه در دار وجود است تجلی علم و عدل و حکمت و رحمت و ربوبیت و لطف و کرامت است؛ چرا به این همه واقعیت رضا ندهد؟

بنده وقتی خود را محصول اراده او حس کند، و پدر و مادر خویش را جلوه عنایت او بدانند، و دنیا را سفره خانه لطف دوست مشاهده کند، و کم و زیاد امور مادی را از طریق مشروع عین عنایت او ببیند چرابه داده حق رضا ندهد، و گره در چهره بیندازد؟!

عبد وقتی خود را مملوک مولایش بدانند، و مولایش را وجودی بی نهایت در بی نهایت لطف و رحمت مشاهده کند، و بدانند که در کلّ خانه هستی احدی همچون حضرت حق علاقه به عبد ندارد، و کسی مانند او مصلحت اندیش بنده نیست، و وجودی همانند او خیر دنیا و آخرت و سعادت امروز و فردای او را نمی‌خواهد، در هر شأن و مقامی که باشد، چه در ناز و نعمت و چه در بلا و طوفان، چه در خوشی و عافیت و چه در مرض و رنج، و چه در وسعت رزق و چه در تنگی رزق، در عین رضا و خشنودی، به محضر مبارك محبوب عرضه می‌دارد:

هوس ما به همه عمر همین باشد و بس

غیر بوسیدن لعل تو نداریم هوس

دیگران را هوس حور و قصور است و مرا
نیست جز دیدن روی و سر کوی تو هوس
بی گل روی تو ای سرو قد لاله عذار
هست بر دلشدگان ساحت گلشن چو قفس
سوختم از غم هجران تو چونان که بود
بر سوز دل من آتش دوزخ چو قفس

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 358

به فصاحت شده ام شهره آفاق ولی
در بیان سخن عشق تو باشم احرس
به همه عمر دمی با تو به سر برده محیط
حاصل عمر گرانمایه همین باشد و بس

(محیط قمی)

حقیقت رضا

رضای عبد از حق به این است که اختیار خویش از میانه بردارد، یعنی راضی به هر چه خدای عزّ و جلّ در حق او انجام دهد؛ باشد چه امری که محبوب بنده است مانند بسط رزق و سلامت جسم، و چه امری که مکروه عبد است مانند امر به انفاق و شرکت در جهاد و تحمل رنج و بلا در راه او.

از رسول بزرگوار اسلام صلی الله علیه و آله روایت شده:

أَوَّلُ مَا كَتَبَ اللَّهُ تَعَالَى فِي اللَّوْحِ: اِنِّیْ اَنَا اللَّهُ، لَا اِلَهَ اِلَّا اَنَا، مَنْ لَمْ يَرْضَ بِقَضَائِیْ، وَلَمْ يَشْكُرْ لِنِعْمَائِیْ، وَ لَمْ يَصْبِرْ عَلٰی بَلَائِیْ فَلَيَطْلُبْ رَبًّا سِوَائِیْ. «1»

اول مطلبی که خداوند در لوح به قلم قدرت نوشت این بود: همانا من پروردگار عالمم، جز من معبودی نیست، هر کس به قضا و حکم من رضا ندهد، و نعمت‌هایم را شکر نکند، و بر بلا و آزمایش‌هایم صبر ننماید، پس خدائی غیر من را طلب کند.

آری، برابر این روایت عرشی و جملات ملکوتی، هر کس خدا را بخواهد باید به داده او راضی باشد، و بر نعمتش شکر کند. و بر بلایش صبر نماید.

این که اول حقیقتی که بر لوح نقش می‌بندد رضا به قضاست؛ دلیل بر عظمت این مسئله و رفعت این حقیقت و بلندی جایگاه این مقام است.

(1) - فیض القدیر: 617 / 4

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 359

اضطراب نسبت به کرده حق، و ناخشنودی از قضا و حکم او چه در امور مادی و چه در امور معنوی نشان نزاع عبد با مولاست، و نزاع عبد با مولا دلیل بر دوری عبد از مولا و عدم معرفت بنده به حضرت حق است.

بنده باید بداند که نسبت به مصالح خویش و علل سعادت و سلامت خود جاهل است، و آن که در حق او قضا و قدر مادی و معنوی دارد علم بی‌نهایت در بی‌نهایت است، و جاهل را نسزد که با عالم، بدون منطق و دلیل، به منازعت برخیزد، که منازعه عبد با مولا به عصیان و معصیت کشد، و عصیان و معصیت، عبد را از نظر رحمت حق بیندازد.

آن که راضی به کرده حق درباره خویش است، تجلّی گاه معرفت و بصیرت است، و با حضرت محبوب دارای معیت می‌باشد، و چون اهل معرفت و دارای مقام معیت است در راه رضای او بالای هر دو عالم تحمل کند، و اندکی باک به خود راه ندهد.

آن که اختیار خویش بر اختیار مولا انتخاب کند، از مقام معرفت و معیت دور است و آن چنان مبتلای به ضعف نفس و ناتوانی روح، که در راه حضرت دوست طاقت و تحمل ذره‌ای بلا و رضا به داده او ندارد!

رضا به این است که آنچه از دوست می‌رسد نیکو بینی؛ چنانکه حضرت امام حسین علیه السلام وقتی که در گودال قتلگاه با بدن مجروح و در شدت تشنگی افتاده بود، و در مقابل خود هفتاد و یک بدن قطعه قطعه می‌دید که هر یک از

اولیای خاص الهی بودند، و با گوش خویش صدای ضحّه و ناله اهل بیت را می شنید، صورت به خاک گذاشت و از صمیم قلب با شوری عاشقانه به درگاه دوست چنین زمزمه کرد:

الهی رَضِیْ بِقَضَائِكَ، صَبْرًا عَلَى بَلَائِكَ، تَسْلِيمًا لِأَمْرِكَ لَا مَعْبُودَ لِي

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 360

سَوَاكَ. «1»

یعنی آنچه از جانب تو به من رسیده، چنان نیکو و زیبا می بینم که نسبت به آن در کمال خشنودی و رضایم، و برامتحان صابر و در برابر امرت تسلیم، که مرا معبودی و محبوب و معشوقی جز تو نیست!

و چنانکه خواهر با کرامتش در پاسخ زاده مرجانه به وقتی که از آن حضرت پرسید کار خدا را با خاندانت چگونه دیدی؟

فرمود:

مَا رَأَيْتُ إِلَّا جَمِيلًا. «2»

جز زیبایی چیزی ندیده ام!

آری، عبد اگر با دید حق به اوضاع و احوال بنگرد، و از دریچه چشم دوست به آنچه برایش مقدر شده نظر کند، تسلیم عظمت کار شود، و از اختیار خویش درآید، و اندر میانه جز اختیار دوست اختیاری نماند.

مقام رضا در قرآن

قرآن مجید از دارندگان رضا تمجید و تعریف کرده است:

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ «3»

(1) - موسوعة الامام على بن ابي طالب عليه السلام في الكتاب و السنة و التاريخ: 248 / 7.

(2) - بحار الأنوار: 115 / 45، باب 39؛ اللّهُوف: 160.

(3) - مجادله (58): 22.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 361

خدا از آنان خشنود است و آنان هم از خدا خشنودند. اینان حزب خدا هستند، آگاه باش که بی تردید حزب خدا همان رستگارانند.

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ «1»

خدا از آنان خشنود است و آنان هم از خدا خشنودند؛ این [پاداش] برای کسی است که از پروردگارش بترسد.

مقام رضا در روایات

حضرت امام زین العابدین علیه السلام می فرماید:

مَنْ اتَّكَلَّ عَلَى حُسْنِ الْأَخْتِيَارِ مِنَ اللَّهِ لَمْ يَتَمَنَّ أَنْ يَغَيِّرِ الْحَالَ الَّتِي اخْتَارَهَا اللَّهُ لَهُ. «2»

کسی که بر حسن اختیاری که از جانب حق نسبت به او صورت گرفته تکیه کند (و آنچه خدا برای انسان اختیار می کند نیکوست) تمنای حالی غیر از حالی که حق برای وی خواسته نمی کند.

امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام می فرماید:

نِعْمَ الْقَرِينُ الرَّضَا. «3»

رضای از حق چه دوست و همنشین خوبی است.

حضرت صادق علیه السلام می فرماید:

رَأْسُ طَاعَةِ اللَّهِ الرَّضَا بِمَا صَنَعَ اللَّهُ فِيمَا أَحَبَّ الْعَبْدُ وَ فِيمَا كَرِهَ. «4»

سرآغاز طاعت خداوند رضا به کرده حق است در آنچه که عبد آن را دوست دارد یا از آن ناراحت است.

(1) - بینه (98): 8.

(2) - بحار الأنوار: 106 / 75، باب 19، ذیل حدیث 4؛ تحف العقول: 234.

(3) - بحار الأنوار: 408 / 66، باب 38، حدیث 120؛ تحف العقول: 202.

(4) - بحار الأنوار: 139 / 68، باب 63، حدیث 28؛ وسائل الشیعة: 254 / 3، باب 75، حدیث 3559.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 362

حضرت زین العابدین علیه السلام فرمود:

الرَّضَا بِمَكْرُوهِ الْقَضَاءِ مِنْ أَعْلَى دَرَجَاتِ الْيَقِينِ. «1»

راضی بودن به قضای ناخوشایند خداوند، از بالاترین درجات یقین است.

حضرت امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه:

قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيهَا شَخَرٌ بَيْنَهُمْ «2»

به پروردگارت سوگند که آنان مؤمن حقیقی نخواهند بود، مگر آنکه تو را در آنچه میان خود نزاع و اختلاف دارند به داوری بپذیرند.

می فرماید: منظور تسلیم و رضا و قناعت به قضای الهی است. «3» رسول حق صلی الله علیه و آله می فرماید: از جبرئیل معنای رضا را پرسیدم گفت:

راضی بر آقا و مولای خود خشم نمی گیرد چه دنیا از جانب مولا به او برسد چه نرسد، و صاحب مقام رضا به عمل اندک برای خودش خشنود نیست. «4» حضرت صادق علیه السلام می فرماید:

أَنَّ أَعْلَمَ النَّاسِ بِاللَّهِ اِرْضَاهُمْ بِقَضَاءِ اللَّهِ. «5»

داناترین مردم به حضرت معبود، خشنودترین آنان به قضای الهی است.

امام علی علیه السلام می فرماید:

اصْلُ الرِّضَا حُسْنُ الثَّقَةِ بِاللَّهِ. «6»

ریشه رضا اطمینانِ نیکو داشتن به حضرت حق است.

(1) - بحار الأنوار: 152 / 68، باب 63، حدیث 60؛ مستدرک الوسائل: 413 / 2، باب 63، حدیث 2334.

(2) - نساء (4): 65.

(3) - بحار الأنوار: 204 / 2، باب 26، حدیث 89؛ المحاسن: 271 / 1، باب 37، حدیث 364.

(4) - بحار الأنوار: 373 / 66، باب 38، حدیث 19؛ معانی الاخبار: 261، حدیث 1.

(5) - بحار الأنوار: 158 / 68، باب 63، ذیل حدیث 75؛ وسائل الشیعة: 251 / 3، باب 75، حدیث 3546.

(6) - غرر الحکم: 198، حدیث 3927.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 363

و نیز می فرماید:

الرِّضَا ثَمَرَةُ الْيَقِينِ. «1»

رضا میوه یقین است.

رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود:

اعْطُوا اللَّهَ الرِّضَا مِنْ قُلُوبِكُمْ تَظْفَرُوا بِثَوَابِ اللَّهِ تَعَالَى يَوْمَ فَقْرِكُمْ وَ الْاِفْلَاسِ. «2»

در قلب از حضرت حق نسبت به تمام اموری که برای شما خواسته خشنود باشید تا به ثواب او در روز فقر و تنگدستی دست یابید.

امام علی علیه السلام فرمود:

مَنْ لَمْ يَرْضَ بِالْقَضَاءِ دَخَلَ الْكُفْرَ دِينَهُ. «3»

هر کس راضی به قضا نباشد، ناسپاسی وارد دینش شده است.

الهی مقام رضا مقام انبیا و اولیاست، مقام عاشقان و عارفان است، مقام مجذوبان و سالکان است، ما را هم از این مقام رضا بهره مند کن.

همین يك الله الله دارم آنهم گر تو آموزی

الهی سخت بی برگم بساز طاعت اندوزی

که شمع از باد روشن می شود هرگه تو افروزی

ز تشویق نفس بر خویش می لرزم از این غافل

(بیدل دهلوی)

(1) - غرر الحکم: 103، حدیث 1823.

(2) - بحار الأنوار: 143/79، باب 18، ذیل حدیث 26؛ مستدرک الوسائل: 412/2، باب 63، حدیث 2331.

(3) - غرر الحکم: 103، حدیث 1814.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 364

مقام رضا در نزد عرفا

بعضی از عرفا، رضای از حق را به این می دانند که اگر مولا عبد را جاودانه در جهنم جای دهد، چون خواست اوست به این خواسته راضی تر باشد از رضای کسی که به بهشت رفته است!

رضای از حق، آرامش قلب است در برابر مسئولیت‌هایی که حق به عبد واگذار کرده، این آرامش باعث تسلیم اعضا و جوارح به احکام مولا است.

رضا خشنودی دل است به تلخی قضا، که در فضای این رضا، عبد بلا را نعمت بیند و نعمت را از منعم، پس دیده از نعمت بردارد و به دیدار منعم خوشحال و شاد و راضی گردد.

رضا قبول احکام اوست به شادی و سرور، و استقبال بلا از جانب خواص، در حدی که عوام از بلا گریزانند!

رضا این است که به این معنا یقین جزمی پیدا کند که حضرت محبوب برای من اختیار نکرد مگر آنچه بهتر و نیکوتر است، یعنی تصرف مالک که حضرت حق است در مملوک که عبد می‌باشد تصرف حکیمانه و عالمانه و عاشقانه است، و بر وی هیچ اعتراضی نیست.

رضا این است که عبد این معنی را لمس کند که حق تعالی ایمان را که اصل همه خوبی‌هاست به من عنایت فرموده، بنابراین آنچه با من کند چیزی جز امتحان و محکم کردن پای ایمان، و رساندن من به مقام قرب نیست، و این جز شادی خشنودی ندارد.

عارفی گفت: الهی از من خشنود باش، عارفی دیگر به او گفت: همی شرم نداری که رضای کسی می‌طلبی که تو از وی راضی نیستی؟!

وقتی رضا به حکم حق در قلب عبد تجلی کرد، و آیات قرآن و روایات را با عقل و اندیشه لمس نمود، جایی برای پریشانی دل نسبت به آنچه از عنایات مادی حق

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 365

در دست دیگران است نمی‌ماند، و مقام رضا و توجه به این حقیقت که تقسیم روزی بر اساس عدل است، محلی برای رشک و حسد نسبت به مردم نمی‌گذارد، و موقعی برای خوار شمردن قضا و قدر الهی به جا نمی‌ماند.

مسئله تقسیم معاش بر اساس عدل و عدالت و فضل و احسان در آیات قرآن مجید و روایات و اخبار به طور مفصل گوشزد شده، و این فقیر در جلد اول «شرح صحیفه» در این زمینه تفسیر مفصل و جامعی آورده‌ام، عزیزان می‌توانند به آن قسمت مراجعه کنند.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 366

[«3» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَطَيِّبْ بِقَضَائِكَ نَفْسِي وَوَسِّعْ بِمَوَاقِعِ حُكْمِكَ صَدْرِي وَهَبْ لِي الثَّقَةَ لِأَقِرَّ مَعَهَا بِأَنَّ قَضَاءَكَ لَمْ يَجْرِ إِلَّا بِالْخَيْرَةِ وَاجْعَلْ شُكْرِي لَكَ عَلَى مَا زَوَيْتَ عَنِّي أَوْفَرَ مِنْ شُكْرِي إِيَّاكَ عَلَى مَا خَوَّلْتَنِي]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و مرا به قضایات دل خوش کن، و سینه‌ام را به موارد فرمانت گشاده فرما، و به من حالت اعتماد و اطمینان بخش تا به وسیله آن اقرار کنم که قضای تو، جز به آنچه خیر است روان نشده و شکرم را برای حضرتت نسبت به آنچه از من دور داشتی، و عطایش را دریغ کردی، از شکرم بر آنچه به من عنایت فرمودی، افزون‌تر قرار ده.

خیر در قضا و قدر الهی

رسول الله اعظم صلی الله علیه و آله در باب آداب دعا می‌فرماید:

اطْلُبُوا الْخَيْرَ دَهْرَكُمْ كُلَّهُ وَ تَعَرَّضُوا لِنَفَحَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ لِلَّهِ نَفَحَاتٍ مِنْ رَحْمَتِهِ يُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ. «1»

در سراسر روزگار خود جویای خیر و خوبی باشید و خویشتن را در مسیر نسیم‌های خداوند قرار دهید؛ زیرا نسیم رحمت خدا گاهی می‌وزد و به هر يك از بندگان که او بخواهد، می‌رسد.

(1) - كنز العمال: 74 / 2، حدیث 3189؛ الدر المنثور: 318 / 3، ذیل آیه 107 سوره یونس.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 367

یکی از عوامل روی گردانی و بی‌علاقگی انسان به خواسته‌های الهی، اطمینان نداشتن به خداست؛ زیرا اگر او به خدا اعتماد پیدا کند و بداند دستورهای حق به خیر و صلاح اوست، بدون تردید از آن‌ها استقبال می‌کند چون در تمام امور قضا و قدر الهی غیر از خیر و مصلحت چیز دیگری وجود ندارد و بعد از آنکه به این مرحله نائل گردید، افکار و اخلاق و رفتارهایش معتدل و منطقی می‌گردد تا حدی که در برابر نعمت‌های از دست رفته و حوادث تلخ و شیرین سپاس می‌گذارد و به افراد نیازمند نگاه تحقیرآمیز و به ثروتمندان به خاطر اموالشان به بزرگی احترام نخواهد

کرد؛ زیرا یقین پیدا کرده که شرافت انسان به فرمانبری از خدای عزیز و افتخار به بندگی برای اوست. پس مال و دارایی و نیاز و نداری؛ ملاک ارزش انسان‌ها نیست.

ریشه اصلی ناآرامی درون انسان گرد و غباری است که از طوفان گناهان بر روی قلب او نشسته است. اگر بخواهد به اعتدال روانی و غبار روی جان موفق شود باید از عنایات الهی کمک بگیرد و برای پاکسازی روح، خیراندیشی نماید.

حضرت صادق علیه السلام می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ خَيْرًا طَيَّبَ رُوحَهُ فَلَا يَسْمَعُ مَعْرُوفًا إِلَّا عَرَفَهُ وَ لَا مُنْكَرًا إِلَّا أَنْكَرَهُ ثُمَّ يَقْدِفُ اللَّهُ فِي قَلْبِهِ كَلِمَةً يَجْمَعُ بِهَا أَمْرَهُ. «1»

هنگامی که خداوند بخواهد به بنده‌ای نیکی و خوبی کند، روحش را پاکسازی می‌کند. در این صورت وقتی او هر سخن خوب و خداپسندی را می‌شنود، آن را می‌شناسد و هر وقت سخن ناپسند و نادرستی را می‌شنود، از آن متنفر است. سپس خداوند به دلش کلمه‌ای می‌افکند که بدین وسیله تمام امورش را گردآوری کرده و روبه راه می‌سازد.

(1) - الکافی: 1/ 165، حدیث 1؛ بحار الأنوار: 5/ 203، باب 7، حدیث 30.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 368

از حضرت علی علیه السلام درباره خیر سؤال شد؛ خیر چیست؟ فرمود:

لَيْسَ الْخَيْرُ أَنْ يَكْثُرَ مَالُكَ وَ لَدُنْكَ وَلَكِنَّ الْخَيْرَ أَنْ يَكْثُرَ عِلْمُكَ وَ أَنْ يَعْظُمَ حِلْمُكَ وَ أَنْ تُبَاهِيَ النَّاسَ بِعِبَادَةِ رَبِّكَ فَإِنْ أَحْسَنْتَ حَمَدَتِ اللَّهُ وَ أَنْ اسْأَلْتَ اسْتَعْفَزْتَ اللَّهُ وَ لَا خَيْرَ فِي الدُّنْيَا إِلَّا لِلرَّحْلَيْنِ: رَجُلٍ اذْنَبَ ذُنُوبًا فَهُوَ يَتَذَكَّرُهَا بِالتَّوْبَةِ وَ رَجُلٍ يُسَارِعُ فِي الْخَيْرَاتِ. «1»

خیر، افزون شدن مال و فرزند نیست؛ خیر آن است که دانشت زیاد، و بردباریت بزرگ گردد، و به بندگی پروردگارت بر مردم مباهات نمایی، پس اگر خوبی کردی خدا را شکر کنی، و اگر بدی نمودی به طلب مغفرت برخیزی، خیری در دنیا نیست مگر برای دو نفر: مردی که مرتکب گناهانی شده و با توبه جبران نماید، و مردی که به جانب کارهای خیر می‌شتابد.

و نیز فرمود:

ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَقَدْ زُزِقَ خَيْرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ هُنَّ: الرِّضَا بِالْقَضَاءِ وَ الصَّبْرُ عَلَى الْبَلَاءِ وَ الشُّكْرُ فِي الرَّحَاءِ. «2»

سه چیز است که هر کسی داشته باشد خوبی دنیا و آخرت روزیش شده است آنها: راضی بودن به حکم الهی، شکیبایی بر بلا و گرفتاری و سپاس در هنگام آسایش و تندرستی.

و نیز امام صادق علیه السلام در نصایح خویش به یاران و همراهانش فرمود:

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ خَيْرًا شَرَحَ صَدْرَهُ لِإِسْلَامٍ، فَإِذَا أَعْطَاهُ ذَلِكَ أَنْطَقَ لِسَانَهُ بِالْحَقِّ وَ عَقَدَ قَلْبُهُ عَلَيْهِ فَعَمِلَ بِهِ فَإِذَا جَمَعَ اللَّهُ لَهُ ذَلِكَ تَمَّ لَهُ

(1) - نهج البلاغه: حکمت 94.

(2) - غرر الحکم: 282، حدیث 6283.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 369

إِسْلَامُهُ. «1»

هرگاه خداوند خیر بنده‌ای را بخواهد سینه‌اش را برای اسلام فراخ می‌گرداند و چون این نعمت به او عطا کند زیانش به حق گویا شود و دلش با حق گره خورد و به آن عمل کند و از این رو زمانی که خداوند این امور را گرد آورد اسلام او به کمال رسیده است.

خیر، در حقیقت پاداشی برای مؤمنان است که در آخرت برای آنان ذخیره شده است که مقدمه آن در دنیا پیش بینی شده است.

تفسیر خیر درکلام امام صادق علیه السلام

حسین بن اعین برادر مالک بن اعین از امام صادق علیه السلام پرسید: این که شخصی به دیگری می گوید: خدا پاداش خیرت دهد، مفهوم خیر چیست؟

امام علیه السلام فرمود: خیر نام نهری در بهشت است که سرچشمه اش کوثر است و کوثر از ساق عرش سرچشمه می گیرد و بر آن نهر منزلگاه های اوصیا و شیعیان شان بنا شده و در دو طرف این نهر دخترکانی باشند که هر گاه یکی از آنها از جای برخیزد؛ دیگری به جای او بنشیند؛ به این خاطر نامش را خیر نامیده اند. و این مفهوم خیر است؛ در آیه شریفه:

فِيهِنَّ خَيْرٌ تَحْسَنُ «2»

در آنها زنانی نیکو سیرت و زیبا صورت اند.

(1) - الکافی: 8/ 13، حدیث 1؛ بحار الأنوار: 223/ 75، باب 23، ذیل حدیث 93.

(2) - رحمان (55): 70.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 370

پس هر گاه مردی به دوست خود گفت:

«جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا»

همان منزلی است که خداوند برای برگزیدگان و نیکان از بندگانش فراهم نموده است.

از این رو خداوند مَنّان در دنیا راه و وسیله رسیدن به خیر و صلاح را در امور انسان در دسترس قرار داده است. «1» رسول اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید:

يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى الْمَعْرُوفُ هَدِيَّةٌ مِّنِّي إِلَى عَبْدِي الْمُؤْمِنِ فَإِنْ قَبِلَهَا مَتَّى فَبِرَحْمَتِي وَمَتَّى وَإِنْ رَدَّهَا فَبِدَنْبِهِ حُرْمَتُهَا وَمِنْهُ لَا مَتَّى وَ أَيْمًا عَبْدٍ خَلَقْتُهُ فَهَدَيْتُهُ إِلَى الْإِيمَانِ وَ حَسَنْتُ خُلُقَهُ وَ لَمْ أَبْتَلِهِ بِالْبُخْلِ فَإِنِّي أُرِيدُ بِهِ خَيْرًا. «2»

خداوند بزرگ می‌فرماید: کار نیک هدیه‌ای از جانب من به سوی بنده مؤمن من است. پس اگر پذیرفت؛ این رحمت از جانب من است و اگر آن را رد نمود به سبب گناه خودش از آن محروم مانده است و این از خود اوست نه از من و هر بنده‌ای که بیافرینم، به ایمان هدایتش کنم و اخلاق او را نیکو سازم و به بخل گرفتارش ننمایم، همانا خیر او را خواسته‌ام.

(1) - الکافی: 230 / 8، حدیث 298؛ بحار الأنوار: 162 / 8، باب 23، حدیث 101.

(2) - بحار الأنوار: 410 / 71، باب 30، حدیث 14؛ الأمالی، شیخ طوسی: 24، حدیث 29.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 371

[«4» وَ اعْصِمْنِي مِنْ أَنْ أَظْلُقَ بِذِي عَدَمٍ خَسَاسَةً أَوْ أَظْلُقَ بِصَاحِبِ ثَرْوَةٍ فَضْلاً فَإِنَّ الشَّرِيفَ مَنْ شَرَفَتْهُ طَاعَتُكَ وَ الْعَزِيزَ مَنْ أَعَزَّتْهُ عِبَادَتُكَ «5» فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ مَتَّعْنَا بِثَرْوَةٍ لَا تَنفَدُ وَ أَيْدِنَا بِعِزٍّ لَا يُفْقَدُ وَ اسْرَحْنَا فِي مُلْكِكَ الْأَبَدِ إِنَّكَ الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ تَلِدْ وَ لَمْ تُوَلَدْ وَ لَمْ يَكُنْ لَكَ كُفُوءاً أَحَدٌ]

و مرا از این که به تهیدست فقیری گمان پستی برم، و به ثروتمندی گمان برتری ورزم حفظ فرما. چه آن که شریف کسی است که طاعت تو او را شرافت داده، و عزیز کسی است که عبادت تو او را به عزت نشانده، پس بر محمد و آلش درود فرست و ما را از ثروتی که تمام نمی‌شود بهره‌مند کن، و به عزتی که از بین نمی‌رود یاری ده، و ما را به جانب بهشت جاودانه روانه ساز؛ همانا تو یکتا و یگانه و بی‌نیازی، نزاییدی و زاییده نشدی، و احدی برایت همتا نبود.

نگاه یکسان به ثروتمند و نیازمند

از سیره‌های انسان سخاوتمند و باکرامت این است که وقتی نعمتی به او روی می‌آورد بازگو می‌کند و شکر خدا را بجا می‌آورد و رفتارش نیز تأییدی بر این نگرش است. و گاهی از دست دادن ثروت و مال را هم درس عبرت و آزمایش برای خویش می‌داند و هرگز دارایی را افتخار و ارزشی برای مقام خود نمی‌پندارد.

برخلاف بخیلان پست همت که همیشه ناله و فریادشان گوش فلک را کر کرده

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 372

است و اگر دنیا را به آنها بدهند، اصرار بر پرده پوشی بر نعمت‌ها دارند چهره‌شان فقیرانه و سخنانشان آمیخته با زاری و ناداری و رفتارشان نشانگر نیازمندی است؛ در حالی که تفاوت درونی انسان‌ها در همین طرز فکر روشن می‌شود؛ آنگاه که خداوند به رسولش می‌فرماید:

وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ «1»

و نعمت‌های پروردگارت را بازگو کن.

نعمت‌های الهی باید در مسیر رشد و تربیت انسان باشد نه مایه فخر و سلطه بر دیگری، پس باید بیماری و فقر و مشکلات برای انسان رخ دهد تا یاد نعمت‌ها برایش گوارا و آرام‌بخش باشد و او را در حدّ اعتدال و میان حالی نگه دارد و آثار نعمت‌های خدادادی را با نگاه عدالت‌آمیز در بین بندگان مشاهده کند تا از برتری و خود محوری و ستم به دیگران مصون بماند.

در این باره از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود:

إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَنْعَمَ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ النِّعْمَةِ عَلَيْهِ. «2»

خداوند هنگامی که نعمتی را به بنده‌ای می‌بخشد، دوست دارد که آثار نعمت را بر او ببیند.

از آثار نعمت‌های خداوند این است که انسان نسبت به توانمند و فقیر يك بینش عادلانه داشته باشد و حق را بین آدمیان یکسان ببیند. بنابراین آنکه نعمت قدرت و ثروت را وسیله ظلم و طغیان قرار می‌دهد به زبان حال فریاد می‌کشد:

پروردگارا! من لایق این نعمت نیستم و آنکه در مسیر اجرای حق و عدالت از آن بهره می‌گیرد به زبان حال می‌گوید:
پروردگارم! من شایسته‌ام، بهتر و افزون‌تر کن.

(1) - ضحی (93): 11.

(2) - کنز العمال: 6/ 641، حدیث 17182؛ الجامع الصغیر: 1/ 253، حدیث 1668.

کفران نعمت تنها به این نیست که انسان ناسپاسی خدا گوید، بلکه هر گونه بهره‌گیری نادرست و انحرافی از نعمت هم کفران است.

از بارزترین نمونه تبدیل نعمت به کفران و یکسونگری بشر به طبیعت این است که نیروهای گوناگون جهان آفرینش در پرتو هوش و ابتکار خدادادی بشر، به دست انسان مهار شده و در جاده سودمندی و پیشرفت او به کار افتاده است.

هنگامی که ابزار نشر اندیشه و دانش و آگاهی از اخبار جهان در دسترس همگان قرار گرفته است؛ پس در چنین زمانی که مردم دنیا باید از نظر مادی و معنوی انسان‌های خوشبختی باشند؛ ولی به خاطر صرف کردن قدرت‌های انسانی و مالی، طبیعی و صنعتی، در راه سلطه جویی و بیدادگری و به کارگیری اختراعات و اکتشافات در هدف‌های مخرب؛ هر پدیده نو فکری و حرفه‌ای، نخست بهره‌مفسده جویانه دارد سپس فایده‌های مثبت آن در مراحل بعدی ارائه می‌شود.

این ناسپاسی بزرگ حاصل دور افتادن از هدایت سازنده پیامبران خداست که بشر به دست خود زمینه هلاکت نفس و فساد بر زمین را فراهم ساخته است.

اگر انسان خود را با نظام خلقت هماهنگ کند و سنت‌های حاکم بر جامعه را در جهت سعادت و هدایت نفس خویش قرار دهد و نفس اماره و شیطان را به عنوان دو دشمن ظاهری و باطنی بشناسد و آمادگی برای سفر آخرت و زندگی برتر را در سرلوحه افکار خود بگنجانند، سعادت دنیا و آخرت را دریافت خواهد کرد.

حضرت علی علیه السلام در وضعیت حال سرمایه‌داران و نیازمندان می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ فَرَضَ فِي أَمْوَالِ الْأَغْنِيَاءِ أَقْوَاتَ الْفُقَرَاءِ، فَمَا جَاعَ فَقِيرٌ إِلَّا بِمَا مَنَعَ غَنِيٌّ وَاللَّهُ تَعَالَى جَدُّهُ سَأَلُهُمْ عَنْ ذَلِكَ.

«1»

خداوند روزی تهیدستان را در ثروت اغنیا واجب نموده است، تهیدستی

(1) - نهج البلاغه: حکمت 328.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 374

گرسنه نماند جز با منع ثروتمند، و خداوند والا مقام گرسنگی فقیران را از ثروتمندان بازخواست خواهد کرد.

حضرت علی علیه السلام هنگامی که ابوذر رحمه الله را به ریزه تبعید کردند، به او فرمود:

يَا اِبَادِرُ! اِنَّكَ غَضِبْتَ لِلّٰهِ فَارْجُ مَنْ غَضِبْتَ لَهُ. اِنَّ الْقَوْمَ خَافُوكَ عَلَى دُنْيَاهُمْ وَ حَفَّتْهُمْ عَلَى دِينِكَ، فَاتْرُكْ فِي اَيْدِيهِمْ مَا خَافُوكَ عَلَيْهِ، وَ اهْزُبْ مِنْهُمْ بِمَا حَفَّتْهُمْ عَلَيْهِ. فَمَا اخَوْجَهُمْ اِلَى مَا مَنَعَتْهُمْ وَ مَا اغْنَاكَ عَمَّا مَنَعُوكَ وَ سَتَعَلَمُ مِنَ الرَّايِحِ غَدًا وَ الْاَكْثَرُ حُسْدًا. «1»

ای ابوذر! قطعاً تو برای خدا غضب کردی، پس به همان خدایی که برای او غضب کردی امیدوار باش. این مردم از تو بر دنیای خود ترسیدند، و تو بر دین خود از آنان ترسیدی، پس آنچه را آنان ترسیدند در دستشان واگذار، و به خاطر دینت که بر آن می ترسی از ایشان بگریز. پس چه بسیار نیازمندند به آنچه آنان را از آن منع کردی، و چه بسیار است بی نیازی تو از آنچه آنان تو را منع کردند و به زودی خواهید فهمید سودکننده در فردا کیست؟! و چه کسی بیش از دیگران مورد غبطه قرار خواهد گرفت.

بر این اساس، عزت و کرامت انسان در رشد حقیقت و ذات آدمی نهفته است. از این رو نه قارون و فرعون و نمرود دارای کرامت و عزت انسانی بوده اند و نه ابوذر و سلمان و عمار و بلال حبشی ذلت و کمبودی داشتند؛ زیرا کمال آن است که نگرش انسان در محور حق حرکت کند و به عالی ترین مراتب عقلانی و شعور الهی نایل آید و نقصان آن است که در جاده سقوط و در ورطه شهوت و غضب و درکات حیوانیت سیر کند. و در ظلمات زمین، قربانی دام های شیطانی گردد.

در پایان دعا لازم است به این نکته توجه شود، که دنبال معیشت و روزی حلال

(1) - نهج البلاغه: خطبه 130.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 375

رفتن لازم و واجب است، اما در گیر و دار امور دنیایی باید به داده حق راضی و قانع بود، و باید از چشم دوزی به وضع دیگران چشم پوشید، که چشم و هم چشمی باعث حرص و کبر و حسد و منیت و ناخشنودی از حضرت محبوب است.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 376

دعای

36

هنگام نظر به ابر و برق

و شنیدن بانگ رعد

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 379

«1»

اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَيْنِ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِكَ وَ هَذَيْنِ عَوْنَانِ مِنْ أَعْوَانِكَ يَتَبَدَّرَانِ طَاعَتَكَ بِرَحْمَةٍ نَافِعَةٍ أَوْ نِقْمَةٍ ضَارَّةٍ فَلَا تُمِطْرُنَا بِهَمَا مَطَرِ السَّوْءِ وَ لَا تُلْبِسُنَا بِهَمَا لِبَاسَ الْبَلَاءِ «2» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ أَنْزِلْ عَلَيْنَا نَفْعَ هَذِهِ السَّحَابِ وَ بَرَكَتَهَا وَ اصْرِفْ عَنَّا أَذَاهَا وَ مَضَرَّتَهَا وَ لَا تُصِبْنَا فِيهَا بِآفَةٍ وَ لَا تُرْسِلْ عَلَيَّ مَعَاشِنَا عَاهَةً «3» اللَّهُمَّ وَ إِنْ كُنْتَ بَعَثْتَهَا نِقْمَةً وَ أَرْسَلْتَهَا سَخَطَةً فَإِنَّا نَسْتَجِيرُكَ مِنْ غَضَبِكَ وَ نَبْتَهِلُ إِلَيْكَ فِي سُؤَالِ عَفْوِكَ فَعْمَلٌ بِالْعُضْبِ إِلَى الْمُشْرِكِينَ وَ أَدِرْ رَحَى نِقْمَتِكَ عَلَى الْمُلْحِدِينَ «4» اللَّهُمَّ أَذْهَبْ مَحَلَّ بِلَادِنَا بِسُفْيَانِكَ وَ أَخْرِجْ وَحَرَ صُدُورِنَا بِرِزْقِكَ وَ لَا تَشْغَلْنَا عَنْكَ بِغَيْرِكَ وَ لَا تَقْطَعْ عَنْ كَافَتِنَا مَادَّةَ بَرَكَ فَإِنَّ الْعَنِيَّ مَنْ أَعْنَيْتَ وَ إِنَّ السَّالِمَ مَنْ وَفَيْتَ «5» مَا عِنْدَ أَحَدٍ دُونَكَ دِفَاعٌ وَ لَا بِأَحَدٍ عَنْ سَطْوَتِكَ امْتِنَاعٌ

تَحْكُمُ بِمَا شِئْتَ عَلَى مَنْ شِئْتَ وَ تَقْضِي بِمَا أَرَدْتَ فِيمَنْ أَرَدْتَ «6» فَلَكَ الْحَمْدُ عَلَى مَا وَفَّيْتَنَا مِنَ الْبَلَاءِ وَ لَكَ الشُّكْرُ عَلَى مَا خَوَّلْتَنَا مِنَ النِّعَمَاءِ حَمْدًا يُخَلِّفُ حَمْدَ الْحَامِدِينَ وَرَاءَهُ حَمْدًا يَمْلَأُ أَرْضَهُ وَ سَمَاءَهُ «7» إِنَّكَ الْمَنَّانُ بِجَسِيمِ الْمَنَنِ الْوَهَّابُ لِعَظِيمِ النِّعَمِ الْقَابِلُ يَسِيرَ الْحَمْدِ الشَّاكِرُ قَلِيلِ الشُّكْرِ الْمُخْسِرُ الْمُجْمِلُ ذُو الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ إِلَيْنِكَ الْمَصِيرُ.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 380

[«1» اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَيْنِ آيَتَيْنِ مِنْ آيَاتِكَ وَ هَذَيْنِ عَوْنَانِ مِنْ أَعْوَانِكَ يَتَبَدَّرَانِ طَاعَتَكَ بِرَحْمَةٍ نَافِعَةٍ أَوْ نِقْمَةٍ ضَارَّةٍ فَلَا تُمَطِّرْنَا بِهَيْمَا مَطَرِ السَّوْءِ وَ لَا تُلْبِسْنَا بِهَيْمَا لِبَاسَ الْبَلَاءِ «2» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ أَنْزِلْ عَلَيْنَا نَفْعَ هَذِهِ السَّحَابِ وَ بَرَكَتَهَا وَ اصْرِفْ عَنَّا أَذَاهَا وَ مَضَرَّتَهَا وَ لَا تُصِبْنَا فِيهَا بَاقَةً وَ لَا تُرْسِلْ عَلَيَّ مَعَاشِنَا عَاهَةً]

خدایا! همانا این «رعد و برق» دو نشانه از نشانه‌های تو، و دو خدمتگزار از خدمتگزاران تواند، که در مقام فرمان بردن از تو، به رحمتی سودمند یا عقوبتی زیان بخش می‌شتابند، پس به وسیله آن دو، باران زیان بار بر ما مباران، و به سبب آن دو لباس بلا بر ما می‌پوشان.

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و فایده و برکت این ابرها را بر ما نازل کن و آزار و زیانش را از ما بگردان، و از درون ابرها آفتی به ما نرسان، و بر آنچه که معیشت ما بر آن استوار است آسیبی نفرست.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 381

[«3» اللَّهُمَّ وَ إِنْ كُنْتَ بَعَثْتَهَا نِقْمَةً وَ أَرْسَلْتَهَا سَخَطَةً فَإِنَّا نَسْتَجِيرُكَ مِنْ غَضَبِكَ وَ نَبْتَهِلُ إِلَيْكَ فِي سُؤْلِ عَفْوِكَ فَمِلْ بِالْغَضَبِ إِلَى الْمُشْرِكِينَ وَ أَدِرْ رَحَى نِقْمَتِكَ عَلَى الْمُلْحِدِينَ «4» اللَّهُمَّ أَذْهَبْ مَحَلَّ بِلَادِنَا بِسُفْيَانِكَ وَ أَخْرِجْ وَحَرَ صُدُورِنَا بِرِزْقِكَ وَ لَا تَشْعَلْنَا عَنْكَ بِغَيْرِكَ وَ لَا تَقْطَعْ عَنْ كَافَتِنَا مَادَّةَ بَرِّكَ فَإِنَّ الْعَنِّيَّ مَنْ أَعْنَيْتَ وَ إِنَّ السَّالِمَ مَنْ وَفَّيْتَ «5» مَا عِنْدَ أَحَدٍ دُونَكَ دِفَاعٌ وَ لَا بِأَحَدٍ عَنْ سَطَوَتِكَ امْتِنَاعٌ تَحْكُمُ بِمَا شِئْتَ عَلَى مَنْ شِئْتَ وَ تَقْضِي بِمَا أَرَدْتَ فِيمَنْ أَرَدْتَ]

خدایا! اگر این ابرها را به خاطر عقوبت برانگیخته‌ای، و محض خشم فرستاده‌ای، ما از خشم به تو پناه می‌آوریم، و برای درخواست گذشت و عفو به درگاه تو زاری می‌کنیم. پس غضب و خشم را متوجه مشرکان کن، و آسیای عقوبت را نسبت به منحرفان به گردش آر.

خدایا! خشکی سرزمین‌های ما را به بارانت برطرف کن، و شدت خشم سینه ما را به رزق و روزی خود بیرون فرما، و ما را از خود به غیر خود مشغول و سرگرم مکن، و مایه و منبع نیکی خود را از ما جدا ساز؛ چه این که، بی‌نیاز کسی است

که تواس بی نیاز کنی، و سالم کسی است که تواس از هر شری نگاه داری، نزد کسی جز دفاع تو نیروی دفاع نیست و برای احدی از عذاب تو، وسیله حفظ

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 382

و نگاه داری وجود ندارد؛ بر هر کسی که بخواهی، به هر چه که بخواهی حکم می کنی، و به آنچه اراده فرمایی درباره هر کس اراده کنی فرمان می دهی.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 383

[«6» فَلَكَ الْحَمْدُ عَلَى مَا وَفَيْتَنَا مِنَ الْبَلَاءِ وَ لَكَ الشُّكْرُ عَلَى مَا خَوَّلْتَنَا مِنَ النِّعَمَاءِ حَمْدًا يُخْلَفُ حَمْدَ الْحَامِدِينَ وَرَاءَهُ حَمْدًا يَمْلَأُ أَرْضَهُ وَ سَمَاءَهُ «7» إِنَّكَ الْمَنَّانُ بِجَسِيمِ الْمَنَنِ الْوَهَّابِ لِعَظِيمِ النِّعَمِ الْقَابِلِ يَسِيرِ الْحَمْدِ الشَّاكِرِ قَلِيلِ الشُّكْرِ الْمُحْسِنِ الْمُجْمِلِ ذُو الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ]

تو را سپاس بر آن که ما را از بلا نگاه داشتی، و تو را شکر بر نعمت هایی که به ما دادی؛ سپاسی که سپاس سپاسگزاران را پشت سر گذارد؛ سپاسی که زمین و آسمان خدا را پر کند. همانا تویی بسیار نعمت دهنده به نعمت های بزرگ، بخشنده نعمت های عظیم، پذیرنده سپاس اندک، قبول کننده شکر ناچیز، نیکوکار و خوش رفتار، دارای احسان، معبودی جز تو نیست، پایان کار به سوی توست.

ابر، برق، رعد

اگر مردم به عبادت و طاعت و تقوا و ورع روی آورند. ابر و برق و رعد به وقت کار خود را انجام می دهند و به اندازه می بارند و باریدن ابر برای همگان نعمت و برکت می شود، و اگر روی از عبادت بردارند و پشت پا به تقوا و فضیلت بزنند، بارش ابر و غرّش رعد و فروغ برق برای آنان بلا و نعمت و باعث خرابی و ضرر و زیان و خسارت خواهد شد، که هر چه چرخ در این جهان هستی است به اراده يك نفر می چرخد و آنهم حضرت حق است، و چه نیکوست که تمام مردم هوا و

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 384

خواسته و اراده خود را با هوا و اراده حق یکی کنند تا همه چیز برای آنان منبع نفع و برکت گردد.

برق آسمان، بارش باران و سبز شدن زمین و دگرگونی فصل‌ها از نشانه‌های قدرت قاهره خداوند متعال در آفرینش است که بر پایه يك برنامه حساب شده و استوار اتفاق می‌افتد و هرگز تصادف و بی‌نظمی در این امور راهی ندارد.

خداوند حکیم در سیر حرکت زمین و برکات آسمانی؛ برق را وسیله‌ای برای بیداری و دگرگونی انسان‌ها قرار داده است تا در پرتو ترس و امید از آن، آدمی در خواب غفلت فرو نرود از این رو می‌فرماید:

وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُخْرِجُ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ
«1»

و از نشانه‌های [قدرت و ربوبیت] اوست که برق را مایه ترس [از صاعقه] و امید [به باران] به شما می‌نمایاند، و از آسمان، آبی نازل می‌کند که زمین را پس از مردگی‌اش به وسیله آن زنده می‌کند؛ قطعاً در این [شگفتی‌های آفرینش] نشانه‌هایی است برای مردمی که تعقل می‌کنند.

جرقه‌ای که از بیم و امیدی در اثر برق آسمانی و حرکت ابرها و ریزش باران در قلب پدید می‌آید؛ سازنده درون آدمی است و این يك راه‌خداشناسی آشکار است که باید بر اساس دانش و اندیشه و تفکر دریافت شود.

امیرمؤمنان علی علیه السلام در وصف سالکان راه حقیقت می‌فرماید:

قَدْ أَحْيَى عَقْلَهُ وَ أَمَاتَ نَفْسَهُ، حَتَّى دَقَّ جَلِيلُهُ وَ لَطَفَ غَلِيظُهُ وَ بَرَقَ لَهُ لَامِعٌ كَثِيرُ الْبَرْقِ، فَأَبَانَ لَهُ الطَّرِيقَ وَ سَلَكَ بِهِ السَّبِيلَ وَ تَدَافَعَتْهُ الْأَبْوَابُ إِلَى بَابِ السَّلَامَةِ وَ دَارِ الْإِقَامَةِ وَ تَبَتَّتْ رِجْلَاهُ بِطُمَأْنِينَةٍ بَدَنِهِ فِي قَرَارِ الْأَمْنِ وَ

(1) - روم (30): 24.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 385

الرَّاحَةِ بِمَا اسْتَعْمَلَ قَلْبُهُ وَ أَزْضَى رَبَّهُ. «1»

همانا عقل خود را زنده کرد و نفسش را می‌راند به طوری که جسمش باریک و دلش نرم شد و نوری در نهایت فروزندگی برایش درخشید که راه را برای او روشن کرد و به آن نور راه را پیمود، ابواب سلوک او را به در سلامت و خانه اقامت

رانند و قدمهایشان همراه آرامش تن در جایگاه امن و راحت استوار شد، چرا که قلبش را به کار گرفت و پروردگارش را خشنود ساخت.

هر آنچه در چرخه دایره هستی است فرمان بر نظام ربّانی خداوند جهان است. و هیچ گونه استقلالی در ذات آن نیست، بلکه همه اصول نظام هستی امانتی است که سود و زیان بار بودن آن در دست پر قدرت آن حکیم تواناست. و همگی در ستایش و نیایش با حق تعالی، زبانی خاموش دارند.

در شرح اسماء الحسنی، روایتی از نبی اکرم صلی الله علیه و آله وارد شده که حق جلیل را گسترده توصیف فرموده است، از جمله در بخشی از فرازهای آن آمده است:

وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي يُسَبِّحُ لَكَ بِهِ قَطْرُ الْمَطَرِ وَ السَّحَابُ الْحَامِلَاتُ قَطْرَاتِ رَحْمَتِكَ يَا اللَّهُ وَ أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي أُجْرِيَتْ بِهِ وَابِلُ السَّحَابِ فِي الْهَوَاءِ بِقُدْرَتِكَ يَا اللَّهُ وَ أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي تُنْزِلُ بِهِ قَطْرَ الْمَطَرِ مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً نَحَاجاً فَتَجْعَلُهُ فُرْجاً يَا اللَّهُ وَ أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي يُسَبِّحُ لَكَ بِهِ الْبَرْقُ الْخَاطِفُ وَ الصَّوَاعِقُ الْعَاصِفَةُ يَا اللَّهُ وَ أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي تُسَبِّحُ لَكَ بِهِ الرِّيحُ الْعَاصِفَاتُ فِي بَحَارِهَا يَا اللَّهُ وَ أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي يَنْزِلُ بِهِ مَعَ كُلِّ قَطْرَةٍ مَلَكٌ مِنَ السَّمَاءِ يُسَبِّحُكَ بِهِ وَ لَا يَرْجِعُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ يَا اللَّهُ. «2»

(1) - نَحْجُ الْبَلَاغَةَ: خطبه 210.

(2) - بحار الأنوار: 255 / 90 - 256، باب 13، حدیث 1؛ البلد الأمين: 413.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 10، ص: 386

و از تو درخواست می کنم به آن نامت که به آن قطره های باران و ابر بارکش قطره های رحمت تو؛ تو را تسبیح می کنند، ای خدا.

و از تو درخواست می کنم به آن نامت که به آن در هوا ابر سنگین را به نیرویت جاری ساختی، ای خدا.

و از تو درخواست می کنم به آن نامت که به آن قطره های باران را از ابرهای متراکم و باران زاء، پی در پی فروفرستادی و آن را گشایش قرار دادی، ای خدا.

و از تو درخواست می‌کنم به آن نامت که به آن آذرخش خیره‌کننده و آواز سخت و تند وزنده تو را تسبیح می‌کنند، ای خدا.

و از تو در خواست می‌کنم به آن نامت که به آن بادهای سخت وزنده در رهگذریشان تو را تسبیح می‌کنند، ای خدا.

واز تو در خواست می‌کنم به آن نامت که به آن با هر قطره‌ای فرشته‌ای از آسمان فرود می‌آید و به آن تو را تسبیح می‌کند و تا روز قیامت باز نمی‌گردد، ای خدا.

در این فراز از دعا، حضرت سجّاد علیه السلام از خداوند منّان در خواست ابر پر برکت نموده است؛ زیرا ابر بدون بارش هم رحمت و هم نعمت است. در بیان معصومان علیهم السلام چنین آمده است.

رسول الله اعظم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ جَعَلَ السَّحَابَ غَرَابِيلَ لِلْمَطَرِ هِيَ تُذِيبُ الْبَرَدَ حَتَّى يَصِيرَ مَاءً لَكِنِّي لَا يُضِرُّ شَيْئًا يُصِيبُهُ وَ الَّذِي تَرَوْنَ فِيهِ مِنَ الْبَرَدِ وَ الصَّوَاعِقِ نِقْمَةٌ مِنَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ يُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ. «1»

(1) - بحار الأنوار: 381/56، باب 28، حدیث 25؛ قرب الإسناد: 36.

نبی اسلام صلی الله علیه و آله از جبرئیل پرسید: دوست دارم امر ابر را بدانم، جبرئیل گفت: این فرشته ابر است از او بپرس، او گفت: چک‌های مهر شده به دست ما می‌آید که به فلان شهر چنین و چنان قطره ببارد. «1» امام علی علیه السلام فرمود:

السَّحَابُ غَرَابِيلُ الْمَطَرِ وَ لَوْ لَا ذَلِكَ لَأَفْسَدَ كُلُّ شَيْءٍ يَقَعُ عَلَيْهِ. «2»

ابر، غریبال‌کننده بارانند. و اگر نبود هر چه باران به آن می‌ریخت تباه می‌شد.

و نیز حضرت علی علیه السلام می‌فرماید:

وَ سُئِلَ عَنِ السَّحَابِ أَيْنَ تَكُونُ؟ قَالَ: تَكُونُ عَلَى شَجَرٍ عَلَى كَثِيبٍ عَلَى شَاطِئِ الْبَحْرِ يَأْوِي إِلَيْهِ فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ أَنْ يُرْسِلَهُ أَرْسَلَ رِيحًا فَأَثَارَتُهُ وَ وَكَّلَ بِهِ مَلَائِكَةً يَضْرِبُونَهُ بِالْمَخَارِيقِ وَ هُوَ الْبَرْقُ فَيَرْتَفِعُ ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ

وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَهُ إِلَى بَلَدٍ مَّيِّتٍ «3»

وَالْمَلَكُ اسْمُهُ الرَّعْدُ. «4»

پرسیده شده از ابر که کجاست؟ فرمود: بر درختی بالای تلی کنار دریا در آن

(1) - بحار الأنوار: 387 / 56، باب 28، حدیث 39.

(2) - بحار الأنوار: 373 / 56، باب 28، حدیث 5؛ قرب الإسناد: 64.

(3) - فاطر (35): 9.

(4) - الکافی: 218 / 8، حدیث 268؛ بحار الأنوار: 382 / 56، باب 28، حدیث 26.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 388

منزل کند و چون خداوند بلند مرتبه بخواهد آن را بفرستد، بادی گسیل نماید تا آن را برانگیزد و فرشته‌ها بدان گمارد تا او را تازیانه آتشین بزنند و آن برق است و برآید، سپس این آیه را خواند: «خداست که بادهای را فرستد تا ابری را برانگیزند، پس ما آن را به سوی سرزمین مرده راندم و زمین را پس از مردگی‌اش به وسیله آن زنده کردیم» و نام آن فرشته رعد است.

ابن عباس در این باره می‌گوید:

السَّحَابُ الْأَسْوَدُ فِيهِ الْمَطَرُ وَالْأَبْيَضُ فِيهِ النَّدَى وَهُوَ الَّذِي يُنْضِجُ الثَّمَارَ. «1»

در ابر سیاه، باران است و ابر سفید رطوبت دارد و او سبب رویش و رشد میوه‌هاست.

گاهی ابر در موقعیت‌های خاصی موجب تراکم هوا و در نتیجه گرم شدن شدید آن می‌شود و بسیاری از درختان و گیاهان را سوزانده و بی‌خاصیت می‌کند و نیز سبب از بین رفتن رطوبت هوا و کاهش اکسیژن در فضا می‌شود تا جایی که انسان گاهی دچار تنگی نفس و بیماری گوارشی می‌شود. این حالت از بلایای طبیعی آفرینش و برای عبرت آدمیان پیش می‌آید.

بنابراین گاهی رعد و برق و ابر زمینه ساز ترس و هراس است. و گاهی موجب طمع و رغبت و امید می شود؛ زیرا زمانی در اثر انقلاب آنها باران شدیدی می بارد و به صورت سیل بزرگی درآمد و هر چه را از تر و خشك در سر راهش قرار گرفته نابود می کند و همچنین زمانی بارانی سودمند و به اندازه مناسب مکان می بارد که دشت و بیابان و مزارع را آباد می سازد و چشمه های آب و رودخانه ها به جریان می افتد و همگان از این لطف خدا خرسند و سپاسگزار می شوند.

از سید مرتضی رحمه الله پرسیدند: رعد و برق و ابر در کلام خداوند چیستند؟ که

(1) - بحار الأنوار: 387 / 56، باب 28، حدیث 37؛ الدر المنثور: 1 / 165.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 389

فرمود: «و از آسمان از کوههایی که در آن ابر یخ زده است تگرگی فرو می ریزد.» آیا آنجا تگرگ است یا نه؟

و ایشان (قدس سره) پاسخ داد: ابر جسمی متراکم و در هم است و در آن شکی نیست که قابل مشاهده است و اما رعد و برق روایت دارد که دو فرشته اند و آنچه ما گوئیم این است که رعد غرشی از برخورد تکه های ابر است و برق هم از برخورد آنها به هم بدرخشید و این که خداوند فرموده از کوههاست تا آخر آیه؛ شکی نیست که کلام خداست و مانعی ندارد که کوه های تگرگی آفریده شده باشد در هنگامی که تگرگ فرو می بارد. «1» به قول عارف معارف حضرت فیضی هندی:

فروغ شمع محبت ز آتش دگرست

درون سوخته او بلاکش دگرست

درخت وادی ایمن نسوزد آتش طور

که بهر سوختن هیمة آتش دگرست

به راه عشق مرا نسبتی به مجنون نیست

ربودگی دلم از پرپوش دگرست

سرم به عشوہ ساقی فرو نمی آید

که مستی دلم از جام بی غش دگرست

ز نقش لوحه گردون مگو، که طفل دلم

فریب خورده لوح منقش دگرست

مکن ملامت فیضی اگر قَدَح نکشید

که او ز باده توحید سر خوش دگرست

(فیضی هندی)

(1) - بحار الأنوار: 398 / 56 (تتمیم)؛ رسائل المرتضی: 18 / 4، مسأله هفتم.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 390

دعای

37

اعتراف به ناتوانی از شکر

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 393

«1»

اللَّهُمَّ إِنَّ أَحَدًا لَا يَبْلُغُ مِنْ شُكْرِكَ غَايَةً إِلَّا حَصَلَ عَلَيْهِ مِنْ إِحْسَانِكَ مَا يُلْزِمُهُ شُكْرًا «2» وَ لَا يَبْلُغُ مَبْلَغًا مِنْ طَاعَتِكَ وَ إِنِ اجْتَهَدَ إِلَّا كَانَ مُقْصِرًا دُونَ اسْتِحْقَاقِكَ بِفَضْلِكَ «3» فَأَشْكُرُ عِبَادَكَ عَاجِزٌ عَنْ شُكْرِكَ وَ أَعْبُدُهُمْ مُقْصِرٌ عَنْ طَاعَتِكَ «4» لَا يَجِبُ لِأَحَدٍ أَنْ تَغْفِرَ لَهُ بِاسْتِحْقَاقِهِ وَ لَا أَنْ تَرْضَى عَنْهُ بِاسْتِيجَابِهِ «5» فَمَنْ غَفَرْتَ لَهُ فِطْرُوكَ وَ مَنْ رَضِيتَ عَنْهُ فَبِفَضْلِكَ «6» تَشْكُرُ يَسِيرَ مَا شَكَرْتَهُ وَ تُثِيبُ عَلَى قَلِيلٍ مَا تُطَاعُ فِيهِ حَتَّى كَأَنَّ شُكْرَ عِبَادِكَ الَّذِي أُوجِبْتَ عَلَيْهِ ثَوَابَهُمْ وَ أَعْظَمْتَ عَنْهُ جَزَاءَهُمْ أَمَرُ مَلَكُوا اسْتَطَاعَةَ الْاِمْتِنَاعِ مِنْهُ دُونَكَ فَكَافَيْتَهُمْ أَوْ لَمْ يَكُنْ سَبَبُهُ بِيَدِكَ فَجَارَيْتَهُمْ «7» بَلْ مَلَكْتَ - يَا إِلَهِي - أَمْرَهُمْ قَبْلَ أَنْ يَمْلِكُوا عِبَادَتَكَ وَ أَعَدَدْتَ ثَوَابَهُمْ قَبْلَ أَنْ يُنْفِضُوا فِي طَاعَتِكَ وَ ذَلِكَ أَنَّ سُبُكَ الْإِفْضَالِ وَ عَادَتَكَ الْإِحْسَانُ وَ سَبِيلَكَ الْعَفْوُ «8» فَكُلُّ الْبَرِيَّةِ مُعْرِفَةٌ بِأَنَّكَ غَيْرُ ظَالِمٍ لِمَنْ عَاقَبْتَ وَ شَاهِدَةٌ بِأَنَّكَ مُتَفَضِّلٌ عَلَى مَنْ عَافَيْتَ وَ كُلُّ مُتَمَرِّزٍ عَلَى نَفْسِهِ بِالتَّقْصِيرِ عَمَّا اسْتَوْجَبْتَ «9» فَلَوْ لَا أَنَّ الشَّيْطَانَ يَحْتَدِثُ عَنْ طَاعَتِكَ مَا عَصَاكَ عَاصٍ وَ لَوْ لَا أَنَّهُ صَوَّرَ لَهُمُ الْبَاطِلَ فِي مِثَالِ الْحَقِّ مَا ضَلَّ عَنْ طَرِيقِكَ ضَالٌّ «10» فَسُبْحَانَكَ مَا أَبَيَنَ كَرَمَكَ فِي مُعَامَلَةٍ مِنْ أَطَاعَكَ أَوْ عَصَاكَ تَشْكُرُ لِلْمُطِيعِ مَا أَنْتَ تَوَلَّيْتَهُ لَهُ وَ تُمْلِي لِلْعَاصِي فِيمَا تَمْلِكُ مُعَاجَلَتَهُ فِيهِ «11» أُعْطِيتَ كُلًّا مِنْهُمَا مَا لَمْ يَجِبْ لَهُ وَ تَفَضَّلْتَ عَلَى

تفسير و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 394

كُلِّ مِنْهُمَا بِمَا يَقْصُرُ عَمَلُهُ عَنْهُ «12» وَ لَوْ كَافَأْتَ الْمُطِيعَ عَلَى مَا أَنْتَ تَوَلَّيْتَهُ لِأَوْشَكَ أَنْ يَفْقِدَ ثَوَابَكَ وَ أَنْ تَزُولَ عَنْهُ نِعْمَتُكَ وَ لَكِنَّكَ بِكَرَمِكَ جَارَيْتَهُ عَلَى الْمُدَّةِ الْقَصِيرَةِ الْفَائِنَةِ بِالْمُدَّةِ الطَّوِيلَةِ الْخَالِدَةِ وَ عَلَى الْعَايَةِ الْقَرِيبَةِ الرَّائِلَةِ بِالْعَايَةِ الْمَدِيدَةِ الْبَاقِيَةِ «13» ثُمَّ لَمْ تَسْمُهُ الْقِصَاصَ فِيمَا أَكَلَ مِنْ رِزْقِكَ الَّذِي يَقْوَى بِهِ عَلَى طَاعَتِكَ وَ لَمْ تَحْمِلْهُ عَلَى الْمُنَاقَشَاتِ فِي الْأَلَاتِ الَّتِي تَسَبَّبَ بِاسْتِعْمَالِهَا إِلَى مَغْفِرَتِكَ وَ لَوْ فَعَلْتَ ذَلِكَ بِهِ لَذَهَبَ بِجَمِيعِ مَا كَدَحَ لَهُ وَ جُمْلَةِ مَا سَعَى فِيهِ جَزَاءٌ لِلصُّغْرِ مِنْ أَيْادِيكَ وَ مِنْكَ وَ لَبَقِيَ رَهِينًا بَيْنَ يَدَيْكَ بِسَائِرِ نِعَمِكَ فَمَتَى كَانَ يَسْتَحِقُّ شَيْئًا مِنْ ثَوَابِكَ؟ لَا مَتَى؟

«14» هَذَا - يَا إِلَهِي - حَالُ مَنْ أَطَاعَكَ وَ سَبِيلُ مَنْ تَعَبَّدَ لَكَ فَأَمَّا الْعَاصِي أَمَرَكَ وَ الْمَوَاقِعَ نَهَيْكَ فَلَمْ تُعَاجِلْهُ بِنِقْمَتِكَ لَكِنِّي يَسْتَبْدِلُ بِحَالِهِ فِي مَعْصِيَتِكَ حَالَ الْإِنَابَةِ إِلَى طَاعَتِكَ وَ لَقَدْ كَانَ يَسْتَحِقُّ فِي أَوَّلِ مَا هَمَّ بِعِصْيَانِكَ كُلًّا مَا أَعَدَدْتَ لِجَمِيعِ خَلْقِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ «15» فَجَمِيعُ مَا أَخْرَجْتَ عَنْهُ مِنَ الْعَذَابِ وَ أَبْطَأَتْ بِهِ عَلَيْهِ مِنْ سَطَوَاتِ النِّقْمَةِ وَ الْعِقَابِ تَرْكُ مَنْ حَقَّقَكَ وَ رَضِيَ بِذُنُوبِهِ وَاجِبُكَ «16» فَمَنْ أَكْرَمُ - يَا إِلَهِي - مِنْكَ وَ مَنْ أَشَقَى مِنْ هَلَاكَ عَلَيْكَ لَا مَنْ؟ فَتَبَارَكْتَ أَنْ تُوصَفَ إِلَّا بِالْإِحْسَانِ وَ كَرُمْتَ أَنْ يُخَافَ مِنْكَ إِلَّا الْعُدْلُ لَا يُخْشَى جَوْرُكَ عَلَى مَنْ عَصَاكَ وَ لَا يُخَافُ إِغْفَالُكَ ثَوَابَ مَنْ أَرْضَاكَ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ هَبْ لِي أَمَلِي وَ زِدْنِي مِنْ هَذَاكَ مَا أَصِلُ بِهِ إِلَى التَّوْفِيقِ فِي عَمَلِي إِنَّكَ مَنَّانٌ كَرِيمٌ.

تفسير و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 395

[«1» اللَّهُمَّ إِنَّ أَحَدًا لَا يَبْلُغُ مِنْ شُكْرِكَ غَايَةً إِلَّا حَصَلَ عَلَيْهِ مِنْ إِحْسَانِكَ مَا يُلْزِمُهُ شُكْرًا «2» وَ لَا يَبْلُغُ مَبْلَغًا مِنْ طَاعَتِكَ وَ إِنِ اجْتَهَدَ إِلَّا كَانَ مُقْصَرًّا دُونَ اسْتِحْقَاقِكَ بِفَضْلِكَ «3» فَأَشْكُرُ عِبَادَكَ عَاجِزٌ عَنْ شُكْرِكَ وَ أَعْبُدُهُمْ مُقْصَرٌّ عَنْ طَاعَتِكَ]

خدایا! کسی از شکر گزاریت در حالی از احوال، به نهایت شکر نمی رسد جز این که از احسانت نعمتی به دست می آورد، که او را به شکری دیگر وا می دارد.

و از آن جا که نعمت پیوسته و بی دریغی به بندگان می رسد، پس کسی را قدرت بر شکر نیست، و از اطاعتت گرچه تلاش و کوشش کند به اندازه ای نمی رسد، جز این که در برابر شایستگی ات، به سبب فضل و احسانت، ناتوان از طاعت است؛ بنابراین سپاس گزارترین بندگان از سپاس گزاریت عاجز، و عابدترین ایشان، از اطاعتت ناتوان است.

حقیقت شکر

گروهی تصور می کنند شکر به این است که وقتی خود را در دریای نعمت های الهی و به خصوص نعمت های مادی غوطه ور دیدند، سر به جانب حق برداشته و بگویند: الحمد لله.

باید به اینان گفت: گفتن الحمد لله گرچه شکر است ولی تمام شکر و حقیقت شکر نیست، بلکه مرتبه ای ضعیف از مراتب مسئله با عظمت شکر است.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 396

چنانکه از آیات و روایات استفاده می شود منزلت شکر و مقام شاكران بسیار با عظمت است.

حقیقت شکر، مصرف کردن نعمت های مادی و معنوی در جایی است که حضرت منعم معین فرموده، و پرهیز از خرج کردن نعمت در معاصی و گناهان است.

حقیقت شکر در کلام راغب اصفهانی

راغب اصفهانی در «المفردات» می نویسد:

«أَصْلُ الشُّكْرِ مِنْ عَيْنِ شُكْرِي»

ریشه شکر از چشم پر اشک گرفته شده است.

و چون این لغت در باب تشکر از منعم به کار می‌رود، پُر بودن انسان از یاد خدا نسبت به نعمت هایش می‌شود و توجه به این که نعمت در کجا خرج شود، که دنبال این یاد، عطا و سخا و جود و کرم و صدقه و انفاق و احسان و خرج به اقتصاد و اعتدال است.

شکر را سه مرتبه است:

1- مرتبه قلبی

2- مرتبه زبانی

3- مرتبه عملی

مرتبه قلبی فهم نعمت است، مرتبه زبانی ثنا و حمد و اظهار نعمت است، مرتبه عملی تلافی احسان حق به اندازه قدرت است. «1»

(1) - مفردات ألفاظ القرآن، راغب اصفهانی: 461، ماده شکر.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 397

حقیقت شکر در کلام نصیرالدین طوسی

خواجه نصیرالدین طوسی در باب شکر می‌فرماید:

«شکر شریف‌ترین و برترین کارهاست، آگاه باش که شکر روبه‌رو شدن با نعمت به وسیله گفتار و عمل و نیت است.

برای شکر سه رکن است: معرفت، حال، عمل.

معرفت به این است که منعم و صفات لایق به او را بشناسی، و این که نعمت ظاهر و باطن از اوست، و منعم حقیقی جز ذات اقدس حق کسی نیست، و آنچه واسطه بین تو و حضرت حق برای رسیدن نعمت به توست مستخر حضرت اویند و فرمانبردار آن وجود مبارك است.

حال، عبارت از نشان دادن خضوع و خشوع و سرور و بهجت به وسیله نعمت است، به این که این همه نعمت هدیه است و این هدیه دلالت کننده بر عنایت منعم به شخص توست، و علامت و نشانه حال به این است که به چیزی از دنیا خوشحال نگردی مگر به آنچه موجب قرب تو به حضرت اوست.

اما عمل، حقیقی که متوجه به قلب و زبان و جوارح است.

عمل قلب، اراده تعظیم در برابر منعم و حمد و سپاس و تمجید اوست، و اندیشه در صنایع و افعال و آثار لطف آن حضرت، و نیت داشتن رساندن خیر و احسان به وسیله نعمت به تمام خلق خداست.

عمل زبان، اظهار نعمت به حمد و تسبیح و تهلل و امر به معروف و نهی از منکر است.

عمل جوارح، به کارگیری نعمت‌های ظاهر و باطن در طاعت و عبادت، و خودداری از خرج کردن نعمت در معصیت و مخالفت با حضرت محبوب و جناب معشوق است.

بنابراین؛ شکر از مهم‌ترین صفات کمال است، و تحقق این حقیقت به طور جامع

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 398

و کامل بسیار کم اتفاق می‌افتد، چنانچه در قرآن مجید فرموده است:

و قَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِ الشَّكُورِ «1»

و از بندگانم اندکی سپاس گزارند.

از آنجائی که شکر جوارحی، خود از نعمت‌های معنوی حق است، و جز با توفیق حضرت او صورت نمی‌گیرد، پس بر این نعمت هم شکری واجب است، و بر این شکر هم شکر دیگری واجب تا بی نهایت!

بر اساس محاسبه بالا باید گفت: تمام موجودات صاحب شعور از شکر حضرتش عاجزند، آنهم از شکر يك نعمت از مجموع نعمت‌های او که قابل احصا نیست! بنابراین آخرین مرتبه شکر، اعتراف به ناتوانی از شکر است.

حضرت سید الشهداء - روحی فداه - در دعای عرفه به پیشگاه حضرت محبوب عرضه می‌دارد:

طول مدت عصرها و بلکه قرن‌ها اگر عمر کنم، شکر یکی از آن نعمت‌ها که به من عنایت فرمودی نتوانم انجام داد، مگر باز به نعمت دیگری که آن نیز به من شکری سر از نو و ستایشی تازه واجب گرداند.

آری، و اگر من و تمام حساب دانان عالم آفرینش بخواهیم نهایت نعمت‌هایت از گذشته و حال و آینده را احصا و شماره کنیم هرگز بر حساب و شماره‌اش و درک نهایتش قادر نخواهیم بود، راستی بعید است، کجا می‌توانیم در صورتی که در کتاب ناطق خود، قرآن مجید بیان فرمودی: که اگر بخواهید نعمت‌های خدا را بشمارید هرگز نتوانید. «2» الهی به کدام يك از نعمت‌هایت تو را شکر گوئیم، و با چه زبان و با کدام فهم و

(1) - سبأ (34): 13.

(2) - بحار الأنوار: 218 / 95، باب 2؛ إقبال الأعمال: 341؛ البلد الأمين: 252.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 399

عقل به شکر به پا خیزیم؟

شکر در قرآن مجید

سرفصل‌های شکر در آیات قرآن مجید به شرح زیر است:

1- آدای شکر حق نسبت به تمام نعمت‌ها واجب است:

إِنْ أَشْكُرْ لِلَّهِ «1»

نسبت به خدا سپاس‌گزار و شاکر باش.

2- برگشت سود شکر به خود انسان است:

وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَظْكُرُ لِنَفْسِهِ «2»

و هر کس که سپاس گزاری کند، به سود خود سپاس گزاری می کند.

3- جزای شاکران خیلی سریع و زود به آنان می رسد:

وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ «3»

و یقیناً سپاس گزاران را پاداش خواهیم داد.

4- شکر مانع از رسیدن عذاب به بندگان است:

مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِن شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ «4»

اگر شما سپاس گزار [نعمت های بی شمار حق] باشید و ایمان آورید، خدا را با عذاب شما چه کار؟

(1) - لقمان (31): 12.

(2) - نمل (27): 40.

(3) - آل عمران (3): 145.

(4) - نساء (4): 147.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 400

5- شکر باعث ازدیاد نعمت است:

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ «1»

اگر سپاس گزاری کنید، قطعاً [نعمت] خود را بر شما می افزایم.

6- شکر باعث رضایت و خشنودی خداست:

وَ اِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ «2»

و اگر سپاس گزاری کنید، آن را برای شما می‌پسندد.

7- نعمت برای شکر است:

وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْبَصَارَ وَ الْاَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ «3»

و برای شما گوش و چشم و قلب قرار داد تا سپاس گزاری کنید.

8- بندگان شاکر اندکند، و شکر نکردن به خاطر غفلت و نداشتن ایمان به منعم است.

وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ «4»

و از بندگانم اندکی سپاس گزارند.

9- در برابر این همه نعمت من چرا شاکر نیستند؟

وَ لَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَ مَشَارِبُ اَفَلَا يَشْكُرُونَ «5»

و برای آنان در آن چهارپایان سودهایی [چون پشم، گُرک و پوست] و نوشیدنی‌هایی [چون شیر و فراورده‌های آن] هست؛ آیا سپاس گزاری

(1) - ابراهیم (14): 7.

(2) - زمر (39): 7.

(3) - نحل (16): 78.

(4) - سبأ (34): 13.

(5) - یس (36): 73.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 401

نمی کنند؟

10- اکثر مردم از فضای روحانی و ملکوتی شکر دورند:

إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَشْكُرُونَ «1»

بی تردید خدا نسبت به همه مردم، صاحب فضل و احسان است، ولی بیشترشان سپاس نمی گزارند.

شکر در روایات

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

الطَّاعِمُ الشَّاكِرُ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَأَجْرِ الصَّائِمِ الْمُحْتَسِبِ، وَ الْمُعَايِ الشَّاكِرُ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَأَجْرِ الْمُبْتَلَى الصَّابِرِ، وَ الْمُعْطَى الشَّاكِرُ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَأَجْرِ الْمُخْرُومِ الْقَانِعِ. «2»

خورنده شاکر از نظر اجر مانند روزه دار پاک نیت است، سالم سپاسگزار در اجر مانند مصیبت دار صابر است، دهنده شاکر در ثواب مانند ندار قانع است.

امام علی علیه السلام فرمود:

الشُّكْرُ زِينَةُ الْغِنَى، وَ الصَّبْرُ زِينَةُ الْبَلْوَى. «3»

شکر آرایش و زینت ثروت، و صبر زینت مصیبت است.

و نیز آن حضرت فرمود:

الشُّكْرُ عِصْمَةٌ مِنَ الْفِتْنَةِ. «4»

(2) - بحار الأنوار: 22 / 68، باب 61، حدیث 1؛ وسائل الشیعة: 310 / 16، باب 8، حدیث 21627.

(3) - بحار الأنوار: 422 / 74، باب 15؛ الإرشاد، شیخ مفید: 300 / 1.

(4) - بحار الأنوار: 53 / 75، باب 16، حدیث 86؛ تحف العقول: 214.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 402

شکر، حافظ انسان از فتنه است.

و نیز فرمود:

شُكْرُ النِّعْمَةِ أَمَانٌ مِنْ حُلُولِ النَّقْمَةِ. «1»

شکر نعمت؛ امان الهی از ورود بلاست.

از حضرت صادق علیه السلام پرسیدند: بزرگوارترین خلق خدا کیست؟

فرمود:

إِذَا أُعْطِيَ شُكْرًا، وَ إِذَا ابْتُلِيَ صَبْرًا. «2»

آن کس که چون به او عطا شود شکر کند، و چون دچار مصیبت گردد، صبر نماید.

امیرمؤمنان علی علیه السلام فرمود:

لَوْ لَمْ يَتَوَعَّدِ اللَّهُ عَلَى مَعْصِيَتِهِ، لَكَانَ يَجِبُ أَنْ لَا يُعْصَى شُكْرًا لِنِعْمِهِ. «3»

اگر خداوند به گناهان بندگان وعده عذاب نداده بود، هر آینه واجب بود به عنوان شکر نعمتش از معصیت بپرهیزند.

و نیز فرمود:

أَقْلُ مَا يَلْزَمُكُمْ لِلَّهِ أَنْ لَا تَسْتَعِينُوا بِنِعْمِهِ عَلَى مَعَاصِيهِ. «4»

کمترین چیزی که از حقوق حق بر شما رعایتش لازم است؛ این است که برای

(1) - غرر الحکم: 280، حدیث 6197.

(2) - بحار الأنوار: 53 / 68، باب 61، حدیث 82؛ التمحیص: 68، باب 9، حدیث 163.

(3) - نهج البلاغه: حکمت 290؛ وسائل الشیعة: 308 / 15، باب 41، حدیث 20597.

(4) - نهج البلاغه: حکمت 330؛ بحار الأنوار: 364 / 70، باب 137، ذیل حدیث 96.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 403

گناهان از نعمت‌هایش کم‌کنید.

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

فِي كُلِّ نَفْسٍ مِنْ أَنْفَاسِكَ شُكْرٌ لَازِمٌ لَكَ، بَلِ الْفُؤَادُ أَكْثَرُ. «1»

در هر نفسی از نفس‌هایت شکری بر تو لازم است، بلکه هزار شکر و بیشتر.

و نیز فرمود:

مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَى عَبْدٍ مِنْ نِعْمَةٍ فَعَرَفَهَا بِقَلْبِهِ وَ حَمَدَ اللَّهَ ظَاهِرًا بِلِسَانِهِ فَتَمَّ كَلَامُهُ حَتَّى يُؤْمَرَهُ بِالْمَزِيدِ. «2»

نعمتی را خداوند به عبد نمی‌دهد مگر در صورتی که عبد نعمت را به قلبش بشناسد و به زبانش حمد حق را ظاهر کند تا خداوند امر به اضافه شدن آن نعمت کند.

امیر المؤمنین علیه السلام فرمود:

مَنْ أَعْطِيَ الشُّكْرَ لَمْ يُحْرَمِ الزِّيَادَةَ. «3»

آن که نعمت شکر به او عنایت شود، از زیاد شدن نعمت حق محروم نگردد.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

به موسی وحی شد: مرا شکر کن و حق شکر را بجای آر. عرضه داشت:

چگونه حق شکر را بجای آوردم در حالی که شکری نیست که بجا آورم مگر این که تو مرا به آن شکر موفق فرمودی و آن را به عنوان نعمت به من مرحمت فرمودی؟

خطاب رسید: ای موسی! اکنون که دانستی این حقیقت از جانب من است حق

(1) - بحار الأنوار: 52 / 68، باب 61، حدیث 77.

(2) - بحار الأنوار: 40 / 68، باب 61، حدیث 28؛ الکافی: 95 / 2، حدیث 9.

(3) - نهج البلاغه: حکمت 135؛ معانی الاخبار: 324، حدیث 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 404

شکر را بجا آورده‌ای. «1» و نیز امیر المؤمنین علیه السلام در این باره می فرماید:

شُكْرُ الْمُؤْمِنِ يَظْهَرُ فِي عَمَلِهِ. «2»

شکر مؤمن در عملش آشکار می گردد.

وَ شُكْرُ الْمُنَافِقِ لَا يَتَجَاوَزُ لِسَانَهُ. «3»

و شکر منافق از زبانش فراتر نمی رود.

امام صادق علیه السلام فرمود:

شُكْرُ النِّعْمَةِ اجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ، وَ تَمَامُ الشُّكْرِ قَوْلُ الرَّجُلِ: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. «4»

شکر نعمت دوری جستن از گناهان، و تمام شکر، گفتن الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ است.

امیر المؤمنین علیه السلام فرمود:

شُكْرُ كُلِّ نِعْمَةٍ الْوَرَعُ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ. «5»

شکر هر نعمتی، خودداری از محرمات الهی است.

و نیز آن حضرت فرمود:

شکر خداوند به تداوم ثنا و حمد است. «6»

(1) - بحارالانوار: 351 / 13، باب 11، حدیث 41؛ الکافی: 98 / 2، حدیث 27.

(2) - غرر الحکم: 279، حدیث 6164.

(3) - غرر الحکم: 459، حدیث 10501.

(4) - بحار الأنوار: 40 / 68، باب 61، حدیث 29؛ الکافی: 95 / 2، حدیث 10.

(5) - بحار الأنوار: 42 / 68، باب 61، حدیث 39؛ الخصال: 14 / 1، حدیث 50.

(6) - غرر الحکم: 279، حدیث 6162.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 405

و شکر مافوق به دوستی درست است. «1» و شکر همانندت به اخوت و برادری نیکو می باشد. «2» و شکر آن که مادون توست به عطای به اوست. «3» امام صادق علیه السلام می فرماید:

چون برای رسول الله صلی الله علیه و آله پیشامدی می شد که آن حضرت را خوشحال می کرد، به پیشگاه حق عرضه می داشت:

الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى هَذِهِ النِّعْمَةِ.

سپاس و ستایش خدای را بر این نعمت.

و وقتی حادثه‌ای بر آن حضرت وارد می‌شد که آن جناب را غمناک می‌کرد می‌گفت:

الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ. «4»

شکر و سپاس و ستایش خدای را در همه حال.

امام علی علیه السلام می‌فرماید:

شُكْرُ الْعَالِمِ عَلَى عِلْمِهِ، عَمَلُهُ بِهِ وَ بَذْلُهُ لِمُسْتَحِقِّهِ. «5»

شکر دانشمند بر دانشش، عمل به علم خود، و بخشش آن به مستحقش می‌باشد.

(1) - غرر الحکم: 279، حدیث 6163.

(2) - غرر الحکم: 414، حدیث 9432.

(3) - غرر الحکم: 279، حدیث 6161.

(4) - بحار الأنوار: 33 / 68، باب 61، حدیث 14؛ مستدرک الوسائل: 311 / 5، باب 20، حدیث 5951.

(5) - غرر الحکم: 44، حدیث 133.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 406

حضرت صادق علیه السلام می‌فرماید:

مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَى عَبْدٍ بِنِعْمَةٍ صَغُرَتْ أَوْ كَبُرَتْ فَقَالَ: «الْحَمْدُ لِلَّهِ» إِلَّا آدَى شُكْرَهَا. «1»

از جانب خداوند نعمت کوچک یا بزرگی به بنده عنایت نمی‌شود که در برابرش بگوید: «الحمد لله» جز این که شکر آن نعمت را ادا کرده است.

ادامه دعا اشاره به واقعیت‌های است که شرح و تفسیرش در دعای اول و هفدهم و بیستم و سی و یکم گذشت.

(1) - الکافی: 96/2، حدیث 14؛ بحار الأنوار: 32/68، باب 61، حدیث 9.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 407

[«4» لَا يَجِبُ لِأَحَدٍ أَنْ تَغْفِرَ لَهُ بِاسْتِحْقَاقِهِ وَلَا أَنْ تَرْضَى عَنْهُ بِاسْتِيجَابِهِ «5» فَمَنْ عَفَرْتَ لَهُ فِطْلُوكَ وَ مَنْ رَضِيتَ عَنْهُ فِيقْضَلِكَ «6» تَشْكُرُ يَسِيرَ مَا شَكَرْتَهُ وَ تُثِيبُ عَلَى قَلِيلٍ مَا تُطَاعُ فِيهِ حَتَّى كَأَنَّ شُكْرَ عِبَادِكَ الَّذِي أُوجِبْتَ عَلَيْهِ ثَوَابَهُمْ وَ أَعْظَمْتَ عَنْهُ جَزَاءَهُمْ أَمَرُ مَلَكُوا اسْتِطَاعَةَ الْاِمْتِنَاعِ مِنْهُ دُونَكَ فَكَافَيْتَهُمْ أَوْ لَمْ يَكُنْ سَبَبُهُ بِيَدِكَ فَجَازَيْتَهُمْ «7» بَلْ مَلَكْتَ - يَا إِلَهِي - أَمْرَهُمْ قَبْلَ أَنْ يَمْلِكُوا عِبَادَتَكَ وَ أَعَدَدْتَ ثَوَابَهُمْ قَبْلَ أَنْ يُفِيضُوا فِي طَاعَتِكَ وَ ذَلِكَ أَنَّ سُنَّتَكَ الْإِفْضَالُ وَ عَادَتَكَ الْإِحْسَانُ وَ سَبِيلَكَ الْعَفْوُ]

کسی شایسته آن نیست که به خاطر مستحق بودنش او را بیامیزی، و به سبب سزاوار بودنش از او خشنود شوی، هر که را بیامیزی به احسانت آمرزیده‌ای و از هر که خشنود شوی، به فضیلت خشنود شده‌ای، عمل اندکی را که پذیرفته‌ای جزا می‌دهی، و بر اندک چیزی که اطاعت شده‌ای پاداش عنایت می‌کنی، تا آن جا که گویی سپاسگزاری بندگان که پاداششان را بر آن واجب کرده‌ای و جزای ایشان را از آن بزرگ ساخته‌ای، کاری است، که بدون قدرت دادن تو بر باز ایستادن از آن توانمند بودند، و از این جهت پاداششان دادی، اما اینان قدرت باز ایستادن از شکر تو را بدون تو ندارند، ولی با آنها هم چون کسی که قدرت باز ایستادن دارد معامله کردی، یا انگار می‌کنی سبب آن شکر به دست تو نبوده،

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 408

و به این خاطر اجرشان دادی؛ ولی این طور نیست، بلکه ای خدای من! مالک کار ایشان بودی، پیش از این که آنان مالک عبادت تو شوند، و مزدشان را آماده کردی، پیش از آن که وارد طاعت و بندگی تو شوند، و آن برای این است که روش تو عطا کردن، و عادت احسان، و راهت گذشت است.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 409

[«8» فَكُلْ الْبَرِّيَّةَ مُعْرِفَةً بِأَنَّكَ غَيْرُ ظَالِمٍ لِمَنْ عَاقَبْتَ وَ شَاهِدَةٌ بِأَنَّكَ مُتَفَضِّلٌ عَلَى مَنْ عَاقَبْتَ وَ كُلُّ مُقَرَّرٍ عَلَى نَفْسِهِ بِالتَّقْصِيرِ عَمَّا اسْتَوْجَبْتَ «9» فَلَوْ لَا أَنَّ الشَّيْطَانَ يَحْتَدِغُهُمْ عَنْ طَاعَتِكَ مَا عَصَاكَ عَاصٍ وَ لَوْ لَا أَنَّهُ صَوَّرَ لَهُمُ الْبَاطِلَ فِي مِثَالِ الْحَقِّ مَا ضَلَّ عَنْ طَرِيقِكَ ضَالٌّ]

همه آفریده‌هایت اعتراف دارند که تو درباره هر که عقوبتش کنی ستمکار نیستی، و شاهدند که هر که را از بلا عافیت دهی، در حقش احسان کرده‌ای، و همه درباره خویشان به تقصیر و کوتاهی کردن نسبت به آنچه سزاوار آنی معترفند؛ بنابراین چنانچه شیطان ایشان را برای منصرف کردن از طاعتت نفریبد، هیچ عصیان‌گری تو را معصیت نکند، و اگر باطل را در نظرشان، مانند حق جلوه ندهد، هیچ گمراهی از راه تو گمراه نشود.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 410

[«10» فَسُبْحَانَكَ مَا أَبَيَّنَ كَرَمَكَ فِي مُعَامَلَةٍ مَنْ أَطَاعَكَ أَوْ عَصَاكَ تَشْكُرُ لِلْمُطِيعِ مَا أَنْتَ تَوَلَّيْتَهُ لَهُ وَ تُمْلِي لِلْعَاصِي فِيمَا تَمْلِكُ مُعَاجَلَتَهُ فِيهِ «11» أَعْطَيْتَ كُلًّا مِنْهُمَا مَا لَمْ يَجِبْ لَهُ وَ تَفَضَّلْتَ عَلَى كُلِّ مِنْهُمَا بِمَا يَقْصُرُ عَمَلُهُ عَنْهُ «12» وَ لَوْ كَافَأْتَ الْمُطِيعَ عَلَى مَا أَنْتَ تَوَلَّيْتَهُ لَأَوْشَكَ أَنْ يَفْقَدَ ثَوَابَكَ وَ أَنْ تَزُولَ عَنْهُ نِعْمَتُكَ وَ لَكِنَّكَ بِكَرَمِكَ جَازَيْتَهُ عَلَى الْمُدَّةِ الْقَصِيرَةِ الْفَائِيَةِ بِالْمُدَّةِ الطَّوِيلَةِ الْحَالِدَةِ وَ عَلَى الْعَايَةِ الْقَرِيبَةِ الرَّائِلَةِ بِالْعَايَةِ الْمَدِيدَةِ الْبَاقِيَةِ]

منزه و پاک، چه آشکار و روشن است بزرگواریت در معامله با کسی که تو را اطاعت کرده، یا از تو سرپیچی نموده. مطیع را در برابر آنچه، خود برایش فراهم آورده‌ای پاداش می‌دهی، و معصیت‌کار را که تعجیل کیفرش در اختیار توست، به امید تو و بازگشت مهلت می‌دهی، به هر یک از مطیع و عاصی عطای کرده‌ای که سزاوار آن نیستند، و به هر یک احسانی فرموده‌ای که عملش از آن کوتاه است.

اگر مطیع را نسبت به نعمتی که به او دادی مقابله به مثل می‌کردی؛ یعنی برابر هر نعمتی عملی از او می‌خواستی، نزدیک بود که پاداشت را نیابد، و نعمت از او زایل شود؛ ولی حضرتت به بزرگواریت در برابر مدت کوتاه از دست رفتنی،

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 411

که در آن به بندگیت برخاسته، به مدتی طولانی و همیشگی، و در مقابل مدت نزدیک گذرا، به مدت دامن‌دار جاوید پاداش دادی.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 412

[«13» ثُمَّ لَمْ تَسْمُهُ الْقَصَاصَ فِيمَا أَكَلَ مِنْ رِزْقِكَ الَّذِي يَقْوَى بِهِ عَلَى طَاعَتِكَ وَ لَمْ تَحْمِلْهُ عَلَى الْمُنَاقَشَاتِ فِي الْأَلَاتِ الَّتِي تَسَبَّبَ بِاسْتِعْمَالِهَا إِلَى مَغْفِرَتِكَ وَ لَوْ فَعَلْتَ ذَلِكَ بِهِ لَذَهَبَ بِجَمِيعِ مَا كَدَحَ لَهُ وَ جُمْلَةً مَّا سَعَى فِيهِ جَزَاءً لِلصُّغْرِ مِنْ أَيْدِيكَ وَ مِنْكَ وَ لَبَقِيَ رَهِيناً بَيْنَ يَدَيْكَ بِسَائِرِ نِعَمِكَ فَمَتَى كَانَ يَسْتَحِقُّ شَيْئاً مِنْ ثَوَابِكَ؟ لَا مَتَى؟]

سپس در برابر رزقی که از سفره نعمت خورده، تا به سبب آن بر بندگیت نیرو گیرد، قیمت و عوض نخواستی، و از او نسبت به ابزاری که به کار بردن آنها را سبب رسیدن به مغفرت قرار داده، بازرسی و حسابرسی دقیق نکردی، و اگر با بنده مطیعت چنین رفتار می کردی، رنجی را که در راه عبادت کشیده بود، و تمام کوششی که در مسیر طاعت به دوش جان برداشته بود، در برابر کوچک ترین نعمت ها، و عطاهايت از دست می رفت، و در پیشگاهت به خاطر دیگر نعمت های تا ابد بدهکار تو می ماند، و در گرو طلب کاری تو قرار می گرفت.

روی این حساب چه زمانی شایستگی چیزی از ثواب تو را پیدا می کرد؟! نه هیچ گاه.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 413

[«14» هَذَا - يَا إِلَهِي - حَالُ مَنْ أَطَاعَكَ وَ سَبِيلُ مَنْ تَعَبَّدَ لَكَ فَأَمَّا الْعَاصِي أَمْرَكَ وَ الْمُواقِعُ نَهْيَكَ فَلَمْ تُعَاجِلْهُ بِتَقْصِيَّتِكَ لِكَيْ يَسْتَبْدِلَ بِحَالِهِ فِي مَعْصِيَّتِكَ حَالَ الْإِنَابَةِ إِلَى طَاعَتِكَ وَ لَقَدْ كَانَ يَسْتَحِقُّ فِي أَوَّلِ مَا هَمَّ بِعَصْيَانِكَ كُلَّ مَا أَعْدَدْتَ لِجَمِيعِ خَلْقِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ «15» فَجَمِيعُ مَا أَخْزَتْ عَنْهُ مِنَ الْعَذَابِ وَ أَبْطَأَتْ بِهِ عَلَيْهِ مِنْ سَطَوَاتِ النِّقْمَةِ وَ الْعِقَابِ تَرَكُ مِنْ حَقِّكَ وَ رِضَى بِدُونِ وَاجِبِكَ]

ای خدای من! این حال و روز کسی است که از تو فرمان برده، و راه کسی است که تو را عبادت کرده، اما کسی که از فرمانت روی گردانده، و مرتکب گناه شده، در رساندن عذاب و کيفرت به او شتاب نکردی، به خاطر این که وضعش را در نافرمانیت، به حال برگشتنش به بندگیت تغییر دهد، و محققاً در اول کاری که آهنگ نافرمانی تو کرد، همه عذاب های را که برای تمام بندگان آماده ساخته ای مستحق می شد؛ پس هر عذابی را که از او به تأخیر انداختی، و هر مجازات سخت و کيفری که از او بازداشتی، حق مسلم و قطعی خود، و خشنودی به کمتر چیزی است که برای تو واجب و ثابت است.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 414

[«16» فَمَنْ أَكْرَمُ - يَا إِلَهِي - مِنْكَ وَ مَنْ أَشَقَى مِمَّنْ هَلَكَ عَلَيْكَ لَا مَنْ؟ فَتَبَارَكْتَ أَنْ تُوصَفَ إِلَّا بِالْإِحْسَانِ وَ كَرُمْتَ أَنْ يُخَافَ مِنْكَ إِلَّا الْعَدْلُ لَا يُخْشَى جَوْرُكَ عَلَى مَنْ عَصَاكَ وَ لَا يُخَافُ إِغْفَالُكَ ثَوَابَ مَنْ أَرْضَاكَ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ هَبْ لِي أَمَلِي وَ زِدْنِي مِنْ هَذَاكَ مَا أَصِلُ بِهِ إِلَى التَّوْفِيقِ فِي عَمَلِي إِنَّكَ مَنَّانٌ كَرِيمٌ]

پس ای خدای من! کریم‌تر از تو کیست؟ و بدبخت‌تر از کسی که به سبب مخالفت با تو هلاک شد چه کسی است؟ نه هیچ کس؟

پس تو والاتر از آنی که جز به احسان وصف شوی، و پاک‌تر از آنی که جز عدالت را بترسند. بیم ستمکاریت بر گناهکار نمی‌رود، و ترس وا گذاشتن پاداش کسی که تو را خشنود کرده، در میان نیست؛ پس بر محمد و آلش درود فرست، و آنچه را آرزو دارم، به من ببخش و هدایتت را بر من افزون کن؛ به گونه‌ای که به سبب آن به توفیق در عملم برسم. همانا تو بسیار نعمت دهنده بزرگواری.

اشعاری از مولوی درباره مرگ عاشق

ای خوشا روز که پیش چو تو سلطان میرم
پیش کانِ شکر تو شکر افشان میرم

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 415

صد هزاران گل صد برگ ز خاکم روید
چونکه در سایه آن سرو گلستان میرم

ای بسا دست که خایند حریصان حیات
چونکه در پای تو من دست فشانان میرم

شریت مرگ چو اندر قدح من ریزی
بر قدح بوسه دهم مست و خرامان میرم

چون خزان از خبر مرگ اگر زرد شوم
چون بهار از لب خندان تو خندان میرم

بارها مُردم و من وز دم تو زنده شدم
گر بمیرم ز تو صد بار بدان سان میرم

من پراکنده بُدم خاک بُدم جمع شدم
پیش جمع تو نشاید که پریشان می‌رم
همچو فرزند که اندر بر مادر میرد
در بر رحمت و بخشایش رحمان می‌رم
چه حدیث است کجا مرگ بود عاشق را
این محال است که در چشمه حیوان می‌رم

(مولوی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 416

دعای

38

پوزش از کوتاهی در حقوق

بندگان و طلب آزادی از آتش

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 419

«1»

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ مِنْ مَظْلُومٍ ظَلِمَ بِحَضْرَتِي فَلَمْ أَنْصُرْهُ وَ مِنْ مَعْرُوفٍ أُسْدِي إِلَيَّ فَلَمْ أَشْكُرْهُ وَ مِنْ مُسِيٍّ اعْتَذَرَ إِلَيَّ فَلَمْ أَعِذْرُهُ وَ مِنْ ذِي فَاقَةٍ سَأَلَنِي فَلَمْ أُؤَيِّرْهُ وَ مِنْ حَقٍّ ذِي حَقٍّ لَزِمَنِي لِمُؤْمِنٍ فَلَمْ أُؤَفِّرْهُ وَ مِنْ عَيْبٍ مُؤْمِنٍ ظَهَرَ لِي فَلَمْ أَسْتُرْهُ وَ مِنْ كُلِّ إِثْمٍ عَرَضَ لِي فَلَمْ أَهْجُرْهُ «2» أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ - يَا إِلَهِي - مِنْهُمْ وَ مِنْ نَظَائِرِهِمْ اغْتِنَارَ نَدَامَةٍ يَكُونُ وَاعِظًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنْ أَشْبَاهِهِمْ «3» فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ اجْعَلْ نَدَامَتِي عَلَى مَا وَقَعْتُ فِيهِ مِنَ الزَّلَّاتِ وَ عَزِّمِي عَلَى تَرْكِ مَا يَعْزِضُ لِي مِنَ السَّيِّئَاتِ تَوْبَةً تُوجِبُ لِي مَحَبَّتَكَ يَا مُحِبَّ التَّوَّابِينَ.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 420

[«1» اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ مِنْ مَظْلُومٍ ظَلِمَ بِحَضْرَتِي فَلَمْ أَنْصُرْهُ وَ مِنْ مَعْرُوفٍ أُسْدِي إِلَيَّ فَلَمْ أَشْكُرْهُ وَ مِنْ مُسِيٍّ اعْتَذَرَ إِلَيَّ فَلَمْ أَعِذْرُهُ وَ مِنْ ذِي فَاقَةٍ سَأَلَنِي فَلَمْ أُؤَيِّرْهُ وَ مِنْ حَقٍّ ذِي حَقٍّ لَزِمَنِي لِمُؤْمِنٍ فَلَمْ أُؤَفِّرْهُ وَ مِنْ عَيْبٍ مُؤْمِنٍ ظَهَرَ لِي فَلَمْ أَسْتُرْهُ وَ مِنْ كُلِّ إِثْمٍ عَرَضَ لِي فَلَمْ أَهْجُرْهُ]

خدایا! از تو پوزش می‌خواهم درباره ستم دیده‌ای که در حضور من به او ستم شد، و من یاریش ندادم، و از احسانی که نسبت به من شده، و سپاسش را به جا نیاوردم، و از بدکننده‌ای که از من پوزش خواسته و من پوزش او را نپذیرفتم، و از نیازمندی که از من درخواست کرده و من او را به خود ترجیح ندادم، و از حق مؤمن صاحب حقی که بر عهدادم بوده و آن را نپرداختم، و از عیب مؤمنی که برای من آشکار شده و آن را نپوشانده‌ام، و از هر گناهی که برانم پیش آمده و از آن دوری نکردم.

حقوق انسان بر انسان

آیین مقدس اسلام که جامع تمام حقایق ظاهری و باطنی است، در باب حقوق انسان محکم‌ترین و زنده‌ترین مسائل را دارد.

حق پدر و مادر بر اولاد، حق اولاد بر پدر و مادر، حق شوهر بر زن، و حق زن بر شوهر، حق اقوام، حق دولت، حق جامعه، حقوق اقلیت‌های مذهبی، حق

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 421

خداوند، حق انبیا، حق امامان، حق معلمان و غیره.

اسلام به این نکته توجه داده که عدم رعایت حقی که غیر بر عهده انسان دارد، معصیت و گاهی موجب عذاب الهی است.

در قسمت اول این دعا اشاره‌ای به این معنا شده که یاری مظلوم واجب، و شکر نیکوکار و قبول عذر بدکردار، و رفع حاجت نیازمند، و ادای حق مؤمن، و پوشاندن عیب دیگران، لازم است و بی‌توجهی به این مسائل از شأن مؤمن دور، و در صورت کوتاهی از این حقوق، توبه و بازگشت واجب است.

مسأله حق‌شناسی از جایگاه و دیدگاه‌های گوناگون عقلی و اخلاقی و اجتماعی محل توجه خداوند متعال و سیره عملی معصومان علیهم السلام و دانشمندان بوده است؛ زیرا پروردگار حکیم از راه برقراری حقوق خود و دیگر موجودات به شکل هستی، نظم و انضباط می‌بخشد بنابراین برای اجرای حقوق و حدود اهمیت و تأکید فراوان فرموده است.

امیرمؤمنان علی علیه السلام در خطبه صفین می‌فرماید:

ثُمَّ جَعَلَ سُبْحَانَهُ مِنْ حُقُوقِهِ حُقُوقاً افْتَرَضَهَا لِبَعْضِ النَّاسِ عَلَى بَعْضٍ، فَجَعَلَهَا تَنَكُّافاً فِي وُجُوهِهَا وَ يُوجِبُ بَعْضُهَا بَعْضاً، وَ لَا يُسْتَوْجَبُ بَعْضُهَا إِلَّا بِبَعْضٍ. وَ اعْظَمُ مَا افْتَرَضَ سُبْحَانَهُ مِنْ تِلْكَ الْحُقُوقِ حَقُّ الْوَالِي عَلَى الرَّعِيَّةِ وَ حَقُّ الرَّعِيَّةِ عَلَى الْوَالِي، فَرِيضَةٌ فَرَضَهَا اللَّهُ سُبْحَانَهُ لِكُلِّ عَلَى كُلِّ، فَجَعَلَهَا نِظَاماً لِأَلْفَتِهِمْ وَ عِزّاً لِدِينِهِمْ. «1»

آن‌گاه خداوند از حقوق خود حقوقی را بر بعض مردم نسبت به بعض دیگر واجب گرداند، و آن حقوق را در جهات و حالات با هم برابر قرار داد و بعضی را در برابر بعضی دیگر واجب نمود، و بعضی واجب نگردد مگر به انجام حقی

(1) - نهج البلاغه: خطبه 207.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 422

که در برابر آن است. و بزرگترین چیزی که از این حقوق واجب فرمود حق حاکم بر رعیت، و حق رعیت بر حاکم است، این فریضه‌ای است که خداوند برای هر يك نسبت به دیگری واجب نموده، و این حقوق را موجب برقراری الفت، و ارجمندی دینشان قرار داد.

وَلَكِنْ مِنْ وَاجِبِ حُقُوقِ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ النَّصِيحَةُ بِمَبْلَغِ جُهِدِهِمْ وَالتَّعَاوُنُ عَلَى إِقَامَةِ الْحَقِّ بَيْنَهُمْ وَ لَيْسَ امْرُؤٌ - وَ اِنْ عَظُمَتْ فِي الْحَقِّ مَنْزِلَتُهُ وَ تَقَدَّمَ فِي الدِّينِ فَضِيلَتُهُ بِفَوْقِ اَنْ يُعَانَ عَلَى مَا حَمَلَهُ اللَّهُ مِنْ حَقِّهِ وَ لَا امْرُؤٌ - وَ اِنْ صَغُرَتْ النُّفُوسُ وَ افْتَحَمَتْهُ الْعُيُونُ - بِدُونِ اَنْ يُعَيَّنَ عَلَى ذَلِكَ اَوْ يُعَانَ عَلَيْهِ. «1»

لکن از جمله حقوق واجب خدا بر بندگان این است که به اندازه طاقت خود به خیرخواهی یکدیگر برخیزند، و در کمک به هم برای اقامه حق در بین خود اقدام کنند. و هیچ کس - گرچه منزلتش در حق عظیم باشد، و فضیلتش در دین بر دیگران پیشی داشته باشد، - چنان نیست که در ادای حقی که خدا بر او واجب کرده محتاج به کمک نباشد، و هیچ کس - گر چه او را کوچک شمارند، و در دیده حقیر ببینند - کمتر از آن نیست که در ادای حق به دیگران کمک کند و یا از سوی دیگران کمک شود.

از این رو خداوند حقوق را وسیله فرمانبری و پاداش و عزت و کرامت بخشیدن به انسان قرار داده است و اگر چنین نبود، هیچ موجودی بر حق و حقیقت نبوده و هیچ سنگی بر روی سنگی بند نمی گشت.

(1) - نهج البلاغه: خطبه 207.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 423

ادای حقوق در روایات

امام علی علیه السلام می فرماید:

أَفْضَلُ الْجُودِ إِصْصَالُ الْحُقُوقِ إِلَى أَهْلِهَا. «1»

برترین بخشش، رساندن حق ها به اهل آنهاست.

و نیز فرمود:

اعْرِضُوا الْحَقَّ لِمَنْ عَرَفَهُ لَكُمْ صَغِيرًا كَانَ أَوْ كَبِيرًا وَضِعًا كَانَ أَوْ رَفِيعًا. «2»

حق را از برای کسی که بشناسد آن را، از شما کوچک باشد یا بزرگ؛ پست مرتبه باشد یا بلند مرتبه، بشناسید.

و نیز فرمود:

فِي حَمْلِ عِبَادِ اللَّهِ عَلَى أَحْكَامِ اللَّهِ؛ اسْتِيفَاءُ الْحُقُوقِ وَ كُلُّ الرِّفْقِ. «3»

در برداشتن بندگان خدا، احکام خداوند را، اجرای حقوق است و همه لطف است.

و نیز فرمود:

جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ حُقُوقَ عِبَادِهِ مُقَدَّمَةً لِحُقُوقِهِ، فَمَنْ قَامَ بِحُقُوقِ عِبَادِ اللَّهِ كَانَ ذَلِكَ مُؤَدِّيًّا إِلَى الْقِيَامِ بِحُقُوقِ اللَّهِ. «4»

خداوند سبحان حقوق مردم را پیش روی حقوق خود گردانید پس هر که حقوق بندگان خدا را رعایت کند، این کار به رعایت کردن حقوق خدا بیانجامد.

(1) - غرر الحکم: 381، حدیث 8643.

(2) - غرر الحکم: 436، حدیث 9978.

(3) - غرر الحکم: 341، حدیث 7809.

(4) - غرر الحکم: 480، حدیث 11039.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 424

امام صادق علیه السلام می فرماید:

مَا عُبِدَ اللَّهُ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ أَدَاءِ حَقِّ الْمُؤْمِنِ. «1»

خداوند به چیزی برتر از آدای حق مؤمن عبادت نشده است.

و نیز فرمود:

تَرَكُ الْحَقُّوقِ مَذَلَّةً وَإِنَّ الرَّجُلَ يَحْتَاجُ إِلَى أَنْ يَتَعَرَّضَ فِيهَا لِلْكَذِبِ. «2»

رها کردن حق‌ها خواری است و مرد چنان نیازمند می‌شود که در راه کسب آن به دروغ روی می‌آورد.

و نیز فرمود:

السُّرُورُ فِي ثَلَاثٍ خِلَالٍ: فِي الْوَفَاءِ وَ رِعَايَةِ الْحَقُّوقِ وَ التُّهُؤُصِ فِي النَّوَائِبِ. «3»

شادی در سه چیز است: در وفاداری، و رعایت حقوق و ایستادگی در برابر سختی‌های زمانه.

و نیز فرمود:

مَنْ عَظَّمَ دِينَ اللَّهِ عَظَّمَ حَقَّ إِخْوَانِهِ وَ مَنْ اسْتَحَفَّ بِدِينِهِ اسْتَحَفَّ بِإِخْوَانِهِ. «4»

هر که دین خدا را ارج نهد، برای حقوق برادران خود نیز ارزش و بزرگی نخواهد؛ و هر که دین خدا را سبک بشمارد به برادران خود نیز اهمیت ندهد.

(1) - الکافی: 170 / 2، حدیث 4؛ بحار الأنوار: 243 / 71، باب 15، حدیث 42.

(2) - بحار الأنوار: 242 / 75، باب 23، ذیل حدیث 108؛ تحف العقول: 360.

(3) - بحار الأنوار: 237 / 75، باب 32، ذیل حدیث 107؛ تحف العقول: 323.

(4) - بحار الأنوار: 287 / 71، باب 20، ذیل حدیث 13؛ مشکاة الأنوار: 186.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 425

از مضمون روایات در زمینه ادای حقوق چنین برمی‌آید که:

کوتاهی در آدای هر حقی از مؤمن؛ شایسته نیست چون نگه داشتن حق دیگران بر ذمه خویش، از کمبود ایمان به روز قیامت و یا غفلت از ارزشمند بودن آنهاست، به ویژه اعتماد به نفس بسیار، او را مغرور می سازد و حقوق را ضایع می کند.

اعتماد به نفس یا اعتماد به حق

در دانش روانشناسی، بحثی را با عنوان «اعتماد به نفس» مطرح می کنند که به اصطلاح روانشناسان برای تقویت روحیه متزلزل و سست بنیه انسان و برای استحکام و پایداری قلب و اعصاب توصیه می شود. ولی در نگرش روانشناسی اخلاقی و عرفان دینی چنین برداشتی مردود و نادرست است، زیرا نتیجه ای به غیر از خودبینی و بزرگ منشی و ریاکاری و هزاران جنایت و خیانت ندارد.

اهل عرفان و معرفت و در صدر آنان معصومان علیهم السلام و اولیای الهی، هیچ پدیده ای را بدون حق و حقیقت نمی دانند.

حضرت حق تعالی به رسول خویش می فرماید:

قَدْ لَكُمْ اللَّهُ رُبُّكُمْ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنْتُمْ تُصِرُّونَ* كَذَّ لَكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ «1»

این است خدا، پروردگار حقیقی شما، بنابراین بعد از حق چیزی جز گمراهی و ضلالت وجود دارد؟ پس چگونه شما را از حق باز می گردانند؟* این گونه فرمان قاطعانه پروردگارت درباره فاسقان محقق و ثابت شد که اینان [به سبب گناه و لجاجت] ایمان نمی آورند.

انسان فطرتی حق گرا دارد و میان حق و باطل راهی دیگر نیست، بلکه هر چه

(1) - یونس (10): 32-33.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 426

حق نبود، باطل است و بی طرفی و گمراهی مردود است.

به این جهت مولای حق پرستان، حقیقتی را در خطبه معروف به دیباج بیان می‌فرماید که:

براستی هر که را حق سود ندهد، باطل زیانش رساند و هر که به راه هدایت نرود، به کجراهه گمراهی درافتد و هر که یقین او را سود نبخشد، شک زیانش رساند. «1» پس هر اندیشه‌ای که بوی جدایی و شرك و دوگانگی با حق را برساند، به گمراهی و دامن شیطان می‌کشاند، از این رو به جای «اعتماد به نفس» که واژه دینی نیست باید «اعتماد به حق» بیان شود. اعتماد به حق تعالی و حقیقت آفریدگار بهترین و کاملترین جایگزین حقیقی برای درمان ناراحتی‌های روحی و روانی و بر طرف کردن کاستی‌ها و سستی‌های اخلاقی و اجتماعی مسلمانان است.

در دنیای امروز که از لحاظ دانش و تکنیک و صنعت و فرهنگ پیشرفت بسیار شگرفی کرده است؛ متأسفانه انسان از جهت اخلاق و فضیلت‌های انسانی فروکش نموده است. آثار و نشانه‌هایی از علاقه به معنویت و عبودیت و پرهیز از زرق و برق دنیایی در برخی انسان‌ها در گوشه و کنار جهان دیده می‌شود که باید برای ترویج آثار حقیقی و حقوقی اسلام از سرچشمه زلال رسالت پیامبران علیهم السلام و امامت معصومان علیهم السلام فیض ببریم.

از جمله آثار مبارك رساله حقوق امام علی بن الحسین زین العابدین علیه السلام است که بعضی از دانشمندان فرزانه آنها را گردآوری نموده و در کتاب مستقلى به نام «رسالة الحقوق» با شرح و تفسیر کلام امام سجاد علیه السلام انتشار یافته است.

در این مجموعه گهربار حدود پنجاه حق از حقوق انسانی برای مسلمانان

(1) - بحار الأنوار: 295 / 74، باب 14، حدیث 2؛ تحف العقول: 152.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 10، ص: 427

برشمرده شده که ابو حمزه ثمالی از امام سجاد علیه السلام نقل کرده است و به حق و انصاف، حقوق ما را در زندگی روشن می‌نماید.

حسن بن شعبه حرانی در کتاب تحف العقول بابی را با عنوان «رسالته علیه السلام المعروفة برسالة الحقوق» اختصاص داده است که در آغاز آن، حضرت سجاد علیه السلام فرموده است:

«بدان که خدای عز و جل را بر تو حقوقی است که تو را در بر گرفته‌اند، در هر حرکتی که انجام می‌دهی، یا سکون و آرامشی که برمی‌گزینی یا حالتی که در آن واقع شوی یا جایگاه و مقامی که احراز می‌کنی یا عضوی که دگرگون کنی یا ابزاری که به کارگیری. پس بزرگترین حقوق خداوند بر تو حقوقی است که از حقّ خودش که ریشه و منشأ همه حق‌ها است بر تو، برای خودش واجب کرده است. سپس آن حقوقی که خدای عز و جل برای خودت با در نظر گرفتن تفاوت اندام‌ها و اعضا از فرق سر تا کف پایت بر تو فرض کرده است.

سپس حضرت حقوقی را به طور چکیده برمی‌شمرند و در پایان رساله آورده است:

«این پنجاه حق است که تو را در برگرفته، در هیچ موقعیتی از زندگی نمی‌توانی خود را از احاطه این حقوق خارج کنی، رعایت اینها و کوشش در مورد ادای آنها بر تو واجب است. و باید از خدای بزرگ که مدح و ستایش او شکوهمند و با عظمت است درخواست کمک کنی تا در ادای این حقوق توفیق یابی.»¹

(1) - تحف العقول: 255 - 272.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 10، ص: 428

[«2» اَعْتَذِرُ إِلَيْكَ - يَا إِلَهِي - مِنْ نَظَائِرِهِنَّ اعْتِدَارَ نَدَامَةٍ يَكُونُ وَاعِظًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنْ أَشْبَاهِهِنَّ «3» فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَاجْعَلْ نَدَامَتِي عَلَى مَا وَقَعْتُ فِيهِ مِنَ الزَّلَّاتِ وَ عَزِّمِي عَلَى تَرْكِ مَا يَعْزِضُ لِي مِنَ السَّيِّئَاتِ تَوْبَةً تُوجِبُ لِي مَحَبَّتَكَ يَا مُحِبَّ التَّوَّابِينَ]

ای خدای من! از همه اینها و از آنچه مانند اینهاست، با دلی آکنده از پشیمانی پوزش می‌خواهم؛ پوزشی که مرا در برابر پیش آمدهایی نظیر آنها باز دارد. پس بر محمد و آلش درود فرست، و پشیمانیم را از لغزش‌هایی که گرفتارشان شدم، و عزمم را بر ترك گناهانی که برانم پیش می‌آید، توبه قرار ده؛ توبه‌ای که برانم موجب عشق تو گردد، ای دوستدار توبه کنندگان!

